

~~187115~~
2

1872
The first of the year, —
and the first of the year,
The first of the year, —
and the first of the year.

1872
The first of the year, —
and the first of the year,
The first of the year, —
and the first of the year.

1872
The first of the year, —
and the first of the year.

ილიას უკანასკნელი სურათი, გადაღებული პეტერბურგში 1906 წ.

« სულ გადამსმარა მდელი,
მთები მღებრვილია ;

მაშულ უბედურა,
რად მეჭგალი ილია ? »

ფ.ც. 2021-3551192

ამოცემა (მამლ ხალარძის დახმარებით) ბაქოს

ქართველთა ამხანაგობის „კალამი“-სა.

№ 9.

ილია ჭავჭავაძის

სიკუდილი და დასაფლავება.

რედაქცია « მიწისა ».

25⁰/₁₀₀ ამ გამოცემის შემოსავლისა გადაიღება ილიას სახელობაზე განზრახულ „ეროვნულ ფონდისათვის“.

3

ტფილისი

სტამბა „იდეალი“ (მ. დ. კენაძისა), ჩიკოლოზის ქუჩა № 6.
1907

1483115
2

წინასიტყვაობა.

ამ წიგნის დანიშნულებაა მთავარად მკითხველს ის საერთო აღმფიქვრება, უსაზღვრო გლოვა და მწუხარება, რომელიც გამოიწვია ილია ჭავჭავაძის მოწამებრივმა სიკვდილმა და ის დიდებული ხურათი, რომელსაც წარმოადგენდა მისი დასაფლავება.

ილია უკვდავია თავისი ნაწარმოებით, რომელიც თავისი სისხლითა და ნაღველით აღბეჭდა. ბევრს ცვლილებას და განსაგდელს განიცდის კიდევ ჩვენი ქვეყანა, მაგრამ მუდამ შეურყეველი იქნება კლდესავით: « კაცი ადამიანი », « ოთარაანთ ქვრივი », « კაკელ ყაჩაღი », « განდევნილი ». ვერავითარი ძალა, დრო და ჟამი ვერ წაშლის ოთარაანთ ქვრივის, ლუარსაბის და დარეჯანის სახეებს : ისინი იცოცხლებენ, მთელი ერი რომ გადაშენდეს და გაქრეს ქართველის სახსენებელი...

გამოგვერია ვერავი მოდლატე, რომელმაც ძალით მოუხბო სიცოცხლე ასეთს სახელღვანს ადამიანს, რომელმაც ძალით შეაჩერა კეთილშობილი გულის ცემა და უდროდ დაადუმა ჭეშმარიტების მეტყველი ენა.

ამ მხეცურმა მოქმედებამ თავს წარი დასცა და გული მოუკლა მთელს საქართველს. სამაკიეროდ მტრები იცინოდნენ, ხარბდენ... მაგრამ ქართველს ერს არ მოუკლავს დიდებული მამულიშვილი. ქართველი ერი მწარე ცრემლებით მოხთქვამდა ილიას სიკვდილის გამა; საქართველს ყოველ კუთხიდან მოხული შვილები ეამბორეს მის წმინდა გვამს და ყვავილებით და დიდებით შე-

ამკეს მისი უკანასკნელი გასასვენებელი ადგილი, არამც
თუ საქართველს, რუსეთსაც არ უნახავს ასეთი დიდუ-
ბული, ბრწყინვალე დასაფლავება მამულიშვილისა. გან-
სვენებული მგონის გუმბლს გარშემო შეიკრება მთელი
ერი, ერთი მწუხარებით გამსჭვალული, ძლიერი და მრის-
ხანე !...

დეე, ნუ გაიხარებს მტერი : თუ ქართველ ერში გამლ-
ერია ერთი და ორი ი. ჭავჭავაძის მკვლელი, ახი და
ორასი ათასია მისი თაყვანის მცემელი და ერთგული აღ-
მასრულებელი მისი ანდერძისა « მონღოის დასათრგუნა-
ვად ».

IX — 22. 1907 წ.

I.

ილიას მოკვლა

სუთმბათი, 30 აგვისტო 1907 წ.

9
ოლგა თადეოზის ასული, ი. ჭავჭავაძის მეუღლე.

საგურამოს გზაზე მოუკლავთ
ილია ჭავჭავაძე და დაუჭრიათ
მისი ძეუღლე.

„ისარი“ 31 აგვისტო 1907 წ.

საზარელი ამბავი ილია ჭავჭავაძის მოკვლის შესახებ ტფილისში 30 აგვისტოს საღამოს 6 საათზე მოვიდა; „ისრის“ რედაქციაში-კი დებეშა მიიღო მეცხრე საათზე, როცა გაზეთი უკვე დაბეჭდილი იყო და პროვინციაში წასაღებად უკვე სადგურზე გაგზავნილი. ამიტომ თვით სტამბაში მოესწროთ ორისტრიქონის ჩამატება და ისიც ტფილისის ხელისმომწერლებისათვის. აღსანიშნავია, რომ „ისრის“ თანამშრომელს, შემთხვევით იმ დღეს მცხეთაში მყოფს, რედაქციისათვის დებეშა ნაშუადღევს 4 საათზე გამოუგზავნია, რედაქციაში-კი საღამოს მეცხრე საათზე მიიღეს! დაუჯერებელი ამბავი იმ საღამოსვე მსწრაფლ მოედო მთელ ტფილისის ქართველობას და თავზარი დასცა ყველას.

„ის.“ 1 სექტ.

ილია ჭავჭავაძე. — სტუდენტობის დროს 1859 წ.

ზანსვენებული ილია, რაც პეტერბურგიდან ჩამოვიდა, თითქმის სულ საგურამოში სცხოვრობდა. მხოლოდ 27 აგვისტოს ჩამოსულა იგი მეუღლით ტფილისში. წამოსვლისას უთქვამს, საღამოთი დაებრუნდებიო, მაგრამ აღარ დაბრუნებულა და 30 აგვისტომდე დარჩენილა აქ.

ამ დღეს დილის ასე 10 საათზედ განსვენებული მეუღლითურთ საკუთარის ეტლით გამგზავრებულა საგურამოს. წასვლის წინ, როგორც გავიგეთ, მეუღლეს ურჩევია ქმრისათვის, ნუ წავალთ დღეს, გზაში საშიშიაო, მაგრამ ილიას თავისი არ დაუშლია.

მკვლევლობა მომხდარა საგურამოს მახლობლად, ამ სოფლიდან ასე ხუთი ვერსის მანძილზე, ნაშუადღევს 11 $\frac{1}{2}$ საათზე. იმ ადგილას ტყეა, საიდანაც მოულოდნელად გამოვარდნილა ოთხი შეიარაღებული კაცი. მხეცებს ეტლი გაუჩერებიათ და მაშინვე შესდგომიან საზიზღარ საქმეს. ილიას თან ჰყოლია მსახური იაკობი, პატარაობიდანვე იმასთან აღზრდილი. იაკობი ეტლიდან გადმომხტარა და გაქცეულა ტყისკენ, მაგრამ ორი კაცი დასდევნებია და იქვე გაუთავებიათ. ეს არ უკმარიათ და თერთმეტ ადგილას დაუჭრიათ. დანარჩენნი მისცვივნიათ ეტლს. ილიასათვის სამჯერ დაუხლიათ რევოლვერი. ორი ტყვია მოჰხვედრია შუბლში, ერთი გულში. დაჭრილს ხმის ამოდებაც კი ვერ მოუსწრია და იქვე დაუღვია სული. ნადირებს ეს მსხვერპლები არ უკმარიათ და თავიანთ საზიზღარ საქმის დასაგვირგვინებლად უმწეოდ დააკაცისთვისაც უცემიათ. ილიას მეუღლეს გადატეხილი აქვს მარცხენა ყბის ძვალი და თავზედაც მძიმე ჭრილობა აქვს. იგი იქვე უგრძნობლად დაცემულა.

არ გასულა რამდენიმე წუთი, რომ იმ ადგილას მისულან საგურამოდან მომავალი სამი სტრაჟნიკი. საინტერესოა, ამ სტრაჟნიკებს სროლა არ გაუგონიათ; თუ გაიგონეს, რატომ არ ააჩქარეს ცხენები და მსწრაფლ არ მივიდნენ მკვლევლობის ადგილას?

გრძნობა-დაკარგული ქალი ეტლით წაუყვანიათ საგურამოში, ხოლო მოკლულ მგონისა და იაკობის გვამები შემთხვევით მიმავალ ურმით წაუღიათ. ქირურგს გაუსინჯია ოლგა ჭავჭავაძისა, კრილობები შეუხვევია და ქალაქში წამოუყვანიათ. იგი ცოტა გონს მხოლოდ 31 აგვისტოს დილით მოსულა და წამოუძახნია: „ურჩიეთ ილიას, არ წავიდეს, საშიშია“.

საშინელი სანახავია კნ. ოლგა ჭავჭავაძის დაყევილი

და დამტვრეული თავბირი. ათი კრილობა აქვს თავზედ-საშიში კრილობა მარცხენა ლოყის თავზე აქვს. ძვალი გატეხილია. ერთი თვალი მთლად ჩასისხლიანებულია, მეორეც გასიებული აქვს.

მეურმეებს, რომელთაც შემდეგ გაუვლიათ, უთქვამთ თურმე, კნენა ძალზე ყვიროდა და შველას ითხოვდაო. როდესაც დაენახა, დეეძახნა — ვითომ ეკლესია აგიშენებიათ, აგვიყვანეთ, წაგვიყვანეთო.

სამაზრო ექიმს, რომელსაც ილიას გვამი გაუჭრია, უთქვამს, ფილტვები და გული ძალზე დასუსტებული აქვს და, რომ არ მოეკლათ, დიდ ხანს ვერ იცოცხლებდაო.

ერთად-ერთ მოწმეს ამ მკვლელობისას, მეეტლეს, ჯერ განუცხადებია, რომ არ მახსოვს, რა სახის ხალხი იყო, მერე-კი უთქვამს, შავგვრემანები იყვნენო. იმისავე სიტყვით, ოთხივეს „ტუჟურკები“ და შავი შარვლები სცმიათ.

„ის.“ 2 სექტ.

მცხეთაში ჩასვლისათანავე საშინელი, დაუჯერებელი ამბავი მოგვახალეს: ილია ქავქავაძე მოჰკლესო. არავის სჯეროდა, ვერავის ვერ წარმოედგინა, რომ მხცოვან მოღვაწეს, ქართველ ერის სასიქადულო შვილს საქართველოს ნიადაგზე ვინმე ხელს შეახლებდა! იმედი გვქონდა, რომ ტყუილია ხმა, იმედს კიდევ ვოლსკის დაჭრის ამბავი გვიორკეცებდა. მაგრამ საშინელ სინამდვილეს ვინ გაქცევია, რომ ჩვენ მოგვეშორებინა თავიდან: თვალთ მნახველმა დაგვარწმუნა, რომ საზარელი მკვლელობა ნამდვილად მოხდა.

გულმა არ დამიჯერა და ამხანაგთან ერთად მცხეთი-

დან საგურამოს გავემგზავრეთ ცხენებ-თ. გავიარეთ მცხეთიდან ასე სამ ნახევარი ვერსტი და გზის პირად დავინახეთ სისხლში მოსვრილი მანჯეტი (სამაჯე); ამ ადგილის პირდაპირ ნიშია და სწორედ აქ მომხდარა მკვლელობა. სხვა კვალი ამ საშინელ ბოროტებისა არა სჩანს. დიდი მოძრაობაა მეურმეებისა და მეეტლეებისა და ალბად ეს კვალიც იმიტომ წაშლილა.

საგურამოს რომ მივუახლოვდით, წინ შემოგვეყარა ეტლი: ტფილისში მოჰყავდათ თოფის კონდახებით ნაცემი და დაბეგვილი მეუღლე ილია ჭავჭავაძისა: მხეცებს მოხუცი დედაკაციც კი არ დაუნდვიათ და პირის სახის ძვლები თოფის კონდახებით დაუმტვრევიათ. მივედით საგურამოში ილია ჭავჭავაძის სახლში და მოურავმა მიცვალებულების ოთახში შეგვიყვანა.

ჩვენი ღროის ადამიანი ყველაფერს შეჩვეულია, სისხლსაც და დასახიჩრებულ გვამებსაც. მაგრამ მაინც ვერ გაუძელით საზარელ სურათს და თოფ-ნაკრავივით გარეთ გამოვევარდით.

ილია ჭავჭავაძის შუბლი ბერდანის ტყვიით *) არის ჩანგრეული, ის შუბლი, რომლის ნაფიქრსაც არა ერთისა და ორის თაობისათვის ახალი ფიქრები აღუძვრია, ბერდანის ტყვიით არის განგმირული ილია ჭავჭავაძის გული, რომლის ნაგრძობსაც ქართველთა მრავალ თაობისათვის გული აუძგერებია და თვალთაგან ცრემლი უღვრევინებია. და ამის ჩამდენი საბედისწერო ტყვია ქართველის გამოსროლილია!

ათის ტყვიით არის განგმირული საბრალო ახალგაზდა ბიჭი, თორაშვილი, რომელიც ილიას ახლდა. გადარჩენილა მარტო მეეტლე, საგურამოელი ბიჭი თედო.

*) ბერდანის თოფის გილზი ნახეს.

ბოროტების თვალით მნახველი მარტო ეს მეეტლეა და იმის ნალაპარაკევიდან მთელის შემთხვევის წარმოდგენა შეუძლებელია: ოთხი კაცი დაგვხვდა, თეთრ ჩოხებში გამოწყობილი და აფიცრის ეპოლეტებიანებიო, რუსულად ლაპარაკობდნენო, მოგვცვივდნენ და ეს საქმე დაგვმართესო; ცნობით ვერავინ ვიცანიო. ეს არის და ეს.

ილია ჭავჭავაძე. — 1874 წ.

ი. ჭავჭავაძის მეუღლეს არაფერი არ ახსოვს, გარდა იმისა, რომ ილიას დაუძახნია ქართულად — რას სჩადიხართო და რევოლვერიც ამოუღია. საბრალო ქალმა ჯერაც არ იცის, რომ ილია მოკლულია: გონს რომ მოსულა და მოუკითხავს ქარი, უთქვამთ — ქალაქში დაბრუნდაო.

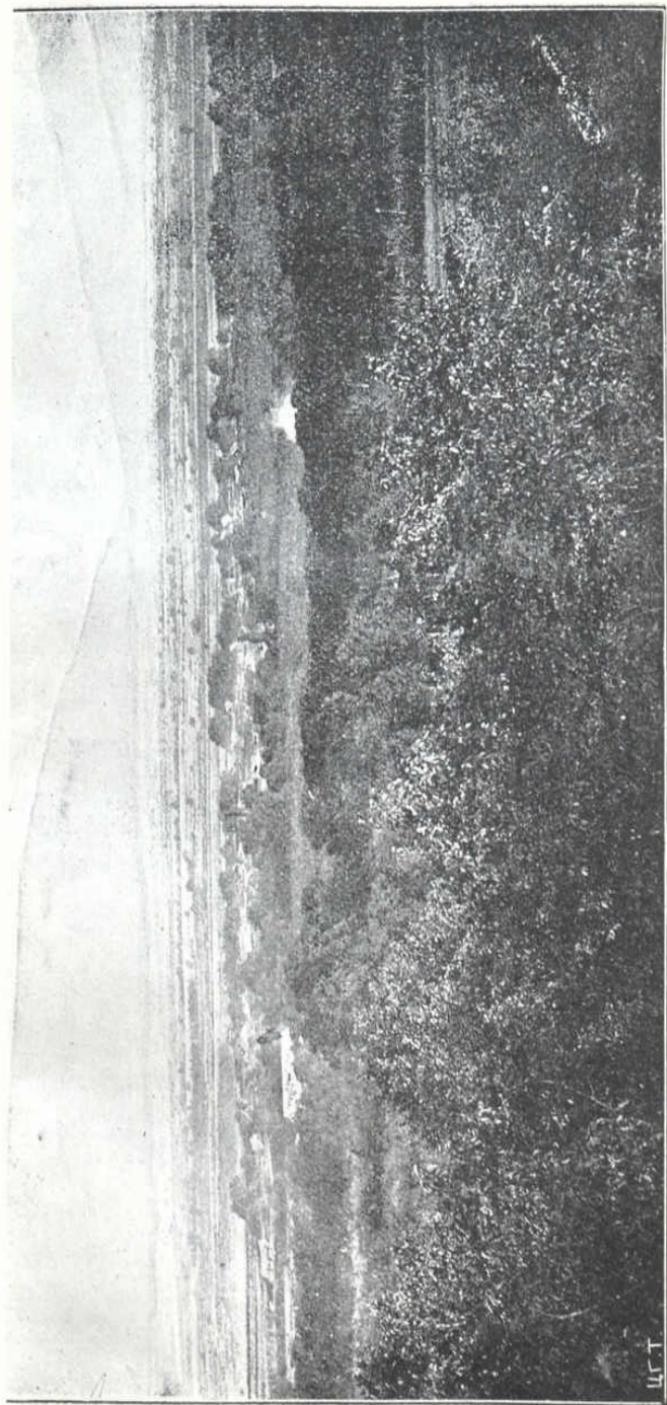
მკვლევლობის შემდეგ არ გასულა თუთხმეტი წუთი, რომ ილიას მოურავი სამის სტრაჟნიკის თანხლებით შემთხვევით მისულა ბოროტმოქმედების ადგილზე — ილიაცა და მისი მხლებელიც უკვე უსულონი იყვნენ თურმე, ილიას მეუღლე კი მტვერში ეგდო და თავს აქეთ-იქით ახლიდა ქვებს. დაქრილი ქალი გასისხლიანებულ ეტლში ჩაუსვამთ, მოკლულები კი შემთხვევით მიმავალ ურემზე დაუსვენებიათ და ისე წაუღიათ საგურამოში.

მოკლულები სულ გაძარცვულნი იყვნენ: არა სჩანს ილიას პალტო, პიჯაკი, ჟილეტი, ოქროს საათი, სათვალე და პატარა ბოლჩა, სადაც საბუთის ქალაღდებს ინახავდა ხოლმე, აღარც საფულე ქისაა. მხლებელისათვის კი ჩექმებიც გაუხდიათ; აღარ სჩანს აგრეთვე რევოლვერები, რომლებიც ილიასა და მის მხლებელს ჰქონიათ თან.

საკვირველია სტრაჟნიკებისა და ადგილობრივ პოლიციის მოქმედება: როგორც გადმოგვცეს, სწორედ 15 — 20 წამის შემდეგ შეიტყვეს მკვლევლობის ამბავი და დროზე არავითარი ღონისძიება არ მიუღიათ; ურიანნიკმა სთქვა: *поскакалЪ туда, поскакалЪ сюда* — იქვე კი, სამის ვერსის მანძილზე, ყაზახების პოსტია და პირველ ხანებში მეტი არაფერი გაუკეთებიათ და არც საკვირველია: ილია ქავჭავაძე სტრაჟნიკი არა ყოფილა.

„ის.“ 1 სექტ.

ილია ქავჭავაძე, წელს ივნისში პეტერბურგიდან რომ დაბრუნდა, დაბინავდა ს. საგურამოში, ცოლის მამულში, რომელიც მდებარეობს ტფილისიდან 30 ვერსზე. ორშაბათს, 27 აგვისტოს, დილით, ილია თავის ცოლით

საგურამოს შიდა მოილიას სახლიდან.

(ოლგა თადეოზის ასული გურამიშვილისა) და მოსამსახურე იაკობ თორაშვილის თანხლებით, თავის საკუთარ ეტლით წამოვიდა ტფილისში და დაიბარა, რომ იმავე საღამოს დაებრუნდებო. სოფელში დარჩნენ მოურავი ჯაში და თ. ზ. ქავჭავაძე, ილიას ნათესავი, რომელიც უკვე ერთი თვე იყო მასთან სტუმრათ. გავიდა ორი დღე და ილია არ დაბრუნებულა. ოთხშაბათს დაბრუნდა რაღაც საქმისათვის იაკობი და თქვა, რომ ილია დაბრუნდება ხუთშაბათს, 30 აგვისტოს, 1 საათზე დღითო, და ისევ წამოვიდა ტფილისში. ხუთშაბათს ილია ცოლითა და იმავე იაკობის თანხლებით წავიდა ტფილისიდან დილის 11 საათზე. შუადღის მეორის ნახევარზე ისინი მიუახლოვდნენ წიწამურს, რომელიც მდებარეობს საგურამოდან 4 ვერსზე. მოსამსახურე იაკობმა დაინახა ოთხი, თოფებითა და რევოლვერებით შეიარაღებული კაცი და გადმოხტა ეტლიდან. შეიარაღებულებმა დაუწყეს სროლა იაკობს და მოჰკლეს. შემდეგ გააჩერეს ეტლი და რამდენჯერმე ესროლეს ილიას. კნენა ოლგას ავაზაკებმა სცემეს თოფის კონდახებით პირსა და თავზე. ქალმა გრძნობა დაჰკარგა და წაიქცა.

ეს ამბავი გაიგეს ახლო მყოფმა დარაჯებმა და დაუყონებლივ მოვიდნენ, მაგრამ ბოროტ განზრახველნი მიიმალნენ. გრძნობა დაკარგული კნენა ჩასვეს ეტლში და წაიყვანეს საგურამოში. დარაჯებმა გააჩერეს ახლო მიმავალი ურემი, ჩაასვენეს შიგ ილიას და იაკობის გვამები და ესენიც საგურამოში მიიტანეს. ღამის 12 საათზე ტფილისიდან მოვიდა ექიმი კიმონტი. გასინჯა კნენა და თქვა, რომ ჯერ კიდევ დიდხანს ვერ მოვა გონსო. ტყვია არა აქვს მოხვედრილი, დაშავებული აქვს მარჯვენა მკლავი, ყურის ძირი და თავი. კიმონტმა შეუკრა კრილობანი, მაგრამ ჯერ ვერაფერი თქვა გადაქრით იმის შესახებ, თუ რამ-

დენათ საშიშია კნინას მდგომარეობა. საჭიროა დაქრო-
ლის კნინის ტფილისში ჩამოყვანაო. მოკლულს ილიას
სამი ქრილობა აქვს: ორი შუბლში და ერთი, სასიკვდი-
ლო, გულში. იაკობი თერთმეტს ალაგასაა დაქრილი.

ყველა ამ ამბის დამსწრენი არიან მხოლოდ მეეტლე,
რომელსაც ბოროტგანზრახველებმა ხელი არ ახლეს, და
კნინა ოლგა, რომელიც ჯერ გონს ვერ მოსულა. მეე-
ტლე ამბობს, რომ ბოროტგანზრახველი ოთხი იყო: სამს
თეთრი პიჯაკი ეცვათ და ერთს ძველი კურტკა და შავი
შალვარიო. ყველანი ახალგაზდები იყვნენ და ერთმანეთს
რუსულად ელაპარაკებოდნო.

კნინა ოლგამ მხოლოდ დილას 5 საათზე ბოდვის
დროს წამოიძახა: უთხარით იმას, ნუ წავალთ!.. საში-
შია!.

გუშინ კნინა უგრძნობელი ჩამოიყვანეს ტფილისში.
ილიას გვამი ბოროტგანზრახველებმა გაძარცვეს. წაიღეს:
სათი, ფული, ჩემოდანი, პორტფელი და სხვა.

ზაკავკაზიე. I სექტ.

სამწარელი მკვლელობა

მოგვიკლეს ილია ქავჭავაძე! საოცარია და დაუჯერე-
ბელი, მაგრამ ფაქტია უკვე, საშინელი ფაქტი. არა გვ-
გონია, რომ იყოს ისეთი შეგნებული ქართველი, რო-
მელსაც ცოტა რამ უღვივის გულში და სინიღისი შერ-
ჩენია, რომ არ აღშფოთდეს და არ შეძრწუნდეს ამ
საშინელების გაგონებაზე. ეს რა დღეს მოვესწარით, ეს
რა უბედურება დაგვატყდა თავს?

ორმოცდა-ათი წელიწადი ამ ადამიანით ვამაყობდით;
მის დიად ნიქს, საკვირველ ჭკუას, დიდ ენერჯიას ვცემ-

დით თაყვანს ; მისი ამაგიით და განუზომელის ღვაწლით ჩვენი ქვეყნის წინაშე ვიყავით მოხიბლულ-მოჯადოებულნი და ვინ, რომელმა მხეცებმა და სულმდაბლებმა დაგვასხეს ახლა თავს ლაფი და გამოგვეკრეს ყელი ?

ილია ჭავჭავაძე ! ეს ხომ ჩვენი დიდი პოეტი იყო, რომელიც საუკეთესო გრძნობებს გვიღვიძებდა და გვინერგავდა ; რომელმაც დაგვიწერა „გლახის ნამბობი“, „კაცია-ადამიანი“, „ოთარაანთ ქვრივი“, „აჩრდილი“,

ილია ჭავჭავაძე. — 1878წ.

„განდევილი“ ? ეს ხომ ჩვენი პირველხარისხოვანი მწერალი იყო, რომელმაც შეჰქმნა ახალი ხანა ჩვენს ლიტერატურაში და რომლის თხზულებებზე პირველი მოქალაქობრივი აღზრდა მიიღო ორმა თაობამ მაინც ? ეს ხომ ჩვენი პირველი საზოგადო მოღვაწე იყო, რომელმაც პირველად გაჰკაფა საზოგადო მოღვაწეობის ასპარეზი და თავის ამხანაგების პატარა წრის დახმარებით

დაგვიარსა ყველა ჩვენი საკულტურო დაწესებულებანი? ეს ხომ იმ პატარა ჯგუფის პირველ რიგში იდგა, რომელმაც მესამოცე წლების ხანა შეჰქმნა ჩვენში,—ხანა განახლებისა და აღორძინებისა?!

და აი, ამ ადამიანს, ამ დიდ მოქირნახულეს, დიდ მოამაგეს ვერაგულად მოუსპეს სიცოცხლე. მერე როდის? როცა ქვეყნის სამსახურში მოიქანცა, დაუძღურდა, დაბერდა, და ცალი ფეხი უკვე სამარეში ედგა. ასე დავაჯილდოვეთ, ასე დავაფასეთ მისი წარსული ღვაწლი და სამსახური. მეტი ბარბაროსობა, მეტი გახრწნილობა შეუძლებელია! ამაზე შორს ველარ წავალთ, ის-ღა დაგვრჩენია, მხოლოდ ერთმანეთს დავერიოთ და ყველანი ამოვიქლიტოთ..

რა ვთქვათ, რითი ვიმართლოთ თავი უცხოთა წინაშე? იმათ წინაშე, ვინც ილიასთანა მოღვაწეებს დიდების გვირგვინით უმკობენ შუბლს, ჩვეენ-კი ტყვიებით დაფუხვრიტეთ? რუსეთის სარეველუციო პარტიები ბრძანებას სცემენ — იდეურ მოწინააღმდეგეთ ხელი არავინ ახლოსო და ისეთი ხულიგანები, როგორიც არიან პურიშკევიჩები, კრუშევანები, გრინგმუტები, რომელნიც შხამავენ რუსეთის პოლიტიკურ ჰავას და სათავეში უდგიან ახლანდელ შესაზარ რეაქციას, — ესეთი ხულიგანები თავისუფლად სცხოვრობენ, ჩვენ-კი ილია ჭავჭავაძე — ჩვენი საუკეთესო პოეტი, ჩვენი პირველი საზოგადო მოღვაწე—მოვკალით. გონება გვებნევა, როცა გავიფიქრებთ, რომ ილია პოლიტიკურს ნიადაგზე არის მოკლული... არა გვჯერა, რომ ასეთ გახრწნილობამდე მივედით. გუშინ მთელი ტფილისი ამას იმეორებდა. მაგრამ ჩვენ არ გვინდა დავიჯეროთ, რომ აქ წინაღვე განზრახული, დამზადებული და გადაწყვეტილი მკვლელობა იყოს. ეს თავის ინიციატივით ჩაიდინეს, ალბად, უმეცარმა, გონება დაბნელებ-

ბულმა ადამიანებმა, რომელთათვისაც კაცის მოკვლა არავითარ სიძნელეს არ შედგენს, — გადაგვარებულებმა, რომელთაც გამოჩენილ ადამიანის მოკვლა გმირობათაც მიანიჭიათ...

დღეს მთელმა ქართველმა ერმა უნდა იგლოვოს არა მარტო ილია ქავჭავაძე, უაზროდ და ვერაგულად მოკლული და ბარბაროსულად დასჯილი, არამედ მთელი ჩვენი აწმყო, სრულიად დაშლილი და მოსპობის გზაზე დამდგარი. სად მივდივართ, რათ ვითხრით სამარეს ჩვენისავე ხელებით! განა წარსულის ასე ბარბაროსულად უარყოფა და მოსპობა სრულიად გადაგვარების ნიშანი არ არის?.. განახლების ხანა დგებაო. მართალია დგება, მაგრამ ვაი თუ არა ჩვენთვის! ჩვენ ერთობ სუსტი, სისხლწამხდარი და ფუქსავატი ერი ვყოფილვართ და ჩვენ ვერ ვისარგებლებთ ვერავითარ განახლებით, თუ დროზე გონს არ მოვალთ, თუ არ გამოვირკვევით, არ გამოვფხიზლდებით იმ ფანატიკურ სიგიჟისაგან, რომელმაც ასე ადვილად აგვიყოლია და ასე დაგვაბრმავა ..

გონება გვებნევა და სიტყვა გულში გვიკვდება სიმწარისაგან... ჩვენც, ამ გაზეთის თანამშრომელნი, კარგა ხანია დავშორდით ილიას და მის თაობას; ჩვენ შორისაც იდეური წინააღმდეგობა იყო; მაგრამ ერთ წუთსაც არ დაგვივიწყნია ამ ადამიანის წარსული დეაწლი ჩვენის უბედურ სამშობლოს წინაშე და ყოველთვის პატივსაცემდით მის სახელს. ახლა მის გაცივებულ გვამის წინაშე ვდგევართ თავზარდაცემულნი და არ ვიცით, რა სიტყვებით გამოვთქვათ ჩვენი უზომო მღელვარება, სიმწარე, უნუგეშო მწუხარება და რა სიტყვებით დავგმოთ, დავსწყევლოთ მისი მტარვალეები...

მოჰკლეს პოეტი!

უღვთო იყო შენი სიკვდილი!

კალამი მითრთის... ენა მებმის.. აზრი მერვეა.

ტყვიით განგმირეს მსცოვანი გული მსცოვანის პოეტისა და გვამი მისი დააგდეს მტვრიან შარა გზაზე.

განგმირეს ის გული, რომელიც ნახევარ საუკუნის განმავლობაში ჩვენთვის იწვოდა ღვთაებრივ ცეცხლის აღზე, ჩვენთვის თრთოდა და ჩვენთვის ფეთქავდა.

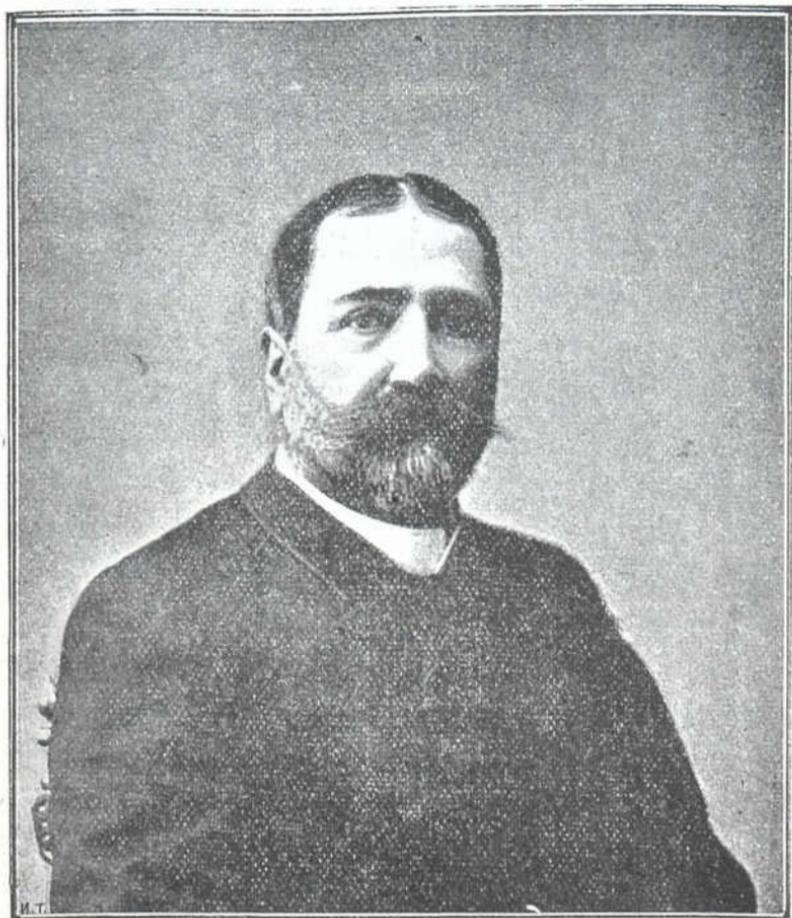
მოჰკლეს პოეტი, რომელიც ნახევარ საუკუნის განმავლობაში თავის კისრით ატარებდა ქართულ ლიტერატურას, რომელმაც შეჰქმნა ქართული ენა, ქართული პრესა, ქართული მწერლობა.

მოჰკლეს და შარა გზაზე დააგდეს ის ილია, რომელიც 40 წლის განმავლობაში ბატონობდა ჩვენს საზოგადოებრივ აზროვნებას, საზოგადოებრივ მოღვაწეობას, ეროვნულ იდეას.

მოჰკლეს და ტყეს შეაფარეს გაშავებული და საუკუნოდ შერცხვენილი თავი, თითქო იმ ტყეს შეეძლოს მათი პირისახიდან ჩირქის ჩამორეცხვა, თითქო მას შეეძლოს მათი დამალვა და თითქო იქ კი არ დაუხვდებათ სამარცხვინო ბოძი, რომელზედაც ცეცხლის ასოებით ეწერება: „ამ ნაძირალეებმა მოჰკლეს პოეტი“!

ვის ან რად უნდოდა ბრძოლაში დაფლეთილი გული პოეტისა, რად უნდოდა მისი დაღლილ-დაქანცული სული და ჯანგამოღებული სხეული? ბრძოლის ველიდან გასულ მეომარს, დატანჯულსა და დაქანცულ პოეტს უფლება ჰქონდა მშვიდად დაეღია თავისი სიცოცხლე, დაესვენებინა დაიარაღებული სხეული და სიბერეში მაინც აენა-

ზღაურებინა ის დანაკლისი სულიერ მშვიდობიანობისა, რომელიც ახალგაზდობაში მსხვერპლად მიუტანა საზოგადოებრივ მოღვაწეობისა და ქართულ ლიტერატურის საკურთხეველს.

ილია ჭავჭავაძე. — 1889 წ.

მაგრამ ავ სულს შეკშურდა მისი მშვიდობა და ისედაც მოწამლული სული აწამა და ჯვარს აცვა. ვინ იყვნენ ის უმეცარი და უგუნური ბარბაროსები? ვინ აღმართა მახვილი პოეტის წინააღმდეგ! ვინ მოუშხამა უკანასკნელი წუთები მოშხამული სიცოცხლისა?

არავინ არაფერი არ იცის: დაუხვდნენ შარა გზაზე, გაუგმირეს გული, იქვე დააგდეს მისი გვამი და ტყეს შეათარეს თავი. ცხადია მხოლოდ ის, რომ პოეტის მკვლევლები დაიბადნენ დღევანდელ ცხოვრების უფსკრულში. საზოგადოებრივი აღფრთოვანება შეიცვალა საზოგადოებრივ დადლილობაზე, ზნეობრივი ნორმები — თავგასულ ავაზაკობაზე, უფლება — ძალაზე, ხოლო გუშინდელი ბრძოლის ველი, რომელიც გაეღწეოდა თავგანწირულ წმინდათა სისხლით, დღეს ხელში ჩაუვარდათ ტყის ნადირებსა და ავაზაკებს. ღამის წყვდიაღში ტყეებიდან და სოროებიდან გამოიღალნენ ტურები და მგელკაცები და დაერივნენ ყველას, ვინც ახლო-მახლო მოჰხვდათ. იმსხვერპლეს რამდენიმე მოღვაწე და ეხლა არც მსცოვანი პოეტი დაინდეს. მისმა მსცოვანმა მკერდმა, ლიტერატურულ ისრებსა და შურდულებს ნაჩვევმა მკერდმა ცხელი ტყვიაც მიიღო და სამუდამოდ გააცივა ღღემდის ძალუჟად მფეთქავი და ღვთაებრივი ცეცხლით აღგზნებული გული.

მოკვდა პოეტი! მოკვდა სხეული, მაგრამ არ მომკვდარა მისი სახელი და დიდება და არც მოკვდება იმ დრომდის, სანამ სძგერს გული ქართველისა, სანამ არსებობს თვითონ ქართველი, სანამ არსებობს მისი ენა, ილიასაგან გაფაქიზებული, და ქართული კალამი და წიგნი, ილიასგანვე გამტკიცებული და გასუფთავებული.

მსცოვანო პოეტო!

„უღვთო იყო შენი სიკვდილი!“.

მ. აღ—ლი.

„ის.“ 1 სექტ.

პანაშვიდი ილიას სულის მოსახსენებლად

შაბათს, 1 სექტემბერს, ქვაშვეთის წმ. გიორგის ეკლესიაში გორის ეპისკოპოსმა პეტრემ ქართველ სამღვდელოების თანამლოცველობით გადაიხადა პირველი პანაშვიდი ჯალათების ხელით მოკლულ ილია ქავჭავაძის სულის მოსახსენებლად. პანაშვიდს დაესწრნენ ჟურნალ-გაზეთების წარმომადგენელი, „ქ. შ. წ. კ. გამავრცელებელ საზოგადოების“ გამგეობა, დრამატიულ საზოგადოების გამგეობის წევრნი, ტფ. ქალაქის თავი და თვითმართველობის ზოგი მოხელენი, თავად-აზნაურთა მარშლები და სხვა საზოგადოებათა წარმომადგენელი. პანაშვიდს დიდი ძალი ხალხი დაესწრო. ხალხში გამოუთქმელი აღშფოთება და მწუხარებაა საზიზღარ მკვლელობის გამო. მეორე პანაშვიდი დანიშნულია დღეს, 2 სექტემბერს, ნაშუადღევს ორ საათისათვის, სიონის ტაძარში, რადგან ქვაშვეთის ეკლესიაში სივიწროვეა.

თათბირი ილიას დაკრძალვაზე

პარასკევს, 31 აგვისტოს, მოხდა საგანგებო კრება ტფ. გუბერნიის თავად-აზნაურთა დეპუტატების საკრებულოში. კრებამ თათბირი იქონია ილია ქავჭავაძის დაკრძალვაზე. წინადადება შეიტანეს, რომ ხარჯი და ზრუნვა განსვენებულის დასაკრძალავად საზოგადოებამ იკისროს, მაგრამ რადგან საზოგადოებას საერთო თანხა არ მოეპოვება საზოგადო საქმისათვის, ამიტომ ფული უნდა გადასდოს თავად-აზნაურობამაო. კრებამ ერთხმად მიიღო ეს წინადადება. შემდეგ მცირე კამათი იქონიეს იმაზე, თუ სად დაკრძალონ გვამი. ზოგმა დიდუბე დაასახელა, ზოგმა ანჩისხატის ეზო, უმრავლესობამ კი მთაწმინდა. ბოლოს კრებამ მიიღო ეს უკანასკნელი წინა-

დადება; ფული გადაიდება იმდენი, რამდენიც საჭირო იქნება. დასასრულ კრებამ აირჩია განსაკუთრებული კომიტეტი ექვსი კაცისაგან. კომიტეტი სხვა საზოგადო დაწესებულებების წარმომადგენლებთან ერთად შეიმუშავებს დასაფლავების ცერემონიალს. კომიტეტმავე უნდა დანიშნოს დაკრძალვის დღე. განსვენებულის გვამს საგურამოდან საქართველოს სამხედრო გზით მოასვენებენ. როგორც განზრახულია, პროცესია გაივლის გოლოვინის პროსპექტით, მივა სიონის ტაძარში, სადაც გადახდილი იქნება წირვა და პანაშვიდი. შემდეგ პროცესია მამადავითისაკენ გაემართება. დაკრძალვის დღედ განზრახულია დანიშნონ შაბათი, 8 სექტემბერი. დაწვრილებითი წეს-რიგი გასვენებისა გაზეთებში იქნება გამოცხადებული.

ის. 2 სექტ.

ტფილისი, 2 სექტემბერი

თავზარ დაცემული ქართველი საზოგადოება გონს ვერ მოსულა და ვერ გამორკვეულა მწუხარებისაგან, რომელიც ილია ქავჭავაძის ვერაგულმა მოკვლამ გამოიწვია. ყველას ერთი და იგივე გულს შემზარავი საკითხი აკერია პირზე: ვინ და რისთვის მოჰკლა მხცოვანი მგოსანი, 70 წლის მოხუცი, რომელსაც ორი დღის სიცოცხლე-ლა ჰქონდა? ვინ იყვნენ ის ბარბაროსი მტარვალნი, რომელთაც არაფერი არ დაინდეს და თვით მოხუცი მეუღლე პოეტისა, წყნარი, მშვიდობიანი, უწყინარი და ყველას პატივისმცემელი ოღვა უწყალოდ გალახეს და სიკვდილის პირზე მიიყვანეს? ცხადია, რომ აქ უბრალო ცნობის მოყვარეობა არ მოქმედობს: ქართველმა ერმა უნდა იცოდეს, უნდა გაიგოს — ვინ და რისთვის

ჩაიღინა ესეთი ბოროტ-მოქმედება ქვეყნის წინაშე... სასამწუხაროდ, დიდათ საეკვოა, რომ ეს მკვლელობა წესიერად იქმნას გამოძიებული : ჩვენს დროში ეს ფრიად გაძნელდა და ამ შემთხვევაში-კი უფრო გაძნელდება, რადგან ის „ვისიც ჯერ არს“, მაინცა და მაინც თავს არ აიტყივებს სიმართლის გასაგებად : რომაელების ცნობილ

ილია ჭავჭავაძე. — 1897 წ.

თქმულებისა არ იყოს — „tertius gaudet-ის“ მონარულიც იქნება, თუ ჩვენ ერთმანეთს დავერევით და ჩვენის ქვეყნის საუკეთესო შვილებს ჩვენვე მოვსპობთ. გაზეთი „ზაკავაზიე“ გუშინ სწერდა, თვით საზოგადოებამ და უმთავრესად პოლიტიკურმა პარტიებმა უნდა მოჰკიდონ ამ საქმეს ხელიო. ჩვენც ვფიქრობთ, რომ ამ გზით უფრო გაადვილდება საქმე და რომ ასეთ გამოკვლევის მოწყო-

ბა საჭიროც არის, რადგან მრავალი სხვა და სხვა მიოქმა-მოთქმა უკვე არის საზოგადოებაში, რომელნიც ასე თუ ისე პოლიტიკურ პარტიის სახელსაც იხსენიებენ... ჩვენ გუშინაც ვთქვით და დღესაც ვიმეორებთ, რომ არ გვჯერა — რომლისამე პარტიის საქმე იყოს ეს საზარელი მკვლელობა. მაგრამ ის-კი შესაძლებელია, რომ ახლანდელ აღვირაშვებულმა ეგრედ წოდებულმა ტერორისტებმა, რომელნიც თავის ნებაზე და სურვილზე მოქმედებენ და რომელთა ალაგმვა პარტიებს ვერ მოუხერხებიათ, ჩაიღინეს ეს საზიზღრობაც. მაშინ პარტიები ვალდებულია, მართლა გამოიძიონ საქმე და ამით მაინც მისცენ დაკმაყოფილება აღელვებულ გრძნობას საზოგადოებისას...

ჩვენ არ გვაინტერესებს, რასაკვირველია, თვით კრიმინალური მხარე საქმისა, ბოროტმოქმედთა დასჯა და სხვა ამგვარი. ჩვენთვის ცხადია თითქმის, რომ მკვლელობის პირდაპირი ჩამდენნი ბნელი, უვიცი, გონება დახშულნი აღამიანნი არიან, რომელთაც არც-კი ესმოდათ რას სჩადიოდნენ, ამათ, ამ შეუგნებელ იარაღთ უმეცრებისას და ბნელეთისას, თვით მოკლულმა პოეტმა აპატია დანაშაულობა, როცა თავის ცნობილ ლექსში „ლოცვა“-ში განგებას ევედრებოდა:

მწყურს მე განმინათლდეს ცით ჩემი სული,
შენგან ნამცნების სიყვარულით აღმენთოს გული,
რომ მტერთათვისაც, რომელთა უნდათ გულს ლახვარა მკრან,
გთხოვდე; „შეუნდე — არ იციან, ღმერთო, რას იქმან...“

სავალალო და საშინელი ის არის, რომ ჩვენმა ცხოვრებამ შეჰქმნა ატმოსფერა, სადაც ასეთ ბოროტებას ადგილი აქვს და მარჯვე ნიადაგი აქვს მომზადებული. განა ჩვენში არ გაჩნდა მიმართულება, რომელსაც არ სწამს და ეზიზღება მთელი ჩვენი წარსული? განა ამ მიმართუ-

ლების უვიცმა ადებტებმა არ იმუშავეს დაულაღვად, რათა მიწასთან გაესწორებინათ ჩვენი მგოსანნიც, მწერალნიც, მოღვაწენიც, რომელნიც ხალხის პირად მტრებად გამოჰყავდათ და ბრბოს უსისინებდნენ — ჰკა მაგათო?! ხალხს, რომელმაც არ იცოდა თავის ქვეყნის წარსული, თავისი ლიტერატურა, არ შეეძლო კრიტიკულად დაეფასებინა სხვისი ღვაწლი და მოღვაწეობა, ისტორიულის წერტილის თვალთახედვით დაეფასებინა ძველთა ამაგი და ძველთა შეცდომანიც, ის ვაჟბატონნი პირდაპირ ეუბნებოდნენ — აი ესენი ნიციონალისტები არიან, ესე იგი, თქვენი პირდაპირი მოსისხლე მტრები, რომელთაც ძველ საქართველოს აღდგენა უნდათ, მეფეებითა, ბატონყმობით და ამგვარ წარსულ დიდებითაო! აღვილად წარმოსადგენია, რა ფანატიკურ მძულვარებას სთესავდა ამგვარი ქადაგება ბნელ მასსაში ყველა იმათ მიმართ, ვინც „მართლ-მორწმუნე“ არ იყო და ვინც, ილიასავით, სხვა მიმართულების იდეოლოგი და წინამძღვარი იყო. ამას, საუბედუროთ, ისიც დაერთო, რომ ილია ქავჭავაძეს განგებამ და ისტორიამ თავადობა, მემამულეობა არგუნა, რომელსაც კერძო საკუთრება სწამდა და „თავისას“ არავის ანებებდა... განა სხვაგან, ვთქვათ, მაგალითად, რუსეთში არ იყო გაცხარებული კამათი ახალთა და ძველთა შორის, შვილთა და მამათა შორის? იყო და როგორი გაცხარებულიც! „შვილებმა“ გადააქარბეს კიდევ ძველის დაფასებაში, მოახდინეს სრული, როგორც რუსულ ლიტერატურაში ეძახიან, „переоценка всѣхъ цѣнностей“; მაგრამ ფიქრადაც არავის მოსვლია პირადათ ძველის მოღვაწეების ხალხის მტრებად გამოცხადება და მათ წინააღმდეგ ხალხში მძულვარების გამოწვევა. ამიტომ იქ არ მოუკლავთ გრაფი მწერლები და ახნაური პოეტები, თუმცა ყველა მათ აქვთ საკუთრება და

„თავისაზე“ უარს არ ამბობენ, თუმცა „მართლ-მორწმუნეთა“ ბანაკს არ ეკუთვნიან და ხშირად განსვენებულ ილიაზე უფრო დაბალ ხარისხის პროგრესისტ-დემოკრატები არიან...

უვიცობამ და სიბნელემ იმსხვერპლა დღეს ჩვენი დიდი პოეტი და ჩვენი გამოჩენილი მოღვაწე. დიღია ეს მსხვერპლი, მაგრამ ვაი თუ ამანაც ვერ მოგვიტანოს სარგებლობა, ვაი თუ ეხლაც არ მოვიდნენ გონს „ხალხის ხელმძღვანელნი“, რომელნიც ფანტიკურის სიბრმავეთ აძაგებენ და უარყოფენ მთელ ჩვენ ეროვნულ ცხოვრებას, ყველაფერს, რასაც ჩვენის წარსულის ცხოვრების ბეჭედი აზის, თუმცა უნდა იცოდნენ, რომ „აწმყო შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა“ და უგუნური, ბრმა უარყოფა ყოველისფრისა სრულ განადგურების მეტს არაფერს მოგვიტანს.

ვიმეორებთ, ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, რომ ან პარტიას ან რომელსამე სხვას რამე დაეწამოთ. ჩვენ გვინდა მხოლოდ აღვნიშნოთ, რა საზარელი ატმოსფერა შექქმნა უაზრო და ბრმა ბრძოლამ: ამ ატმოსფერაში გასაკვირველი აღარაა ისეთი მკვლევლობა, რომელმაც მთელ შეგნებულ ქართველობას თავზარი დასცა.

„ის.“ 2 სექტ.

„კაცია ადამიანი?!“

საზარელი ამბავი ილია ქავჭავაძის სიკვდილისა მეხივით დაატყდა მთელ საქართველოს! მოჰკლეს ვინ—ილია ქავჭავაძე! არავინ თავის დღეში ფიქრათაც არ გაივლებდა ასეთ რამე საზარელს, საზიზღარსა და უცნაურს!

ადამიანი, რომელმაც თავისი გული ჩონგურად აქცია

და რომელიც ამ ჩონგურის სიმებს საქართველოსათვის აჟღერებდა ტკბილად და ძლიერად; ადამიანი, რომელმაც თავისი თავი, უმაღლეს გონების ჭურჭელი, ნახევარ საუკუნის განმავლობაში ამუშავა საქართველოს ერის გული-სათვის; ადამიანი, რომელმაც მთელი თავისი სულის სიმტკიცე და ძალა შესწირა ჩვენის დაბეჩავებულ ცხოვრების აღდგენას, განმშვენებებსა და განსპეტაკებას,— ეს ადამიანი წარიტაცა დღეს ვილაცას მურტალმა ხელმა!

ვინ მოჰკლა ილია?—აი საშინელი კითხვა, რომელიც დღეს მთელ ერს უდგია წინ და რომელიც დაუყონებელ პასუხს თხოულობს. პასუხის გაუცემლობა მთელ ერს საშინელ, სამუდამო სირცხვილის ლაფში ამოსვრით ემუქრება!

ვინ მოჰკლა ილია? ქართველმა თუ სხვა ერის უმსგავსომ? თუ ქართველმა მოჰკლა, — მაშინ ცხადია, რა ქართველიც აიღებდა თავზედ ამ ყოვლად უმსგავსო, საშინელ და არა ჩვეულებრივ საქმეს, რომლის მაგვარიც ქვეყნიერებას ჯერ არა სმენია! პოეტი, პუბლიცისტი, ახალ ქართულ ენის დიადი შემქმნელი, პირველი მეტყველი ქართულის ენისა — მოჰკლეს, განუქრეს სიცოცხლე, როგორც ვინმე ავაზაკს, ან ქურდს, ან მავნე ადამიანს! ილია ჭავჭავაძე მოჰკლეს იმისათვის, რომ იგი, როგორც მავნე პირი საზოგადოებისათვის, რომელსამე „უდიდეს იდეას“ უნდა შესწიროდა ზვარაკად? ილია ჭავჭავაძე უნდა მოეკლათ, იმისი სისოცხლე იყო მავნე საქართველოს ხალხისათვის, და ათასმა გოშია-გოშპარამ, რომელთაც თავს იღვეს ჩვენი ცხოვრების მოწყობა და ნაცვლად შერყვნეს, გაანადგურეს, შეურაცხყვეს იგი, — უნდა იცოცხლონ, რომ ხალხს მალამოდ მოეცხოვნონ?

თუ მართლაც ილია ქართველებმა მოვკალით და შევირცხვინეთ თავი ამიერიდან უკუნისამდე, სამარადისოდ

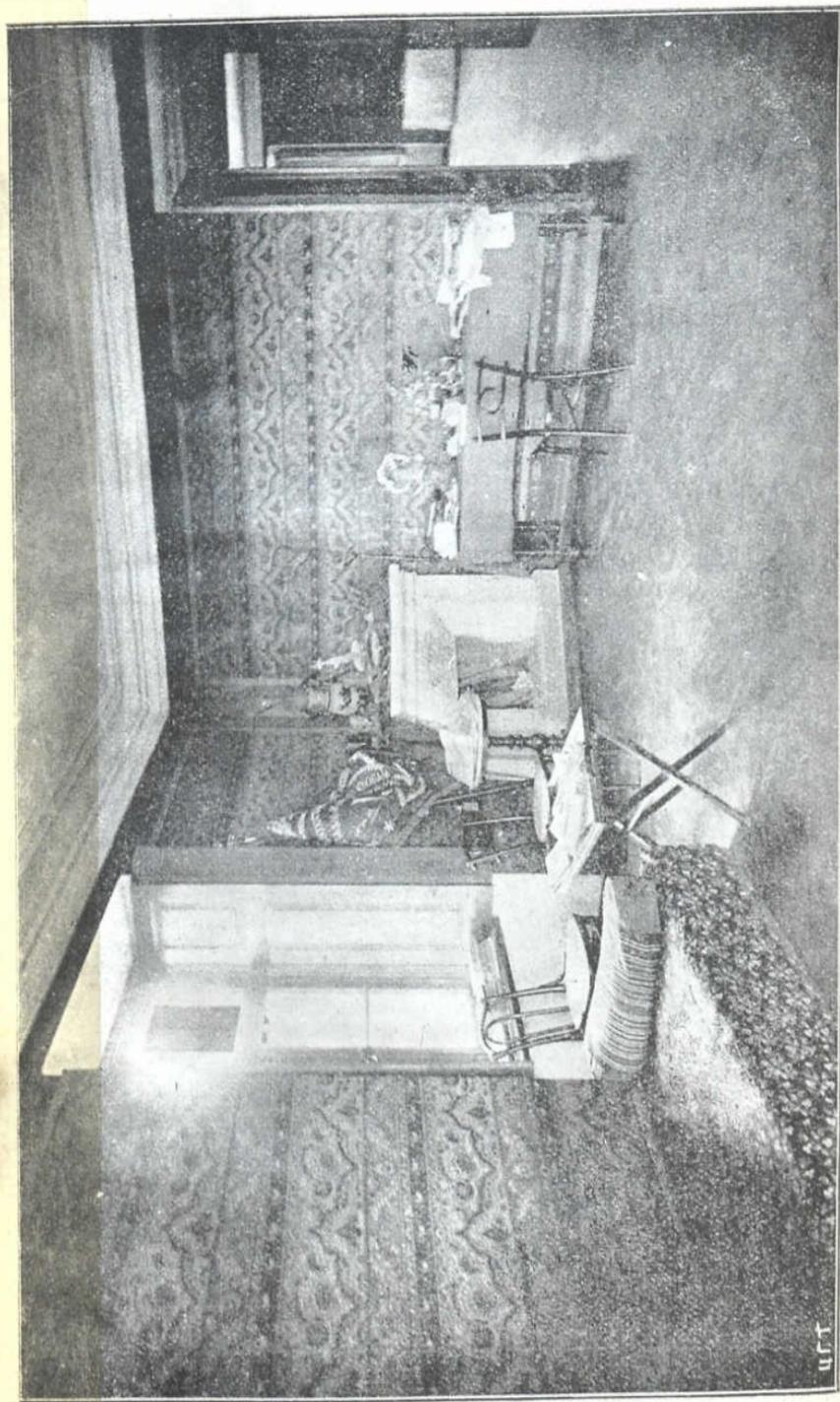
გამოვირიცხეთ ჩვენვე ჩვენი თავი ხალხთა რიცხვიდან, მთელი კაცობრიობიდან, — ნება მომეცით ვკითხო მთელ საქართველოს ილიასავე სიტყვებით: ჩვენში, საქართველოში, საზოგადოდ მთელი საქართველოში, შავი ზღვიდან დაწყებული დაღესტნის საზღვრებამდე — „კაცია ადამიანი?!“ თუ მხეცია, ადამიანის სახით მოვლენილი და ამ მხეცმა, ქართველმა კოლლექტივურმა მხეცმა წაიყვანა გოლგოთას ილია ქავჭავაძე ეკლის გვირგვინითა და თვით კი ლაფის გვირგვინი დაიდგა თავზე მთელის კაცობრიობის თვალში?!

ან იქნება ილია არა ქართველებმა მოჰკლეს?...

რა მიზეზიც უნდა იყოს იმის მკვლევლობისა, ვინც უნდა იყოს მისი მკვლელი, საქართველოს დღეს ჩირქი მოეცხო, ისეთი ჩირქი, რომლის მსგავსიც მას არასოდეს არ მოსცხებია, და თუ მართლა დღეს ჩვენში კიდევ დარჩენილა კაცი, რომელსაც ადამიანი ჰქვია, რომელიც თავის თავსა სთვლის ადამიანად, ერთად-ერთი რამ დაგვრჩენია, — შურის ძიება! მაგრამ ჩვენი ქვეყანა სიგრძე-სიგანით შეურაცხყვეს და გააუბატიურეს, — ხმა კი არავის ამოუღია ვაჟკაცურად და ღირსეულად. გარდა სასოწარკვეთილის ლაჩრულ ზახილისა, ღონე მიხდით შერცხვენისა, ჩვენში ძლიერი ხმა არავის სმენია კაი ხანია, და რა იმედი-ღა უნდა გვქონდეს, რომ ეხლა მაინც შეიცვლება ეს სამარეში ჩასასვლელად მომზადებული, რომ ხელში ავიღოთ მახვილი და მტერი განვგვიროთ, ვინც უნდა იყოს?!

მაგრამ, მითხარით, ჩვენში ამისათვის ვის შესწევს ძალა, მითხარით, საქართველოს სინიღისი კიდევ ცოცხალია, თუ სამუდამოდ დაიმარხა სამარეს ილია ქავჭავაძესთან ერთად? დაე, ეხლა გამოჩნდეს ყველაფერი!

ჰფიქრობ კაცი ყოველსავე ამას, თავში აზრები გე-

საგურამო. — ილიას კაბინეტი.

რევა, ფეხთაგან ნიადაგი გეცლება, ჰქრება ხალისი მუ-
შაობისა, უიმედობა გულს გესახება, იქ ჩირქდება და
სქელ, შხამიან ბაღმად იქცევა, და „უსასოდ ქმნილს“,
„ექვით შეპყრობილ“ ივერიის ძეს მთელი თავისი საში-
ნელებით გეყუდება გონების წინაშე თავზარ-დამცემი
კითხვა: რისთვის იტანჯები, რისთვის იღწვი და სანთე-
ლივითა დნები ჩვენს უცნაურს ქვეყანაში? აქ, ამ გა-
თახსირებულ დანაშაულთა სამფლობელოში მართლაც
„კაცია აღამიანი?!“

Bâton.

„ის.“ 2 სექტ.

კაენ, სად არის მმა შენი?

«იქ თვით სამოთხეც ჯოჯოხეთია,
სად თვის შხამს ანთხევს მტრობა და შური...»

ასე სთქვა მგოსანმა და ისე არსად გამართლებულა
ეს უკვდავი სიტყვები, როგორც უბედურს საქართვე-
ლოსა და თვით ამის მთქმელს ილიაზე.

ჩვენ გვესმის, რომ მტრობა და შური, არა თუ ჩვენი-
სთანა ნახევრად ველურთა შორის, თვით დაწინაურებულს
ქვეყნებშიაც ფესვ-გადგმულია; ჩვენ ვიცით ბევრი მაგა-
ლითები, რომ სამშობლოს საუკეთესო შვილნი საქვეყნო
მტრად მიუჩნევიათ და სამარცხვინო ბოძზე მიუკრავთ
სრულიად დაუმსახურებლად; გვახსოვს, როგორ მოექცა
საფრანგეთის ხალხი ზოლას, რომელიც რამდენისამე ათე-
ულ წლების განმავლობაში ფხიზელ დარაჯად ედგა თანა-
მემამულეთა ავსა და კარგს; ეს შარავანდედით მოსილი
ბოძი ფრანგთა აზროვნებისა სამშობლოდანაც კი გააძე-
ვეს იმიტომ, რომ იმან საჯაროდ აღიარა სიმართლე ერ-

თისა და დაჰგო სიცრუე მრავალთა. გვახსოვს ისიც, რომ იმისი ავეჯი საჯარო ვაჭრობით გაჰყიდეს და ვითომ ამითი დაამცირეს მართლის მთქმელი. კარგად ვიცით, რა უყვეს იესოს, რომელმაც ხმა აღიმალა ადამიანთა თანასწორობისათვის, — გოლგოთაზე აიყვანეს და ჯვარს აცვეს. მაგრამ ყველა ამას თავისი ახსნა-განმარტებაც თან ახლავს...

ხალხო რითი აიხსნება ილიას მოკვლა? შესაძლებელია, ვინმე გულუბრყვილომ სთქვას—ეს სენი საერთოდ მოღებულია რუსეთის ქვეშევრდომთა შორის და აგრარულ მოძრაობით გააფთრებულმა ხალხმა აქაც იჩინა თავისი ძალაო.

შეცდომაა!

თვით მე, ამ სტრიქონების მწერალს, არა ერთხელ და ორჯელ მინახავს ილიასთან სადღესასწაულოდ მოსული გლეხობა, მასთან მომეჯლისე; მინახავს, როგორის აღტაცებით შესცქეროდნენ ილიას, როდესაც ის ჩადგამათ შორის და წაიკითხა „გუთნის დედა“:

„ერთ ბედს ქვეშა ვართ, ჯაბავ, მე და შენ, წილად გვარგუნეს შავი მაწა ჩვენ“.

რა გინდ უკმაყოფილო ყოფილიყო გლეხობა, რა გინდ ბრახ მორეული ყოფილიყო, ილიას მაინც არ მოჰკლავდა, საგურამოს გლეხობა ილიას სისხლის დანთხევას ვერ იკისრებდა, იგი წმინდაა იმის სისხლისაგან.

ჩვენ რომ ვამბობთ „გლეხობა“, აქ წოდებრივობას როდი ვგულისხმობთ. შესაძლებელია ცოდვილი შვილი ამ გლეხთა შორისაც გამოერია, მაგრამ ის გლეხი კი აღარაა, იგი დაქირავებული ჯალათია, სხვის სურვილისა და ბრძანებისა ყურ-მოჭრილი მონა, უვიცთა და სულით ლატაკთა ბრმა იარაღი.

ქკუის საბუდრის სიცალიერება და უფიცობის წყველიაღმი ბოდიალმა, ექვი არ არის, იქამდე მიიყვანა გზა-კვალ

მოშურნე, რომ, უმეცრების ლაფში შეტოპილმა, სხვა ხსნა ველარ ჰპოვა, თუ არ სამარცხვინო და საშვილიშვილოდ დასაგმობი მკვლევლობა. მოკვლა სამარის კარად მისულ მოხუცისა, მოკვლა იმ ადამიანისა, რომელიც ორმოცდა ათის წლის განმავლობაში ხალხის გამოფხიზლების საქმეს ემსახურებოდა, რომელმაც გულის ტკივილით, წამოიძახა: „მამულო, საყვარელო, შენ როსლა აპყვავდები“-ო, ისეთი ურცხვი თავხედობაა, რისთვისაც თვით უსასტიკესი მსჯავრიც კი ცოტაა.

ილია ჭავჭავაძე. — 1902 წ.

ვინ უნდა დასდოს ეს მსჯავრი ილიას სისხლის მტვირთველს? ნაფიც მოსამართლეებმა? საზოგადოებამ?—ერთმაც და მეორემაც, მაგრამ ყველაზე დიდი მოვალეობა ამ შემთხვევაში თვით საგურამოს მკვიდრთ ადევთ: დაე თვით ილიასთან ნაპურმარილევა ვლენობამ დაჰგმოს საზიზლარი მკვლელი, დაე უსიტყვო ტყემაც შესძახოს გარეწარს: კაინ, სად არის ძმა შენი?

„ის.“ 2 სექტ.

განდევილი

ნ ა ძ ი რ ა ლ ე ბ ს

ცხოვრების ნაძირალებო! თქვენ, რომელნიც არ მალავთ თქვენს ღიმილს და სიხარულს ავაზაკების მიერ განგმირულს ქართველების დიდი მგოსნის გვამთან. თქვენ, რომელნიც ასე ნასიამოვნები დარჩით მისის სიკვდილით, შეეკითხეთ თქვენს სინდისს: „რა დააშავა ილიამ ისეთი, რომ ის სიკვდილის ღირსი ყოფილიყო“. აშკარად და ხმა მალლა გამოაქვეყნეთ ეს და არა ქუჩის კუთხეებში ფურჩულით. ნუ თუ არ გესმით, რომ თქვენი ღიმილი ვაშა ავაზაკებისადმი! რომ იგი თანაგრძნობაა მწერლის ჯალათებისადმი, იმ მწერლისა, რომლის ნაწარმოებით თვით თქვენვე აღიზარდენით, რომელიც 50 წლის განმავლობაში ამდიდრებდა ქართულ ღარიბს მწერლობას.

მაგრამ თქვენისთანა უგვანო-უმადურთათვის არის მხოლოდ ქვეყანაზე კუჭი, რომლის ამოსავსებათ თქვენვე, სპეტაკ-სინდისიანო, არ ერიდებით არავითარ გზას. მერე უფრო საიღამ ისმის ეს სიხარულის ყიჟინა? იქიდან, რომელნიც ყველაზე უფრო მეტად უნდა სწუხდნენ, რომელნიც ყველაზე მეტად უნდა იყვნენ დაკარგულ მგოსნის მადრიელნი!

უმადურნო! დედის შემდეგ თქვენს გონებას ძუძუ აწოვა ქართულმა მწერლობამ და იმ ენის მწერლებმა, რომელი ენის გარდა თქვენ სხვა ენა არ იცით, და მხოლოდ ამ ენის მწერლობის საშუალებით აგიხელიათ თვალეები.

მაგრამ, რას ვამბობ, თქვენ ისე აგიხელიათ თვალეები, როგორც იმ ავაზაკს; რომელიც მუხანათათ დაეცა უიარაღო მოხუცებულს. თქვენც იმავე ავაზაკების შორს აღარ წასულხართ თქვენის სინდისით, თქვენის პატიოს-

ნებით. თქვენ ეკუთვნით იმ პირუტყვებს, რომელნიც უძღურების გამო, წკმუტუნებენ და ჰყეფავენ. რამდენს ამოუყენებთ დაკარგულს მგოსანს თანასწორს? ან იქნება იმისთვის ყეფათ, რომ მისის დამდაბლებით თვით აღმაღლდეთ, კიებო! კიაყელა ვერ მოისხამს მიმინოს ფრთებს! მე, ჩემ თანამოძმე ახალგაზდა მწერალთა მხრივ გითვლით თქვენისთანა ჯურის ქვემძრომებს უღრმეს ზიზღს და ჩაპოუწმენდავ ფურთხს.

ჩვენ კი, შენი მოწაფენი, ჩვენო მასწავლებლო და ძვირფასო მგოსანო, შენს საფლავს შევამკობთ ჩვენის შენდამი სიყვარულით.

„ის.“ 4 სექტ.

ი. ევლოშვილი.

ილიას დაკრძალვის დღე და წესრიგი

კვირას, 2 სექტემბერს, ტფ. დეპუტატთა საკრებულოში მოხდა სხდომა ტფ. საზოგადო დაწესებულებათა და ჟურნალ-გაზეთების წარმომადგენლებისა, რომელთაც ილია ქავჭავაძის დასაკრძალავად არჩეულ კომისიასთან ერთად უნდა შეემუშაებინათ მგოსნის გვამის დაკრძალვის წეს რიგი. თუმცა განზრახული იყო, განსვენებულის გვამი 6 სექტ. გადმოესვენებიათ ტფილის-დასაკრძალავად, მაგრამ რადგან საქართველოს ყველა კუთხიდან — კახეთისა, იმერეთისა, გურია-სამეგრელოსა, აჭარა ბათუმისა და სხვა ადგილებიდანაც ამბავი მოვიდა, წარმომადგენელი აპირებენ ჩამოსვლასაო, ამიტომ კრებამ საჭიროდ დაინახა განსვენებულის დაკრძალვა გადაედო დასაფლავების დღედ დაინიშნა კვირა, 9 სექტემბერი. ხუთშაბათს საღამოთი ტფილისიდან საგურამოში გაემგზავრებიან კომისიის წევრნი, ქ. შ.-წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობის წევრნი — ივ. რატიშვილი, დავით

კარიჭაშვილი, თავ. ივანე ქავჭავაძე და გაზეთებისა და მუშათა წარმომადგენელნი და იქ პანაშვილის გადახდას დაესწრებიან. ცხედარს გამოასვენებენ პარასკევს, ასე დილის 10 საათზე და ტფილისში მოასვენებენ ამავე დღეს. ხალხის ერთი ნაწილი ნაშუადღევს 1 საათზედ ცხედარს მიეგებება დილომს იქით, ხოლო უმრავლესობა ვერაზედ ჯვართან. აქედან 3 საათზე ცხედარს წაასვენებენ გოლოვინის პროსპექტითა და სიონის ქუჩით სიონის ტაძარში, სადაც გვამს დასტოვებენ 9 სექტემბრამდე. კვირას გადახდილი იქნება წირვა და პანაშვიდი და შემდეგ სიონის ტაძრიდან ცხედარს წაასვენებენ მამადავითის ეკლესიაში.

პანაშვიდი

კვირას, 2 სექტემბერს, ნაშუადღევს 2 საათზედ, სიონის საკრებულო ტაძარში გორის ეპისკოპოსმა სიონის კრებულის თანამლოცველობით გადაიხადა პანაშვიდი ილია ქავჭავაძის სულის მოსახსენებლად. პანაშვიდის დაწყებამდე დეკანოზმა მ. ტყემალაძემ მოკლე სიტყვა წარმოსთქვა. პანაშვიდს დაესწრო დიდიძალი ხალხი, საზოგადო დაწესებულებათა და აქაურ გაზეთების წარმომადგენელნი, ქალაქის თავი, მარშლები და სხვანი. სხვათა შორის, პანაშვიდს დაესწრნენ ნამესტნიკი მეუღლითურთ და ნამესტნიკის საბჭოს წევრნი.

წ.-კ. საზ. გამგეობის დადგენილება

წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას საგანგებო სხდომა ჰქონდა საზოგადოების თავჯდომარისა და საპატიო წევრის ილია ქავჭავაძის დასაფლავებას გამო და დაადგინა: გადაიხადოს პანაშვიდი განსვენებულის სულის მოსახსენე-

ბლად ოთხშაბათს, 6 ენკ. სიონის ტაძარში, მისი კუბო შეამკოს ყვავილების გვირგვინებით ; განსვენებულის დასაფლავებლად არჩეულ კომისიაში გაიგზავნოს გამგეობის ორი წევრი ; გამგეობის ერთ-ერთ წევრს დაევალოს განსვენებულის დასაფლავების დროს სიტყვის წარმოთქმა ; მთელი გამგეობა დასაფლავებას დაესწროს სამგლოვიარო ტანისამოსით ; გამგეობის ორი წევრი გაიგზავნოს საგურამოში, საიდანაც იმათ კუბო უნდა გამოაცილონ ტფილისამდე ; გამოიცეს და უფასოდ დარიგდეს 5000 წიგნი ი. ჭავჭავაძის საუკეთესო ლექსებისა.

ქალთა კრება

დღეს ნაშუადღევს ექვს საათზე დანიშნულია ქართველ ქალთა კრება ჟურნ. „ნაკადულის“ რედაქციაში. კრების საგანია-მოლაპარაკება იმის შესახებ, თუ როგორ სცენ პატივი სასიქადულო მგოსნისა და მოღვაწის ილია ჭავჭავაძის ხსოვნას.

დრამატ. საზოგადოების კრება

2 სექტემბრისთვის ტფ. სათავად-აზნაურო ბანკის სადგომში დანიშნული იყო კრება ქართულ დრამატიულ საზოგადოების წევრთა გამგეობის ერთის წევრისა და სარევიზიო კომისიის ამოსარჩევად. კრებამ მოისმინა ამბავი ილია ჭავჭავაძის ვერაგულად მოკვლის შესახებ, ფეხზედ აღდგომით პატივი სცა განსვენებულის ხსოვნას და ნიშნად მგლოვიარობისა კრება სხვა დროსათვის გადასდო.

„ის.“ 5 სექტ.

ქუთაისი

ილია ჭავჭავაძის მოკვლის ამბავი მეხივით დაეცა ყველას. 30 აგვისტოს, საღამოს 6 საათზე ქალაქში იქა-აქ გავრცელდა მკვლელობის ამბავი, მაგრამ არავის სჯეროდა ასეთი ველური ამბავი. გამოკითხვის შემდეგ გაიგეს, რომ სოხუმში ქუთაისზე გაეგზავნათ დეპეშა საზიზღარი მკვლელობის შესახებ. ეჭვი აღარ იყო. ყველა აღშფოთდა და გაოცდა: „ვისთვის იყო საჭირო მისი მოკვლა?“ სამწუხარო ამბავი ერთს წუთს მოედდა მთელს ქალაქს. ქალაქის გამგეობაში სხდომა იყო, რომელიც დაუყოვნებლივ შეწყვიტეს. გადაიდვა წარმოდგენა თეატრში. ბულვარში მოსეირნე ხალხი დაიშალა და სახლში წავიდა. 31 აგვისტოს დღის I საათზე ქალაქმა გამოაკრა ქუჩებში სამგლოვიარო განცხადება, რომლითაც იწვევდა მცხოვრებლებს პანაშვიდისათვის. ქართულმა გიმნაზიამ და სხვა სასწავლებლებმა, ყველამ გადაიხადა პანაშვიდები, რომლის დროს მოკვლედ აცნობდენ მოსწავლეებს განსვენებულის ბიოგრაფიას. ყველა წოდება, წრე, მთლი ქალაქი ემზადება ილიას დასაფლავებისათვის. ყველას სწყურია მოკვლის მიზეზის გამოკვლევა.

2 ენკენისთვის ქართულ გიმნაზიის სამზ. კომიტეტისა და თ.-აზნ. მიერ გადახდილ იქმნა პანაშვიდი ილიას სულის მოსახსენებლად. პანაშვიდს მრავალი ხალხი მიაწყდა. ტაძარმა რომ ვერ დაიტია ხალხი, იგი გარედ მოთავსდა, პანაშვიდი დაიწყო ეპისკოპოს ლეონიდის სიტყვილი.

პანაშვიდის შემდეგ წარმოსთქვა სიტყვა მარშლის თანამდებობის აღმასრულებელმა, ხოლო იმის შემდეგ მოსე ქიქოძემ წარმოსთქვა სიტყვა. მან სხვათა შორის სთქვა:

„ძნელი გასაბედია ამოდენა საზოგადოების წინაშე იმ უბედურ მომენტის დაფასება, რომლის მოწმენი ჩვენ შევიქენით, მაგრამ გაჩუმებას ეს კადნიერება ვამჯობინე. 30 აგვისტო არ დაავიწყდება იმ ქართველს, რომელსაც არ დაუკარგავს ადამიანის სახე, რომლის ქკუა-გონება ჯერ კიდევ არ გალაცხებულია და რომლის გრძნობა არ გათახსირებულია. საზოგადო სენი მკვლევლობისა მოედო ჩვენს ქვეყანასაც; ამის მაგიერად, რომ ხელს ვუწყობდეთ ადამიანის დღევრძელობას, ჩვენ ერთმანეთზე ავმხედრდით და საქმე იქამდის მივიდა, რომ მოგვიკლეს ილია ქავჭავაძე. რისთვის, რა დააშავა? რამდენისამე საუკუნის განმავლობაში ბრძოლით დაქანცული საქართველო პირად ღირსებისა და თავისუფლების დასაცველად რუსეთს მიენდო; დალილიმა მოსვენებას მისცა თავი; მოსვენება გადაექცა ღრმა ძილად, იმდენად ხანგრძლივი იყო იგი, რომ მოსალოდნელი იყო ძირიანად აღმოეფხვრა ხალხის თვით-შეგნება.

საბედნიეროდ ერს მოველინა მისი დიდება ნ. ბარათაშვილი, რომელმაც გულის სიღრმიდან ძლიერის ღვთიურის გრძნობით დასძახა მძინარტ: აღსდევით, თვალები გაახილეთ, თორემ ქვეყნის ზურგიდან აღიგვებითო. უდროოდ დავკარგეთ ეს ზეცით მოვლენილი მოციქული. სამოციანმა წლებმაც მოგვისწრეს თავის დაუვიწყარ მოღვაწეებით. ამათ შორის პირველი ადგილი განსვენებულ ილია ქავჭავაძეს ეჭირა. იმანაც იმავე გულის სიღრმიდან, იმავე ღვთიურის და ძლიერის გრძნობით მოუწოდა თანამემამულეთ თვით შეგნების გზაზე. ილია არ ეკუთვნის რომელსამე წრეს ან წოდებას. იგი ეკუთვნის ყველა მუშაკთ. პატიოსან მუშაკთ! მათთვის ძგერდა ილიას გული, მათთვის იკმუნხოდა მისი პატიოსანი შუბლი! განგმირეს ეს გული და ეს შუბლი! ილიას

ხსენებას მუდამ ჟამს თავს ედგმება ბრწყინვალე გვირგვინი დიდებისა. იმის სახელს ვერაფერს შეჰბლალავს, ხოლო თვით ის საზოგადოება, ის ხალხი, რომელმაც ვერ შესძლო თავის საუნჯის დაცვა, ღირსია გაკიცხვისა. ვიტყვით ჩვენი დაბეჩავებული თავი და არა უკვდავი, დიდებული ილია“.

„ის.“ 6 სექტ.

ქუთაისი.

I ესკენისთვის მოუთმენლად ველოდით გაზეთებს, გვეგონა გავიგებდით ილია ქავჭავაძის მოკვლის ამბავს დაწვრილებით. ამ მხრით მოსუღმა გაზეთმა ვერ დაგვაყმაყოფილეს, მაგრამ წყლული, ქავჭავაძის სიკვდილით გამოწვეული, უფრო გაღრმავდა და გამწვავდა იმ ზომამდე, რომ ბევრნი გაზეთებში მოთხრობილ ამბების კითხვის დროს ცრემლებს ვერ იკავებდნენ. იშვიათად შეხედებით კაცს, რომ მის სახეზე დიდი მწუხარება არ იხატებოდეს.

ილიას დაკრძალვაზე წამოსასვლელად აქედან ბევრი ემზადება. სხვათა შორის, ქართული გიმნაზია დაკრძალვის დღეს სწავლას შესწყვეტს და მთელი კორპორაცია მასწავლებლებისა და უფროს კლასების მოსწავლეების წარმომადგენელნი აპრობენ ტფილისში წამოსვლას.

ამ სტრიქონების დამწერი ვიქტორ ჰიუგოს სიკვდილსა და დასაფლავებას დაესწრო პარიზში; საფრანგეთმა დიდი პატივი სცა თავის სახელოვან მამულიშვილს, მაგრამ არა მგონია ფრანგთა შორის ისეთი გულწრფელი და გულიდან ამონახეთქი მწუხარება ყოფილიყო, როგორც ილიას მოკვლამ გამოიწვია აქ. გასაკვირვებელიც არ არის, რადგან ჰიუგომ ზუნებოდად დალია სული, ჩვენ-კი პირველ შეიღვაწეს, პირველ ქართველს

ტენი შარა გზაზე დავანთხევინეთ, თითქო მას დიდი ღვაწლის მეტი სხვა რამე დანაშაულობა მიუძღვოდეს სამშობლო ქვეყნის წინაშე.

ქალაქის გამგეობის მიერ დანიშნულ პანაშვიდს მრავალი ხალხი დაესწრო. მალაზიების უმრავლესობა დაიკეტა და ვინც არ დაჰკეტა მალაზია, ბოდის იმითი იხდიდა, რომ პოლიციისა გვეშინიანო.

„ისარი“, 4 სექ.

ილიას სიკვდილის გამო

ბოდის ვიხდი დიდებულ ცხედრის წინაშე, რომ ორიოდ სიტყვით, ასე ზერელად შევეხები იმის მოღვაწეობას, მაგრამ ვრცელ წერილებს დამზვიდებული გული უნდა, ეხლა-კი, ჯერ გაუციებელ გვამის წინაშე, ორიოდ სიტყვის მეტს რას იტყვი? არც ერთ თავის შვილის სიკვდილი არ მოჰხვედრია საქართველოს ისე ლახვარსავით გულში, როგორც ილიას სიკვდილი, არც ერთი მოღვაწე არ უგლოვია ასე მწარედ, როგორც ილია.

ვინ იყო ილია ჩვენთვის? იგი იყო ჩვენი ენის ამომდგმელი, იგი იყო პირველი, ვინც ქართული ლიტერატურა და ქართული საზოგადოება ევროპიულ გზაზე დააყენა. ილია არის მშობელი და მამათ-მთავარი ყოველივე ჩვენის საზოგადოებრივ დაწესებულებისა. ლიტერატურაშიაც ილია ჩვენთვის იგივეა, რაც რუსებისათვის პუშკინი და გოგოლი. ილიას მოღვაწეობა ჩვენთვის არის ის ეტაპი, რომელსაც ვერ ასცდება ვერც ერთი მწერალი. ილიას მოღვაწეობის ხანა არის ის ხანა, როდესაც საქართველოს ერის თვითცნობიერებამ (არა მარტო

ნაციონალურმა) უნდა დაიწყოს თავისი მატინე. რათა ეს ცარიელ სიტყვად არ ჩამოგვართვან. საკმაოა მოვიგონოთ, რომ ილიამდის არავითარი საზოგადოებრივი მოძრაობა არა ყოფილა ჩვენში; მოვიგონოთ, რომ უპირველესს სოციალურ ბოროტებას, ბატონყმობას, იგი შეეხო თავის ძლიერის ხელით და ამით გვიანდერძა სოციალურ საკითხის გადაწყვეტა, თუმცა თვითონ დროთა ვითარებას უკან ჩამორჩა. მოვიგონოთ ის თუ, რა იყო ქართული ლიტერატურა ილიამდის: ჯერ კიდევ სპარსული მოტივები ბატონობდნენ ამ ლიტერატურაში. არა თუ ალექსანდრე ქავჭავაძემ, თვით ორბელიანებმაც, რომელთაც ქართულ ლიტერატურაში წმინდა ევროპიული რომანტიზმი გადმონერგეს („ჯვარი ვაზისა“, „იმედი“, „სადღეგრძელო“), ვერ დააღწიეს თავი სპარსულ შიქსატურ კილოებს („კინტოს სიმღერები“, „ნუ მასმევ ღვინოს“ და სხვა); მოვიგონოთ მომავალის მაძიებელი ნ. ბარათაშვილი, იდეალ-დაკარგული და სასოწარკვეთილი; და ნათლად დავინახავთ იმ უდიდეს შრომას, რომელიც გასწია აწ განსვენებულმა ილიამ. ილიამ თითქმის სრულეებით განდევნა ლიტერატურიდან სპარსული მოტივები (თუ არ ჩავთვალეთ „გახსოვს ტურფავ“, რომელიც ისე ძლიერ მოგაგონებთ სპარსულ კილოს). თავის უკვდავ „განდევნილ“-ში ილიამ სამუდამოდ დაამარცხა მისტიციზმი და სთქვა, რომ ერთად-ერთი ნაყოფიერი მუშაობა არის მუშაობა აქ, მიწისთვის, ხალხისთვის. იგივე აზრი გამოსთქვა მან თავის ლექსში:

„მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო,
ვით ფრინველმა გარეგანმა“,

და საქმითაც შეასრულა მან თავისი სიტყვა. მიუხედავად იმისა, რომ რომანტულ მიმართულებების თხზულებებში მან იშვიათი ნიჭი გამოიჩინა („აჩრდილი“),

რის გამოც ეს თხზულებები მარგალიტის თვალად დარჩებიან ქართულ ლიტერატურაში, ილიამ მაინც უარ ჰყო ძველი გზა და სრულიად ახალ გზას დაადგა. „კაცია ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“ და ბევრი სხვა სრულიად ახალ ხანას ჰქმნიან ქართულ ლიტერატურაში, ხანას რეალიზმისას. ლექსებშიაც ილია არ უმღერის მხოლოდ ღვინოს და სიყვარულს, როგორც წინა დიო. მან ახალი ელემენტი შეიტანა ლიტერატურაში: იგი უმღერის „ხმას მონობის ჯაქვთ მტვრევისას“; იგი სჩივის „გუთნის დედის“ ბედს.

ვიმეორებ, რომ ილიამ ისეთი კვალი დააჩნია ჩვენს ლიტერატურას და ჩვენს ცხოვრებას, რომელსაც ვერ ასცდება ვერც ერთი საზოგადო მოღვაწე და ვერც ერთი პუბლიცისტი, ვერც ერთი ბელეტრისტი და ვერც ერთი მგოსანი. ამას უნდა დავძინოთ ის, რომ იშვიათია (თითქმის არც კია) ისეთი მოღვაწე, რომელიც ისეთი ყოველმხრივი ყოფილიყო, როგორიც ილია.

ილია არის რეფორმატორი ჩვენის ცხოვრების ყოველის მხრისა, რაც უნდა აიღოთ. აი, ამ მხრივ იგი გაცილებით მაღლა უნდა დავაყენოთ ყველა სხვა მოღვაწეზე. ილია მეტია ჩვენთვის, ვიდრე რუსებისათვის პუშკინი, ან გოგოლი იყო, იმიტომ რომ ამათ მხოლოდ ლიტერატურის რეფორმა მოახდინეს. როგორც მოგეხსენებათ, გოგოლი ძლიერ შორსაც იყო საზოგადოებრივ რეფორმატორობისაგან.

ველური უნდა იყოს ის კაცი, ის ქართველი, გონება დახშული და უსუსურ ბავშვის საფეხურზე მდგარი, სულ ერთია, რა მიმართულებასაც უნდა ეკუთვნოდეს რომელიც არ დააფასებს ილია ქაეკავაძის ღვაწლს და არ იცნობს მასში თავის ისტორიულ წინა მორბედს. ჩვენ რომ ილიას ღვაწლი ვერ დავაფასოთ, ეს იგივე

იქნება, რაც იქნებოდა, რომ დაგვეიწყებოდა სრულებით ვინა ვართ, რანი ვართ, რანი ვყოფილვართ. ისტორიული თვითცნობიერება პირველი ნიშანია ხალხის გონებრივ განვითარებისა და პირველი საჭიროებაა ყოველსავე პოლიტიკურ პარტიისათვის. ვერც პოლიტიკურს და ვერც სოციალურ საკითხს იგი საკმაოდ ვერ გაითვალისწინებს, თუ მან არ იცის თავისი ვინაობა, თუ არ იცის თავისი ჩამომავლობა, თუ არ იცნობს, რა ნიადაგზე უხდება მას მუშაობა. როგორც ბავშვი ყველაზედ წინად თავის დედ-მამას იცნობს და ეს არის მისი გონების პირველი შრომა, ისე პარტიისათვის პირველი საჭიროება ის არის, რომ იცოდეს რა ნიადაგმა აღმოაცენა მისი მიმართულება, იცოდეს თავისი უახლოესი წარსული მაინცდარწმუნებულნი ვართ, ქართველები იქამდე არ არიან გონება-დაბნეულნი და კულტურულად ჩამორჩენილნი, რომ ვერ დაათვასონ ისეთი მოღვაწე, როგორც ილია ჭავჭავაძეა.

არა, ყველამ ვიცით, რა დიდი გზა გაჰკაფა ცხოვრებაში დაუფიწყარმა ილიამ.

მერე ვინ არის მისი მკვლელი? აი, კითხვა, რომელსაც აძლევს თავის თავს და ქვეყანას ყოველი ქართველი. ვინ უნდა იყოს, თუ არ ვინმე ავაზაკი, ამ გონებადაბნეული უვიცი, იარაღი რაიმე ქვეყნა გრძნობისა. დარწმუნებულ უნდა ვიყოთ, რომ **არც ერთი პარტია ამას არ იზამდა. ამაში ეჭვის შეტანაც კაცოდგაა.** ღრმად ნუ შევხედავთ საკითხს, მწუხარებას ნუ დავებრმაფინებით. დავფიქრდეთ, რა დროში ვცხოვრობთ. ვინ იცის, იქნება ილიას მკვლელს სწორედ ისი უნდოდა, რომ მისი სიკვდილით ჩვენ, ქართველები ერთ მანეთს გადავკიდებოდით*). ფრთხილად უნდა ვიყოთ

*) ძნელი წარმოსადგენია, რომ ილია აგრარულ ნიადაგზე

და უნდა გვახსოვდეს, რომ დღეს ყველა ქართველები მგლოვიარენი ვართ და რაიმე ეჭვით ნუ გავუორკეცებთ წყლულს მგლოვიარე თანამემამულე ამხანაგებს დღევანდელ უბედურებაში.

6.

„ის.“ 4 სექტ.

ა მ ი ნ ა კ ე ნ ე ს ი

გაიხარენით, ჩვენის ქვეყნის დამაწყევარნო, გაიხარე-
ვით, ბიკ-ბუჭებო, ნაძირალებო, გაიხარევით, ხალხის
მტრებო, ხულიგანებო : მოჰკლეს ილია — საქართველოს
ქირისუფალი !

იცინეთ, მგლებო, კრავის ტყავით მოარულებო,
იცინეთ მხეცნო, კაცის სახის მატარებლებო, იცინეთ,
ბრიყვნო, დედის ძუძუს უარ-მყოფლებო : მოჰკლეს ილია,
სამშობლოს მალმერთებელი !

ტაში დაჰკარით, ითამაშეთ, ჩამოუარეთ, გაინაწილეთ
მისი ქურქი, მისი ქონება... რაღას უყურებთ, უწმინ-
დურნო ! გაცივებულ გვამს არც მკლავი უჭრის, აღარც
აზრი და არც გონება !

მაშ, გაიხარეთ ! ხომ გასთელეთ მურდალის ფეხით
მრავალ ტანჯულის საქართველოს თავმოყვარეობა ?! ხომ
შეაგინეთ, ხომ წაბილწეთ, ხომ დაამცირეთ ჩვენის მწერ-
ლობის დედა-ბოძი და უკვდავება ?!

სხვა რაღა გინდათ ?! იცინეთ-მეთქი ! რკინის შანთე-
ბით დაგვისერეთ სული და გული... ახია ჩვენზე —

იყო მთავარი. თუ იმ დროს, როდესაც აგრარული ტერორი იყო
გაბნეობის, მას ხელი არ ახლეს, ეხლა უფრო რად მოჰკლავ-
დნენ, როდესაც აგრარულ მოძრაობაზედ ლაპარაკი კი არ არის.

6.

მკონარებზე! ერი ბედკრული ღირსია მეტის წამებისა, გათახსირების.

იქნებ ოდესმე მოიკრიბოს თვისი ძალღონე და შეებრძოლოს დამჩაგვრელებს, იუდის კერძებს!

დედავ ქართველისა! ზიზლით დაჰგმე შენ შენი შვილი, ჩოხის მაგიერ დიაცურებ კაბა ჩააცვი, თუ-კი იმდენად დაძაბუნდა და დავაგ-ლახდა, რომ კუქის გარდა აღარაფერს აღარ დაეძებს!!.

„ის.“ 4 სექტ.

ია ეკალაძე.

კიდევ ილია ჭავჭავაძის მკვლევლების შესახებ

დღეშეთის მაზრის ადმინისტრაციამ აცნობა ტფილისისას, რომ როგორც შეკრებულ ცნობებიდან ირკვევა, ილია ჭავჭავაძეს მკვლევლები ტფილისიდან უნდა გამოჰყოლოდნენ; დანამდვილებით შეიძლება ითქვას ისიც, რომ მკვლევლები მხეცურ მოქმედების შემდეგ ისევ ტფილისს დაბრუნდნენო. პოლიციის ცნობებით, მკვლელნი გამოწყობილნი ყოფილან თეთრსა და რუხს „ტუჟრ-კებში“ აფიცრისა და სალდათების ნიშნებით. მკვლევლები სულ ახალგაზდები ყოფილან ასე 23 — 27 წლისანი. ლაპარაკობდნენ რუსულად. მკვლევლობის შემდეგ მხეცებს წაუღიათ ყველაფერი, რაც დახოცილებს ჰქონიათ: ილიას ოქროს საათი ოქროსავე ძეწკვით, ოქროს სათვალე, საკვლიაჟი, რომელშიაც საქმის ქაღალდები ყოფილა; არ იციან, ფული წაუღიათ თუ არა; წაუღიათ აგრეთვე პიჯაკი და პატარა ბოხჩა საცვლებით. საცვლებზე ყოფილა ასო „ი.“ ჭავჭავაძის მეუღლისთვის ჩამოუგლეჯიათ ოქროს „ბროშკა“, რომელშიაც ყოფილა სხვა და სხვა დროის გადაღებული პატარა სურათები განსვენებული ილიასი. იაკობისათვის შემოუძვრიათ

საგურამო. ილია ქაცკავაძე ილიაობა დღეს, ნაუესავთა და ნაცნობთა შორის.

ვერცხლის ქამარი, გაუძვრიათ ფენსაცმელები. მეეტლე ისევ არეულად ლაპარაკობს თურმე. გამომძიებელს უკვე დაუბატიმრებია.

ორი კომისია

ილია ჭავჭავაძის დასასაფლავებლად ამორჩეულმა კომისიამ ირჩია ორი მცირე კომისია. პირველ კომისიას მიენდო დასაფლავების ადმინისტრატიული მხარე — წეს-რიგის დაცვა და სხ. ამ კომისიაში აირჩიეს ვ. გუნია, ს. იაშვილი, ალ. ერისთავი, ყავრიშვილი და ქ. ქავთარაძე. მთავარ ადმინისტრატორად არჩეულ იქნა ვალ. გუნია. მეორე კომისიას მიენდო სიტყვების წეს-რიგის შემუშავება. ამ კომისიაში აირჩიეს ალ. პ.—ძე სარაჯიშვილი, ი. ფანცხავა და ა. მდივანი. სიტყვების წარმოთქმის მსურველნი უნდა ჩაწერილიყვნენ ხუთშაბათს სალამომდის „ნაკადულის“ რედაქციაში.

წვრილ ვაჭართა პროფ. საზოგ. გამგეობის დადგენილება

ამ გამგეობამ დაადგინა: 1. 6 ენკენისთვეს კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიაში გადაიხადოს პანაშვიდი მგონის ილია ჭავჭავაძის სულის მოსახსენებლად; 2. სთხოვოს ვაჭრებს, რომ პარასკევს, 7 ენკენისთვეს, ნაშუადღევს სამ საათზე, ვერაზე, ჯვართან დახვდნენ ილიას ცხედარს, რომელსაც საზოგადოების სახელით შეამკობენ გვირგვინებით და გააცილებენ სიონამდე; 3. სთხოვს ვაჭრებს, რომ კვირას, 9 ენკენისთვეს დაესწრნენ სიონში ანდერძის აგებას და გააცილონ ცხედარი მთაწმინდაში; 4. სთხოვონ ვაჭრებს, რომ იმ ქუჩებზე, რომელზედაც პროცესია გაივლის, მიცვალებულის პატივისაცემლად სავაჭროების კარები მიხურონ.

ქალაქის საბჭოს სხდომა

3 სექტემბერს, მოხდა სხდომა ტფ. ქალაქის საბჭოსი. თავმჯდომარემ თავ. ვ. ნ. ჩერქეზიშვილმა საბჭოსაცნობა ტრაგიკული სიკვდილი ჰოეტის ილია ქავჭავაძისა. თავმჯდომარემ სთქვა, სხვათა შორის, რომ მართალია, ილია ქავჭავაძე ხმოსანი არ იყო, მაგრამ იგი ქართველ ხალხის პირველი მგოსანი და საზოგადო მოღვაწეაო. საბჭომ, თავმჯდომარის წინადადებისამებრ, დაადგინა: 1. გამგეობამ ქალაქის სახელით განსვენებულ ილია ქავჭავაძის ცხედარი შეამკოს გვირგვინით; 2. მთელი გამგეობა დაესწროს განსვენებულის დაკრძალვას. 3. თანაგრძნობა გამოუცხადოს ქირისუფლებს.

სომეხთა დრამატ. საზ. გამგეობის დადგენილება

1 სექტემბერს სხდომა ჰქონდა სომეხთა დრამატიულ საზ. გამგეობას, რომელმაც მოისმინა ილია გ. ქავჭავაძის ტრაგიკულად მოკვლის ამბავი და დაადგინა, დაევალოს გამგეობის თავმჯდომარეს დაესწროს დაკრძალვას და საზოგადოების სახელით მწუხარება გამოუცხადოს მგოსნის ოჯახს.

„ის.“ 5 სექტ.

ქალების კრება

4 სექტემბერს, ნ. ნაკაშიძის თავმჯდომარეობით მოხდა კრება ქართველ ქალებისა იმის გადასაწყვეტად, თუ როგორ სცენ პატივი განსვენების დღეს ილია ქავჭავაძის ცხედარს. კრებამ აღშფოთებით მოისმინა საშინელი ამბავი და ფეხზე აღდგომით პატივი სცა განსვენებულის ხსოვნას. კრებამ დაადგინა: 1. არჩეულ იქნას დეპუტაცია (სამი ქალი) საგურამოში გასაგზავნად ცხედრის გამოსაცხილებლად; 2. შეამკოს გვირგვინით განსვენებულის

ცხედარი ; 3, 6 სექტემბერს, ნაშუადღევს 2 საათზედ, გადაიხადოს ქართველ ქალთა სახელით პანაშვიდი ; 4. ქართველი ქალები ცხედარს შეჭხვდებიან ვერაზედ ჯვართან პარასკევს, 2 საათზედ, და, 5, დაავალოს ერთს მანდილოსანს სიტყვა წარმოსთქვას განსვენებულის დაკრძალვის დღეს.

პანაშვიდი

გუშინ, 5 სექტ. ნაშუადღევს 2 საათზე, ქ. შ. წ. კ. გამაგრცელებელ საზოგადოების გამგეობის ინიციატივით, სიონის საკრებულო ტაძარში დეკანოზმა მ. ტყემალაძემ გადაიხადა პანაშვიდი ილია ქავეჭავაძის სულის მოსახსენებლად. პანაშვიდს დაესწრნენ საზოგადოების გამგეობის წევრნი და სხვა და სხვა საზოგადოებათა წარმომადგენელნი.

„ის.“ 6 სექ.

ვერ მოჰკლეს

„ილია რომ მოჰკლეს!“ მითხრა ერთმა ჩემმა ნაცნობმა მწუხარე და თან გაკვირვების კილოთი.

თავზარი დამცა ამ ამბის გაგონებამ და ათასი კითხვა აღმიძრა : ვინ მოკლავდა, ნეტავ, ილიას ? განა შეიძლება ამისთანა ადამიანების მოკვლა ? ნუ თუ ქართველებმა შეახეს ხელი თავის მამას, ქართველთათვის თავდადებულს, თავის ერისათვის მოქირნახულე ადამიანს ? იქნებ უცხოელებს შეჰშურდათ ჩვენთვის ეს მართლაც ერთად-ერთი ბურჯი ჩვენის ქვეყნისა, ბურჯი კკუით, ნიჭით და გამოცდილებით ? ათასი ამისთან კითხვა დამცა და თავში და დღესაც კი, დღეს, როცა ეს სტრიქონები იწერება, არ ვიცი მიზეზი ილიას სიკვდილისა. ვი-

კით მე და თქვენ, მკითხველო, მხოლოდ ფაქტი რომ მოგვიკლეს საუკეთესო, პირველი ადამიანი, ჩვენის მწერლობის სულის ჩამდგმელი, მოღვაწე, დიდი მოამაგე ქართველ ერისა. რომელი ერთი ჩამოვთვალო ილიას ღვაწლთაგანი?! ეს ყველამ კარგად უწყის. საშინელი, მეტის-ზეტად ბარბაროსული მკვლელობაა, რომლის მსგავსი არსად, არა ქვეყანაში, არ მომხდარა და არც მოხდება. მხოლოდ საწყალს, უბადრუკის შვილების პატრონს საქართველოში შეიძლება ამისთან მკვლელობა რევოლუციის სახელით. საბრალო, საწყალო რევოლუციავ ჩვეს ხელში...

საზარელი ფაქტია, საზარელი მოქმედებაა, საშინელი აზრის პატრონნი უნდა იყვნენ ამ მკვლელობის ჩამდენნი. აშკარაა და აშკარად ვიტყვი: ილიას მკვლელებს რომ შეეძლოთ, საქართველოსაც მოჰკლავენ.

აბა კარგად ჩაუკვირდით საქმეს, თუ ასე არ არის. დიად, ასეა და ეს არის კიდევ უბედურება, დიდი უბედურება, დიდი უბედურება, ჩვენს თავზე მოვლენილი. უგუნურთ ნუ თუ არ იციან, რომ საუკეთესო ადამიანების ხოცვა, კვლავ, მოკვლაა მთელის ქვეყნისა. სოფელი ვინ და ერთი კაციო. ნუ თუ იქამდის დავკარგეთ ადამიანობა, ნამუსი, დავიბრმავეთ გონება, რომ ამისთანა აზრები ღორძინდება საქართველოში? ნუ თუ ვისიმე თანატოლებს ჰგონიათ, რომ ილიების ხოცვით მოჰკლავენ თვით იდეას, რომელიც უკვდავია და რომელსაც მხოლოდ ილიასთანა ადამიანებს შეუძლიანთ ემსახურონ და არა უძღურთ, უნიჭოთ, უვიცთ და საზოგადოების ნაძირალებს. ილიასთანა ადამიანებს სიცოცხლეშივე ძეგლებს უდგამენ უცხოეთში, ხოლო ჩვენ კოცონზე ვწვავთ, იკლავთ, როგორც ავაზაკებს... საბრალო ჩვენო თავო, საწყალო საქართველოვ!

რა ვთქვათ მკვლევებზე, ამ საცოდავს მეოცე საუკუნის ჰერორსტარტებზე? რა ადამიანები უნდა იყვნენ ილიას მკვლევები? როგორ მოვიხსენიოთ ისინი? როგორ მოვექცნეთ ამ უბადრუკებს? ნუ თუ ისე, როგორც გვირჩევეს ამ დღეებში დაბეჭდილი მოწოდება ქართველთადმი — ცეცხლი და მახვილი მკვლევებსაო. ესღა გვაკლია, რომ ბარბაროსობას კიდევ სხვა ბარბაროსობა დაეურთოთ ზედ? დავერივნეთ ერთმანეთს, ვხოცოთ, ველიტოთ ერთმა მეორენი და გავახაროთ ისედაც ჩვენის უბადრუკობით გალალეებული მტერი? ღმერთმა დაგვიფაროს, ღმერთმა გვაშოროს ამისთანა საქციელი...

ნაღვლით და ბოლმით აღსავსე, მე ასე ვსჯი, რომ ილიას მკვლელნი შესაბრალისნი, ყოვლად საწყალნი, ყოვლად გამოთაყვანებულნი, უვიცნი, ზნეობით ვათახსირებულნი და ბრმანი უნდა იყვნენ, სატირელნი და სავალალონი ჩვენ ქართველებისაგან.

სხვა რა ვთქვათ? სხვა რა ვიფიქროთ? სისხლი სისხლისთვის? ცოდვა მივუმატოთ ცოდვას? სირცხვილს სირცხვილი? განა იმათ ადამიანობისა ერთი ბეწო ნიშანწყალი რომ ჰქონდეთ, იზამდნენ ამას? მოჰკლავდნენ ამისთანა ადამიანს, რაც უნდა მისგან ნაწყენნიც იყვნენ? არა. არ არიან ისინი ადამიანები, უნდა შევრაცხოთ მხეცებად, პირუტყვებად და პირუტყვზე როგორ ვიძიოთ შური, ისე, როგორც ადამიანზე. ეს ხომ ჩვენივე სირცხვილია, ჩვენის ადამიანობის დამცირებაა?!.

მოჰკლეს ილია!.. მაგრამ ვერ მოჰკლეს, ვერა! მისი ხსოვნა უკვდავია ვიდრე საქართველო იქნება. დიად, ვერ მოჰკლეს, რადგან თუ რამდენიმე, თითებზე დასათვლელი ადამიანი ხარობს ილიას სიკვდილით, ასი ათასი მისტირის ამ ჩვენს სასიქადულო მამულიშვილს და რამდენიც ხანი გაივლის, მით უფრო, დაკლების

მაგივრად, გრძნობა სიბრალოულისა და სიყვარულისა მოიმატებს ერის გულში.

„საწყალი ილია, საწყალი ილია!“ მესმის გულ საკლავად წარმოთქმული აქეთ-იქიდან სიტყვები მამათა და დედათა მიერ. საწყალი ილია? არ არის ილია საწყალი, ვინაიდან მან აასრულა თავისი მოვალეობა წინაშე თავის ქვეყნისა, იბრძოლა, იღვაწა ჩვენს სასარგებლოდ და დაღლილ-დაქანცული მიებარა ცივს სამარეს, ჩაიყოლა თან ისევ ჩვენი დარდი — დარდი თავის ქვეყნისა... გაიყოლა თან ის ტყვიები, რომლითაც ჩვენ იმას გაუმასპინძლდით, — ჩვენ მიერ დაჩნეული. ჩაიყოლა თან ყველა ეს ჩვენ მიერ მიძღვნილი სასიქადულო ძღვენი, მაგრამ ილია იმდენად ჭკვიანია, იმდენად უყვვარს ქართველები და საქართველო, რომ მამა-პაპათა წინაშე დაჰმაღავს ტყვიებსაც, წყლოლებსაც, რომ ჩვენზე ცუდი არ ათქმევინოს, არ გააჯავროს ჩვენზე ისინი.

საუკუნოდ იყოს ხსენება შენი, ჩვენო იმედო, ჩვენო საყვარელო ილიავ!

„ის.“ 6 სექტ.

ვაჟა-ფშაველა.

პანაშვილები

ქართულ დრამატიულ საზოგადოებისა, არტისტებისა, ფილარმონიულ საზოგადოებისა, ქართულ გიმნაზიის სასკოლოთ საბჭოებისა და ღარიბ მოსწავლეთა საზოგადოების ინიციატივით 5 სექტემბერს, საღამოს 6 საათზედ, ქვაშეთის ეკლესიაში გადახდილ იქმნა პანაშვიდი ილიას სულის მოსახსენებლად. პანაშვიდს დაესწრნენ სხვა და სხვა საზოგადოების წარმომადგენელი და მრავალი ხალხი. რადგან ეკლესიაში ტევა არ იყო, ხალხი ქუჩაში დადგა. პანაშვიდის დაწყებამდე მღვდელმა მ. თოთიბაძემ სიტყვა წარმოსთქვა.

მეორე დღეს, 6 სექტემბერს, პანაშვიდი გადახდილ იქმნა ჩუღურეთის წმ. ნიკოლოზის ტაძარში ტფ. წვრილ ვაქართა პროფესიონალურ საზოგადოების ინიციატივით. გადახდილ იქნა გუშინვე, 6 სექტემბერს, ნაშუადღევს 2 საათზედ, სიონის ტაძარში ქართველ ქალთა ინიციატივით. პანაშვიდს მრავალი ხალხი დაესწრო.

ამავე დღეს ტფილისის ვაჟთა პირველ გიმნაზიაშიაც, მოწაფეების თანადასწრებით გადახდილ იქმნა პანაშვიდი.

5 ენკენისთვის პანაშვიდი გადაიხადეს აგრეთვე ტფ. საეპარქიო ქალთა სასწავლელაელში. სიტყვა წარმოსთქვა ინსპექტორმა მღ. კეკელიძემ.

ქუთაისი

ჩვეულებრივი სხდომა ქუთაისის ქალაქის საბჭოსი ხმოსნებმა მოანდომეს ვერაგულად მოკლულის ილია ჭავჭავაძის ხსოვნას. გამგეობის წევრმა კ. ბაქრაძემ სხდომა გახსნა შემდეგის სიტყვით: „მწუხარებით უნდა გაუწყოთ, რომ ქართველ ერს დიდი უბედურება დაატყდა თავს. 30 მარიაშობისთვის ვილაც ბოროტებმა თავიანთი მურტალი ხელი შეახეს ჩვენს დიდებას და სიამაყეს, ჩვენს ძვირფას ილიას. არ დაინდეს ის ქალარით მოსილი და შემოქმედებით თავი, რომელიც 50 წლის განმავლობაში განუქრობელის სანათით უნათებდა ვხას რამდენსამე თაობას. მოგვწყვიტეს კაცი, რომელმაც თავის ძლიერის ნიჭით საუკუნოების ძილიდან გამოაფხიზლა ხალხი. ვინ იყო დამნაშავე ასეთის არა ქვეყანაში არ მომხდარ ბოროტებისა, ჩვენ არ ვიცით და იქნება ვერც ვერასოდეს გავიგოთ. ვიტყვით მხოლოდ ერთს — როგორც თვით ცხოვრება ილიასი, ისე მისი ტრაგიკული სიკვდილი უმნიშვნელოდ არ გაივლის საზოგადოებისათვის. ამედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ეს უბედური შემ-

თხვევა საზოგადოებას გიმოარკვევს და შეაერთებს მის ძალებს იმ უმაღლეს იდეალების მისაღწევად, რომელსაც ისე შეუდრეკლად და ნიჭიერად ემსახურებოდა ილია ჭავჭავაძე. გთხოვთ ფეხზე აღდგომით პატივი სცეთ განსვენებულის ხსოვნას“.

საბჭომ ფეხზე წამოდგომით პატივი სცა განსვენებულის ხსოვნას და შეუდგა გამგეობის მიერ წარმოდგენილ პროგრამის განხილვას. ილია ჭავჭავაძის პატივსაცემად შემუშავებული იყო გამგეობის მიერ შემდეგი პროგრამა: 1. გაიგზავნოს დეპუტაცია საბჭოს მხრით დასაფლავებაზე დასასწრებლად და განსვენებულის კუბოს ვერცხლის გვირგვინის შესამკობად; 2. გადახდილ იქნეს პანაშვიდები ქალაქის ყველა სასწავლებელში და მოსწავლეებს გადაეცეთ ცნობები ილიას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ; 3, დაარსდეს სტიპენდია პიტერბურგის უნივერსიტეტში აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტზე და ამისათვის ყოველწლივ შეტანილ იქნას ხოლმე ხარჯად 300 მანეთი.

საბჭომ ერთხმად მიიღო ეს და ხმოსნის ვარლამ კილაძის წინადადება, რომ გეგუთის ქუჩას, საცა შენდება ქართულ გიმნაზიის შენობა, დაექრვას ილია ჭავჭავაძის სახელი. შემდეგ ამისა გლოვის ნიშნად საბჭომ აღარ განიხილა მიმდინარე საქმეები და სხდომა დაიხურა.

დაწესებულებას ვერ ნახავთ ქუთაისში, რომ დეპუტაციის გაგზავნას არ აპირებდეს დაუფიწყარ მგოსანის დაკრძალვაზე დასასწრებლად. ზოგიერთი დეპუტატი იმ ანგარიშით აპირებს წამოსვლას ტფილისში, რომ ილიას მოსვენებას დაესწროს საგურამოდან. ქართულ გიმნაზიის მასწავლებლები უფროსის კლასების მოსწავლეებით, მრეწველთა საბჭოს წევრნი და ბევრი სხვაც ამ თვეს წამოვლენ, რომ 7 ენკენისთვის ტფილისში იყვნენ. ზოგიერთი

საგურამოში აპირებს წასვლას. ქუთაისიდან საზოგადოდ ურიცხვი ხალხი მოდის, მარტო სავაეო გიმნაზიიდან 100 მეტი ახალგაზდა აპირებს წამოსვლას.

თელავი.

ილია ჭავჭავაძის ვერაგულად სიკვდილის ამბავი სისწრაფით მოედო მთელ თელავს და იმის მაზრას. ყველა მკვიდრი ქართველი იცნობდა მას, როგორც პოეტს ილიას, როგორც მგოსანს

პირველი ცნობა თელავში 31 აგვისტოს მივიღეთ, მაგრამ არავის უნდოდა დაეჯერა ის შემზარავი ამბავი, რომ ილია ჭავჭავაძის ძვირფასი სიცოცხლე ასე უღვთოთ მოისპო ვერაგ მტარვლის ხელით, მაგრამ 1 სექტემბერს მოსულ გაზეთებმა ცხადჰყვეს ეს სამწუხარო ფაქტი.

2 სექტემბერს, მარშლის მოწვევით სამხ. საკრებულოში თავი მოიყარა თელავის ქართველმა საზოგადოებამ, ინტელიგენციამ, თავად-აზნაურობამ და მთელი მაზრის სოფლის წარმომადგენელთ; თითო საზოგადოებიდან იყო სამ სამი კაცი. პირველად დამსწრეთ ეუწყათ ილია ჭავჭავაძის სიკვდილის ამბავი, წაუკითხეს „ისარში“ მოთავსებული ცნობები, თანაც სოფლებით დაურიგეს გაზეთ „ისრის“ ნომერი სადაც მოთავსებული იყო მცხოვან პოეტის სურათი. შემდეგ ვ. კახიძემ ვრცლად გააცნო შეკრებილთ მგოსნის ბიოგრაფია და მისი ღვაწლი ქართველ ერის წინაშე. აქვე გადასწყვიტეს სოფლიდან წარმომადგენელნი გაგზავნონ ტფილისში დასაფლავების დღეს დასასწრებლად; ს. ყვარელიდან ბევრნი აპირობენ თურმე წასვლას „თავის სოფელელ“ ილიასთან საუკუნოდ გამოსამშვიდობებლად.

ამავე დღეს მაზრის მარშალმა მოიწვია თავ.-აზნაურთა კრება. დამსწრეთ ერთხმად დაადგინეს: გაიგზავნოს

თელავ—თიონეთის თავად-აზნაურობისაგან დეპუტაცია 11 კაცისაგან შემდგარი დაკრძალვაზე დასასწრებლად და კუბოს ვერცხლის გვირგვინით შესამკობად.

თელავში პირველად პანაშვიდი გარდაიხადეს¹ საკათედრო ტაძარში 2 სექტემბერს აქაურ წმ. ნინოს დედათა სასწავლებლის გამგეობის ინიციატივით. პანაშვიდს დაესწრნენ გამგეობის თავმჯდომარე, წევრნი, მასწავლებლები, სოფლის წარმომადგენელი და სხვანი.

ტფილისი, 7 ენკენისთვე

ილია ქავჭავაძის ვერაგულმა მოკვლამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, დიდი აღშფოთება და მღელვარება გამოიწვია მთელს ჩვენს ქვეყანაში. ყველას თავხარი დასცა საზარელმა მკვლელობამ, იმ ადამიანის მოკვლამ, რომელსაც დიდი სამსახური მიუძღვის ქვეყნის წინაშე. საზოგადოების სინდისი აღშფოთებულია და ყველას ჰსურს ანგარიში გაუწიოს ამ მოულოდნელ ამბავს, გაიგოს — საიდან და რა მიზეზით მოველინა იგი ისედაც გაუბედურებულ ქვეყანას.

რასაკვირველია, როგორც ყოველთვის და ნამეტურ ასეთ საგანგებო შემთხვევაში, მრავალი ნაირ-ნაირი მითქმა-მოთქმაა, რომელნიც მარტოოდენ აღელვებენ საზოგადოებას და სიმართლის გამორკვევას ხელს სრულებითაც არ უწყობენ. მკვლელობის პირველ დღეებში სხვა და სხვა მითქმა-მოთქმიდან და ხმებიდან უფრო ძლიერად ისმოდა საზოგადოებაში ბრალდება, რომ ილია პოლიტიკურს ნიადაგზეა მოკლული და რომ იგი მსხვერპლია პარტიისა. რაკი ასეთი ბრალდება გაჩნდა და ამგვარი მითქმა ძლიერდებოდა, ცხადია, პრესისს მოვა-

ლეობა იყო — იმისათვის ანგარიში გაეწია. კერძოდ ჩვენ დარწმუნებული ვიყავით და დღესაც ვართ, რომ მგოსნის მოკვლა არც ერთ პოლიტიკურ პარტიის საქმე არ არის. ამიტომ რამდენჯერმე მკაფიოდ აღვნიშნეთ ეს ჩვენი აზრი, რათა საზოგადოება გაგვეფრთხილებინა შემცდარი დასკვნა-ბრალდებისაგან.

მაგრამ ასეთი მართო უარყოფით აზრი დამტკიცება საზოგადოების აღშფოთებულს სინიდიხს ვერ დააკმაყოფილებს და მღელვარებას ვერ შეაჩერებს. საჭიროა, უეჭველად საჭიროა გამოირკვას ის ნიადაგი, ის ატმოსფერა, რომელშიაც შესაძლებელი გახდა ეს ბოროტ-მოქმედება, რათა წესიერმა და სამართლიანმა დიაგნოზმა გაგვიადვილოს ღრმა სენთან ბრძოლა. სწორედ ამისთვის ჩვენც წამოვაყენეთ ერთი მოსაზრება, რომელზედაც უფრო მეტად ლაპარაკობდნენ და ლაპარაკობენ ჩვენს საზოგადოებაში და რომელსაც ასე თუ ისე პრესამ უეჭველად უნდა გაუწიოს ანგარიში. ჩვენ ვწერდით: **„შესაძლებელია, რომ ახლანდელ აღვირ-აშვებულმა ვერედ წოდებულმა ტერორისტებმა, რომელნიც თავის სურვილზე და ნებაზე მოქმედებენ და რომელთა ალაგ-მა პარტიებს ვერ მოუხერხებიათ, ჩაიდინეს ეს საზიზღრობაც“**. მაგრამ როგორ მოხდა, რომ ამ უვიცმა და გზადბნეულმა ელემენტებმა სწორედ ილია აირჩიეს და წუთი-სოფელს გამოასალმეს? ასეთი საკითხი თავის თავად იბადება და პასუხს აუცილებლად თხოულობს, თუ-კი წამოყენებული მოსაზრება შესაძლებელია. ამიტომ ჩვენც აღვნიშნეთ გაკვრით ის მიზეზები, ის მოვლენანი ჩვენის საზოგადოების ცხოვრებისა, რომელთაც შეეძლოთ ილიასადმი მძულვარების თესლი დაეთესათ შეუფხვებულ ელემენტებს შორის.

ვიმეორებთ, ჩვენ მკაფიოდ აღვნიშნეთ, რომ არც

ერთს პარტიას ბრალს არ ვდებთ, მაგრამ **შესაძლებლად** მიგვაჩნია, რომ ილიას, მის თაობის, მის მოღვაწეობის, მის მიმართობა-იდეალების გადაჭარბებულმა დევნამ, უარყოფამ ვინმე უვიც ფანატიკოსებს განუმტკიცა ის აზრი, რომ ამ ადამიანის მოკვლა სამარცხვინო კი არა, საგმირო საქმე იქნებაო.

ჩვენმა ასეთმა მოსაზრებამ გაზეთი „ჩვენი გზა“ მოთმინებიდან გამოიყვანა და საპოლემიკოდ გვიწვევს. იმის აზრით, ჩვენ მოსაზრებათა შორის წინააღმდეგობა მსუფთვეს: ერთის მხრით ვამბობთ, რომ პარტიას ეს მკვლელობა არ ჩაუდენია, ხოლო მეორეს მხრით რომელღაც მიმართულებას ვდებთ ბრალს. ვინც კითხვა იცის და ვისი აზროვნება იეზუიტურის იკლიკანტობით არ არის გამსჭვალულ-დამახინჯებული, ის ადვილად გაიგებს ჩვენს აზრს და ვერაფრითარ წინააღმდეგობას ვერ აღმოაჩენს. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ვარწმუნებთ გაზეთს, რომ „გადმოსროლილ ხელთათმანს“ ვიღებთ და საპოლემიკო ასპარეზიდან არ გავექცევით; მაგრამ ახლა ამის დრო არ არის: დიდი კადნიერება და უტიფრობა იქნება ჯერ, სანამ ილია ქაჯკავაძის გვამი არც კი მიგვიბარებია მიწისთვის, სანამ ასე აღშფოთებულ აღელვებულნი ვართ ყველანი, პოლემიკა გავაჩალოთ იმ მწვავე კიბხეებზე, რომელნიც ილიას მოკვლამ გამოიწვია. რაც ჩვენა ვთქვით და რაც არის ჩვენ მიერ ნათქვამში, იმის განმარტება შეგვიძლია კიდევ, მაგრამ არა ეხლა... ეხლა კი ჩვენ მოვიწვევთ ყველას — დამშვიდებით იყვნენ და ვნებათა დელვას ნუ აჰყვებიან: ჩვენის დიდ მოამაგის, ჩვენის ილიას მკვლელობამ, სულ ერთია, ვისაც უნდა ჩაედინას, გონს უნდა მოგვიყვანოს და გამოგვაფხიზლოს და არა სრულებით დაგვაბრმაფოს...

ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე

ჩვენი დღევანდელი ცხოვრება საესეა ისეთი ფაქტებით, რომელნიც მწვავე გრძნობებს იწვევენ და მწარეთაფიქრებენ თითოეულ ჩვენგანს. ასეთი ფაქტია ილია გრიგოლის ძის ჭავჭავაძის მკვლელობაც. განახლებული ცხოვრების ერთი უდიდესი საკითხი იმაში იყო და არის, რომ ადამიანის პიროვნებას ფასი დასდებოდა ჩვენში. რატომ უნდა, ეს საკითხი აღრე თუ გვიან, ჩვენდა სასურველათ გადაწყდება; დადგება ჩვენშიაც ის დრო, როცა კაცის პიროვნება ხელშეუხლებელი გახდება და სათანადო პატივი დაედება. დღეს-კი ყველასათვის ცხადია, რომ თუ იდეურათ არა, ფაქტიურათ მაინც კაცის სიცოცხლემ თითქო ფასი და მნიშვნელობა დაჰკარგა, სამართლიანობამ შურის ძიების ხასიათი მიიღო. და აქ გასაკვირიც არაფერია. სადაც საზოგადოება მოკლებულია ცხოვრებისათვის ბრძოლის კულტურულ საშვალებას, იქ აუცილებლათ თავი უნდა იჩინოს და ფესვი გაიდგას სისხლის ღვრამ, შურის ძიებამ, ანარქიამ, ძალმომრეობამ, ქურდულათ და ავაზაკურათ მოქმედებამ, მეზობლურმა კინკლაობამ, წვრილმანობამ, ქვემძრომობამ და სხვა ანტისოციალურმა მიდრეკილებებმა და თვისებებმა. ამიტომაცაა, რომ თუმცა დღეს ძლიერ ბევრს ვყვირით და ვლაღადებთ სხვა და სხვა უფლებებზე, კანონიერებაზე, სიმართლე-პატიოსნებაზე, პიროვნების პატივის ცემაზე და ხელშეუხლებლობაზე, მაგრამ ყველა კარგათ ხედავს, რომ კვლავ, შურის ძიება და სხვა ასეთ გვარი ანტიკულტურული და ანტისოციალური მოვლენები უფრო გარეგნულათ გვადელოვენ. ჩვენ თითქო სრულიად შევეჩვიეთ იმ აზრს, რომ რაც ხდება დღეს ჩვენ გარშემო, მომავალი ცხოვრებისათვის ხელსაყრელი და გამოსადეგია. და აი,

სწორეთ ეს გარემოება ახასიათებს ჩვენს საზოგადოებას. ასეთი შეხედულება ნიადაგს პოულობს სწორეთ ისეთ საზოგადოებაში, რომელსაც არა აქვს არც კულტურული ტრადიცია, არც ძლიერი საზოგადოებრივი ისტინქტი, არც მყარი მოქალაქობრივობა. აი რა გვაფიქრებინა ჩვენ, სხვათა შორის, ილია გრიგოლის ძის ქავჭავაძის მკვლევლობამ. ჩვენ ჯერ არ ვიცით ვისმა ბარბაროსულმა ხელმა იმსხვერპლა ილია ქავჭავაძე. რომელმა მტარვალმა შეიღება ხელი მისი სისხლით. დღეს საკმაოა კაცს უხერხულათ გამარჯვება უთხრა, რომ მოსისხლე მტრათ გადაიკიდო. შესაძლოა ილია ქავჭავაძე პირადი შურის ძიების მსხვერპლი ვახდა. შეუმცდარი და უცოდველი არავინაა და შეიძლება განსვენებულსაც მიუძღოდა ვისმე წინაშე ნებისითი და უნებლიეთი საწყენი რამ. შესაძლოა მკვლევლობა მოხდა იმ გამწვავებული ბრძოლის ნიადაგზე, რომელიც მძვინვარებს დღეს მთელ რუსეთში მესაკუთრეთა და უმწეოთ დარჩენილთა შორის. ცხადზე უცხადდესია, რომ ბრძოლის ასეთი საშუალება არამც თუ მიზანს ვერ ახწევს, ის რყვნის, აველურებს, და ასუსტებს თვით მას, ვინც იბრძვის ასეთი საშუალებით. ამიტომაც, თუ განსვენებულის მკვლევლობა აღნიშნულ ნიადაგზე მოხდა, ჩვენ რალა დავგრჩენია მის მეტი, რომ კვლავინდებურათ ერთჯერ კიდევ დავგმოთ და სასტიკათ გავეკიცხოთ ასეთი ველური მოქმედება; მაგრამ აქ საქმე მარტო სიტყვით და გრძნობათა მღელვარებით არ უნდა გათავდეს. ეს აღმაშფოთებელი შემთხვევა ერთჯერ კიდევ გვაგონებს, რომ მედგარი ბრძოლა გვმართებს, რათა ახლო მომავალში მოვიპოვოთ საშუალება კულტურული ბრძოლისა ოთხიდან ავიცილოთ ბრძოლის ყოველგვარი საშუალებები, რომლებსაც გადაშენებისკენ მივყევართ. უნდა დაუყოვნებლივ დღეიდანვე საჭირო ზომა ვიხმა-

როთ, რომ ფარდა აეხადოს და ნათელი მოეფინოს იმ კითხვას, თუ ვინ და რისთვის, რა მიზნით მოიმოქმედა ეს მკვლევობა, ამას გვავალებს ჩვენ განსვენებულის წარსული. გულწრფელათ უნდა ვალიაროთ, რომ როგორც მებრძოლი, როგორც საზოგადო მოღვაწე, ჩვენთვის ილია ქავჭავაძე დიდი ხანია აღარ არსებობდა. მაგრამ ვანა დასასრული უჩანს მის არსებობას როგორც „კაცია ადამიანის“, „გლახის ნაამბობის“, „აჩრდილის“, „განდეგილის“, „ყაჩაღის“, შემომქმედისას? ვანა გარდამავალია ნაყოფი მისი იმ დროინდელი სულის კვებების და პოეტიური გრძნობების მღელვარებისა, როცა ახალგაზრდა ილია ქავჭავაძე ჩვენი საზოგადოების მოწინავე რაზმში იდგა და მას ხელმძღვანელობდა? რომ ეს ასე იყოს, ჩვენ უარი უნდა ვთქვათ მომავალზე. და თუ მისი მკვლევლები იმას ფიქრობდენ, რომ განსვენებულთან ერთად ისინი ჰკლავდენ და სპობდენ იმასაც, რაც ილია ქავჭავაძემ თვისი ნიჭით და მოღვაწეობით შეიტანა ჩვენი საზოგადოების კულტურულ საღაროში, ჩვენ ზიზღით და მრისხანებით შევეყივრებთ ასეთ მტარვალებს: შორს თქვენი მურტალი ხელი ამ სამკაულისგან. ეს სამკაულიც და მისი შემომქმედიც ილიაც ეკუთვნის საზოგადოებას; ისინი არიან ხელთ უქმნელი ძეგლი; ან განშორდით მათ, ან და მოდით, თუ ეს თქვენთვის კიდევ შესაძლოა და ისწავლეთ მათგან, რომ შეინანოთ და თქვენც ღირსი გახდეთ კულტურული ცხოვრების.

„ჩვენი გზა.“ 4 სექ.

ილია გრიგოლის ძე ჰავჭავაძე.

სანამ განმათავისუფლებელ მოძრაობას ძალ-ღონე შესწევდა და მისი დროშა თამამათ იყო ამართული, სანამ მებრძოლვე ხალხი, პროლეტარიატი და გლეხობა,

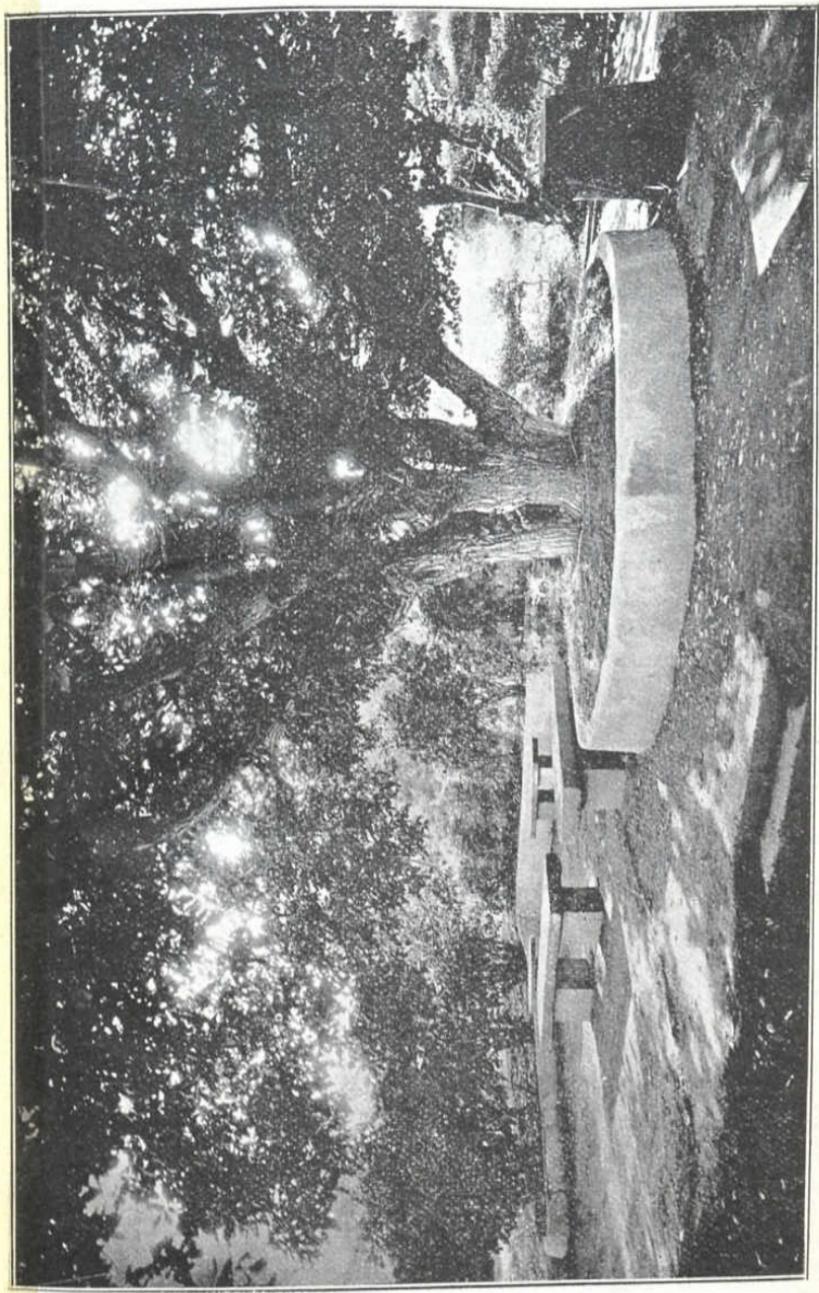
ცხოვრებაში მონაწილეობას იღებდა, საზოგადოების ნაძირალები, ზნე-გახრწნილი და ფლიდი კაცუნები თრთოდენ და კანკალებდნენ ნათელი ძალის წინაშე; თავიანთ ბნელ სოროებში იმალებოდნენ და ქურდულათ უთვალთვალვოდნენ თავისთვის გამოსადეგ მარჯვე დროებას. მათ ეწინააღმდეგებოდა ხალხის რისხვის, რომელიც არ დაინდობდა პარაზიტებს და ფიცხლავ ალაგმავდა.

ახლა კი, ხალხი ძალაუნებურათ ჩამოშორებულია ცხოვრებას და ქვეწარმავალნიც ამოძვრენ თავიანთ სოროებიდან. დადგა რეაქციის მეფობის დრო, ქურდათი და ავაზაკთა თარეშობის ხანა; გამრავლდა ძარცვა-გლეჯა, ავაზაკობა, სრულიად უმიზეზო მკვლელობა. პოლიტიკური ცხოვრების ზღვაზე ქარტახილი შეწყდა, მაგიერში შეინძრა მყრალი ქაობა საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და აიშალენ ატმოსფერის მომწამვლელი ბაქტერიები...

ილია ქავქავაძე სწორეთ ამ გარდამავალი ხანის მსხვერპლი შეიქნა. ვინ გამოასალმებდა სიცოცხლეს ისეც სასიკვდილოთ გამზადებულ 70 წლის მოხუცს, თუ არ ზნე-დაცემული, ბინძური და გულმურტალი ადამიანის მზგავსი არსება — ღვიძლი შვილი რეაქციის წყვდიადით მოცულ ახლანდელ დროების...

ილია ქავქავაძე მოჰკლეს! დღეს ყველანი სწყევლიან და ჰკიცხავენ ამ საზიზღარი მკვლელობის ჩამდენ ბარბაროს ავაზაკებს. ილია მოჰკლეს, მაგრამ მკვლელების მუხანათი მახვილი ვერ მიწვდა იმ ილიას, რომელიც დაჩაგრულს და ბორკილით შეჯაჭულს ხალხს ექმნებოდა, რომელიმაც დასწერა „გლახის ნამბობი“, „კაკო ყაჩაღი“, „კაცია ადამიანი!?“ და სხვა მრავალი ჩინებული თხუზლება.

ილია — შევენება და სიმაყე ქართული ლიტერატურისა,

საგურამო. — კაკლის ხე, რომლის ქვეშაც ილიას უყვარდა შესვენება.

ილია—სახელოვანი მგოსანი და საუკეთესო მეამბე, რომლის ბადალი მეორე არ არის ჩვენ ქვეყანაში — ეს ილია არ მოუკლავთ, რადგან იგი უკვდავია და მუდამ იცხოვრებს თავის მხატვრულ ნაწარმოებში.

ილია, რომელსაც ილაჯ-გაწყვეტილს და მოთმინება-დაკარგულ მონა-გლეხის კენესა აკვნესებდა, ილია, რომელიც ჭგულის ფანჯქალით მოელოდა „ხალხთ ბორკილის ხმას მტვრევისას“, ილია, რომელიც დასცინოდა და კიცხავდა მცონარე თავადაზნაურობას თავის უვენიერ „კაცია ადამიან“-ში, ილია, რომელიც „კაკო ყაჩაღს“ და „გაბრიელ-გლახას“ თანაუგრძნობდა — ეს ილია არასოდეს არ მოკვდება, რადგან ის გაჭირვება და ტანჯა-წვალეობა, რომელიც გლეხობამ განიცადა და ახლაც განიცდის თავის მჩაგვრელ პრივილეგიან კლასისაგან სამწუხარო ამბათ, გულის ამმღვრევე გადმოცემით გაპყობა გლეხობას მომავლისათვის.

არ მოკვდება ილია-მგოსანი, ილია-მხატვარი-ბელეტრისტი.

ილია-მხატვარის მოღვაწეობას დიახ დაფასებს სისხლში და ოფლში გამოწრთობილი ხალხი და საუკუნო ხელთუქმნელ ძეგლს აუგებს თავის მადლიერ გულში...

ილიას უმსგავსო მკვლევებმა კი სამართლიანი მსჯავრი მოიხვეჭეს საზოგადოებისაგან. ყველანი ერთხმით სამარცხვინო ბოძს აკრავენ მოხუცი ილიას საზიზღარ ჯალათებს და აღშფოთებულნი კითხულობენ: ვინ ჩაიღინა ასეთი საზარელი და უმღვთო ბოროტმოქმედება?

ეს საკითხი ჯერ-ჯერობით, სამწუხაროთ, საკითხათვე რჩება.

მაგრამ არიან ისეთი ადამიანებიც, რომელნიც საზიზღარ ცილის წამებას აქაც არ იშლიან და პარტიულ

ანგარიშების გასასწორებლათ თავიანთ უნებურეთ თავიანთვე გრძნობებს ლაფში სვრიან და ფეხით თელავენ.

ეს ვაუბატონები გახლავან ის მცირე გუნდი „ქართველებისა“, რომელიც ქართველი ხალხის შეათიათასედ ნაწილს ძლივს შეადგენს და „ქართველ საზოგადოების“, „ქართველი ერის“ სახელით კი გამოდის.

გადაათვალიერეთ „ისრის“ 192 ნომერი, „ნიშადური“ № 2, წაიკითხეთ ილია ჭავჭავაძის სახსოვრად დაწერილი სტატიები და მიგვითითეთ ერთი მაინც, სადაც გრძნობიერსა და მწარე მწუხარებით აღსავსე სიტყვებში ბინძური და ტალახიანი ქარაგმები არ იყოს ჩაქსოვილი! სადაც მამულიშვილის შელახულ თავმოყვარეობაზე მაღალ ფარდოვან ლაღად თან არ ერთოდეს ბილწი და თავმოყვარების შემლახველი, ყოვლად გასაკიცხი და დასაგმობი დემაგოგიური ქამანდები!...

„შურდული“. № 1.

უბიძოდი ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებიდან

ევროპის რუსეთში რომ გლეხები გაათავისუფლეს; საქართველოშიც დაარსდა თავ. აზნაურთა კომიტეტი იმისათვის თუ როგორ უნდა გადაწვეტილიყო განთავისუფლების საქმე ჩვენში. მაშინდელმა საგუბერნიო მარშალმა დ. ი. ყიფიანმა სთხოვა ზოგიერთ წარჩინებულს პირებს, გაეგზავნათ მისთვის წერილობითი აზრი იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა განთავისუფლებულიყო გლეხობა — უმიწოთ თუ მიწიანად.

რამდენადაც მე ვიცი, შეკითხული პირებისაგან მარტო ორმა: იოსებმა და კონსტანტინე მამაცაშვილებმა უპასუხეს დ. ყიფიანს, რომ გლეხები მიწიანად უნდა განთავისუფ-

ლდენო. კომიტეტის მუშაობის შემდეგ, რომელმაც დაადგინა, რომ გლეხები უნდა განთავისუფლდნენ უმიწოთ, მოწვეულ იქნა თ. აზნაურთა საგანგებო კრება კომიტეტის შრომის განსახილველად.

ოქმების წაკითხვის შემდეგ დაიწყო კამათი. წამოდგა ახალგაზდა პოეტი და პუბლიცისტი ილია ქავჭავაძე, და ხმა მალლა განაცხადა, რომ გლეხს მიწა უნდა მიეცესო. კრების უმეტესობა ამ კანდიდურმა აზრმა ააშფოთა. ერთმა თავადმა ხანჯალი იშიშვლა და ლანძღვანებით ილიასკენ გაიწია და ყვიროდა: „გამიშვით, გამიშვით! ეხლავე უნდა მოვკლაო“ გაგიყებულის თავადი შეაკავეს და ძლივს-ძლივობით გაიყვანეს კრებიდან. მეგობარში ვმსახურობდი. ზემოხსენებული ამბავი შემეტყობინა ილია წინამძღვრიშვილმა, რომელიც მწერდა: ჩქარა ტფილისში ჩამოდი, რომ ახალგაზდობა ილიას გარშემოვერტყათ და ბატონ-ყმობის მოსპობის საქმე დავიცვათო. მეც ჩამოვედი. რამდენიმე ახალგაზდა და მათ შორის ან. ფურცელაძე და წერილის ავტორიც. მუდმივ შორი ახლოს მივსდევდით ილიას და მზათ ვიყავით დაგვეცვა ახალგაზდა პოეტი. მეორე კრებაზე გლეხთა განთავისუფლების წინააღმდეგ ილაპარაკა გენ. ლეიტენანტი. მუხრანსკიმ. მან განაცხადა, რომ უმიწოთ გლეხთა განთავისუფლებას მთელი თავად აზნაურობა მიემხრობაო, მიწიანად კი — მხოლოდ ორიოდ კაცუნაო. ილია ქავჭავაძემ ორატორს ხელი სტაცა, მოაბრუნა თავისკენ და ჰკითხა: „ვინ არიან ეგ კაცუნები?“ მუხრანსკიმ მიუგო, რომ ის შესცდა და „რამდენიმე კაცუნას“ მაგივრად უნდა ეთქვა „რამდენიმე კაცი“. ამ დროს დარბაზში შემოვიდა ტფ. მაზრის თავ. აზ. წინამძღოლი ნ. ადიუტანტი ალ. ორბელიანი, რომელმაც სთქვა: „ნამესტნიკმა მიბრძანა გამოვეუცხადო კრებას, რომ თავად

აზნაურობა გლახთა განთავისუფლებას უმიწოდ ფიქრში-
აც ნუ გაივლებსო“. უმრავლესობა დაემორჩილა ამ
განკარგულებას, მაგრამ შემდეგ მთავრობამ თავისი სიტყვა
უკანვე წაიღო და გააჩინა დროებით ვალდებულება.

ილია გრიგოლის ძე თავის მოღვაწეობის დასაწყის-
შივე ძლივს გადარჩა სიკვდილს გლახთა ინტერესების
დაცვის გამო და შემდეგშიაც არას დროს არ უღალატ-
ნია თავის რწმენისათვის. განსვენებული მგოსანი მუდ-
მივი მომხრე იყო წოდებრივ გათანასწოებისა.

„ტფილ. ლის.“ 14 სექ.

ქრ. მამაციშვილი.

ი ლ ი ა ჭ ა ე ჭ ა ე ა მ ე

(27 ოქტ. 1837 — 30 აგვ. 1907 წ.)

ბიოგრაფიული და ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა.

ჯერჯერობით შეუძლებელია დაიწეროს სრული ბიო-
გრაფია განსვენებულ ილია ქავჭავაძისა და აინუსხოს მისი
მრავალი ნაწერი, უხვად გაბნეული ჟურნალისა და გა-
ზეთ „ივერიაში“, „ცისკარში“ და „საქართველოს მოამ-
ბეში“. თიანეთის ორმოც-და ათ წელიწადს ემსახურებო-
და სამშობლო ლიტერატურას ეს შესანიშნავის ნიჭისა
და ძლიერის ხასიათის ქართველი და ამ ნახევარ საუკუ-
ნის მოღვაწეობის დროს რა საგანი, რა ქირი და ვარამი
გინდა, რომ მის მადლიან კალამს არ განეხილოს და
მსჯავრი არ დაედოს. მარტო ხელმოუწერელი მისი საგა-
ზეთო და საჟურნალო წერილები: მეთაურები, ფელე-
ტონები, შინაური და უცხო ცხოვრების მიმოხილვანი
დაიქერს, სულ ცოტა, ხუთსა და ექვს დიდ ტანიან წიგნს,
გაბნეულ წერილების ერთად შეკრებას, მათს სისტემატი-
ზაციას და რიგზე დაწყობას თვით განსვენებული ჰფიქ-

რობდა, მაგრამ ბოროტმა და ბილწმა ადამიანმა საშუალება აღარ მისცა, რომ დაეწყო და დაემთავრებინა ეს ფრიად საჭირო და დიდ მნიშვნელოვანი საქმე.

ილია ქავჭავაძე დაიბადა კახეთში, სოფ. ყვარელში 1837 წ. 27 ღვინობისთვის, მაშასადამე, სამოცდა ათ წელიწადს სულ რაღაც ორიოდ თვე აკლდა. მამა მისი გრიგოლ პაატას ძე ყოფილა კაცი ოხუნჯი, კვიმატი და მკვირცხლი გონების პატრონი. შეძლება აგრე რიგად თვალსაჩინო არა ჰქონებია-რა. დედა ილიასი ქალაქელ სომეხ ბებურიშვილის ქალი იყო.

ქართული წერა-კითხვა, ლოცვები და სამღვთო ისტორია პირველად ოჯახშივე შეიძინა. იქვე ბავშობიდანვე ჰქონდა შესწავლილი „ვეფხვის ტყაოსანი“ შოთარუსთველისა და ეგები ეს გარემოება იყო მიზეზი, რომ განსვენებულმა საუკეთესოდ იცოდა ქართული ენა, ბადალი არ ჰყვანდა სამშობლო ენის ცოდნაში. თვითონაც ბევრჯერ სიამოვნებით მოუგონებია ის ნეტარი დრო ყმაწვილობისა და ბავშვობისა, ოჯახში ქალები რომ ასწავლიდნენ „ვეფხვის ტყაოსანს“.

შინაურ, ძველ ყაიდაზე სწავლის შემდეგ ილია მიუბარებიათ ტფილისის დღევანდელ პირველ გიმნაზიაში, სადაც კურსი დაამთავრა და სწავლის დასასრულებლად გაემგზავრა პეტერბურგს. მაშინდელ დროს ბევრი ვერა ჰხედავდა ასე შორს წასვლას უნივერსიტეტში შესასვლელად. ადამიანს დიდი ქონება და შეძლება უნდა ჰქონოდა, რომ უნივერსიტეტში გაებედნა შესვლა. მარტო პეტერბურგამდე მიღწევას, სულ ცოტა, სამი თვე უნდებოდა ფურგუნით, ან ეტლით სათქმელი ისიცაა, რომ აგრე რიგადაც არ ეტანებოდა მაშინდელი თავად-აზნაურობა საუნივერსიტეტო სწავლას. ომიანობის ტრფილით იყო გაჟღენთილი მაშინდელი ჰავა საქართველოსი

და ახალგაზდობაც ამ ხელობაში იკლავდა საქმიანობის წყურვილს. ხოლოდ მცირედი და რჩეულნი თავისას არ იშლიდნენ, ათასგვარ დაბრკოლებას და ხელმოკლეობა-ჰსთრგუნავდნენ და უნივერსიტეტში შედიოდნენ. მთავრობას მაშინ რამდენიმე სტიპენდია ჰქონდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში დაწესებული და ქართველი ახალგაზდანი თითქმის ყველანი კავკასიის სტიპენდიატები იყვნენ, რომელთაც განსაკუთრებულ მზრუნველობა-პატრონობას უწევდა კავკასიის კომიტეტის თავმჯდომარე (სემიონოვი და ბუტკოვი).

ილია ქავქავაძე შევიდა იურიდიულ ფაკულტეტზე, მაგრამ კურსი არ დაუმთავრებია და 1861 წ. დაბრუნდა სამშობლოში. შესანიშნავი ხანა იყო ეს დრო რუსეთის ცხოვრებაში. ყირიმის ომის შემდეგ დიდად გაცხოველდა საზოგადო ცხოვრება და ყველას პირზე ის ეკერა, რომ საქიროა დახვესებულის ცხოვრების შეცვლა, რომ ძველებურად, ბატონ-ყმურად შეუძლებელიაო. მაშინდელი პეტერბურგის უნივერსიტეტი ჰყვოდა და ბრწინავდა იმისთანა პროფესორებით, როგორნიც იყვნენ: კასტამაროვი, პიპენი, კაველინი, სტასიულევიჩი, სპასოვიჩი და სხვანი. მთავრობა იძულებული გახდა ყური ეთხოვებინა საზოგადოების ხმისთვის და დაადგა რეფორმების გზას. უპირველესი ადგილი ექირა რეფორმათა შორის საგლეხო რეფორმას (ბატონ-ყმობის მოსპობა), სასამართლოსას, სათემოსა და სამხედროსას. აი, სწორედ ასეთ შესანიშნავ დროს ვაჟაკდებოდა და სწავლით იმოსებოდა ჩვენი სათაყვანებელი, საერო მგოსანი და ძლიერი საზოგადო მოღვაწე ილია ქავქავაძე.

სამშობლოში დაბრუნებისას ილია დაადგა ჟურნალისტის ხელობას და დაარსა საკუთარი ჟურნალი „საქარა ველოს მოამბე“. უსაღსრობის გამო მხოლოდ ერთი

წელიწადი (1863 წ.) იცოცხლა ახალმა ჟურნალმა. 1864 წ. ჩვენშიც გაანთავისუფლეს გლეხ-კაცობა ყმობი-საგან და ილია ჭავჭავაძე მიიწვიეს მომრიგებელ შუაკა-ცად. მისი რაიონი იყო დღევანდელი სართიქალის საბო-ქაულო და დუშეთის მაზრის ნაწილი, ანუ მცხეთის საბო-ქაულო. საგლეხო რეფორმას მიაყოლეს (1868 წ.) სასა-მართლოსი და ილია ჭავჭავაძე დანიშნეს დუშეთში მო-მრიგებელ მოსამართლედ. ამ თანამდებობაზე დაპყო ტფილისის სათავად-აზნაურო საადგილ-მამულის ბანკის დაარსებამდე 1875 წ. საზოგადოების თხოვნით ილიამ იკისრა ახალის ბანკის თავჯდომარეობა და შარშან წი-ნამდე დარჩა ამ თანამდებობაზე, ესე იგი სრული ოცდა-ათი წელიწადი. — შარშან რუსეთის თავად-აზნაურობამ ერთი ადგილი დაუთმო სახელმწიფო საბჭოში საქართვე-ლოს თავად-აზნაურობას (ტფილისისა და ქუთაისისას) და ამ ადგილზე საქართველოს დელეგატთა ჩვენებით და სურვილით არჩეულ იქმნა დიდის ხმის უმეტესობით ილია ჭავჭავაძე.

ბანკის გარდა ილია იღებდა მონაწილეობას თითქმის ყველა ქართულ დაწესებულებაში. ხან როგორც თავ-ჯდომარე, ხან კიდევ როგორც მისი ამხანაგი. განსა-კუთრებით დიდ ხანს ემსახურა ქართველთა შორის წ. კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. ხშირად იწვევ-დნენ ხოლმე აგრედვე მთავრობის სხვა და სხვა კამისიებ-ში და მთავარმართველის საბჭოში. ბევრს ეცადა ჭავჭა-ვაძე თავისი აზრი გაეყვანა, ხიზნების საქმეს რომ სწყყე-ტავდნენ, მაგრამ ვერას გახდა, ნ. კუჩავემა თავისი გაიტანა. ილია გარდაიცვალა უძეოდ.

ამ თოთხმეტის წლის წინად წიგნების გამოცემელმა ქართველთა ამხანაგობამ იკისრა ილია ჭავჭავაძის თხო-ულებათა დაბეჭდვა. სულ დაიბეჭდა ოთხი ტომი, სადაც

მოთავსებულია ყველასაგან ცნობილი ლექსნი და მო-
თხრობანი: „ქართველის დედას“, „მუშა“, „გახსოვს
ტურფავ“, „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდამ“,
„დედა და შვილი“, „აჩრდილი“, „გაზაფხული“ (ტყემ
მოისხა ფოთოლი), „გუთნის-დედა“, „ბედნიერი ერი“,
რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით“, „ჩემო კარგო ქვეყა-
ნავ“, „დიმიტრი თავდადებული“, „განდევილი“, „დამა-
კვირდი“, „ბაზალეთის ტბა“ და სხვანი. პირველი ლექსი
დაუწერია ავტორს 1857 წ. ეს ლექსია „ყვარლის მთებს“.
უკანასკნელი — „ბაზალეთის ტბა“ დაწერილია 1890 წ.
ლექსთა შორის ბლომადაა ნათარგმნიც ლექსები შეგ-
როვილია ერთ ტომად. მეორე ტომში მოქცეულია სამი
თხზულება: მგზავრის წერილები (1861 წ.), გლახის
ნაამბობი)1862 წ.) და კაცია ადამიანი? (1863 წ.)

მესამე ტომში მოთავსებულია: გლეხთა განთავისუფ-
ლების პირველ დროების სცენები, „სახრჩობელაზედ“,
„ოთარაანთ ქვრივი“, „ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი“
და ამბავად გაგონილნი. თარგმანები: ლექსნი პროზითა,
„უკანასკნელი გასაკვეთი“, „თურქოსი კომმუნელთა შო-
რის“, „ვაქებ, ანუ ამასაც ხომ არ დამიშლიან!“ და
„შვილი მოხუცებულის ჰამზასი“. მეოთხე ტომი მარტო
ნათარგმნ რომან „იზას“ უჭირავს.

აი, სულ ესაა, რაც ერთად შეიკრიბა და დაიბეჭდა.
როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, ილია ქავჭავაძეს ბევრი
აქვს ნაწერი სხვა და სხვა საგანზე. თვალსაჩინოა „ქვათა
ლალადნი“, „აი ისტორია“, „ცხოვრება და კანონი“.
ქავჭავაძის სალიტერატურო მოღვაწეობაში დიდი ადგი-
ლი ჰქონდა პოლემიკას. საადგილ მამულო ბანკის დაარ-
სების გამო პოლემიკა ჰქონდა დ. ყიფიანთან და ნ. ნიკო-
ლაძესთან.

ყველამ იცის, რა მტრულად უცქეროდა კ. პ. ია-

ნოვსკი ქართულ სკოლას და როგორ მეცადინეობდა დედა-ბუდიანად ამოეგდო ქართული ენა პირველ დაწყებით სკოლიდან. ამითი არ დაკმაყოფილდა იანოვსკი და სამრევლო სკოლებსაც მიატანა ხელი. სიჭირო იყო მედგარი ბრძოლა ამ გათახსირებულ პოლიტიკ-პედაგოგთან, და ილიაც დიდის უნართა და ნიჭით შეებრძოლა საშიშ მოკამათეს. იანოვსკის წინააღმდეგ დაწერილი წერილები, სადაც ილია მხნედ და გონივრულად ექომაგებოდა ეროვნულ სკოლას, ერთი საუკეთესო საპოლემიკო და სიზუბლიცისტო წერილებია.

ინგლისის კონსული ბათუმში ბ-ნი კუტული ვილამაც გააბა მახეში და ასე მოტყუებული ინგლისელი ქართველებს დაეტაკა და სასაცილოდ აგვიგდო. ილიამ არ აპატივა კუტულის თავხედობა და თავის მადლიანის კალმით ლაზათიანად გაამათრახა მწარე გესლიან და დაცინვითაა სავსე კუტულის წინააღმდეგ მიმართული საპოლემიკო წერილები. აღსანიშნავია აგრეთვე წერილები, სადაც ქავექავაძე იკვლევდა „ხიზნობის“ ბუნებას და ეძებდა იმ გზას, თუ რა გზით უნდა ევლო ამ თავისებურ ჩვენის ცზოვრების „ინსტიტუტს“.

უკანასკნელი მოთხრობა ილიასი არის „უცნაური ამბავი“, რომელიც, სამწუხაროდ, დაუმთავრებელი დარჩა ავტორს. ივ. მაჩაბელთან ერთად ილიამ თარგმნა რამდენიმე პიესა შექსპირისა („მეფე ლირი“) და სხვა.

პირველი სერიოზული ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“, (1863 წ.), დაარსებულია ილიასაგან. ხანგრძლივად რედაქტორობდა ილია „ივერიას“, რომელმაც ბევრჯელ იცვალა ფერი ხან ჟურნალი იყო, ხან კვირეული გაზეთი და ხან ყოველ დღიური. ბოლოს ეს მსცოვანი გაზეთი სხვის ხელში გადავიდა და ამ ერთი წლის წინაღ შეჩერდა მისი ბეჭვდა.

მოკლედ და გაკვრით ესაა დიდ ბუნებოვან კაცის ცხოვრება, მოღვაწეობა და მწერლობა. განა მარტო ჩვენს მწერლობას და პოეზიას დასდო დიდი ამაგი განსვენებულმა ილიამ, იგი იყო აგრეთვე შეუღარბელი მკვერმეტყველი ორატორი და ქართულის ენის მკოდნე. ილიას ენა თავისებურია და ძლიერი.

ავაზაკებმა მოჰკლეს მოხუცი ილია, მაგრამ იგი უკვდავია. ქართველის ერის ხსოვნაში სამუდამოდ დარჩება მისგან დატოვებული განძი. იგი უკვდავი „ქართველია“. ა. ყ.

„ის.“ 2 სექტ.

დიდ ილიას ხსოვნას

„სადაც დიდებული ადამიანი წ. რომსთქვამს სთავის აზრს, იქვე გოლგოთაა აღმართული“

გ. ჰენე.

უკვდავო მგოსანო! შენი მოწამებრივი ხორციელი სიკვდილი მოხდა სწორედ იმ დროს, როცა გაუმაძღარს მიწას ვაბარებდი ჩემს სათაყვანებელს, ერთად-ერთ მეგობარ — ადამიანს, შენი ნიკით მოჯადოვებულს, აღრზრდილს შენებრ მესვეურთა მოძღვრების ზეგავლენით, რომელთანაც ერთად, მრავალ წლების გამომაელობაში ვეწეოდი უღელს, ვალვივებდით ერთმანეთში ენერგიას, რომ არ შევრიგებოდით უჟმურ ცხოვრების პირობებს და შეძლებისადაგვარად ხელი გაგვეწოდა გაქირვებულ მოძმესთვისაც... განუსაზღვრელი იყო კერძოთ ჩემი ტანჯვა, ბოღმა და ცრემლი მახრჩობდა, თითქმის სასოწარკვეთილებას ვეძლეოდი, როცა კიდით-კიდემდე ჩვენს, შენებრ წამებულ მხარეში მეხივით გაისმა სამგლოვიარო ხარი „ილია მოჰკლესო“ და მეც... გონს მოველი, განცვიფრებულ-გაქვავებულმა გულმა ცრემლი შეაკავა, მეტად დიდი და დამაბეჩავებელი იყო საერო გლოვა.

და თითქოს გულს მოეშვა, რომ დავინახე ჩემთან ერთად გლოვობდა ჩემი მხარეც, რომელიც ისეთ გულწრფელად და თავგანწირვით უყვარდა ჩემ გარდაცვალებულ მეგობარს. შენი სიკვდილის გაგონებასთან ერთად სილაჩრე მომშორდა და სიმხნევე ვიგრძენ...

ტანჯულ კაცობრიობის საუკეთესო მესვეურთ, სხვა და სხვა დროს არა ერთი დევიზი წამოუყენებიათ ხალხის იარების გასაკურნავად, შემდეგ წყებას მესვეურთა ხშირად უარ უყვია პირველთა დევიზი და წამოუყენებია თავისი — ახალი. ახალი თაობა, ახალი აზრი ყოველთვის შებშია ძველს და დაუმარცხებია იგი, მაგრამ შენებრ ბუმბერაზ ნიქის პატრონი კი ვერ წაუღეკავს საუკუნეების ნიაღვარს. შენი მაგეთი სიკვდილი მოსალოდნელი ხვედრი იყო შენთვის: ტყვილად კი არ უთქვამს ჰენრიხ ჰეინეს: „სადაც დიდებული კაცი წარმოსთქვავს თავის აზრს, იქვე გოლგოთაა ამართულიო“...

თანამედროვე პირობებში მცხოვრებ კაცისათვის კი სირცხვილია ვიში-წუწუნი და წყველა-კრულვის გზავნა, საკიროა სხვა რამ და ეს სხვაა იმ შეკავშირებულ, გონიერ და აქტიურ ძალის შექმნა, რომელიც შემუსრავს თავხედურად მოაარეშე უგუნურ ეგოისტურ ძალას. ამიტომ, ჩვენ ხალხთან ერთად, მოწიწებით ვიყრი რა მუხლს შენს უკვდავ ხსოვნის წინაშე, მე, დაჩაგრულ-დაბეჩავებულ ადამიანს ის რწმენა და მამხნევებს, რომ ეხლა მაინც, შენს დაკარგვის შემდეგ, ხალხოსნურ — ეროვნული იდეის გულწრფელი თანამოაზრენი თავს დავახწევთ კარ ჩაკეტილში ჩურჩულს და შეუდგებით აქტიურ მოქმედებას: ფაქტიურად შევქმნით იმ მკიდრო, სიმართლის და ხალხის კეთილდღეობის პრინციპებზედ დამყარებულ ძალას, რომელიც მხოლოდ უზრუნველ ჰყოფს და აიცდენს შენებრ მსხვერპლს...

ი. ჭავჭავაძის შესხედულობა წოდებრივობის შესახებ

ი. ჭავჭავაძე ყოველთვის შეუთრიგებელი მტერი იყო ვიწრო (?) ეგოისტური წოდებრივობისა...

როცა არსდებოდა ტფილისის სათ. აზნაურო ბანკი და უნდა გადაწყვეტილიყო საკითხი, თუ რას უნდა მოხმარებოდა ყოველ წლიური მოგება ბანკისა, თ.-აზნაურობის დიდი უმრავლესობა იმ აზრისა იყო, რომ მოგება მოხმარდეს მარტო იმ შემამულეებს, რომლებმაც ბანკი დაარსესო. განსვენებული წინააღმდეგა ასეთს ეგოისტურს აზრს და გადააწყვეტია კრებას, რომ ბანკის მოგება მოხმარებოდა როგორც მიწის პატრონებს, ისე მიწის მუშებს...

როცა დაარსდა წერა-კითხვის საზოგადოება, ი. ჭავჭავაძემ დაარწმუნა სათ.-აზნაურო ბანკის საზოგადო კრება, რომ თერთმეტი ათასი მან. გადაედვათ ამ საზოგადოების სასარგებლოდ იმ მოსაზრებით, რომ მის გარშემო შეერთდებოდა ყველა წოდება და კლასი—სწავლა განათლების გასაგრძელებლად.

როდესაც აღგენდენ წესდებას სათ.-აზნაურო სკოლისას, რომლებიც უნდა შეენახა სათ. აზ. ბანკს, გადაწყვიტეს თანახმად ბანკის წესდებისა მიეღოთ სტიპენდიანტებად როგორც შემამულეების, ისე მიწათმოქმედთა შვილები. შემდეგ სკოლის კომიტეტში სულ სხვა მიმართულება დაიბადა, რომელმაც სტიპენდიები მიაკუთვნა მარტო თ.-აზნაურთა შვილებს. ი. ჭავჭავაძე წინააღმდეგა ამასაც. მაგრამ კომიტეტის წევრი არ იყო და ვერ მოახერხა სკოლის წესდების სასურველად შეცვლა.

საზოგადოდ ი. ჭავჭავაძე ხშირად მკაცრად ეწინააღმდეგებოდათ აზნაურობის დიდ უმრავლესობას, მაგრამ მის მაღალს ნიჭსა და პიროვნებას ისეთი გავლენა

ჰქონდა, რომ თ.-აზნაურობა ერთხმად ირჩევდა სხვა და სხვა საზოგადოებრივ თანამდებობაზე.

„ზაკავ.“ 9 სექტ.

ი. გოგებაშვილი.

ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის გამო.

ილია ჭავჭავაძის მხეცურმა მკვლელობამ ყველანი გულის სიღრმემდე აგვაშფოთა, ყველა ჩვენგანის უწმინდესი გრძნობები შებღალა, თუმცა, შეიძლება, ეს გრძნობები, ზოგიერთ ფარისეველსავით, მყვირალა აფიშათ არ გამოგვიფენია...

იშვიათია ისეთი საშინელი საზიზღრობა, როგორც მხცოვანი მგოსნის მოკვლაა, მაგრამ კიდევ უფრო უმაგალითოა ის ზნეობრივი გახრწნილება, რომელმაც საერთო მგლოვიარობის შავ ზეწარს თავი ამოაფარა. კიდევ მეტი.

ილიას მკვლელები მხოლოდ შეკანკალისნი არიან, ვინაიდან ისინი ღვიძლი შვილი არიან დღევანდელი უსამართლოთ მოწყობილ ცხოვრობისა, რომელშიაც მათ გონებრივი სინათლე ვერ მოუბოვებიათ და, შურის ძიებით, თუ ანგარებით შეპყრობილთ. შემადრწუნებელი საქმე ჩაუდენიათ.

გაცილებით უფრო მძიმეა ის ვერაგული ბოროტება, რომელიც ყველა ჯურის ნაციონალისტებმა ილიას ცხედრის გარშემო დაანთხიეს. საქართველოს უკიდურესმარეაქციონერებმა, მოანარხისტ „ბოგრომშიკებმა“, უბრალო ავტონომისტებმა და ისარისებურმა „სოციალისტებმა“, რომლებიც ვითომ ილიას გლოვდენ, ნამდვილათ კი იმის სახელით ბოროტათ სარგებლობდენ, კლასობრივი, პარტიული თუ პირადი ანგარიშის გასასწორებლათ, ყველამ ერთათ — ვინ აშკარათ, ვინ ლაჩრული

ქარაგმებით, ვინ გაზეთში, ვინ ცალკე ფურცელში და ვინ ყურში ჩურჩულით, მორთეს განგაში: ილია ჭავჭავაძე სოც.-დემოკრატებმა მოკლესო.

სად და როდის მოკლეს სოც.-დემოკრატებმა იდეური მოწინააღმდეგე, რომ ქართველ სოც.-დემოკრატებს მოეკლათ? და მერე ვინ?—ილია ჭავჭავაძე, სახელოვანი პოეტი, პროგრესიული მოაზრე და ისიც — სიკვდილის პირზე მიმდგარი მოხუცი, რომელიც კაი ხანია განზე გამდგარი იყო და გამწვავებულ საზოგადოებრივ ბრძოლაში მონაწილეობას აღარ იღებდა! პოლემიკა ხშირათ მწვავე და დაუზოგველი, ყოველთვის ყოფილა და იქნება ძველსა და ახალ თაობას შორის, რადგან ეს საშვალეობა ძველი ავტორიტეტების დაცემისა და ახალი მოძღვრებისთვის გზის გაკაფვისა. მაგრამ განა ეს „ბრბოს მისისინებას“ ნიშნავს— „ჰკა მაგათო“? განა „კვალი“ არ იყო, რომ ილიასთანა თუმცა მართლაც გაქხარებული კამათი ქონდა გამართული, მაგრამ, როცა განსვენებულმა საზღვარ-გარეთ საექიმოთ წასვლა დააპირა, სოც.-დემ. გაზეთმა მწუხარებით აღნიშნა მისი ავთმყოფობა და გულწრფელათ უსურვა ადრე დაბრუნება სამშობლოში ჯანმრთელათ *).

მაშ, რით აიხსნება, რომ რამოდენიმე დღე, საზიზღარ ინსინუაციებს, საშინელ ცილის წამებას ასისინებდნენ სოც.-დემოკრატების წინააღმდეგ?...

ცისკარი № 1.

*) «ეს კარგა ხანია ავთ იმყოფება თ. ი. ჭავჭავაძე და თუმცა ექიმების სიტყვით, საშიში არა აქვს-რა, მაგრამ მაინც საზღვარ-გარეთ ურჩევიათ წასვლა და იქ მორჩენა. როგორც გავიგეთ, ამ ახლო ხანში კიდევაც აპირებს გამგზავრებას გერმანიაში. ვუსურვებთ სრულიად გაჯანსაღებული ადრე დაბრუნებულიყოს სამშობლოში» (კვალი. 1900. № 24).

ილია გრიგოლისძე ზავჯავახი.

აღსრულდა!

საქართველოს მზე ამოეფარა შავ-ბნელ წყვლიადას!

აღარა გვყავს ილია ჭავჭავაძე!

მოგვიკლეს!

მოხდა ის, რაც დაუჯერებელია, რაც გრძნობა-გონების ვერ მოუნელებია, რასაც ვერ შერიგებია გამწარებული გულის ცემა!

ქვეყნის მტრებმა, ერის მოღალატეებმა სიცოცხლე წაართვეს იმ კაცს, ვინც ამ სიცოცხლეს მტლად და ხილად უდებდა თავის საყვარელ ერს და ქვეყანას.

ბნელეთის ძალებმა, ჯოჯოხეთის მოციქულებმა, შურით და მტრობით გაშმაგებულებმა ვერაგულათ, ქურდავაზაკურად წაგვართვეს უძვირფასესი და უწმინდესი კანდელი ჩვენის უბადრუკის ცხოვრებისა და საუკუნოდ-სამუდამოდ ჩააქრეს იგი!

შეურაცხვეს და შელახეს მთელი საქართველოს თავმოწონება და სიამაყე, გაანადგურეს ჩვენი ეროვნული დიდება და შუქ-მფრქვევი იმედი, ურომლისოდ დიახაც ფუქნი და არა რანი ვართ!

ვისმა უწმინდურმა ხელებმა გამოგვქრა ყელი, ვისმა შხამიანმა და ღვარძლ-გესლიანმა სულმა სასიკვდილოდ დასუნთქა ჩვენი ისედაც გაბზარული გულს და ჩაგვადლო უთქმელ-უსწორო გოდებასა და სინანულში!?!

ჯერ სამყაროს არ წარმოუშობია ისეთი ქვემძრომი, რომელსაც შესძლებოდა თავის მშობლის შთანთქვა-შეკმა, ხოლო თუ მკვლელნი ჩვენის ერისანი არიან, მაშინ სირცხვილი ერს და ქვეყანას, გადაგვარების გზაზე თავდაღმა დაქანებულს.

სრული სიმართლე, პირუთვნელი და ქეშმარიტი

გამოკვლევა და გამოაშკარავება ამ არა-ადამიანურის ბოროტობისა, თუ დაამზვიდებს ცოტათი მაინც იმ მოზღვავებულ შფოთს და მრისხანებას, რომელიც გულს მოწოლილი, ყელთ მობჯენილი აქვს დღეს საქართველოს ყველა მკვიდრთ განურჩევლად წლოვანებისა, სქესისა და წოდებისა, განურჩევლად მიმართულებისა და პარტიულის დაქუცმაცებისა!

სიმართლის გამომჟღავნება, რაც უნდა მწვავე და თავზარ დამცემი იყოს იგი, თავს იღვან ჩვენში მომქმედ პარტიებმა!...

ვინ იყო ილია ქავჭავაძე?

ეგ უწყის ყველამ საქართველოში, კავკასიონში და კავკასიონის გარედაც.

დიდებული, სხივოსანი ნიჭი, უებრო მგოსანი, უმაღლესი ქკუა, გაწვრთვნილი გონება, ენციკლოპედიური განვითარება, შეუღარებელი მეტყველი, უცხო მოამბე, მტკიცე მოღვაწე, იშვიათი მოკირნახულე და მოამაგე მრავალ-ტანჯულის ქართველ ერისა უსწორ-უბადლო უშიშარი დარაჯი და მცველი საქართველოსი — აი ვინ იყო ილია!

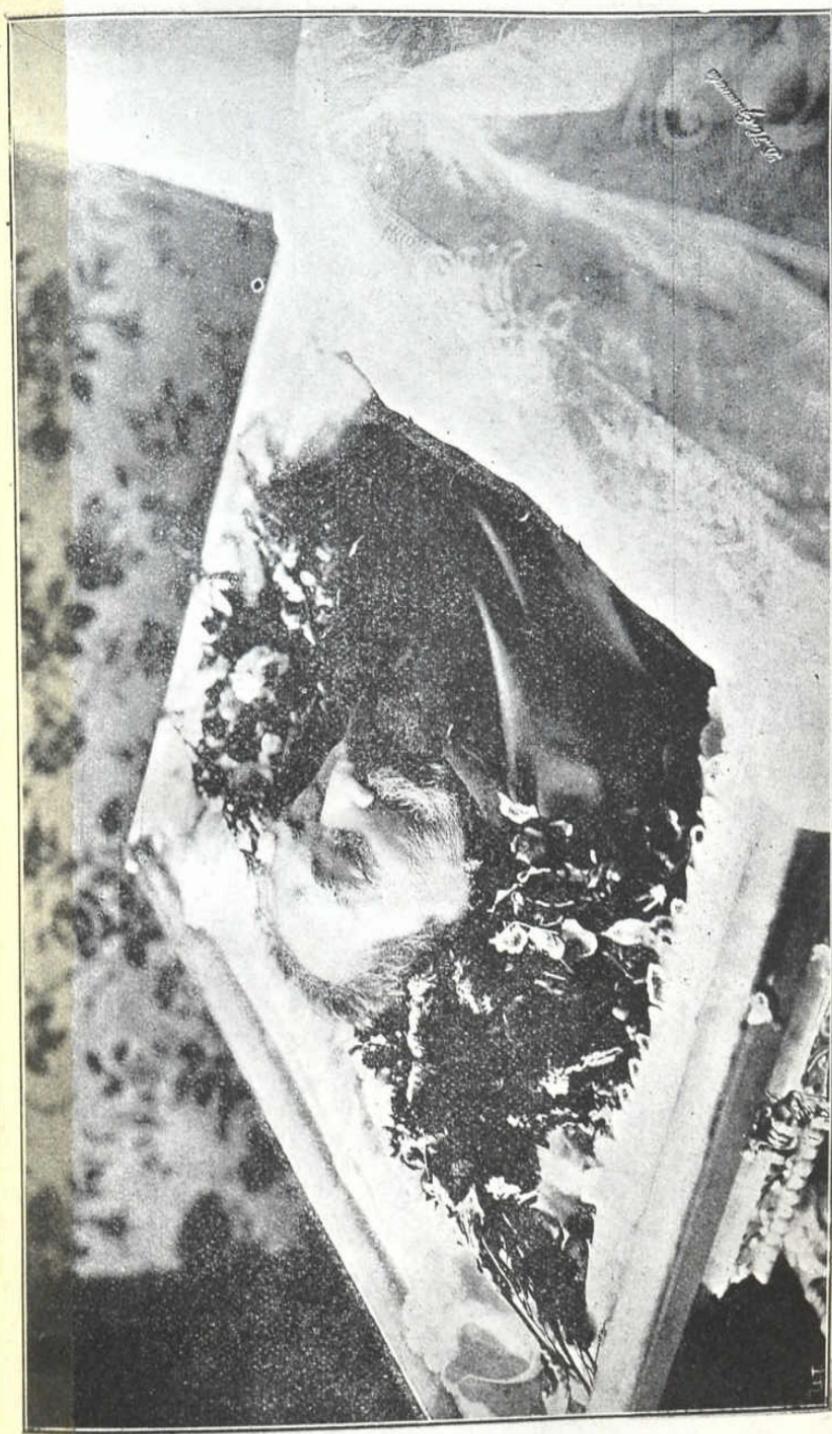
ილია ქავჭავაძე ცხოველი ძეგლი იყო ჩვენის ერისა და ამ ძეგლზე აღბეჭდილი იყო ჩვენის კულტურა—ჩვენი უფლება ხალხთა შორის...

ნიშადური № 2.

ილია ქავჭავაძის სსოვნას

საშინელი ამბავია! ავაზაკის ხელი არ შეკრთა და გული გაუბო დატანჯულ და განადგურებულ საქართველოს ერთ საუკეთესო შვილთაგანს!

მოკლეს ადამიანი, რომელიც ნახევარი საუკუნე თავ-

მედიკოსი კ. ჯ. მ. მ.

ში უნდა სამშობლო ქვეყნის საზოგადოებრივ აზრსა და მოღვაწეობას...

ბუნებისაგან ძლიერი ლოლიკურის გონებითა და მტკიცე ხასიათით დაჯილდოვებულმა, იშვიათის ტაქტის პატრონმა და შორს გამჭვრეტელმა, ი. ჭავჭავაძემ დაულაღვი შრომითა და საფუძვლიანი მეცადინეობით განივითარა თავისი მდიდარი ნიჭი.

ის მაშინ სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში, როდესაც იწყებოდა დიდებული რეფორმების ხანა, ალექსანდრე მეორის დროს. იგი განიმსჭვალა მაშინდელი რუსული ჟურნალისტიკის ჰუმანიურ აზრებით და შეიქნა დაუძინებელი მტერი ბატონყმობისა და გულრწფელი მომხრე განთავისუფლებისა. ამ დროს დაწერილი, მისი პირველი პოემები „კაკო ყაჩაღი“ და „აჩრდილი“, აგრეთვე მოთხრობები „კაცია — ადამიანი“ და „გლახის ნამბობი“ — ებრძვიან ამ გარყვნილებას და ბოროტებას, რომელიც წარმოშობა ბატონყმურმა წესწყობილებამ. გლახთა განთავისუფლების შემდეგ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა საგანი უფრო საზოგადო ტემებია: დრამატული სცენა „დედა და შვილი“ და პოემა „დიმიტრი თავდადებული“ გვიხატავს გატაცებულს სიყვარულს მამულისადმი და თავის განწირვას მისთვის. „განდგეილიდამ“ კი პოეტი იწყებს ახალს, მესამე ხანას: ემსახურება მხატვრულ სინამდვილეს და წმინდა ხელოვნებას. სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდა 1837 წ. „ცისკარში“, სადაც დაბეჭდა მშვენიერი ლექსი „ჩიტი“ და დაამთავრა პოეტური მოღვაწეობა ლირიკურ ლექსით „ბაზალეთის ტბა“ (1890 წ.). ამ ხნის განმავლობაში ი. ჭავჭავაძის ღირს საბოლოოდ გამოირკვა და გამოაშკარავდა: იგი არსებითად იდეური პოეტია, მას იზიდავს მხოლოდ საზოგადოებრივი გრძნობები და აზრები, მისი ძლიერი ქნარი

მხოლოდ მოქალაქობრივ ხმებს უკრავს. სოციალური მიმართულებითაა გამსჭვალული არა მარტო მისი ლექსები, არამედ მოთხრობები „მგზავრის წერილებიდან“ დაწყებული ფსიხოლოგიური ეტიუდის „უცნაური ამბავამდის“. როგორც პოეტმა და ნოველისტმა (ოთარაანთ ქვრივი, სახრჩობელაზედ) დაიწყო ახალი ხანა ქართულ მწერლობაში, როგორც პუბლიცისტი და ჟურნალისტი იგი იყო გამაგრცვლებელი საუკეთესო აზრებისა „საქართველოს მოამბის“ დაარსებიდან და იყო წინამძღოლი ქართველი ხალხის აზრებისა ორმოცი წლის განმავლობაში. წელს შესრულდა 70 წელიწადი მისი დაბადებიდან და 50 წელიწადი მისი ლიტერატურული მოღვაწეობისა. ბოლო დროს განსვენებული არ ერეოდა პარტიულ პუბლიცისტიკაში, სახელმწიფო საბჭოში კი ირიცხებოდა მემარცხენე წევრთა შორის.

ი. ჭავჭავაძის სიკვდილით საქართველომ დაჰკარგა ერთი უდიდებულესი შვილთაგანი. ბრწყინვალე ორატორი, რომელიც ჰხიბლავდა მაყურებლებს ტფილისის სათ.-აზნაურო ბანკის კრებაზე, მდიდარი იურიდიული და ისტორიული ერუდიციით აღჭურვილი, ზედმიწევნით მკოდნე თავის ხალხის ენისა და ყოფა-ცხოვრებისა, ღრმა ფსიხოლოგი და მომხიბლავი მგოსანი გულითადი მელოდიებისა და ხალხის ფიქრებისა, ი. ჭავჭავაძე იყო ერთსა და იმავე დროს მეცნიერი მკვლევარი, ძლიერი პუბლიცისტი, ნიჭიერი პოეტი და დიდი საზოგადო მოღვაწე. მისი ტრაგიკული სიკვდილი მწარედ დასწავავს გულს ყოველს დღევანდელს ქართველს, რომელიც აღრზრდილია მის ცეცხლითა და ბრწყინვალეობით აღსავსე, გულწრფელ და მიუდგომელ პოეტურ ნაწარმოებისა და პუბლიცისტურ წერილებზე. ღრმად სწამდა მადლიანი ძალა სიტყვისა — სიკეთისა და სილამაზის წყაროსი, ამ

რწმენით გარდაიცვალა, ტყვიით განგმირული და დაგვი-
ტოვა ანდერძად, რომ გვიყვარდეს ყველა განურჩევლად
და დავიცვათ გულში ნათელი იმედი :

ხმალი იმოდენს ვერას იქს
პრისხანე და ძლიერიო,
რასაც იქმს მშვიდობიანი
კალმის პატარა წვერიო.

ა. ხახანაშვილი.

„ზაკავ.“ 9 სექტ.

ადგილობრივ პრესა

საზარელი ამბავი ილია ჭავჭავაძის მკვლელობისა
სამართლიანათ აღშფოთებს და ამღელვარებს მთელს
ჩვენ მხარეს და ყველა გაშტერებულ-გაოცებული კით-
ხულობს : ვინ იყო, რა ხელმა მოსწია საბედისწერო
ჩახმახს, რომელმა გადაგვარებულმა, რომელმა ნადირმა
ჩაიდინა ეს დაუჯერებელი საზიზღროება? ამ საკითხს
ეხება სხვათა შორის გაზ. „ისარი“. იგი აცხადებს, რომ
მას არა სჯერა მკვლელობა პოლიტიკურ ნიადაგზე მომ-
ხდარიყოს და იმავე დროს ნათლათ ჩაგვძახის : კი, რასა-
კვირველია პოლიტიკურ ნიადაგზე მოხდა. „ისარი“ განმეო-
რებით აცხადებს : „ჩვენ შორსა ვართ იმ აზროსაგან, რომ
ან პარტიას ან რომელსამე სხვას რამე დავწამოთ“ და
იმავე დროს აღნიშნავს ერთ პოლიტიკურ მიმართულე-
ბას, რომელმაც დაქვემდებარებით მახვილი აიღო პოე-
ტისა და მწერლის წინააღმდეგ. როგორ, ნუ თუ?... ნუ
თუ შესაძლებელია... აი მოისმინეთ. „ისარი“ სწერს :

„განა ჩვენში არ გაჩნდა მიმართულება, რომელ-
საც არ სწამს და ეზიზღება მთელი ჩვენი წარსული?“
და აი, კიდევ ამ მიმართულების მიმდევართ, იმუშავეს

დაულალავათ, რათა მიწასთან გაესწორებინათ ჩვენი მგოსანნიც, მწერალნიც, მოღვაწენიც, რომელნიც ხალხის პირად მტრებათ გამოჰყავდათ და ბრბოს უსისინებდენ, ჰკა მაგათო?!. ადვილათ წარმოსადგენია, რა ფანატიკურ მძულვარებას სთესავდა ამგვარი ქადაგება ბნელ მასსაში ყველა იმათ მიმართ, ვინც ილიასავით, სხვა მიმართულების იდეოლოგი და წინამძღვარი იყო. ამას, საუბედუროთ, ისიც დაერთო, რომ ილია ქავქავამდეს განგებამ და ისტორიამ თავადობა, მემამულეობა არგუნა, რომელსაც კერძო საკუთრება სწამდა და „თავისას“ არავის ანებებდა“... (ის. № 192). ხომ გესმით, ხომ გაიგონეთ... აი თურმე როგორი მიმართულება გაჩენილა ჩვენ ბედკრულ ქვეყანაში!.. მერე ეს რა ღეთის რისხვა მიმართულებაა, რომელიც მთელი ჩვენის კულტურულ წარსულის წინააღმდეგ ზიზლითა და სიძულვილით აღვისილა, რომელსაც ცეცხლი და მახვილი აუღია? ეს რა შეჩვენებული მიმართულებაა, რომ მგოსნებსა და მწერლებსაც აღარ ინდობს და განსაკუთრებით მუსრს ავლებს „გრად მწერლებს და აზნაურ პოეტებს“?.. ბატონებო, ცოტა ამოხშით დაილაპარაკეთ, ცოტა გარკვევიო დასწერეთ, პირდაპირ დაასახელეთ რომელ მიმართულობაზე ფიქრობთ, რომელი პარტია გაქვთ ნიშანში ამოღებული?.. ასეთ საკითხში ყოვლად შეუწყნარებელია რაიმე ორქოფობა. თუ კი ჩვენს ქვეყანაში გაჩენილა ასეთი ვანდალიზმი, თუ კი შექნილა მთელი მიმართულება სკვითებისა, გუნებისა, ბარბაროსებისა-ველურებისა, განა აქ კიდევ შეიძლება ყოყმანი ან დახანება, განა ყველანი ვალდებულნი არ ვიქნებით პირდაპირ მივიტანოთ იერიში!... მაშ დაასრულეთ. მაგრამ ვინმე გარკვევით გაიმეორებდეთ თქვენს საზარელ და საზიზღარ ბრალდებას, ვინც თქვენ ხელს დაადგბდგთ განსაზღვრულ მიმართუ-

ღებას თუ პარტიას, კარგათ დაფიქრდით, რადგან მერე გვიანლა იქნება „თითებზე კბენანი“, რადგან, რუსების თქმისა არ იყოს, „კალმით დაწერილს ცულოთ ვერ ამოფხვკეთ“....

„ისარის“ ვაჟკაცებზე უფრო ქკუა დამჯდარი სწერს მანდილოსანი, ქ-ნი განდეგილი. ფრიად მოსაწონია მისი შემდეგი აზრი :

ყველაზე დიდი მოვალეობა ამ შემთხვევაში თვით საგურამოს მკვიდრთ ადევთ : დაე თვით ილიასთან ნაპურმარილევა გლეხობამ დაჭმოს საზიზღარი მკვლელი, დაე უსიტყვო ტყემაც შესძახოს გარეწარს : კაინ, სად არის ძმა შენი ?

მხოლოთ ქ-ნი განდეგილი შემცდარი არის, როდესაც ფიქრობს, ვითომ **ჩვენს დროში** შესაძლებელი იყოს, რომ სამშობლოს საუკეთესო შვილი ხალხმა საქვეყნო მტრათ მიიჩნიოს და სამარცხვინო ბოძზე მიაკრას. ფაქტიური შეცდომაა იმის თქმა, რომ ერთხელ ზოლა საფრანგეთის ხალხმა სამშობლოდან გააძევაო. ნამდვილათ კი ემილ ზოლა, ერთხელ სამშობლოდან გააძევა მხოლოთ **ბურჟუაზიულმა მთავრობამ** ; საფრანგეთის ხალხი კი საშინლათ აღშფოთდა ამის გამო. ემილ ზოლას სიკვდილზედაც საფრანგეთის ხალხი — და მათ შორის, რასაკვირველია, შეგნებული პროლეტარიატიც — სამგლოვიარო ძაძით შეიმოსა. ზოლას ნეშტი უკვე დაკრძალულია სამშობლოს დიდებულ შვილთა ტაძარში — პანთეონში.

ჩვენ ჯერ არ მოგვეპოება ჩვენი პანთეონი, მაგრამ შგოსანის და ბელეტრისტის — ილია ჭავჭავაძის სადიდებელი სამარადისო ძეგლი ჩვენში უკვე აღმართულია და ეს ძეგლია „გრძნობა-გონებით და არა ხელით შეაღებული“.

„ჩვენი გზა“, 5 სექ.

უკანასკნელი დღეები ი. ჭავჭავაძისა.

როდესაც საგურამოში მივდიოდი 21 აგვისტოს, არ ვფიქრობდი, რომ ეს იქნებოდა უკანასკნელი მისვლა მოხუცებულ, ძვირფას მეგობართან, რომ ამით გათავდებოდა ჩვენი ხანგრძლივი, ნათელი და შეურყეველი მეგობრობა. მზე მხიარულად ანათებდა საგურამოს მთებს, ტყესა და ბაღებს და მყუდრო სახლი აღერსით გამოიყურებოდა მწვანე ხეებიდან.

მეგობრულის ღიმილით მომეგება ილია და ჩვეულგზრივად მკითხა, რამდენის ხნით მეწვიეო. ხანმოკლე სტუმრობა არ უყვარდა და ხშირად მომიხდებოდა ხოლმე მეტის ხნით დარჩენა, ვიდრე ვფიქრობდი.

დალონებული იყო, ემდუროდა სხეულის სისუსტეს და აწუხებდა საქართველოს სხვა და სხვა კუთხის ცუდი ამბები. მაგრამ არ უყვარდა ამის შესახებ ლაპარაკი და ამჯობინებდა რასმე წაკითხვას ან ისეთ საგანებზე ლაპარაკს, რომელთაც შეეძლოთ დაევიწყებინათ არევ-დარეულობის სამწუხარო სურათები.

საზოგადოთ შევნიშნე ენერჯიის სისუსტე და ის სიფიცხე, რომელიც სჩვევია მოხუცებულობას. აღარ ჰქონდა, როგორც შევამჩნიე, წინანდებური სიყვარული სხვასთან ყოფნისა და ლაპარაკისა. ხანდახან, საღამოებით, დიდხანს იჯდა გაჩუმებული აივანზედ. წინად მოხდებოდა, რომ ერთი ჩემი მხიარული სიტყვა გაამხიარულებდა, ახლა კი ამაო იყო ყოველივე ჩემი ცდა. მთელი ექვსი დღის განმავლობაში ჩემ უკანასკნელი ყოფნის დროს მე არ მანახავს ღიმილი მას სახეზე. — გაისეირნეთ ცოტა, — ვუთხარ ერთს საღამოს: მაკოონი ძალიან სასარგებლოა. — რა უნდა იყოს ჩემთვის სასარგებლო, როცა

შეიძლება, ორი წლის სიცოცხლე-ლა დამრჩა, მიპასუხა ილიამ ჩაფიქრებით.

ღიალ, ველარ ვიცანი ილია. აღარ იტაცებდა ბუნება, არ ართობდა საუბარი და თითქმის ერთხელაც არ ამოუღლია ხმა მწერლობის შესახებ.

მისი სულიერი მდგომარეობის ზედგავლენით, მეც დავკარგე მხიარულობა და ვიგონებდი წინანდელს დროს და მასთან ერთად ძველი მეგობრის მაშინდელ სიცხოვლეს.

რა ნათელი დრო იყო! გრძელი საუბრები პოეზიისა და სილამაზის შესახებ, საქართველოსა და მისი წარსლის შესახებ! საუბრები, რომლებშიაც ბრწყინავდა მისი მდიდარი სული, — როგორ უნდა ავწერო ეს საუბრები! რამდენჯერ ვისხედით ამ აივანზედ ჭაზაფხულის ან ზაფხულის უცხო საღამოს, როცა მთვარე ანათებდა ბაღს, ტყესა და მთებს, როცა ამწვანებულ ბაღში გალობდა ურიცხვი ბუღბუღი, სახლის უკან კაკლების ქვეშ ჩუხჩუხებდა შადრევანი და შორს ხმაურობდა პოეტის საყვარელი არაგვი! წყნარის, დიდებულის ხმით ლაპარაკობდა მაშინ ის ქართველ პოეტებზე, სახალხო პოეზიაზე, გიოტესა და შილერზე, კაცობრიობის განვითარებაზე და ყველაფრის შესახებ, რაც ღირსია ადამიანური გონებისა და გრძნობისა.

ჩემთვის დღესასწაული იყო, როცა ვესაუბრებოდი მას და ვუნაწილებდით ერთმანეთს აზრებს, მაგრამ არა მარტო მისი მდიდარი აზრების პოეტური თვისება მიზიდავდა. მხიბლავდა აგრეთვე მისი პუმიანური (ადამიანური) შეხედულობა კაცობრიობის შესახებ. განა ილია ჰავკავაძემ არ დასწერა „კაცია--ადამიანი“ და „გლახის ნამბობი“?

ის აზრი და გრძნობა, რომლებმაც დააწერინა ეს მოთხრობები, იყო საფუძველი მისი 50 წლის საზოგადოებ-

რივ მოღვაწეობისა და მისი დევიზი უკანასკნელ დღემდის. ამისთვის არ უღალატია, მაგრამ ბოლო დროს ხშირად ხმარობდა სიტყვას „უმაღურობას“. მეტად მძიმეა ყველაფერი ამის შესახებ ლაპარაკი.

27 აგვისტოს, დილით ილია, კნენა ოლგა და მეფაიტონით წამოვედით ტფილისში. დილა ღრუბლიანი იყო და ჩვენი წამოსვლის შემდეგ დიდი წვიმა მოვიდა. რადგან ფაეტონს სახურავი არ ჰქონდა, ყველანი დავსველდით და წვიმამ ძალზე შეგვაწუხა.

იმ ალაგას, სადაც სამი დღის შემდეგ მოხდა საშინელი მკვლელობა, გზის ორივე მხრით თხელი ტყეა. იქ რომ გამოვიარეთ ქრუანტელმა გამიარა ტანში, მაგრამ ფიქრადაც არ მომსვლია რაიმე უბედურება: ილია თან გვახლდა და როგორც განათლებული კაცი ვერ წარმოვიდგენდი, რომ ვინმე ხელს შეახლებდა მოხუცს — პოეტს, ქართველი ხალხის სიამაყეს.

ილია ჩაფიქრებული იჯდა ჩემს პირდაპირ და ერთხელ თუ ორჯელ თქვა, რომ მეშინსა გაცივებისო. კნ. ოლგას ფერი არ ჰქონდა, დაღონებული იყო, და საზოგადოთ მოწყენილი იყო ჩვენი უკანასკნელი მგზავრობა. როცა მივედით რკინის გზის ხილთან, ამინდი გამოკეთდა და ჩვენც უკეთეს გუნებაზე დავდევით.

დიღომის დუქანში შევისვენეთ, რომ რამე გვექაშა. აქ ილია ცოტათი გამხიარულდა და ლაპარაკის ხალისიც მოუვიდა. გამოჩნდა მზე და გაანათა ნაცნობი არე-მარე, სადაც ხშირად გაგვივლია ერთად. თითქმის გამხიარულები შემვიფუსხედით უბრალო სუფრას და მოვიგონეთ წარსული.

ეს იყო ჩვენი უკანასკნელი საუბარი. გულითადი საუბარი იყო და როცა ის იღიმებოდა, მეგონა რომ მისი გული იცინოდა, თუმცა არა გაბედულად, მღელვ-

რედ. ერთი საათის შემდეგ ჩვენ ერთმანეთს გავშორდით ოლგას ქუჩაზე.

— ვნახავთ ერთმანეთს! მითხრა ილიამ, მაგრამ რაღაც დიდხანს ვუცქეროდი მიმავალს, სანამ მისი ეტლი მთლად არ მიიშალა ვერის დაღმართზე... განა წინასწარ გრძნობდა ჩემი გული, რომ ამის შემდეგ ველარ ვნახავდი, ეს იყო უკანასკნელი ნახვა?

მშვიდობით, მშვიდობით, ძვირფასო, დაუვიწყარო შეგობარო!...

„ზაკავ.“ 9 სექტ.

არტურ ლეისტი.

ილია ჭავჭავაძის კრილობის შესახებ

„ისარი“-ს მე-200 ნომერში ახალ ამბად აღწერილია კრილობანი ილია ჭავჭავაძისა. კრილობანი ისეთი არ იყო, როგორც ჩაუწერია ავტორს. გვამი ილია ჭავჭავაძისა მე გავსინჯე. ოქმი გამომძიებელს აქვს ტფილისში. იქიდანაც შეიძლება ცნობების ამოღება. ილია ჭავჭავაძეს ჰქონდა სამი კრილობა: ერთი ტყვიისაგან მკერდში და ორიც თავში თოფის კონდახისაგან ანუ კეტისაგან. ტყვია ჰქონდა მოხვედრილი მარჯვენა ძუძუს ახლოს და გასული იყო მარცხენა იდლიიდან. თავი ერთგან ჰქონდა გატეხილი, ხოლო მეორე ალოაგას კრილობა ძვლამდი იყო დასული. მიცვალებულს პიჟაკი არ ეცვა, გალსტუხი ყელზე გახსნილი ჰქონდა, მარცხენა ხელზე მანუეტი არა ჰქონდა, მარჯვენაზე წამოდრობილი ჰქონდა და ეკიდა პერანგის სახელოზე. შიგნით გულბოყვში ტყვიას გაუვლია პირდაპირ გულში. შიგნეულობის გასინჯვით აღმოჩნდა, რომ ილია ჭავჭავაძე სწეული ყოფილა. გული იყო გაქონებული და მისი მარცხენა კედელი ძრიელ გათხელებული. ფილტვებიც ზადიანი ჰქონდა. ხან-მოკლე

იყო დღენი სიცოცხლისა. უგუნურებმა მოჰკლეს ავად-
მყოფი 70 წლის მოხუცი.

ილია ქავჭავაძის მოსამსახურეს იაკობ ბიტარაშვილს
ჰქონდა ორი ქრილობა ტყვიისაგან და 21 საფანტისაგან.
ტყვია, რომელიც იმის გვამიდან ამოვიღე, იყო რგვალი
და იმ ზომისა, როგორსაც კაჟიან თოფისთვის ხმარობ-
დნენ უწინ. ნახვრეტნი ტყვიისაგან ილიასა და ბიტარა-
შვილის სხეულზე ერთის ზომისაა დაახლოვებით. ამიტომ
ფიქრობ, რომ ილია ქავჭავაძე იმგვარის ტყვიისაგან
არის მოკლული, როგორითაც იაკობ ბიტარაშვილი.

ექიმი ა. იაშვილი.

P. S. ილია ქავჭავაძის მოკვლის შემდეგ, მეორე
დღეს სოფელ ნაოზაში მოჰკლეს გლეხი სანდრო კორპუ-
სოვი (შთამომავლობით რუსი იყო, გაქართველებული).
მესამე დღეს სოფელ მლაშეში მოჰკლეს გლეხი შიო ჩობა-
კაური. ამავე დღეს საღამოს დუშეთში მოჰკლეს ვაქარი
ივანე მარტიროზოვი. სოფლები ნაოზა და მლაშე მდებარე-
ობენ საგურამოსა და დუშეთს შორის. ხმა დადის,
რომ სამივე გაყაჩაღებულმა ერთობის კაცებმა მოჰკლესო.
შესაძლებელია, რომ ილია ქავჭავაძის მოკვლაც მათი
საქმე იყოს. ამ უამად გაყაჩაღებული წითელი რაზმელები
და სხვანი მათი მოაზრენი მოქმედობენ „ერთობის“
სახელით. იგინი ყოველ სოფელში იშოვნიან თითო
ოროლა კაცს თავიანთ თანაშემწეებად.

„ის.“ 23 სექტ.

ი. ა.

ილია ჭავჭავაძის

ხსენებას *

Погибъ поэтъ, невольникъ чести,
Паль оклеветанный молвой...

ლერმონტოვი.

ვინ გაჰბედა და ცილი დასწამა დიდს ქართველს, თვისის სამშობლო ქვეყნის სულიერ განახლებისათვის დიდს მებრძოლს? ვინ სცდილობდა მის დამცირებას, მის შებლავას ხალხის წინაშე? ვის უნდოდა სამარცხვინო ბოძედ გაეკრა თავის ქვეყნის დიდებული შვილი, თვისთა თანამემამულეთა დიდი გულთა-მხილავი და მესაიდუმლე, „დაუგვირგვინებელი მეფე“ საქართველოსი? ვისმა ბოროტმა მარჯვენამ მოაწერა ხელი მის სასიკვდილო განაჩენს, ვინ მოჰკლა „ჩვენი ილია“, სად გაჩნდნენ „ჯალათნი თავისუფლებისა, გენიოსობისა და ენა-მზიანობისა“?

დიდად სასურველია ყოველისავე ამის გაგება და გამოცნობა; სასურველია იმიტომ, რომ ილიას საზარელმა მოკვლამ ყველას დიდად ატკინა გული, ყველა შეაშფოთა; ყველა აღძრა მკვლელთა მიმართ მძულვარებითა და შურის-ძიებით.

მაგრამ ყოველ ამის გაგება, ჩხრეკა და ძიება ჩვენი საქმე არ არის. მაგას გამოარკვევენ აუცილებლად, თუ ახლა არა, ამ დღეებშივე არა, შემდეგ, მაინც ახლო მომავალში. მაგას გამოარკვევს და განიკითხავს აღშფო-

*) დაიბეჭდა რუსულს გაზეთში ილიას დასაფლავების წინა-დღეს და ახლა იბეჭდება ქართულად მცირეოდენის ცვლილებით.

თებულის საზოგადოების სენინდისი განიკითხავს, ისტორია და იგი წარმოსთქვამს თავის მტკიცესა და მიუფერებელს მსჯავრს.

მე-კი ჩემს ზნეობრივ მოვალეობად მამაჩნია რამდენიმე გულ-თბილი სიტყვა უძღვნა ავისა და შავის, ბოროტის კაცებისაგან ისეთის საზარელის სიკვდილით მოკლულის კაცის ხსენებას, იმ კაცის ხსენებას, რომელთანაც ბედმა ინება და დამაკავშირა მე, მისი პატარა თანამემამულე, დიდის დაახლოვებითა და სულიერის კავშირითა მთელ ოცდა ათის წლის განმავლობაში, როგორც თანამშრომელი და თანაშემწე „ივერიის“ ბეჭდვასა და გამოცემაში, ამ გაზეთის თითქმის დაარსებიდან დაწყებული.

შავ-ბნელი დრო დაგვიდგა. მან წაართვა რუსეთს ვერცენშტეინი და იოლლოსი. მან მოსთხოვა ასეთი დიდი მსხვერპლი პატარა, საწყალ საქართველოსაც, ესოდენ ღარიბს კაცურის კაცებითა, ნიჭით შემკულ ადამიანებითა.

შავ-ბნელმა ძალამ ქედი აღიმაღლა ამ უუკამურსა და საშინელს დროს, ასობითა და ათასობით შეიწირა სიკოცხლე ადამიანთა განუსჯელად, განუკითხველად და იმოდენადაც გაკადნიერდა, რომ მოჰკლა ვერაგობით კაცი დიდ-ბუნებოვანი, მოხუცი სამოცდა ათის წლისა, მსკოვანი პოეტი, ფილოსოფოსი და პუბლიცისტი, რომელიც ორმოცდა ათის წლის განმავლობაში დაუღალავად ემსახურებოდა თვისის ქვეყნის მაღალს ინტერესებს, ოდესმე დამოუკიდებელ, კულტურით-მოსილ, დიდებულ და ძლიერ ქართველი ერის კვლავ აღორძინებისა და სულიერ გადახალისების დიდსა და ძნელ საქმეს; ემსახურებოდა იმ ერის საქმეს, რომელიც უყვარდა თვისის

მაღალის, დაყურსებულიის, ღრმა სულის ყოველის ძალითა და ყოველის ღონითა.

გაბედვით შეიძლება ვსთქვათ, რომ ასე ადვილად გამეტებული პოეტი ისეთი რჩეული, ისეთი თვალ-საჩინო და სულით ბუმბერაზი კაცი იყო, რომ მისი ტოლი და სწორი სხვა არავინ იყო ჩვენში არც ნიჭითა და ჭკუით, არც ღვაწლითა და დამსახურებით, არც სახელოვანებითა და ენა-მზიანობით. და, ვინ იცის, გამოჩნდება სხვა ვინმე მის ბადლად, მალე თუ არა, შემდეგ მაინც, რომ ილიაობა გაგვიწიოს, უიმისობამ არ დაგვჩაგვროს, სასიკადულოდ და თავ-მოსაწონებელად გვყავდეს მტერთანაცა და მოკეთესთანაც!

იმის სიტყვას, იმის ნაწერს, იმის საჯაროდ ნალაპარაკევს ყურს უგდებდა სმენად გადაქცეული მთელი შეგნებული ქართველობა, მთელი პატიოსანი, აზროვნობის ნიჭით შემკული ნაწილი საქართველოსი. უკეთესნი კაცნი რუსთა, სომეხთა და მუსულმანთა, ვინც კი იცნობდა, ქებითა და ღიღებით იხსენიებდნენ, ღიღისხალისით და სურვილით ისმენდნენ მის საუბარს კრებასა თუ ბქობაზედ, რადგან ამჩნევდნენ, კაცი ღრმად ჩახედულია საქმეში, იცის მისი ძალა, ეყურება ქვეყნის ქირ-ვარამი, მისი სულის კვეთებაო. ასე გასინჯეთ, ისეთნი კაცნიც-კი, რომელნიც მოხელეობაში იყვნენ დაბერებულნი და ჭკუის კოლოფად მიაჩნდათ თავი ქვეყნის მოვლასა და პატრონობაში, ასეთნი კაცნიც-კი და მათზედ უფრო მაღალ-ხარისხოვანნიც, ესრედ-წოდებულის მაღალის სფერისანი, საჭიროდ სთვლიდნენ, ასე თუ ისე, ანგარიში გაეწიათ მისის აზრისა და შეხედულებისათვის. შუბლზედვე ატყობდნენ, რომ ოცნებისა და ფანტაზიის-კაცი არ ვიყო, ბურბუშელისავით არაფერს გაეტაცვიწყებოდა. შუბი საღიაში არ დაიმადებდა, ანუ როგორც

თვითონ იცოდა ხშირად, ქრისტე ღმერთი ჭკუით იცნესო, იმაღაც ამჩნევდნენ, რომ კაცი ჭკვიანია, დიდისა და ღრმა ფიქრით მოსილი, დინჯი, მკოდნე, ნამდვილი სახელმწიფო „დარბაზის“ საკადრისი. აკი ერთხმად დასახელეს კიდევ სახელმწიფოს საბჭოს წევრად. და განაცოტანი არიან დღეს ჩვენში იმისი მოწმენი, რომ ილია ერთის სიტყვის ჩართვით, ერთის რაიმე მაგალითის მოტანით, ან მოსწრებულის, მარილიანისა და მახვილის ნართაულით შუქს ჰფენდა და არკვევდა ფრიად ბნელს საგანს საზოგადოებრივ ურთიერთობისას და მით გაჭირვებიდან გამოჰყავდა ქირის ოფელში ჩავარდნილი მთელი კრებული, რიცხვ-მრავალი საზოგადოება, გულ-ამღვრეული, აღეწილი, გაალმასებული რაიმე მწვავე საზოგადო საგნის შესახების კამათით; გაჭირვებიდან გამოჰყავდა იმ დროს, როცა ყველა ჰგრძნობდა, რომ აგერ ჰაერი შეიკუმშა, ელექტრონით გაიჟლინთა და საცაა ასტყდება ქექა-ქუხილიო და ვაი თუ ძმამ ძმა აღარ დაინდოს, ყველა ერთმანერთს დაეერიოს დასახანჯლავად და დაიღვაროს კაცის ძვირფასი, წმინდა სისხლიო.

და აი ასეთი ფას-დაუდებელი ადამიანი, რომელმაც არა ერთხელა და ორჯელ შეაჩერა ამოწვდილი მახვილი, გადაარჩინა სისხლის დაღვრასა და სიკვდილს ათნი და ასნი, დიად, ასეთიც კი არ დაინდო კაცთა ბოროტებაში, მათმა გონების სიჩლუნგემა და სიბრმავემ!

განსვენებული ილია რჩეული კაცი იყო, ნიჭით უხვად დაჯილდოვებული, ბუნებით ძალუმი და რთული სულითა. მის ბუნებაში ადვილად დავსდებოდა ნამდვილი დემოკრატობა, ღრმა სიყვარული გლეხ-კაცობისა და არისტოკრატობა ჭკუისა, სიყვარული წარსულისა, მამა-პაპათა ანდერძისა, სამშობლო ქვეყნის ისტორიისა.

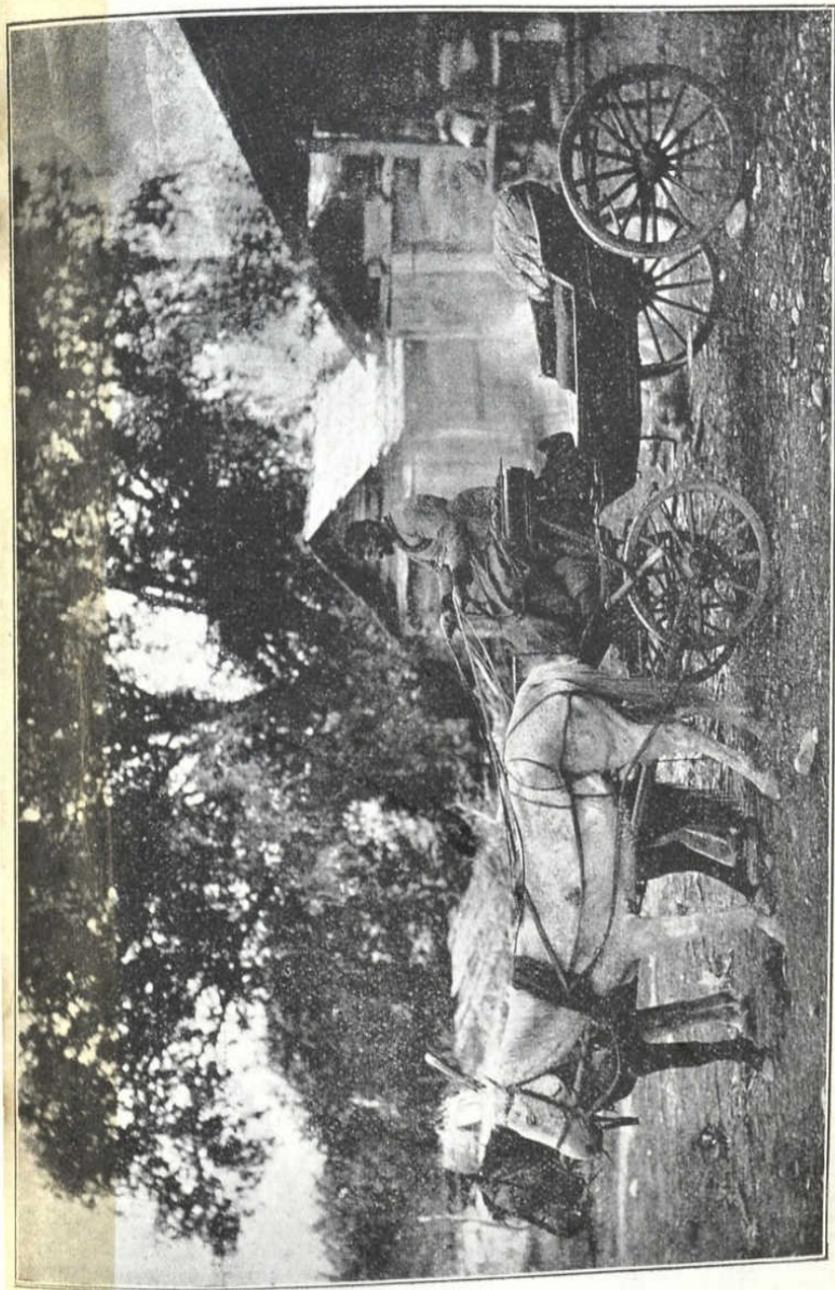
ცხოვრება და მოღვაწეობა ჰავჭავაძისა ამ ნახევარ-

საუკუნის ისტორიაა საქართველოსი. მეტად ერჩეოდა ყოველ სამოღვაწეო საქმეში, საცა-კი ბედი არგუნებდა მუშაობას. და არც დარჩა ისეთი დარგი საზოგადო მოღვაწეობისა, საცა მის შრომას დიდი ნაყოფი არ გამოეღო, დიდი და ღრმა კვალი არ დაეჩნია. არც ერთი შესამჩნევი საზოგადო მოვლენა ისე არ ჩაივლიდა, რომ ილიას არ მიეღო ასეთი თუ ისეთი მონაწილეობა. როცა-კი საქართველოს ცხოვრებაში დიდი რამ წუთი დამდგარა, უთუოდ ის შიგ შუა გულში მდგარა და უტვირთნა როლი წინამძღოლისა, საზოგადოების აზრის ხელმძღვანელისა. თითქო პაპია რომისა, თითქო მამათ-მთავარია დაობლებულის საქართველოსიო, ისე შესცქეროდა განათლებული ნაწილი ერისა და ჩვენის ქვეყნის ყოველ კუთხიდან მასთან იკრიფებოდა ყველა, რომ ან რჩევა ეკითხა, ან შემწეობა და დახმარება ეთხოვა, ზნეობრივი გამხნელება და ლოცვა-კურთხევა მიეღო ამა თუ იმ საზოგადო საქმის დაწყებისათვის.

კაცი ნახევარ-საუკუნეს ედგა სათავეში პროგრესიულს მოძრაობას, როგორც საზოგადო მოღვაწე, სათავეში უდგა ლიტერატურას, როგორც პოეტი და პუბლიცისტი და ყოველთვის გაბედვით, მხნედ იცავდა კაცობრიობის საუკეთესო იდეალებს, სთესდა თესლსა სიკეთისა და კაცთ-მოყვარეობისას. გაქირების ტალკვესიო რომ იტყვიან, სწორედ ის იყო, გაქირების დროს ქვეყნის გულ-შემატკივარნი, იმასთან მოიყრიდნენ თავს და შეჰლაღადებდნენ, ჭგვიშველე, ილია, დაბალილობე გვნახეს, ქვეყნის დალუპვა უნდათ, ზედ შეგვდგნენ, უნდათ გაგვთელონ, გაგვათახსირონო. და ილიაც გამოვიდოდა საფალავნოდ, გამოვიდოდა, როგორც ლომი, დინჯად, აუჩქარებლად; ღრმად მოფიქრებულ საბრძოლველ გეგმით, საბუმბერაზოდ შეიარაღებული ფერხით თხემამდე. გამოვიდოდა

და იცავდა თავის ძვირფას ქვეყნის, თავის საყვარელ პატარა სამშობლოს ძნელად გასამეტს უმაღლეს ინტერესებს. ბევრს უნდა ახსოვდეს იმის ამხედრება „მოსკოვის უწყებათა“ საწინააღმდეგოდ კატკოვის დროს, როცა ამ გაზეთმა მასხარად აიგდო, „სამშობლოს“ წარმოდგენის გამო, საქართველოს დროშები, რომელიც მხოლოდ მაშინდელ გოდფრუას ცირკში საბუტაფოროდ გამოსაყენებლად, მიიჩნია ჩვენმა მოძულე გაზეთმა. ბევრს ახლაც არ ექმნება დავიწყებული იმისი მგზნებარე, ცეცხლ-მოკიდებული წერილები დედა-ენისა და ეროვნულის სკოლის დასაცველად, მიმართული მაშინდელ მზრუნველ კ. პ. იანოვსკის წინააღმდეგ. აგრედვე მისგან შემუშავებული, გამანადგურებელ სარკაზმითა და ღრმა მამულისშვილობის გრძნობით აღსავე წერილი ბათუმის ინგლისელ კონსულ კუტულის წინააღმდეგ სათაურით „კუტული ქართველთ-ყლაპიაო“.

ილიას ერთი პირველი დიდი წერილი, რომელიც ძველებურ ქართულ ჟურნალ „ცისკარში“ დაიბეჭდა, წერილი-კი არ იყო, ნამდვილი ყუმბარა იყო და იმისმა ძალა-აფეთქებამ თავ-ზარი დასცა მთელ მაშინდელ ლიტერატორთა კრებულს, სულ შეარყია დაგუბებული, ხავს-მოკიდებული მაშინდელი სალიტერატურო ქაობი. ახლა ჩაუკვირდით მუშტრის თვალით მის „მგზავრის წერილებს, რომელიც დაახლოებით იმავე დროს არის შეთხზული, რა ენა-მზიანობით, რა მაღალის და აფერადებულის სურათიანობით არკვევს და ჰხატავს საზოგადო მოღვაწეობის პროგრამას, თავის პოლიტიკურს სიმბოლოს სარწმუნოებისას, რა რიგად გულთა-მხილაობს, მესაიდუმლოობს და თვალ-წინ გვიყენებს თავის სულის ვითარებას, თავის სულის კვეთებას. აღარას ვიტყვი პირველ იმის მოთხრობებისას, საცა დიდის ენა-მეტყველო-

მტლი, რომელშიც მოჰკლეს ილია (მეეტლე სხვა).

ბით დაჰვმო და ჩაჰქოლა ყოვლად-საზიზღარი არსება ბატონ-ყმობისა, თვალ-წინ დაგვიყენა საზარელი სურათი იმისი, თუ რაოდენ ჰრყვნის და ათახსირებს ბატონ-ყმობა, როგორც ყმას, ისე ბატონს, რაოდენ სათაკილოა და შემაზრზენი, როცა ადამიანი უფლობს ადამიანსა.

თითოეული ასეთი ნაწარმოები ილიასი, ასეთი მისი სალიტერატურო დებიუტი და გამოსვლა საასპარეზოდ დიდს ამბავს ასტეხდა ხოლმე მწერლობასა და საზოგადოებაში, ჰმალავდა აღტაცებას მკითხველთა შორის და ეს აღტაცება იქამდე მიდიოდა, რომ თაყვანისცემას იწვევდა ნიქიერ ავტორისას, ჰფენდა მის სახელს ნათელსა და ბრწყინვალეებას.

თაობას თაობა მოსდევდა და ნორჩი ახალგაზდობა ეწაფებოდა ასეთს ანკარა სალიტერატურო წყაროს, იზრდებოდა და წარემარდებოდა ასეთის შემრგო საზრდოთი. საქმე იქამდე მოვიდა, რომ არ იყო მთელ საქართველოს სივრცეზედ ისეთი წერა-კითხვის მკოდნე ოჯახი, რომელიც-კი ცოტად თუ ბევრად შეგნებულის ცხოვრებით სცხოვრობდა, რომ სახელი სინათლისა და ადამიანობისათვის ყოვლად-ქებულ მებრძოლისა თავ-მოსაწონებელი არა ყოფილიყოს, მისი სიყვარული და თაყვანება ღრმად არა ჰქონოდეს გულში ჩანერგილი.

ამ სტრიქონების დამწერიც, რასაკვირველია, გაიტაცა ასეთმა ტალღამ. გატაცება ჩემი პოეტის ნაწერებით ყმაწვილობათვე იმოდენად ძლიერი იყო, რომ მენატრებოდა მისი ნახვა, მასთან ახლო ყოფნა.

მალე უკვე მის ახლო ვიყავ და მესმოდა მისი მუსიკა, მისი საუბარი. ჩემს ნეტარებას სამზღვარი არა ჰქონდა. იგი ათასში ერთხელ გაიხსენებდა ხოლმე ოდნავ, გაკვრით, თავის ნაწერებს. ამ ღროს ვსცქვეტიდი ყუ-

რებს და მთლად სმენად გადავიქცეოდი ხოლმე. წითელი ქარი გამიჩნდა და სახლიდან კარში ვეღარ გამოვდიოდი, მაშინ დავწერე „დიმიტრი თავდადებულიო“. „განდევილი“ ხომ, ასე ვსთქვათ, ჩემ თვალ-წინ დაიბადა. მაშინაც ილია სუბუქი ავად-მყოფი იყო და სამსახურში არ დადიოდა. ჟურნალის „ივერიის“ საქმეზედ შევიარეთ რამდენმამე თანამშრომელმა. ის იყო პირველი თავი გაეთავებინა და წაგვიკითხა. სიამოვნების მღელვარებამ თავ-ბრუ დამასხა და კარგად ვერ გავითვალისწინე დიდებული სურათი მყინვარისა და „მუნ“ გამოკვეთილის მონასტრისა.

სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა
ოზბნი, არწივნი ვერ შეხებია...

კითხულობდა აღფრთოვანებული პოეტი და, როცა გაათავა პირველი თავი, გვიამბო მთელი შინაარსი დასაწერის პოემისა. აი ერს რა გვარად სწანს სიწმინდო. მარტო ოდენ ცოდვილმა ფიქმა, რომელიც გულში გაიტარა წმინდა ბერმა, დაუკარგა, ჩვენის ხალხის რწმენით, სიწმინდე და მზის სხივმა, მისმა შუქმა აღარ შეიმაგრა მისი ლოცვანიო.

ამ პოემის დაწერა, ჩემის აზრით, შედეგია, სხვათა შორის, იმ ღრმა შთაბეჭდილებისა, რომელიც იქონია ილიაზედ ებერსის შესანიშნავმა ისტორიულმა რომანმა, რომელიც მან სთარგმნა ორიოდე წლის წინად სათაურით, „რამეთუ კაცი ვარ“, ისე როგორც „დიმიტრი თავდადებულის“ შექმნა აიხსნება მით, რომ ილია ერთხანად დიდად გაიტაცა ჩვენმა ისტორიულ ქრონიკის „ქართლის ცხოვრების“ კითხვამ.

ფრიად საინტერესო და საგულისხმიერო ღრო იყო ილიას ცხოვრებაში ღრო ყოველ-დღიურ გაზეთის „ივერიის“ რედაქტორობისა. აქ იჩინა თავი სწორედ მისმა

მხნეობამ, სალიტერატურო შრომის დიდმა უნარმა, დიდმა შემძლებელობამ და მომზადებამ. სწორედ საოცარი იყო ამ დროს მისი მოღვაწეობა. დაღალვა აღარ ემჩნეოდა და მომზადება საყოველ-დღეო გაზეთის ხელმძღვანელობისათვის ხომ მეტად დიდი გამოიჩინა. პირველ ორ-სამ წელიწადს მოსვენება აღარ მისცა თავს, ისე გაიტაცა ცოცხალმა საგაზეთო მუშაობამ. პირველ წელს ხომ თითქმის ნომერი არ გამოსულა ისე გაზეთისა, რომ მისი მეთაური წერილი არა ყოფილიყოს დაბეჭდილი. და მერე როგორი მეთაურები! ზოგიერთი მაინც პირდაპირ ქრისტომატიაში დასაბეჭდი, ისე იყო შემუშავებული გარეგნობით და საესე აზრით, შინაარსით. ამ წერასაც არა სჯერდებოდა და სამურეხო, სარედაქციო საქმესაც ბევრს დროს ანდომებდა: საგაზეთო მასალის გადაკითხვას, წერილებისა და კორესპონდენციების გასწორებას ენისა და შინაარსის მხრივ. დიდს ყურადღებას აქცევდა უფრო ენის სიწმინდეს, კანონიერებას, ქართულის შესაბამად სიტყვების დაწყობას და დასურათებით აზრის გამოთქმას გლეს-კაცურს კილოზედ. თვით ღრმად მცოდნე იყო ქართულისა და ყოველის ღონისძიებით სცდილობდა, რომ გაზეთში ყოველივე წმინდა ქართულით ყოფილიყო დაწერილი. ამ საქმეში თვით იკისრა უფროსობა და ჩაგვიყოლია უნცროსები. მთელი რედაქცია იღებდა მონაწილეობას წერილების სწორებაში იმის მეთაურობითა და ხელმძღვანელობით. ეს იყო ღამ-ღამობით. ამ დროს რომ გარეშეს ვისმე შემოეხედნა რედაქციაში, ეგონებოდა, აქ რედაქცია-კი არა, სენაკი და რალაც მღვდელ-მოქმედება სწარმოებსო. უსხედით გარშემო მაგიდას თანამშრომელნი და ვასწორებდით ჩვენისა და სხვის წერილების ენას, ღამე გატყდებოდა, მამლები ყვილს დაი-

წყებდნენ და თავს დაგვათენდებოდა ამ მუშაობაში; ისე
დავიქანცებოდით, რომ სავატომა აღარ გვქონდა; ილიას-
კი, არ მახსოვს, ან დაღლილობა შექჩნეოდეს, ან ძილი
მოჰქიდებოდეს, ისეთს ხალისსა და ჯავარზედ იყო უკვე
ორმოცდა ათს წელს გადაცილებული კაცი. ხშირად
გამხსენებია ამ დროს ნაპოლეონ ბონაპარტე, რომელიც
სახელმწიფო საქმეთა ბქობის დროს წავიდოდა ღრმა
ფიქრებში და მინისტრებს, დაქანცულებს და დაღლი-
ლებს, ზედ მაგიდაზედ ჩაეძინებოდათ, ფიქრებ-გამორ-
კვეული ნაპოლეონი აღვიძებდა მინისტრებს, გაიღვიძეთ,
განვაგრძოთ ბქობა, ტყვილად ხომ არ გვაძლევს საფ-
რანგეთი ჯამაგირსაო.

გაიარა დრომა და ხანმა, ილიაც, ცოტა არ იყოს,
გაუფულგრილდა გაზეთს. ხშირად იტყუადა ხოლმე, ქარ-
თულ გაზეთის ბეკდვა ბევრად უფრო ძნელია, ვიდრე
რუსულისაო. იქ მაკრატელი აკეთებს საქმეს, ამოსჭრი
მზა-მზარეულს და ააწყობინებ; აქ-კი თითქმის ყოველი-
ვე სათარგმნელია: რუსეთის ამბები, ნარკვევი, დებეშა,
უცხოეთის ამბები, მთავრობის განკარგულებანი და, ასე
გასინჯე, განცხადებანიც-კიო.

საზოგადოდ, განსვენებული გაუტეხავი კაცი იყო
და ჯაფაში ხომ მეტის-მეტი დაუღალავი. ხშირად დას-
თენებია წერაში და მეორე დღეს მისულ თანამშრო-
მელს გაუხსენებია, ბატონო, შუა-დღეა, რაღა დროს
ლამფაზედ მუშაობააო. არა იშვიათად გაუთენებია ილიას
სულ პატარა მეთაურის დაწერაზედ, ისეთ მეთაურის
დაწერაზედ, რომელიც რაიმე მწვავე საზოგადო საგნის
შესახები და ამიტომ მეტად პასუხსაგებელი ყოფილა.
უკვე დაწერილს, თუ არ მოეწონებოდა რაიმე მიზეზით,
ჰხევდა შეუწყალობლივ და იწყებდა ხელ-ახლად წერას,
და ასე განაგრძობდა, ვიდრე შინაარსითაც, კილოთიც,

ელფერითა და იერთაც სრულიად არ დაკმაყოფილდებოდა. ეს დრო მასის დაკმაყოფილებისაკი მაშინ დადგებოდა, როცა მზე უკვე ამოსულიყო.

რაოდენად ფრთხილად ეკიდებოდა თავის მოვალეობას მწერალისა და ბელეტრისტისას, იქიდან სჩანს, სხვათა შორის, რომ იმოდენა მოთხოვნა „ოთარიანთ ქერი“ სამჯერ თუ ოთხჯერ გადასწერა საკუთარის ხელით და ყოველ გადათეთრების დროს ასწორებდა თითოეულ ფრაზას, თითოეულ გამოთქმას, სწონავდა და ჰზომავდა თითოეულ სიტყვის ძალასა და მნიშვნელობას. რასაც დასწერდა, უეჭველად აწყობილს მოითხოვდა და დაუწყობდა კიდევ სწორებას. ძლივს დავიბრუნებდით ხოლმე წერილს, უკან მესამედა და ხშირად მეოთხედ გასწორების შემდეგ.

აი ასე ძლიერი იყო მისი გრძნობა მოვალეობისა და პასუხის-გებისა თითოეულის ფრაზისა და თითოეულის სიტყვისათვის, რომელსაც სწერდა ან წარმოსთქვამდა! ჯერ კარგად მოიფიქრებდა, ასწონ-დასწონდა, გულში ატარებდა, შეისისხლ-ხორკებდა და მერე გამოაქვეყნებდა. იმ საყვედურის პასუხად, რატომ ბევრს არა სწერ და ხშირადაო, ხუმრობით იტყოდა ხოლმე, პატიოსანმა დედაკაცმა ცხრა თვეზედ ადრე არ უნდა ჰშობოს შვილიო. როცა თავისი ნაწერები გადააწერინა და დასაბეჭდად უნდა გადაეცა „ქართულ წიგნების გამომცემელ ამხანაგობისათვის,“ თათონვე უკვირდა, ეს რამოდენა მიწერიაო. აი, სულ იმას მისაყვედურებენ, ზარმაცი ხარ, ბევრს არა სწერო და ეს განა ზარმაცობაა, რამდენიმე ფუთი გამოვა, იმოდენი შესდგაო.

ძრიელ ჰქონდა აგრედვე განვითარებული უნარი კრიტიკისა, ანალიზისა იუმორის ნიჭით შეზავებული. კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა თავის თავსაცა და

სხვასაცა. ამ მხრივ არავის ჰზოგავდა, არც თავის თავს. თავის ნაწერებს, მეტადრე პოეზიას, დიდად არ აფასებდა და ამ მხრივ მეტად თავ-დაბლობდა. ისე მოსწონდა ვაჟა-ფშაველას ნაწერები, მეტადრე პოეტური პროზა და პოეზია, საერო კილოზედ აგებული, რომ მის ალტაცებას სამზღვარი არა ჰქონდა. ქეშმარიტი, ნამდვილი პოეტი ეგ არისო. მაგის ლექსებს და პოემებს რომ ვკითხულობ, აგრედვე ბაჩანასას, მრცხვენიან, ჩემის მელექსობისა და ახლა ხომ კალამს როგორ-ღა ავიღებ ხელში ლექსის დასაწერადაო.

საზოგადოდ სიმტიკიცე, უღმობელი სიმტიკიცე იყო ნიშნობლივი თვისება მისის ხასიათისა. მის სამსჯელობო წერილებს და საორატორო ნაწარმოებს ცხადად ემჩნევა ეს ხასიათი სიმტიკიცისა, შეურყვეველის და უღმობელის ლოგიკისა. იქნებ ეგ უზომო სიმტიკიცე და შეურყვეველობა იყო, ცოტად თუ ბევრად, მიზეზიცა მისის ტრაგიკულის დასასრულისა. და აი რანაირად: იღია განათლებით იურისტი იყო და კარგადა ჰქონდა შეთვისებული მნიშვნელობა უფლებისა, რომელიც არის უმთავრესი რეგულიატორი ურთიერთობისა საზოგადოებურებაში. ჩემი უფლება თავდება იქ, საცა იწყება ჩემი მოვალეობაო, იტყოდა ხოლმე, როცა სიტყვა მოიტანდა: არ არსებობს უფლება უმოვალეობოდ და არც მოვალეობა უუფლებოდ. უფლებრივს სახელმწიფოში ყოველივე დამყარებულია იმაზედ, რომ ყველა ადამიანს თვისი მოქალაქობრივი მოვალეობა და შეურყვევლად, გულ-მტიკიედ დაიცვას უფლებაო. დღეს ერთი დაარღვევს უფლებას, ხვალ მეორე არ დასრულებს თავის მოვალეობას, ზეგ მესამე და გათავდება, მთელი წეს-წყობილება შეირყევა, რღვევას და ნგრევას დაწყებსო.

კაცთა საზოგადოება, კაცთა კრებული შეუძლებელია, წარმოუდგენელია, თუ კანონი არ იქმნა დაცული, უფლება და მოვალეობა არ იქმნა ასრულებულიო. ძრიელ უყვარდა ამ შემთხვევაში ასეთი სურათიანი თქმა: პატიქს თუ წვერი მოერღვა, ველაჲს უშველიო. ეს რწმენა ღრმად შესისხლ-ხორცებული რწმენა იყო მისი. და ესევე რწმენა იყო მიზეზი, რომ მუდამ გულმტკიცედ და თავ-გამოდებით, უშიშრად იცავდა თავის უფლებას, როგორც ზნეობრივს, ისე ქონებრივს...

ღიაღაც, უფლების დაცვა საჭიროა და სავალდებულო. მაგრამ სად? იქ, სადაც მოვალეობის ასრულებაც საჭიროდ და სათანადოდ მიაჩნიათ მანამდე, ვიდრე კანონები არ შეცვლილა და იგი მოვალეობა არ გადავარდნილა საკანონ-მდებლო გზით, ანუ ქვეყნის განაჩენით და გადაწყვეტილებით. ხოლო საცა ეს არ არის, საცა არეულია მონასტერი, საცა ერთმანერთს დარევია ხალხი და მზადაა ორის გროშისათვის თვისი უიარაღო მოძმე და ჩეყვისი წუთი-სოფელს გამოასალმოს ვერაგულად, დიაცურის სიმხდალით, იქ უფლებათა დაცვა ოცნებაა; იქ უნდა დაცულ იქმნას მხოლოდ ერთი სამღვთო უფლება, საფუძველი ყოველისავე, — უფლება სიცოცხლისა.

ხოლო ილიამ არ მიჰხვდა ამას და შეიქმნა მსხვერპლი ასე და არა ისე გაგებულის „მოვალეობისა“.

მაგრამ რა მოიგეს მისმა უგუნურმა მკვლევებმა? ისეც დიდებული უფრო გაადიდებულეს. განსვენებულმა თვისის ჭკუით, თვისის ამაგით დაიმსახურა დიდი სახელი, დიდი დიდება და შეიქმნა თავ-მოსაწონებელი ქვეყნისათვის, სიცოცხლეშივე სათაყვანებელის რაღა აკლდა ამ ქვეყნად? აკლდა მხოლოდ გვირგვინი მოწამეობისა, სხივი შარავანდედისა და მაგ გვირგვინითაც შეიმკო უკვე

მრონცხებული მისი შუბლი, ისეც მადლით მბრწყინავი
მისისახე ახლა წამებულის შარავანდელითაც ისხივ-იცის-
კროვნებს.

გრ. ყიფშიძე.

ი გ ლ ო ვ ე თ !

მზეო დაბნელდი, ნულარ გვინათებ!
ვარსკვლავო, მოჰსხლტი ცისა კამარას!
უფუნურებმა უწყალო ხელით
მოუკლეს შვილი ობოლ ქვეყანას!..

სამშობლო კუთხევ, შენც აქვითინდი,
უბედურება ამცნე მთა-ბარსა;
დაე, გლოვის ხმამ სიმი შესწყვიტოს
სამხიარულოდ მომართულ ქნარსა!..

მამულიშვილნო, განა არ გესმით?
მოხუც გულისა ძგერა ყუჩდება!
იგლოვეთ ყველამ... ჰღვარეთ ცრემლები.
მოჰკლეს მგოსანი — ჩვენი დიდება!..

„ის.“ 1 სექტ.

ა. შანშიაშვილი.

მ გ ო ს ნ ი ს ა ვ ა ზ ა კ ე ბ ს

ვისაცა სურს, ის გაჩუმდეს,
მე არ ძალმიძს მოთმინება,
თვით კალამი ბრაზ-ნაღველით
ათრთოლდა და ილესება!
თქვენ გევბნებით, ავაზაკნო,
რომ ამართეთ ურცხვათ ხელი,
მოაშორეთ წუთი სოფელს

ერის შვილი, მის სახელი!
რას ფიქრობდით ნეტა იმ დროს,
როცა სწყვეტდით წმინდა სიმებს,
უწმინდურნო, საზიზღარნო,
თავს აღარებთ იქნებ გმირებს!?
არა, თქვენ ხართ მუხანათნი,
ქაობისა გველ-ბაყაყი,
მაგრამ კმარა, თქვენთან არ ღირს
კამათი და ლაპარაკი!
მე მივმართავ აკენესებულს,
ატირებულს ქართველს ერსა,
იგი დასდებს შესაფერს მსჯავრს
თქვენს უღმერთო საქციელსა!
მან დაჰკარგა თვისი შვილი,
სიამაყე, თვის დიდება,
იმან იცის თვისი მგოსნის
პატივი და მის ღირსება!
თქვენ-კი მოდით გვამთან ახლო,
ავაზაკნო, თუ გაქვთ გული,
დაინახეთ ერის ცრემლი,
დაინახეთ მისი წყლული!
იქნებ მაშინ, იუდასებრ,
დაიკრიფოთ გულს ხელები,
ჯერ მიწას არ უშობნია
თქვენისთანა ჯალათები!
უგვანონო, მას კი არა,
თქვენი ტყვია მოხვდა ერსა
ისტორიის საზიზღარნო,
ფურთხი, კრულვა თქვენ სახელსა!

ი. ევლოშვილი.

მგოსნის ილია ჭავჭავაძის ხსოვნას,

რა ხელმა მოგკლა წყეულმა,
რად არ შეახმა ტანზედა,
კავკასის თვალო, მგოსანო,
განთქმულო ქვეყანაზედა!

ენლა-კი მჯერა — დამდგარა
ხალხი დალუპის გზაზედა,
გესლით აქვთ გული გავსილი,
მოუწამლიათ ძალზედა!

და აწ კარგ რაღას მოველით,
თუ ღღესა ვხედავთ ამასა:
ძმა ძმასა აღარ ინდობდეს
და შვილი ჰკლავდეს მამასა!

მამა ილია! ეგ მსხვერპლი,
ვიციტ რისაც არს ნაყოფი!

აწ კმარა გამგონისათვის,
მოკლედ თქმაც არი სამყოფი!

რას ვიზამთ: უვიცთ სამეფო
განუსაზღვრელი დიდია,
ჩაძახილს ამოიძახის

ღღეს, ვისი ენაც ფლიდია!

შენ გაგვინათე უფსკრული,
გაგვიდე სწავლის ხილია;
გვიკლავენ შენებრ მოღვაწეს,
არათრისა აქვთ რიდია!

ღირსეულ მსჯავრს სდებს, ვიმედობ,
შთამომავლობა ამასა,

და ჩვენ კი ცრემლით მოგირწყავთ,
მგოსანო, წმინდა საფლავსა!

რკინის გზის მუშა ნათლულელი შაქრუა

ა ჩ რ დ ი ლ ი

ტურფა სამშობლო აყვავებული
თაიგულივით გადაშლილიყო ;
გახარებული
სტვენდა ბუღბული,
ვარსკვლავთა სხივი გადმოსულიყო.
ვითა აშიყი ნიაფი ნელი,
შემკულ ბუნებას უტრიალებდა ;
ირგვლივ ყოველი,
მთანი და ველი
სამოთხეს ჰგავდა... ტყე შრიალებდა,
სპეტაკ-ანკარა მთის ნაკადული
ხან ცელქად ხტოდა, ხან მისცურავდა ;
მთვარე ქებული,
პირ-გაბადრული
ზურმუხტ-ფერ ცაზედ ნელა სცურავდა.
ყვავილთა მეფე, ვარდი გაშლილი
ტკბილ სურნელებას მიდამოს ჰფენდა ;
გულ გადახსნილი
ბუნება შლილი
დამწუხრებულს სულს შვებას აფენდა.
სალსა-კლდოვანსა მთა ბუმბერაზსა
მწვერვალი ცაში ეკარგებოდა ;
ბუნების ნაზსა,
ტურფა ლამაზსა,
გადმოსცქეროდა, უხმოდ სტკბებოდა.
უცებ ის მოხდა, რაც არ მომხდარა
საკვირველება გასაოცარი ;
ვარსკვლავ-მთვარესა,
არე-მარესა

ქმუივის ზეწარი რად აფარია?...
ან ის ვინ არის, მაღლა, სერიდან
გულმოსაკლავად რომ გადმოგვეტირის?..

მოსულა სიდან...

რომელ კუთხიდან?!..

შეხეთ!... ბუნებაც ქვითინებს, სტირის.
ვიცან ვინც არის, — დიდი მგოსანი,
ციური ნიქით ამალღებული;

სახელოვანი,

ჩვენი, მხცოვანი,

ზენარი მაღლით მირონცხებული.

მაგრამ — აჩრდილი სულიერისა,

ვერაგ ზელიდან უსულოდ ქმნილი;

შხამი მტერისა,

თვისი ერისა

ქება დიდება, ერთგული შვილი —
დღეს ეთხოვება სამშობლო მხარეს —
ცრემლი სდის, ბოღმით გული ევსება,

მის მზეს, მის მთვარეს,

მის არე-მარეს

უკანასკნელად ეაღერსება:

სამშობლო ტკბილო,

ვარდო გაშლილო.

ვარსკვლავო, მთვარე,

წყარო, მდინარე,

ლაქვარდო ცაო,

ცელქო ნიავო,

მთა — ბუმბერაზო,

არე ლამაზო,

მინდორო, ველო;

წალკოტ — ბაღებო,

ჩვილნო, ბაღღებო,
ქაბუკ — მხცოვანო,
ქალნო და კაცნო

„მშვიდობით. თქვენთვის შემომიწირავს
ტკილილი სიცოცხლე, სული და გული,
უკანასკნელი, ჩემი სალამი
მიიღეთ, მივალ დაწუხებულნი...
თქვენს სამსახურში, ერთგულებაში
ორმოცდა ათი წელი ჩავლიე.
ბედმა მარგუნა ოხვრა წამება —
ნაღველ სამსალაც ბევრი დავლიე.
ჯან გატეხილი, მოხუცებული
სამარის კარზედ მისულ ვიყავი,
არ დამაცალეს ორიოდე დღე,
მყუდრო ცხოვრებით დამტკბარიყავი.
მომკლეს!.. და რისთვის? რა დავაშავე?
„სიკეთისათვის „გულს ლახვარი მკრეს;“
„მაგრამ, მსაჯულო „გთხოვ, რომ შეუნდო,
თვით არ იციან, ღმერთო, რაცა ჰქნეს“!..

მგონის თვალთაგან ცრემლები
აღბობდა მშობელ აღგილსა...

ცისკარმა თავი ამოჰყო,
სხივი შესტყორცნა აჩრდილსა.

ანგელოზთ გუნდი დაეშვა,
ცას წარიტაცა მხცოვანი,
იქ მიელოდა დიდებულს
ადგილი სახელოვანი.

ბუღბუღმა მწარედ დაჰკენესა,
ვარდი ჩამოქცნა შავადა;
ნიაფი გრივლად გადიქცა
ტყეს დაეჯახა ავადა...

წმინდა ნაკადი აიძღვრა,
მთამ და კლდემ მოართო ღრიალი,
ცა ჩამოზნელდა, გაშავდა,
მოისმა ქექა-გრიალი.

ქოტმა გაჰკივლა წყეულმა,
შხამი დაასხა მწარესა —
ყორანი თავზედ დაგვჩხავის
ჩვენ... და ჩვენს ტურფა მხარესა!..

„ის.“

ნ. კიკნაველიძე.

ილია ჭავჭავაძის სახსოვრად

საძირკვლად აზრი ჩააგდე.
ზედ დასდგი გრძნობის ტაძარი,
მან გააბრწყინა სხივებით
ჩვენის სამშობლოს მთა-ბარი.
გვეყარაულობდი თვალ-ფხიზლად,
შენ იყავ ჩვენი საფარი, —
მოგკალით ჩვენისვე ხელით,
მოძმეთთვის ნაჭირმაგარი.
და შენი სისხლიც იქ ბრწყინავს,
სად წინაპართა ნთხეულა,
რომელთა ხსოვნა შენს გულში
აროდის გამოღეულა.
იმათ სისხლს არაგვის პირად
შენიც დაერთო წლეულა.
მოჰკვდი თვის სატრფოს კალთაზე,
დადუმდა ჩანგის სიმები;
აყვავებული მამული
გავვიხდა დასატირები!
დაფიკოცნიან სახესა

ნათელს არაგვის გმირები ;
შვილის დაკარგვას გლოვობენ
ტურფა ალაზნის პირები !
კაკო ყაჩაღთან ერთადა
მოსთქვამენ გლეხის შვილები,
უსამართლობის მსხვერპლები,
ყაჩაღად გაცვიფნილები.
ჩვენის საწყლობის მოზარევე,
მანდ დაისვენო ეგები?!.
ჩვენ რა ვქნათ, ჩვენა ცოცხლებმა :
გარს შემოვივლეთ ბექები,
ვხდებით ყვავ-ყორნის სადილად
ტურა-მგელთ გასაყვლეფები !
ვაი რომ რჩება აკვანი
ბაზალეთის ტბის ძირასა
და დიდხანს კითხვადვე გვრჩება :
„ვინ ამოიღებს იმასა?!.
ან იმ ბაღს ვინ უბატონებს,
უსუსურს, მტირალს ბედისა,
აკვანში რომ წევს საწყალი
და ძუძუ სწყურის დედისა?
ან იმ ცრემლის ტბას დიადსა,
ერისგან დანადინარსა,
ვინ დაჰშრეტს, ვინ ამოიყვანს
იმ უსუსურსა მტირალსა?!“
ვერაფერს ვიტყვი, ენა სდუმს
თავზე დაგეჩხავის ყორანი,
გალმა გასვლისა მსურველთა
უკულმა მიგვყავს ბორანი :
გავვიბატონდა, მგოსანო,
სირეგვენე შეუწონარი...
ვაჟა-ფშაველა.

„ის.“ 8 სექ.

*
* *
*

(რუსულიდან თავისუფალი თარგმანი)

თავისუფლების მედროშევ,
ვარსკვლავო ჩენის გონების,
შენ არ მომკვდარხარ, შენი ხმა
კვალად ბრძოლისთვის გვეძახის!

შენ გულს გვინთებდი მკვეთრ სიტყვით,
იმედით გვაფრთოვანებდი,
მომავლისათვის საბრძოლად
გვაფოლად-გვასალ-კლდევები!

ვით უდაბნოში ებრაელთ
უძლოდათ წმინდა ნათელი,
ჩვენ წინ გვიძლოდი, მგოსანო,
შენ — დაუწვავი სანთელი!

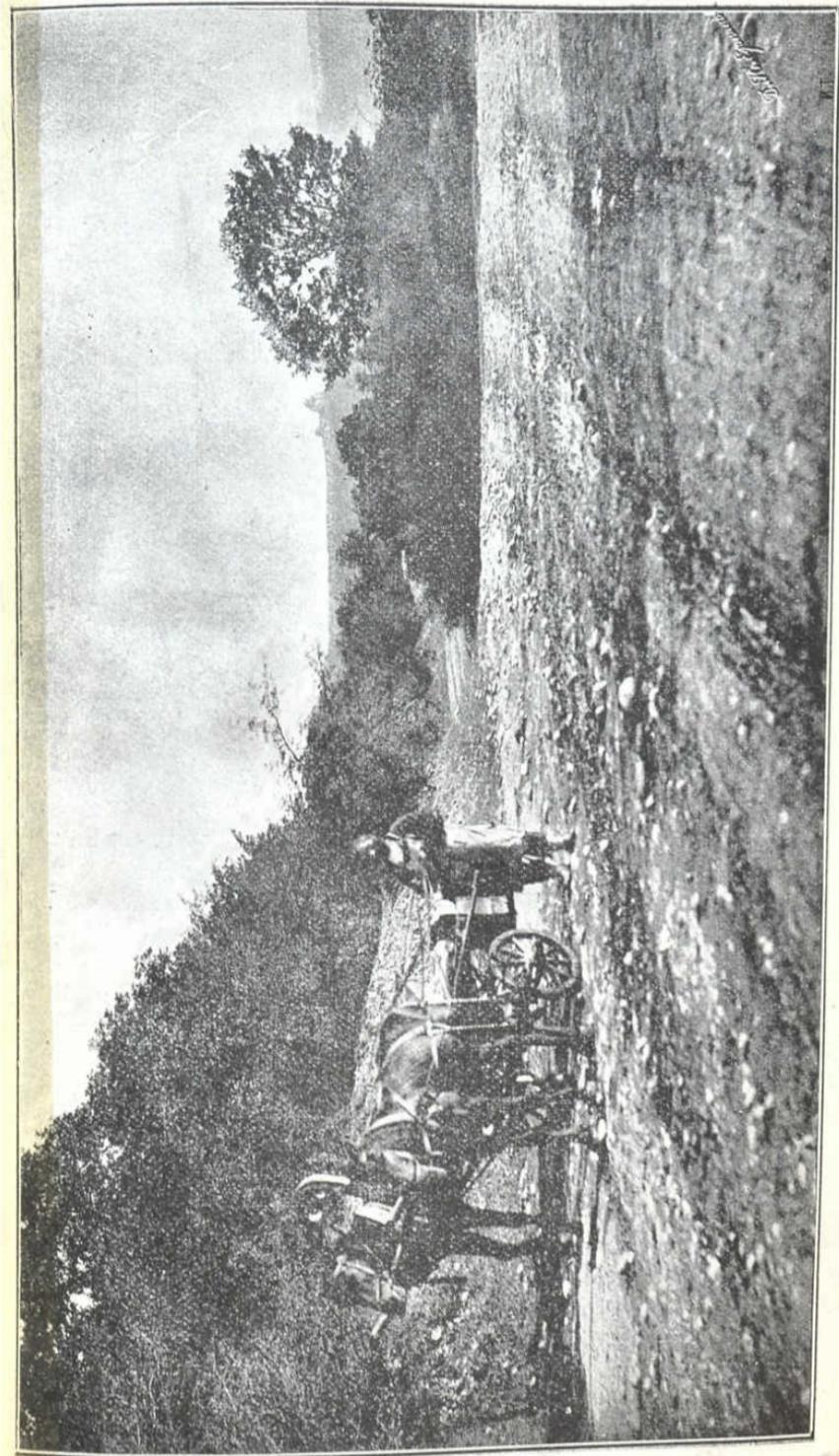
და გვიანდერძე: არ შედრკეთ,
განთიადისკენ იარეთ,
ჭირი და ლხინი ერისა
შესვით და გაიზიარეთ!

არა, არ მოჰკვდი, მგოსანო,
სხეული მოკვდა მხოლოთა,
არ მოკვდა დიდი მოძღვარი,
თუმც აქვითინდა გოლგოთა!

არა, არ მოჰკვდი, მგოსანო,
მხოლოდ გულს მოხვდა ნადველი,
და წმინდა ბრძოლის ტალღებზე
კვლავ ბრწყინავს შენი სახელი!

„ის.“ 8 სექ.

ი. ევლოშვილი.

გზა და იდგილი, წიწმბური, სადაც მოჰკლეს ილია.

ილია ჭავჭავაძის ჭრაგიკულ სიკვდილის გამო,
(თავისუფლად აღმოკეთებული სომხურიდან.)

კვენის და შფოთავს კავკასიის შთა; —
აგზნებს გულიდან ცეცხლს შოელვარეს...
მოსავს სამყაროს შავის ღრუბლებით
და აქვითინებს გულნაზა მთვარეს!..

რისთვის მკვნესარებ, რა გაშფოთებს კავკასიის მთავ —
რისთვის დაჰყურებ დაღვრემილი ამ ტურფა მხარეს,
სთქვი: რათ გადმოგდის ცრემლთ მდინარე მაგ თვალეზი-
დან —
როდის შესწყდება, ან რა შესწყვეტს შენს ცრემლებს
მწარეს?..

ნუ თუ შენამდის მოატანა ქართველთა გმინვამ, —
შენც ჰხედავ განა — ვით დაინთხა უმანკო სისხლი,
ნუ თუ შენც უმზერ... ბოროტების ულმო მახვილით
ვით გაიგმირა საქართველოს მამულის შვილი?..
მაშ იმკვნესარე, მოსდე ზეცას გლოვისა ზარი —
შემოიხიე გულ-მკერდიდან შავი სუდარა;
თვით ვარსკვლავებიც აატირე, აუგზენ გრძნობა
და აღენინე სიმწუხარის ცრემლი ანკარა!..
ჰხედავ ხომ, მთაო, სად ავიდა კაცთა მხეცობა —
ვით ილახება კაცის გრძნობა, კაცის ღირსება...
საშინელია რომ მამულში ითრგუნებოდეს —
მამულისავე გვირგვინი და მისი დიდება!..
ოჰ, მიწავ, მიწავ, როგორ ითმენ ამ ბოროტებას —
რად ანანავებ მაგ მკერდზედა ძალმომრეობას...
რად არ იშხუვლებს შენი გული, — ცეცხლთა გზენ-
ბული —
და არ დაბუგავს, არ შემუსრავს, ხალხთ ვერაგობას...
დაე, იტირე იმკვნესარე, კავკასიის მთავ,

კრულვა უძღვენი, ვინც წაგართვა ერთგული შვილი!
ცაო, იქეჭე, დაიგრგვინე, დაიგრიალე,
ქართველთა ტირილს შეუერთე შენი ტირილი!...

მ. ველისციხელი.

ხმა ციხიდან

ძმაო მკითხველო, თავისუფალო,
არ განგიცდია იქნებ ტყვეობა? —
ძნელია ძმაო... ძნელია მეტათ,
ცოცხლის საფლავში ჩაკეტვ—დახშობა...

უფრო ძნელია, ოდეს გარედან
სიკეთის ნაცვლად გესმის ძმათ მტრობა,
გესმის ავაზაკთ და საზიზღართა
ბატონობა და ქვეყნის დაპყრობა!...

დღე დღეებს მისდევს და ღამე ღამეს,
ტყვესათვის წუთიც წყლიწადია,
სიზმარში ნახულ სიკეთესაც კი —
შეჭხარის ისე თითქო ცხადია;

ამ დღეში მყოფსა ძმაო, მკითხველო,
გვაუწყეს მოკვლა აღმზდელ მგოსნისა,
გვაუწყეს მოკვლა ავაზაკთაგან —
ღიად მოხუცის პატიოსნისა! !...

თავზარი დაგვცა, ჩაგვიწყდა ენა,
სიტყვას ვერ ვპოვებთ გამოვთქვით წყრომა,
ვიძახით მხოლოდ კვლავ შერცხვა ერი
და გავაზარეთ საერთო მტერი...

რა ვთქვათ? რით გაგცეთ პასუხი გველო,
რით გარდგიხადოთ სამაგიერო!?...
ასეთ უმგზავსო საქციელისთვის
კოდვია ყველა სასჯელი შენთვის,
მხოლოდ და დაგერჩა ზიზლით გახსენოთ,
ამიერიდან უკუნისამდის!!...

დ. ნინოწმინდელი.

ილია ჭავჭავაძის სახსოვრად.

იმ შავ-ბნელ დროს საქართველოს
აყრუებდა ბორკილთ ჟღერა.

ბატონყობის მძიმე ტვირთი

აწვა ბედ-კრულთ... როგორც ძერა

ვით ოდესმე კლდეზედ მიბმულს

გულს უქამდა ამირანსა,

ისე მაშინ აწამებდნენ

საქართველოს მშრომელ ხალხსა.

მიწა კვნესდა გლეხის კოდვით,

თვით უსულო მოღბა ქვაცა,

მაგრამ ბატონს არ, ესმოდა,

დაევიწყნა ლმერთიც, ცაცა.

მაშინ აღსდგა დიდებული —

ზეციური აღმაფრენა —

ხელთ აიღო წმინდა ჩანგი,

დაჰკრა სიმებს, ააქდერა,

ზედ დაჰკვნესა ლაბას ბედი,

გუთნის დედის გულის ძგერა,

მუშა კაცის მწარე ხვედრი,

საქართველოს ბედის წერა.

ებლა მოკლეს .. მაგრამ ამით
არ გამქრალა ქართველის კერა
ისევა გვწამს საქართველო,
არც ვინ ვფიქრობთ სხვაფრივ ჯერა.
არც სულ გავწყდით, საზიზღარო,
ჯერ ბევრნი ვართ ; — არა გვჯერა !!
არ მაშინებს შენი, გველო,
მგელ-კაცური შემობღვერა,
წმინდა სისხლით ხელ-მოსვრილო,
რასა ფიქრობ, ან რა გჯერა?
გასწი! გასწი! სულ შენ გწყევლის
წყლის ჩქრიალი, ჩანჩქართ ჩქერა,
ტყის შრიალი, ბალახთ ფშვინვა,
ფრინველების ხმა და სტვენა,
ქვა, კლდე, მიწა, საფლავები!
გესმის, ბილწო, მოძახილი? —
წყევლა — კრულვა შენა! შენა!

თ. რაზიკაშვილი.

*
* * *

კვლავ დაიქუხა საქართველოზე!
მოსწყდა ვარსკვლავი საბედისწერო!
მოჰკლეს მგოსანი, გაგმირეს იგი
და არვინა გვყავს სამაგიერო!

ამერ იმიერ იღვრის გლოვის ხმით
შეზავებული ცრემლთ ნაკადული:
ბოროტმა ხელმა წაგვტაცა იგი —
ერის დიდება და სიკადული!...

ვაგლახ! ვაგლახ ჩვენ, რომ ჩვენში იფქ-
ღვრადღმაც მოიკა შავ-ბნელი ძალა [ლთან
და განთიადი განახლებისა

ბინდად და მწუხრად მით შეგვეცვალა!...

ერი ტანჯული, პატივ-აყრილი;
არად შერაცხილ-დაკნინებული,
შინა თუ გარეთ, თვისით თუ სხვისით
სამარადისოდ თვით წამებული

კვლავ იტანჯება; თითქო იმისთვის
განცდის შავ-ბნელმა უამმა დაჰკრაო,
როცა მის წინ დგას სასტიკი კითხვა
ყოფნა — არ ყოფნის, საპო — არაო.

და, აი, ამ დროს ჩამოგვიქროლა
შავმა ყორანმა ბრქვალ გაბასრულმა
და არვინ იცის, ვით მოინელოს
ეს დანაკარგი ქართველის გულმა!

მაგრამ, მხცოვანო, ჩვენი სიმტკიცე
შენგან ნამცნევი სიყვარულია,
ნაღვაწი — ლამპარ მანათობელი,
შენი სამარე — ჩვენი გულია.

აწ მოისწრაფვი ამ სოფლიური
უმადურობით გულ-დაკოდილი,
დღეს საქართველო ერთხმად ლაღადებს,
რომ „ულმართო იყო შენი სიკვდილი!...“

დ. თომაშვილი.

იღია ჭავჭავაძის გარდაცვალებაზედ.

ამ ზარ დამცემა ამბავმა
მოგვეწყვიტა ქართველთ წელია;
ვინ არის ღვთისგან წყეული:
შენ რომ შეგახო ხელია.

დაობლდა ჩვენი სამშობლო,

დაობლდა ჩვენი ქვეყანა.
ცა შეიმოსა ძაძითა,
გრგვინვა გაისმის ყველგანა.

სამშობლოს მოტრფევ მგოსანო,
მოდვანვე დაულაღვო,
აწ გულ მოკლული დაგტირით,
მით აღარასა ვფარავო.

დაკარგეთ ერის დიდება,
მოდღვარი ენა ტკბილია,
სხვა აღარ დაიბადება
აწ შენისთანა ილია!

შენ წახველ, მარა შენს სახელს
ვერ დაივიწყებს ქვეყანა :
უკვდავნი შენი საქმენი
არის, იქნება ყველგანა.

კნ. ნინო ორბელიანისა.

იღია ჩავჭავაძის სსოვნას.

მოჰკლეს მგოსანი!... აღსრულდა
საქმე მტრის გულის ნებისა ;
მოსპეს ტაძარი საქვეყნო,
სადგური ხელოვნებისა !
აწ ხელოვნების ჩოგანი
მისებრ აქ ვერვის ეჭიროს,
ვერც მის ტრაპეზზედ ამისებრ
მსხვერპლი აქ ვერ ვინ შესწიროს.

მოჰკლეს მგოსანი... შებლალეს
ფიქრში ნაწვართნი ქალარა.
დიდებულ შუბლით გადმოსჩქეფს
ქირ-ნანახს სისხლი ღვარ-ღვარა.
ეს შუბლი უნდა შეემკო
ქვეყანას დაფნა-იითა,
ნაცვლად კი აზრთა სადგური
შელეწეს მეღვარ ტყვიითა.

მოჰკლეს მგოსანი... მუხთლებმა
დაგემართეს საქმე საზარი,
დალეწეს, გაგვინაცარმტვრეს
ეს ხელოვნების ტაძარი;
აწ ამ ნანგრევში იდეალს
ველარ აღენტოს ლამპარი,
ვერ ვნახოთ გრძნობა, — სიტურფის
წინაშე მსხვერპლად დამწვარი.

მოჰკლეს მგოსანი!... შესწყდა ხმა,
მიდუმდა ჩანგი ფრთოვანი,
ამოშრა სიტყვის ნაკადი,
აზრთა ზღვა სურათოვანი.
არარაობამ შენს გულში
აზრთ ნაცვლად მოიკალათა;
შენგან შენამკობ ქვეყანას
გამოგასალმეს ძალათა...

ვაიმე როცა გდევნიდნენ,
რა ქირმა შემკრა ბედ-შავი!
რათ არ ვეკვეთნე შენს მდევნელთ,
რათ არ გავწირე მე თავი!

თუ არ შემედლო მებრძოლნა
შენებრ ძლიერის ენითა,
რათ არ გაგერე მტერები
მე ჩემის სუსტის ღრენითა.

ვაიმე! როცა გღვენიდნენ,
რათ არ შეგეკმენ ფარათა,
რათ არ გაისმა ჩემი ხმა
საკვდავი მთა და ბარათა!
რათ არ შევკრიბე ყოველ მხრივ
მსახურნი ხელოვნებისა
და არ ავლაგმეთ ენები
შენზედ ამტყდარის მტრებისა!

ვაიმე! რა კი შენს მღვენელთ
ხმა არ გავეციოთ მხდალებმა,
იქნება მისთვის შეგახეს
ხელი შენ ნაძირალებმა:
ლომის მყეთარსა ქოფაკსა
თუ „სუს!“ არ გაუგონია,
გოშიაც წახალისდება
და თავი ლომად ჰგონია!

იქნება, ცილი რომ გწამეს
და არვინ გაჩნდა ქომაგი,
ხალხზედ ფიქრობდი, რომ დავგმეთ
შენი წარსული ამაგი;
იქნება გული გაგიტყდა
და შენს ერს, აზრდილს შურიითა,
აღსასრულის წამს უცქერდი
გულ-მშვიდის საყვედურიითა!

ჩემს სიკაბუკეს, სულ-მნათო,
შენ მამად ჰყვანდი ამზრდელად,
შენთა ფიქრთა ზღვა ჩემს გულშიც
ღვიოდა მწარ-ტკბილ ნაღველად,
აწ გათახსირდა ყველა ეს,
შენთვის სამარე მზად არი,
ჩაჰქრა სანათი ბრწყინვალე,
გაუდაბურდა ტაძარი.

ცახელი.

ილიას მოკვლის გამო

ნუ მიწამლავთ მოხუცს გრძნობას,
და ნუ ამბობთ, რაც არ მჯერა!..
ნუ თუ მართლა დღეს გადაწყდა
საქართველოს ბედის წერა?

არა, არა!... მითქმა — მოთქმა
ეს მშიშარა, ტყუილია;
ის მშობელი არ მოჰკვდება,
წარმოშობა ვინც ილია!..

გრძნობა კვდება, გონება კი
ეკუთვნის წინ მომავალსა..
გაჰყავს ხიდი ცხოვრებისთვის
და უკაფავს გზა და კვალსა.

და მიტომაც ვინც მოკვდება;
განა ყველა ითქმება მკვდრად?
ზოგი ჩადის ბნელ-საფლავში,
ზოგი აქვე რჩება ლამპრად.

და ილიაც არ მომკვდარა...
მამულისთვის რჩება ლამპრად,
მაშინ როცა მისი გვამი
გადიქცევა მიწად და მტვრად.

რაც კი ჰქონდა მალლით ნიჭი
ბუნებისგან მოცემული,
მთლად მიუძღვნა მისს სამშობლოს,
ფიანდაზად დასდვა გული!

თავი დასდვა ქვეყნისათვის,
მიჰბაძა ძმებს თავდადებულთ :
მეფესა და ყიფიანსა...
იმ ორ ქართველს, განდიდებულთ !

მაგრამ ამათ სიკვდილშიაც
განსხვავება არის დიდი :
უფრო მწარე და მწვაფია,
როცა შინ გკლავს შენივ ფლიდი !

მეფე მოჰკლეს მანდოლებმა,
დიმიტრიც მტრის მოკლულია !..
მაგრამ ნუ თუ შინ ჩვენმავე
გამოგვტაცა ჩვენ ილია ?!..

ნუ მიწამლავთ მოხუცს გრძნობას !
ის ქართველად არა მჯერა,
ვინც გაბედა და ილიას
დაუმოკლა ბედის-წერა !. .

თვით იესო მაცხოვარმა,
ვის ხელთ ეპყრა ქვეყნის გული,

თანაშემწედ აირჩია
ათორმეტი — მოციქული

და მათშიაც გაერია
გამცემელი, ის იუდა,
შურმა, მტრობამ, ბოროტებამ
ვისაც გულში დაიბუდა!..

მაგრამ რჯული-რჯულად დარჩა
და იუდა მხოლოდ კრულად.
ამას საღმრთო ისტორია
საუკუნოდ ამბობს სრულად!...

და მთელ ქართლში რომ გამოჩნდეს
მოღალატე ერთი-ორი,
მსგავსი ისკარიოტელის
და იუდას თანასწორი,

ამით ჩირქი მთელ ქვეყანას
გაურჩევლად არ ედება!
მხოლოდ ხალხს კი, ქირის უფალს
გულში ცეცხლი ეკიდება!

ახლა შენთან მაქვს საქმე, იუდავ.
წინ წამოდექი! ნუ იმალები!!
და ვერაგობით ძლევა-მოსილი
გამოაჩინე შენი თვალები!

ღრმა მოხუცებულს და ნააშაგარს
რომ ჰკლავდი, მაშინ არ გითხრა გულმა,
გარეშე მტრების სასიხარულოდ

ისევ მათგანვე მოტყუებულმა,

რომ მაგ სიკვდილით იმასთან ერთად
შენ გულს უკლავდი თვით ქართველობას
და შემბლალავი „წმინდა—წმინდათა“.
იორკეცებდი თვით საძაგლობას?

მაგრამ შენ ვინ ხარ? ვინ მოგცა გრძნობა?
ვით ჰეროსტრატემ დასწვი ტაძარი
და გეგონა, რომ ორივე მხარეს
საშვილიშვილო დაეც თავხარი.

რა შემცდარიხარ!.. თვით ილიასთვის
მაგგვარ სიკვდილში არის სიცოცხლე
და საქართველოს კი ძველი აღთქმა,
ისტორიული მით გაუახლე

ღროებით დაღლილს და მიძინებულს:
ის გამოახელს მაგითი თვალებს
და შეაჩვენებს, საშვილიშვილოდ
შენებრ მეთაურს და ნაძირალებს!!

1907 წ. 8 სექ. ქ. თბილისი.

აკაკი.

ილიას საულავჯე.

ერის ტაძარი ჩამოანგრის,
მოკლეს მგოსანი, ჩაქრა კანდელი,
მის მადლიან მკერდს ავაზაკებმა
ავაზაკურათ შეახეს ხელი!

შური და მტრობა, გველის ისარი
კარგა-ხანია მას უკან სდევდა,

აწ დრო უხელთეს: მოხუცი მკლავი
ვერავის პასუხს ველარ გასცემდა!

მაგრამ ნუ ფიქრობთ, მუხანათებო,
ვერ მიახწიეთ გულის წადილსა —
მოჰკალით ხორცი და არა სული,
ვერ აისრულებთ დანაქადილსა!

კვალად ფრიალებს იმისი დროშა,
კვლავ თავს ევლება ჩვენსა სამშობლოს!..
ოხ, ავაზაკო, მისმა სახელმა
ვინ უწყს რამდენჯერ შენ შეგაძრწოლოს!

ქართველო ხალხო, იტირე შვილი,
მაგრამ იმავ დროს მით ინეტარე,
შენი დიდება, შენი სახელი
გულს მიისვენე, უბით ატარე!

ბუნებავ ტკბილო, სამშობლო კერავ,
ამ გვარ შვილებსა რომ არ გვიზდიდე, —
ტანჯული ერის ტანჯულ შვილებსა, —
მთლათ შეჭხუთავდა სულს სიწყვდიადე!

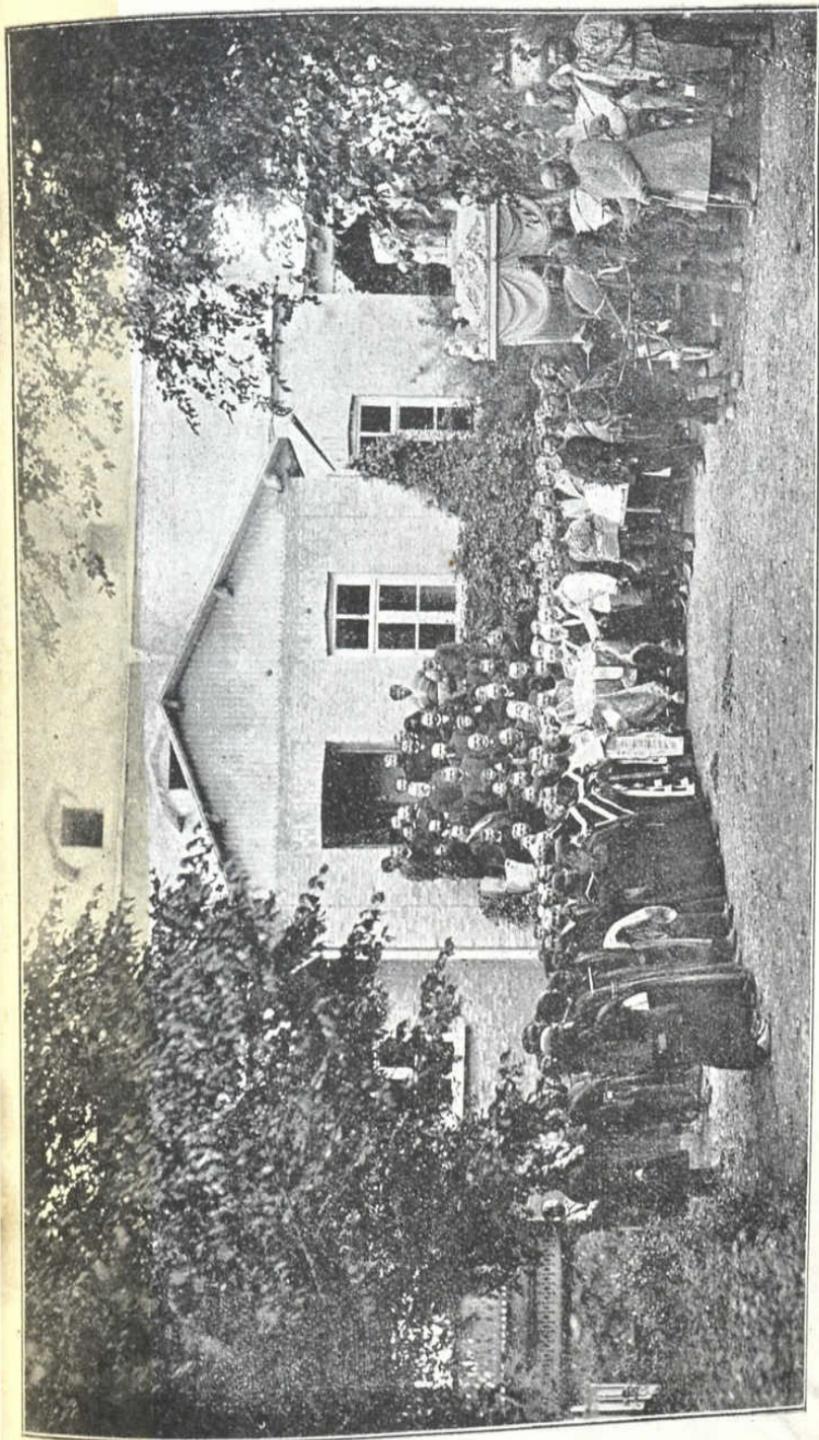
ი. ევლოშვილი.

II.

ილიას დანაფლავება

პრასკევი — კვირა, 7 — 9 სექტემბერი
1907 წ.

საგურამო. — ილიას გამოსვენება სახლიდან.

ტფილისი, 8 ენკენისთვე.

ხვალ, 9 ენკენისთვეს, მთელი საქართველო სამუდამოდ გამოესალმება თავის დიდებულს მგოსანს და იმის ნეშტს მიწას მიაბარებს. მაგრამ, განსვენებულის თქმისა არ იყოს.

„არ არის მკვდარი, ვინც მოჰკვდეს
და ხალხს შესწიროს დღენია;
მკვდრათ იგი თქმულა, ვისაც აქ
სახელი არ დარჩენია“...

ილიას სახელი-კი დარჩება, სანამ ქართველი ხალხი იქნება დედა-მიწის ზურგზე, რადგან მან ხალხის სამსახურს შესწირა დღენი და თვით თავისი სიცოცხლეც მსხვერპლად მოუტანა თავის საყვარელ სამშობლოს... რუსეთის დიდებული პოეტი, პუშკინი, რამდენჯერ იმეორებს: „პოეტის საქმენი მისი სიტყვებიაო“. ილიამ დაგვიტოვა მრავალი ასეთი „სიტყვები“, აღსავეს მაღალის აზრებით, კეთილშობილურის გრძნობებით და გამსჭვალული ტვირთმძიმეთა და ჩაგრულ მოყვასთადმი სიყვარულითა და თანაგრძნობიო. დიდბუნოვანი მგოსანი, ჩვენის ლიტერატურის დიდი რეფორმატორი და პირველი საზოგადო მოღვაწე ილია სამუდამოდ დარჩება ჩვენს ისტორიაში და მისი სული ქეშმარიტად უკვდავ იქნება...

დღეს მთელი ჩვენი ქვეყანა დიდის ამბითა და დიდებით ეთხოვება და ასაფლავებს ამ დიდ მოამაგის გვამს.

ქართლი, კახეთი, მთელ იმერეთი, — ყველა ჰგზავნის თავის წარმომადგენლებს, სამძიმრის დეპეშებსა და სიტყვებს, თაიგულებსა და გვირგვინებს, რათა ღირსეული პატივი სცეს ვერაგულად მოკლულს ქვეყნის საუკეთესო შვილს. დიდებული მგოსანი ღირსია ერის ამგვარის პატივის ცემისა, მაგრამ ყველანი ვგრძნობთ, რომ ამ გარეგანის ნიშნებით ჩვენის სიყვარულისა და მწუხარებისა ვერ გამოვისყიდით იმ დიდ დანაშაულს, რომელიც მისდამი ჩაიდინა ჩვენმავე მოძმემ, ქვეყნისავე შვილმა. ამ ცოდვას მოვინანიებთ მხოლოდ მაშინ და იმ შექთხვევაში, თუ ენერგიულად განვაგრძობთ მის დიდებულ საქმეს: ქართველ ხალხის თვითცნობიერების განვითარებას, მის განთავისუფლებას ყოველგვარ მონობისაგან.

სხვათა შორის, დღეს შესაფერისად მიგვაჩნია გავახსენოთ ქართველ ერს ერთი დიდი საქმე, რომელიც განსვენებულ ილიას პატივსაცემლად გვინდოდა დაგვეწყო რამდენისამე წლის წინად, როცა მის 50 წლის მოღვაწეობის იუბილეის სადღესასწაულოდ ვემზადებოდით. აზრი დაიბადა, შეგვექნა საეროვნო ფონდი („ილიას აუზი“), რომელიც მოხმარდებოდა ჩვენის ხალხის განათლების და აღორძინების საქმეს. ეს დიდმნიშვნელოვანი განზრახვა უნებლიეთ აგონდება დღეს ბევრს და ჩვენს დღევანდელს ნომერშიაც მკითხველი იპოვის პატივცემულ იაკობ გოგებაშვილის ამ ხასიათისავე წინადადებას. ხოლო ქუთაისს, მარგანეცის პრეწველთა საბჭოს, პრაქტიკული ნაბიჯიც გადაუდგამს ამ საქმეში: განზრახავს აიას თუმნის გადადება ილიას სახელის ფონდისთვის წ.-კ. გამავრცელებელ საზოგადოებასთან. თუ ყველა ჩვენებურმა საზოგადო დაწესებულებამ, საკრედიტო დაწესებულებებმა, ქალაქის თვითმართველობე-

ბმა და კერძოთ ყველა შეგნებულმა ქართველმა მონაწილეობა მიიღეს ამ საქმეში და ერთდროებითაც და ყოველ-წლიურადაც გადასდეს თავისი წვლილი, უეჭველია რამდენიმე ასი ათასი მანეთის ფონდი გაჩნდება, მალე და დიდ საკულტურო საქმის გაჩაღება შეგვეძლება დიდებულ მგოსნის სახელის სახსოვრად და სადიდებლად. ეს იქნება ის ეროვნული საჩუქარი, რომელიც, ნიშნად მადლობისა და სიყვარულისა, სიცოცხლეშივე უნდა გვეძღვნა დიდმოქირნახულესათვის, მაგრამ არ დაგვცალდა, და ასეთი საქმის დაწყება-გაჩაღება ყველაზედ უფრო ასიამოვნებს ქვეყნისთვის თავდადებულ მგოსნის უკვდავ სულს...

განისვენე, მხცოვანო პოეტო! ნეტავი შენ, რომ „ქარგის საქმით აღნიშნე შენი დრო“; ჩვენც; შენი შვილნი და მოწაფენი, გავაორკეცებთ ჩვენს მცირე მუშაობას, რათა ცოტა მიინც ვაქციოთ საქმედ იმიდან, რაც შენ სიტყვით გვითხარი და მაგალითით გვიანდერძე.

„ის.“ 8 სექტ.

ნუ მიწამლავთ მოსუცს გრძნობას!

ბევრი ქვეყნები დამივლია, გავცნობივარ სხვა და სხვა ერებს, შემიდარებია ქართველობისათვის, მაგრამ ბუნებრივ გრძნობა-გონების სისპეტაკეში უპირატესობა ჩვენზე არა მინახავს რა! და სწორედ ამით უნდა აიხსნას, უპეტესად, ის ისტორიული საკვირველება, რომელიც ჩვენ წინაპრებს გადმოუციათ ჩვენთვის: მაჰმადიანობამ მუსრი გაავლო ქრისტიანობას: დიდებული ვიზანტია სრულიად დაამხო, სლოვანთა ქვეყნები დაიპყრო და ევროპის კალთებს ზარი დასცა, მაგრამ ამ პატარა სამეფომ, ამ ერთმა მუჰა-ხალხმა კი გაუქირვა საქმე,

ყოველ კუთხით მომდგარმა თათრობამ დიდ გასაკირში
ჩაადგო საქართველო, მაგრამ იმან მაინც ვაბედა გამ-
კლავება. სიტყვა: „ქირსა შინა გამაგრება ისე უნდა,
ვით ქვითქირსაო“ და „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა
სიკვდილი სახელოვანიო“. ამით იმაგრებდა გულს. შეუ-
კავშირა რჯული ეროვნებას. პირველი შეადგენდა მის
გონებას, მეორე გრძობას. და ამ შეკავშირების მეო-
ხებით მეცხრამეტე საუკუნის კარებამდე მოიტანდა ორი-
ვე შეუბღალავად და მაშინ კი შეუერთა ამაღლად დიდ-
რუსეთს იმ უბედურმა...

ნუ თუ ამ გვარი ხალხი, ამდენ ტანჯვას გამოვლი-
ლი და ამდენის ამტანი, იმდენად დასცა ასმა წელიწად-
მა, რომ თავის მოღვაწეს, ახალ-მოძრაობის წინამორ-
ბედს, მესვეურს, რომელიც ყოველ საქმეს წინ უდგა,
თავის ხელით გაიმეტებდა? არა! — ამას ვერ დავიჯერებ
და ნუ მიწამოაფთ მოხუცს გრძობას!... მოღალატეები
ძველ დროშიაც ჰყოლია საქართველოს. მამელიუკები
და იანიჩრები უმეტესად გადარჯულებული ქართველები
ყოფილან. ძირეულ თათრებზე ისინი უფრო ემტერე-
ბოდნენ საქართველოს, სდევნიდნენ რჯულსა და ერო-
ვნებას, მაგრამ მითი საქართველო არ შებღალულა და
ქართველობას სახელი არ გასტყვია!

დღევანდელ სკოლებშიაც, რომელსაც ასე ებრძოდა
განსვენებული ილია და ისე აღმაცერად შეჰყურებდა
შეგნებული ქართველობა, სადაც ახალგაზდობისათვის
გმირები საბერძნეთიდან და რომიდან მოჰყავდათ სამო-
ქმედოთ, აზებირებინებდნენ ტაციტს და იმავე დროს
ავიწყებიებდნენ ჩვენს ისტორიას, ჩვენს წარსულს, ქარ-
თველ გმირებს, ამისთანა სასწავლებლებში, რომ ერთი
ორი ჩვენი დროის შესაფერი მამელიუკ-იანიჩარი გამო-
ვიდეს, ქვეყნის მტერი და მოსისხარი — რა გასაკვირვა-

ლია? და სწორედ იმათაც ჩაიღინეს ეს დღევანდელი საზიზლარი საქმე!... და არა გოცხობამ, ან რომელიმე დასმა, რომელზედაც სულ სხვა წარმოდგენა მაქვს და ტყვილა ნუ მიწამლავთ მოხუცებულს გრძნობას დღევანდელ მითქმა-მოთქმით.

„ის.“ 8 სექტ.

აკაკი.

შურის ძიება ისტორიისა

შეუდარებელი, უებრო შურის-ძიება იცის ისტორიამ. საუკეთესო ისტორიკოსები იმ აზრზე დგანან, რომ ქრისტიანობა პატარა, ადგილობრივ სარწმუნოებად დარჩებოდა, თუ რომ იესო ნაძირალა ებრაელებს ჯვარს არ ეცვათო. ამ უბედურებს ეგონათ, რაკი იესოს საზარელ სიკვდილს მივცემთ, მასაც საშინლად დავამცირებთ და მის სწავლასაც ამოვფხრით და გავაქრობთო. ნამდვილად კი სწორედ ამ საზარელმა სიკვდილმა, ამ ჯვარცმამ, გააღმერთა იესო, გახდა იგი საგნად უსაზღვრო თაყვანისცემისა, უმზურვალეს სიყვარულისა, მიანიჭა იმის სწავლას უძლეველი ძალა, მოჰქინა იგი კილითი-კიდედ და ქრისტიანობა გარდააქცია მსოფლიო სარწმუნოებად; ჯვარცმულის ჯალაღნი კი გააკრა კაცობრიობის თვალში სამარცხვინო ბოძზე უკუნითი უკუნისამდე.

სწორედ ესევე აცხადებდა (და უკვე ცხადდება) ჩვენს უნიჭიერეს პოეტსა და დიდ მამულიშვილზე, რომელსაც ეხლა გლოვობს უმაგალითო მგლოვიარობით მთელი ქართველობა, გარდა **ბნელეთის ნაბიჭვრებისა**. უსულ-გულო და უტვინო ორფეხა მხეცები ვერაგულად ჰკლავდნენ საშინელის სიკვდილით საუკეთესო შვილს საქართველოსას, რასაკვირველია, იმ განზრახვით და იმე-

დით, რომ დაემცივებინათ მისი დიდებული სახელი, მისი დიდი გავლენა ქართველობაზე. მაგრამ თავისისავე უგუნურის და წყეულის თვალებით იხილავენ სრულიად წინააღმდეგს ნაყოფს თავიანთ საზიზღარ მკვლევლობისას. ამ ვერაგულის მოკვლის შემდეგ ილიას სახელი მოიცივის დიდებულ მოწამის შარავანდედით, ერთი ასად იმატებს ის ღრმა პატივისცემა, ის თაყვანება, რომლითაც ყოველი ქკუათა მყოფელი ქართველი გამსკვალული იყო მისდამი; ერთი ასიდ გაიზღება ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც იმის ქმნილებებს ჰქონდა და ქართველობა ამ მის ქმნილებებს დაეწაფება სრულის გაუმადლოდობით. რაც ილიას დიდებას აკლდა სიცოცხლის ჟამსა, მის მკვლევობის შემდეგ უკლებლად შეივსება და იგი იწყებს ბრწყინვას, როგორც უდიდესი მნათობი საქართველოსი. მოკლე ხნის განმავლობაში მთელს საქართველოში აღარ დარჩება არც ერთი ოჯახი, რომელსაც არ ამშვენებდეს ილიას სურათი, როგორც უძვირფასესის და სათაყვანო ხატისა.

დიდება ილიასი მით უფრო იმატებს, რაც უფრო ზედმიწევნით გაიცნობს ქართველობა ნამდვილს ილიას, შეივსებს იმის დიდებულს და წმინდა ქართულს ენას, მისს მაღალს აზრებს, პროგრესიულს იდეალებს, მის დემოკრატიულს მიმართულებას, წმინდა ეთიკას სრულის ადამიანობისას, ამისათვის კი ყველაზე მეტად საჭიროა მოფენა კილით-კიდედ მისი ქმნილებებისა, გავრცელება მისის თხზულებებისა მთელს ჩვენს ქვეყანაში.

ვინ უნდა იკისროს ეს დიდი საქმე? სათავად-აზნაურო ბანკმა და საქართველოს თავად-აზნაურობამ. მათ ის პენსია, რომელსაც ილია იღებდა, უნდა წლითი-წლობით გადასდონ საგამომცემლო თანხად, იმის თხზულებების დასაბეჭდად, **შეუკვეთონ ევროპის საუკეთე-**

თესო მხატვრებს მათი დასურათება. ყოველი ქმნილება მისი, ჩინებულად დასურათებული, გამოსცენ ცალკე წიგნად, სულ მცირე ფასი დაადონ და მთელს საქართველოში მოჰფინონ

ეს მოფენა ისეთს ნაყოფს გამოიღებს, რომელსაც ეხლა ჩვენ ვერც კი წარმოვიდგენთ. ილია იყო არა მარტო დიდი ნიჭის პატრონი, არამედ დიდად განვითარებული ინტელიგენტი, შემკული იშვიათის მხატრობითი ნიჭით და ნამდვილი ბრძენი. ამიტომ იმის ქმნილებათა მოფენა დიდ სარგებლობას მოუტანს ქართულს აზროვნებას და სიტყვიერებას.

როცა ქართველი გლეხობა გაიცნობს ილიას ნაწერებს, გადაიკითხავს იმის „კაცია-აღამიანს“, „გლახის ნაამბობს“, „კაკოს“ თავგადასავალს, იმის „მუშას“ და სხვა დემოკრატიულს ქმნილებას, იგი ცხადად დაინახავს, თუ რა დიდი მოციქული იყო ილია გლეხთა განთავისუფლებისა და აღორძინებისა. მაშინ იგლოვს იგი იმის სიკვდილს ბევრად უფრო მეტის მწუხარებით და ცრემლით, ვიდრე ეხლა ჰგლოვობენ დაწინაურებულნი ნაწილნი ქართველი ერისა...

ეს იქნება საუკეთესო შურისძიება, ღირსი ჩვენის დიდებულის მიცვალებულისა...

ამასთან ჩვენ უნდა მხნედ შევუდგეთ დიოგნოზს იმ საზოგადოებრივის სენისას, რომელმაც ისე მხცურად იმსხვერპლა მგოსანი. ჩვენ უნდა უსათუოდ აღმოვაჩინოთ მხეცი მკვლევლები და მათი ხელმძღვანელები, თუ ჰყავდათ. არაფერს არ უნდა შევეუშინდეთ, არაფერი არ უნდა დავმალოთ, რადგან დამალვით სენი კი არა რჩება, ძლიერდება, ხრწნის საზოგადოებრივს ორგანიზმს და სიკვდილს უმზადებს ერს.

„ის.“ 8 სექტ.

იაკობ გოგებაშვილი.

მ კ ჯ ლ ე ლ ს.

(ილიას დასაფლავების დღე).

დღეს ასაფლავებენ იმას, ვისაც შეახე უწმინდური ხელი და მოჰკალი ვერაგულად. მოუსხვე სიცოცხლე, ვინც არასოდეს არ მოკვდება; დაადუმე ენა. რომელიც იმეტყველებს თავის ნაწერებით ქვეყნის დასასრულამდის; გაჰგმიოე მრავალ და ჩაახუმე გული, რომელსაც აუძგერებია ასი ათასის გული ვაცისკროვანებულის აზრით და მალალის ადამიანურის მისწრაფებით.

ასაფლავებენ მამულისშვილს, რომლის სიკვდილმა დააობლა ერი. მისი გვამის გარშემო შემოკრებილა მთელი საქართველო; მისი კუბო მორთულია ცრემლებისაგან დანამებულის ყვავილებით, გზა იმის გასვენებისა ბრწყინავს დიდებითა და სიყვარულით.

უკანასკნელად ეთხოვება ქვეყანა დიდებულს ადამიანს, რომლის მსგავსი მეორე აღარა ჰყავს. ცივს მიწას უნდა მიაბაროს თავისი სიამაყე, თავისი ნიჭის სიძლიერე და შემოქმედების ძალა.

დღეს ასაფლავებენ ილია ქვეჰავაძეს — შენს მსხვერპლის... დღეს შენ უნდა წარსდგე სამსაჯულოს წინაშე: უნდა ამხილო შენი თავი, უნდა მოინანიო ცოდვა, აღიარო დანაშაული!

უკანასკნელად ხედავ შენგან განწირულს მამულისშვილს; მალე იგი განისვენებს საუკუნო სასუფეველში, გარდავა იმ ქვეყანად. წარსდგე მის წინაშე. იგი სდუმს, მის სახეს არ აღელვებს არავითარი სიძულვილი, მკვდარია იმის გულში შურისძიება; აღარა აშფოთებს რა, წყნარია და მშვიდი. იგი გიწვევს შესარიგებლად.

რისთვის გაუბე გული და გადმოუნთხიე ტვინი?

გაწყენია პირადად რამე? თუ არ მოგწონდა ზოგი თვისება მისი საზოგადოებრივ ცხოვრებისა?.. ყველაფერი ეს დღეს აღარ არსებობს: გაჭქრა, წაშალა უკვდავებამ. ეს წუთიერი, წარმავალი იყო; ძლიერი გული და ნიჭი დარჩა, უკვდავი მგოსანი, ადამიანი არ მომკვდარა. სხეული გაშრა, გაშეშდა, მაგრამ სული კიდევ უფრო აღფრთოვანებული, აღტაცებული, გადიდებული შფოთავს და ღელავს სიკოცხლითა და ბრძოლით აღსავსე!

აი, მისი მირონცხებულის არსების გარშემო შემოკრებულან გაბრიელი, მისი მღვდელი, ოთარაანთ ქვრივი, გიორგი, კაკო, მუშა, გუთნის დედა, დედა და შვილი. კიდევ სტირიან და კიდევ იცინიან. სტირიან, რომ პოეტი მოჰკლეს; იცინიან, რადგან სიკვდილიდან იწყება მის უფრო დიდებული ცხოვრება.

აი მყინვარის ძირში გამოქვაბული, საიდანაც გადმოიყურება ქვეყნის უარყოფელი განდევილი და მას ქვევიდან მიიწვევს ალერსით მომხიბლავი სიყვარული და სიკოცხლე.

აი, კუბოს გარს დახვევიან უკვდავნი სულნი და უგალობენ ციურს საგალობელს. თვით ჰაერს შეერთებია საგალობელი და ნიავეთან ერთად ეალერსება ყურს.

მესმის, მესმის სანატრელი

ხალხთ ბორკილის ხმა მტვრევისა!..

ამ ხმას უერთდება მთელი ერის მწარე გლოვა, ტირილი და მოთქმა მღულარე ცრემლებით. ყველაფერს თავს დასტრიალებს იღუმალი სიჩუმე და უკვდავებით აღბეჭდილი გვამი დიდებულ ადამიანისა...

წარსდები მის წინაშე!

იგი მიგიწვევს შესარიგებლად.

ამხილე შენი თავი, აღიარე შენი მიუტევებელი კო-

დვა, განაცხადე, რომ შენ წაართვი ქვეყანას საუკეთესო შვილი.

ნუ წამოდგები საჯაროდ, ნუ ეტყვი ხალხს შენს აღსარებას. არავის სურს შენი დასჯა, არავის სწალია შურის ძიება, შენი შეპყრობა.

არა! მხოლოდ შენის საკუთარ სინდისის წინაშე წარსდგე, მხოლოდ საკუთარს თავს უთხარ, რომ დამნაშავე ხარ, დიდი დამნაშავე. მხოლოდ შენს სინდისს და შენს მსხვერპლს გაუმხილე ცოდვა, მოითხოვე პატიება.—

და პატიებული იქნები.

დაიჩოქე დიდებულ ადამიანის გვამის წინაშე განსეტაკებული, მონანიებული; აილე ხელში დაფნის შტო და შეაქვე კუბო. შენი ერთი ცრემლი დაეცეს იმის გვამს. ეს იქნება უსაყვარელესი გვირგვინი განსვენებულისათვის; ეს იქნება უძვირფასესი ცრემლი. სინანულის ცრემლი და პატიების შტო ყველაზე უფრო გაახარებს გარდაცვალებულს, ყველაზე უფრო დიდი პატივისცემა იქნება მისთვის.

ეს ცრემლი, ეს სინანული შეგაერთებს მთელის ხალხის საერო მწუხარებასთან.

და ისიც გაპატიებს შეცოდებას.

წარსდგე მოკლულის წინაშე და შენ თვითონ განსაჯე შენი თავი. მუხლი მოიდრიკე, უთხარი შენს თავს, რომ დამნაშავე ხარ და უთხარი ისიც, რომ კვლავ ადამიანი ხარ!..

„ის.“ 8 სექ.

სიტყვა.

ილია ჭავჭავაძის სსოვნას

სიკეთით სძლიე შენს მტერსა,
ერიდე სისხლით ზღვევასა:
სულ-გრძელობითა ძლევა სჯობს
ვაქაცობითა ძლევასა.

ილია ჭავჭავაძე.

ყველაზე მეტად ამ ქვეყანად, ჩემის აზრით, ქრისტიანული გრძნობა ფასობს, ყველაზე მეტი ძლიერება აქვს და ეს ჭეშმარიტება უკვე გამოსთქვა აქ მოყვანილ ლექსში თვით ჩვენმა პოეტმა ილია ჭავჭავაძემ. ხშირად გაიგონებთ ჩვენში და სხვაგან შემდეგ მსჯელობას: ქრისტიანობამ თავისი დრო მოჰქამა და ახლა სხვა მოძღვრებას, უფრო მაღალ იდეალს უნდა ემსახუროს კაცობრიობაო. ამ სიტყვებს სამწუხარო უფიცობა უდევს საფუძვლად. ქრისტიანობა ბევრს ეკლესიის გარეშე ვერ წარმოუდგენია და არ იცის, რა ღრმა ჭეშმარიტება გამოსთქვა იმ პოეტმა, რომელმაც ქვეყანას აუწყა, „ადამიანის სული ბუნებით ქრისტიანიაო“. ქრისტეს სჯული იმით არის ღრმა-აზრიანი და შესანიშნავი, რომ იქ ყველაზე უფრო ნათლად გამოხატულია ადამიანის სულის ვითარება, გამოთქმულია ჩვენი ადამიანური ბუნების ფილოსოფია. ქრისტიანობის უარყოფა ყველა დიდებულ მწერლებს უარ-ყოფაა, რადგან მათი შემოქმედება ადამიანის მიმართ თანაგრძნობით, თავის მოყვასისადმი სიყვარულითაა სულ-ჩადგმული. ეძებეთ ამ ძვირფასი გრძნობის კვალი და გამოხატულება ყველა ხალხთა და ყველა მწერლობათა შორის და ყველა ამას საერთოდ დაარქვით ქრისტიანობის სახელი. „ვინც უარჰყოფს ამ გრძნობას, შეედრება იმ ხეს, რომელმაც მზის შუქის წყალობით გამოჰკვეთა მთელი თავისი არსება და შემდეგ უხვად გადაშლილ ფოთლების გვირგვინი მიაგება

მზის სხივებს თითქო ეუბნება: გამეცალე, აღარ შემო-
გიშვებ, ახლა შენთან არაფერი მაქვს საერთოო“.

მტკიცედ გვახსოვდეს შექსპირის ეს საგულისხმიერო
სიტყვები.

ჩვენმა პოეტმა კარგად იცოდა ქრისტიანულ გრძნო-
ბის ძვირფასი თვისება და სწორედ იმაზე ააგო თავისი
საუკეთესო ნაწერები: „გლახის ნაამბობი“, „ოთარაანთ
ქვრივი“, „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“
და სხვა.

როცა „გლახის ნაამბობს“ კითხულობთ, არ შეი-
ძლება გული დაჩაგრულ მოყვასის მიმართ თანაგრძნო-
ბით არ აგიჩუყდეთ და თვალეზზე ცრემლი არ მოგა-
დგეთ. თქვენ ნათლად ჰხედავთ, რომ პოეტის გული
დაჩაგრულ მოძმის გულთან ერთად ჰფეთქს და ცოცხ-
ლობს, და ეს გრძნობა კეთილი და გადამდე გრძნობაა.

„დაემორჩილე შენს უბედობას და უბედობა დაგე-
მორჩილება შენ“, — ამბობს ხალხის სიბრძნე. უბედო-
ბას მაშინ ემორჩილება და ამავე დროს იმორჩილებს
ადამიანი, როცა თავის თავს ივიწყებს და თავის მოძმეთ
ემსახურება. მაშინ იმის საკუთარ უბედობას ხომ სიმძ-
ლავრე და სიმკვეთრე ეკარგება: ფათერაკი ველარ ერე-
ვა იმ ადამიანს, რომელიც თავის მოძმეებთან სიყვარუ-
ლის ოქროს ძაფებითაა დაკავშირებული. ადამიანთ მო-
წყვეტილსა და თავის კერძოდ მარტო მდგომარე კაცს
კი ადვილად დასჩაგრავს და წელში მოსტეხს ყოველნაი-
რი უბედურება.

რად გიყვარს ასეთის წრფელის გრძნობით კაცთ-მო-
ყვარე მწერლების ჰუმანური ნაწარმოები? იმათ დამწერთ
თავ-დავიწყების, კაცობრიობის უანგარო სიყვარულის
ძვირფასი ბეჭედი აძევთ და ჩვენ, ხშირად ჩვენდა შეუძ-
ნეველად, ყველაზე უფრო მალლა ვაფასებთ ამ გრძნო-

ბას, რადგან, იგი რომ გამოაცალო ადამიანს, რა დაგვ-
რჩება საბრალო ორ ფეხა ცხოველის გარდა?

„გლახის ნაამბობში“ ჩვენ გვხიბლავს ავტორის გულ-
წრფელი თავ-დავიწყება, ხალხის სავალალო მდგომარეობაზე ღრმა დაკვირვება, ნათელი წარმოდგენა იმისა, რომ ხალხის გამწარებულ მდგომარეობის უმთავრესი მიზეზი სიღარიბე და უვიცობაა და ერთად ერთი გზა ამ ასპარეზზე სამოქმედოდ — არის შრომა თვით ამ ხალხში, ისეთი მოღვაწეობა, როცა უღმობელ წეს-წყობილების გამო სასტიკად დაჩაგრული შენი მოძმე შენ გვერდით არის, როცა იმისი გულის წადილი ცოცხლად გესმის, ყოველ წამს თვალ-წინ გეხატება, ნათლად ჰხედავ როგორ საჭიროა ხალხისათვის გრძნობა და გონება განათლებული კაცი, რანაირად სწყურია ხალხს ეს ცხოვრების წყალი, მხოლოდ არ იცის, სად მოძებნოს, ვის მიაგნოს, რომ ეს თავისი სულიერი წყურვილი დაიკმაყოფილოს.

ილია ქავჭავაძის საუკეთესო ნაწერები იმითაა ჩვენთვის ღრმა საგულისხმიერო, რომ ისინი იმ ხალხის მიმართ, რომელმაც ყველანი აღგვზარდა, ჩვენ ქრისტიანულ მოვალეობას გვასწავლიან. თვით ცნება „მოვალეობა“ მშრალი სიტყვაა, რადგან ხალხში მომქმედი ადამიანი თავის ჯილდოსაც იქ ჰპოულობს, ნათლად ჰხედავს, როგორი ნაყოფიერია იმისი მოღვაწეობა, ჰხედავს, რომ იგი ამ ასპარეზზე საჭირო კაცია, იმის შრომას კეთილი შედეგი აქვს, და ეს გრძნობა ადამიანის გულს სიამეს ჰფენს.

ილია ქავჭავაძის საუკეთესო ნაწერები ამ კეთილ მისწრაფებით, ამ წმინდა იდეალიზმის შუქითაა მოსილი და ამიტომ ადამიანის გულსა და გონებას სასიკეთოდ ზრდის.

ყველაზე უფრო „გლახის ნაამბობია“ ამ ძვირფას ღირსებით აღნიშნული, შეიძლება იმიტომ, რომ იგი პოეტის ახალგაზღვობის ხანას ეკუთვნის, როცა იმისი რწმენა უფრო ცხოველი იყო და მთელ იმის არსებას შეიცავდა.

„ხალხი მხოლოდ მაშინ შეგიძლიათ დასცეთ, როცა იმის ღმერთებს, იმის საუკეთესო მისწრაფებას, ზნეობრივ იდეალს დასცემთ“, — ამბობს ძველ ებრაელების სიბრძნე. საუკეთესო ჩვენი მწერლების ფიქრები და გრძობები — ჩვენი ხალხის წმინდა იდეალის გამომხატველია. მათი შემოქმედება სასიხარულო ამბვად გვეწვევება გულში, იმ ზეთის ხილის შტოს მოგვაგონებს, რომელიც მტრედმა ნოეს მოუტანა კიდობანში და მით მტკიცე ნიდაგის აღმოჩენა აუწყა.

„ის.“ 8 სექტ.

ილია ნაკაშიძე.

წ ე ს ი

განსვენებულ ილია ჭავჭავაძის გვამის გადმოსვენებისა და დაკრძალვისა.

განსვენებულის გვამს მრასვენებენ სოფ. საგურამოდან ტფილისში პარასკევს, 7 ენკენისთვის. გვამს მოასვენებენ ტფილისში ორ საათზე. მონაწილენი გვამის დახვედრის ცერემონიისა ორ საათზე უნდა შეიკრიბნენ საქართველოს სამხედრო გზის დასაწყისთან, ჯვართან. გვამის შესაგებებლად შეკრებილნი დაეწყობიან ასე:

1. სამღვდელოება მღვდელ-მთავართა მეთაურობით.
2. სხვა რჯულის სამღვდელოება.
3. ნათესაენი განსვენებულისა და ქალები.
4. წარმომადგენლნი პრესისისა: ქართულისა, სომხურისა, რუსულისა და თათრულისა, მეთაურობით აკაკი წერეთლისა და თანამშრომელნი გახეთ „ვერიისა“.

წარმომადგენელი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებისა“.

6. წარმომადგენელი ქართველ-თავადაზნაურობისა ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიათა.

7. წარმომადგენელი ტფ. საქალაქო თვითმართველობისა და სხვა კავკასიის ქალაქთა.

8. წარმომადგენელი ტფ. სათავად-აზნაურო საადგილ-მამულო ბანკისა, ქუთაისის მიხეილის საადგილ-მამულო ბანკისა, ტფ. საურთიერთო ნდობის სამეურნო ბანკისა და სხვა საკრედიტო დაწესებულებათა,

9. წარმომადგენელი გლეხ-კაცთა და მუშათა.

10. წარმომადგენელი ლარებ მოწაფეთა დამხმარებელ საზოგადოებისა.

11. წარმომადგენელი ქართულ დრამატიულ საზოგადოებისა და ქართულ დრამატიულ დასის არტისტთა.

12. წარმომადგენელი ქართულ ფილარმონიულ საზოგადოებისა და ქართულ საოპერო არტისტთა.

13. წარმომადგენელი ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებისა.

14. წარმომადგენელი კავკასიის სასოფლო სამეურნეო საზოგადოებისა.

15. წარმომადგენელი ნაფიც ვეჟილთა.

16. წარმომადგენელი სასწავლებელთა: ქართულ ვაჟთა გიმნაზიის, ქართულ ქალთა გიმნაზიისა, ქალთა ყაზბეგის სკოლისა, წინამძღვარიანთ კარის სკოლისა, კრაკერვის სკოლისა და სხვათა.

17. წარმომადგენელი გორის მაზრის მემამულეთა.

18. წარმომადგენელი „კახეთის“ საზოგადოებისა.

19. წარმომადგენელი „ძმობისა“.

20. წარმომადგენელი „გეორგიისა“.

21. წარმომადგენელი სასტუმროების პატრონთა დამხმარებელ საზოგადოებისა.

22. წარმომადგენელი „წვრილ ვაქართა დამხმარებელ საზოგადოებისა“

23. წარმომადგენელი „ნოქართა“ საზოგადოებისა.

24. წარმომადგენელი დანარჩენ საზოგადოებათა.

25. წარმომადგენელი ამქართა კორპორაციათა.

მცირე ლიტისა და სიტყვების შემდეგ პროცესია გაემართება სიონისაკენ. პროცესიის მსვლელობის დროს მახლობელ ეკლესიებში დაიკვირის ზარი და მალაზიები დაიკეტება. პროცესია გაივლის ჯვარიდან ოლღას ქუჩით, გოლოვინის პროსპექტით და სიონის ქუჩით. წესი პროცესიისა ასეთი :

1. დროშანი, ჯვრები და ხატნი.

2. კუბოს თავი.

3. მგალობელთა გუნდი.

4. გვირგვინნი. იმ წესით, როგორც ნაჩვენებია ზემოდ.

5. მგალობელთა გუნდი.

6. მოსწავლენი ოთხ-ოთხნი თითო რიგში.

7. მგალობელთა გუნდი.

8. სამღვდელოება.

9. ეტლი კუბოთი, რომელსაც გვერდებზე მისდევენ წარმომადგენელი პრესის და წ. კ. გამაფრცვლელელ საზოგადოებისა.

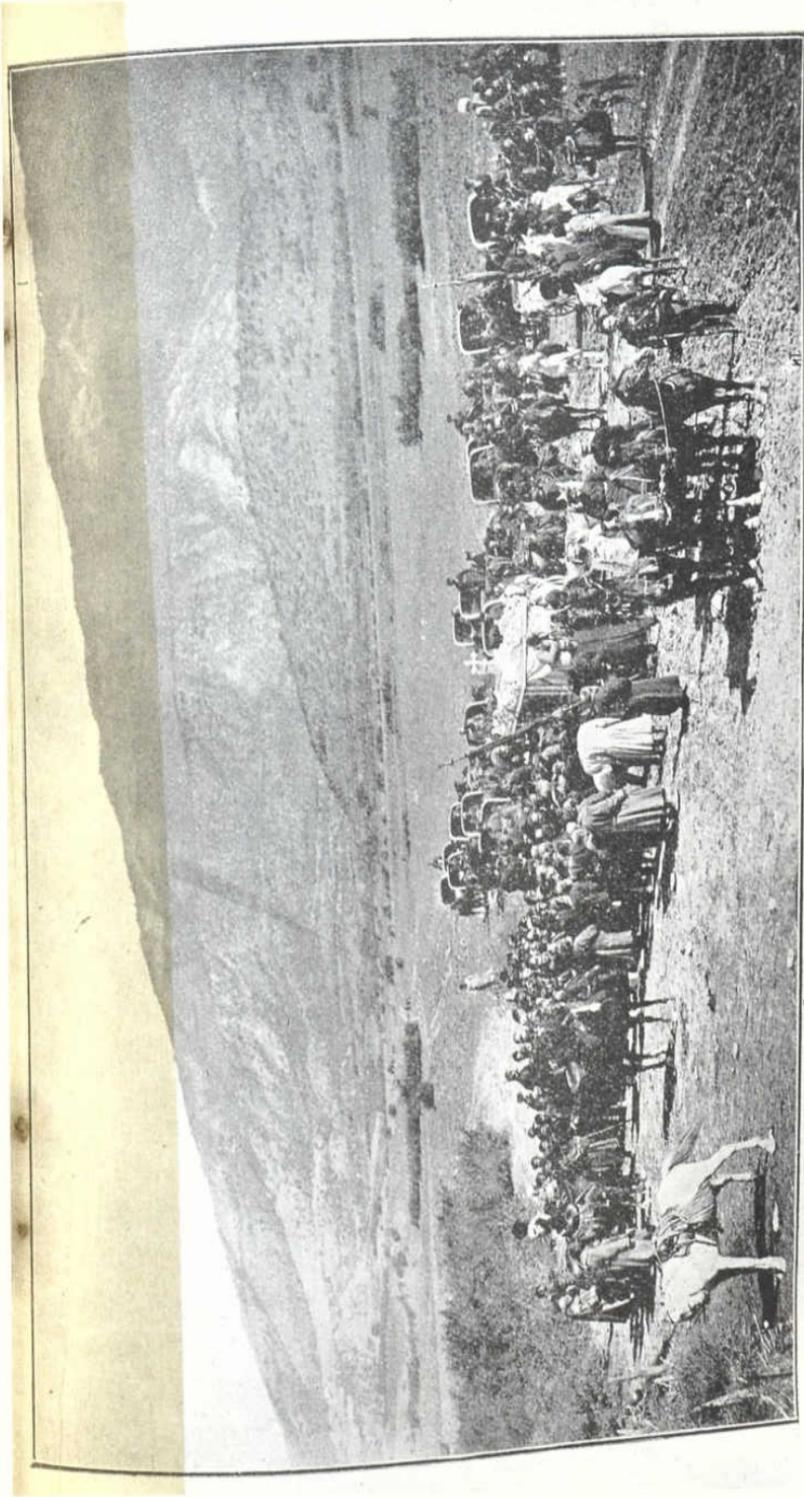
10. განსვენებულის ნათესაენი და ქალები.

11. დეპუტაციები იმ რიგით, რომელიც აღნიშნულია ზემოდ.

12. ამქარნი ბაირაღებით.

13. ყველა პატივისმცემელი განსვენებულისა.

სიონის ტაძარს რომ მიაღწევს პროცესია, კუბოს ჩამოიღებენ ეტლიდან, შეასვენებენ ეკლესიაში და დასაღამენ შემდეგნი პირნი : აკაკი წერეთელი, ანტონ ფურ-

პროცესია ილიას ცხედრით საგურამოდან ტფილისისკენ. — მცხეთის ახლო მცხოვრებნი გვირგვინით ამკობენ.

ცელაძე, ნ. ცხევედაძე, ი. გოგებაშვილი, არტურ ლესტი, თ. გ. ა. ბაგრატიონ-დავითიშვილი, თ. დ. ო. ნიჟარაძე, თ. ი. ს. ჭავჭავაძე, თ. ვ. ნ. ჭავჭავაძე, თ. ვ. ნ. ჩერქეზიშვილი, თ. მ. ზ. ჭავჭავაძე, წარმომადგენელი პრესისა და ქალაქ ქუთაისისა, ფოთისა და ბათუმისა.

კუბოს რომ შეასვენებენ საყდარში, გადაიხდიან მცირე პანაშვილს და დაწესდება მორიგეობა პრესის წარმომადგენელთაგან, გლეხთაგან, მუშათაგან, და საზოგადო დაწესებულებათაგან. გვირგვინები დალაგდება კუბოსთან.

შაბათს, 8 სექტემბერს, პანაშვილები და მორიგეობა კუბოსთან.

კვირას, 9 სექტემბერს, წირვის დასაწყისი რვა საათზე, ანდერძი 10 საათზედ. ამ დროს სიონში იკრიბებიან დეპუტაციები.

ანდერძის შემდეგ კუბოს გამოასვენებენ ზემოდ მოხსენებულნი პირნი და დასდგამენ ეტლზე. ამის შემდეგ აღნიშნულ წესით პროცესია გაემართება სიონის ქუჩით, ერევნის მოედნით, სასახლის ქუჩით. თავად-აზნაურობის ქარვასლასთან გადაიხდიან მცირე ლიტიას. შემდეგ პროცესია გაემართება გოლოვინის პროსპექტით, ჭავჭავაძის ქუჩით, მცხეგოი ქუჩით, დავითის მოედნით, საიდანაც კუბოს ხელით აასვენებენ წმ. დავითის ეკლესიასში, სადაც დაკრძალავენ გვამს.

„ის.“ 5 სექ.

ილია ჭავჭავაძის ცხედრის მოსვენება

საგურამოდან ტფილისამდე.

ტფილისიდან დელეგატების დენამ დაიწყო 7 სექტემბერს, დილის 7 საათზე. დილის 6 საათზე პირველი პანაშვილი გადაიხადეს. მეორე პანაშვილი დაიწყო 7^{1/2}

საათზე. ლოცულობდა ექვსი მღვდელი, გალობდა მცხეთის დედათა მონასტრის მონაზონთა გუნდი. ტფილისიდან, ნათესავების გარდა, ამოვიდნენ შემდეგ დაწესებულებათა და საზოგადოებათა დელეგატები: ქუთაისის თავად-აზნაურების წინამძღოლი დ. ნიჟარაძე, ტფილისის თავად-აზნაურობისა—ბაგრატიონ-დავითიშვილი, ქიათურის შავი ქვის მრეწველთა მთელი საბჭო, თავჯდომარის გიორგი ზდანოვიჩის მეთაურობით, წერა-კითხვის საზოგადოებისა — ივ. რატიშვილი და დავით კარიჭაშვილი, დრამატიულ საზოგადოებისა — ნ. დ. ერისთავი და დ. დუმბაძე, ქართველ ქალებისა — ეკ. გაბაშვილი, ნ. ნაკაშიძე და ელ. ჩერქეზიშვილი, ტფ. ქართულ გიმნაზიისა — იაშვილი და მიქაბერიძე, ამავე გიმნაზიის გამგე კომიტეტისა — ალ. მდივანი, ტფილისის სათავად-აზნაურო ბანკის გამგეობისა—დ. ფავლენიშვილი, ამავე ბანკის ზედამხედველ კომიტეტისა — გეგე მაღალაშვილი, ამავე ბანკის მსახურთა — რ. გვამიჩავა, ქუთაისის ქალაქის საბჭოსი—იაკობ ფანცხავა, ამხანაგობა „კოლხიდა“ და შრომისა — ი. ქუთათელაძე, ქართულ დრამატიულ დასისა — ვ. აბაშიძე, „ისრის“ რედაქციისა—მ. ად—ლი და ქავთარაძე, „ნიშადურისა“ — ირ. ევლოშვილი, „ზაკავკ.“-სა — კ. ხერხეულიძე და იუნიჩი, „ტიფლ. ლისტ.“-სა—ვლ. ელიავა, სოც.-ფედერალისტთა პარტიის ბაქოსი, ტბილისისა, გორისა, ახალქალაქისა, სიღნაღისა და სხ. კომიტეტისა, ორი წარმომადგენელი ტფილისის დეპოს მუშათა ერთის ჯგუფისა, წინამძღვარიანთ-კარის სკოლის გამგე მოსწავლეებით, „ივერიის“ ყოფილი რედაქტორი და ილიას დროინდელი თანამშრომელი დ. მიქელაძე, დუშეთის მაზრის უფროსი ფაღვა, ალ. ჯამბაკურ-ორბელიანი, ოციოდე ცხენოსანი საპატიო მცველი, რამდენიმე ფოტაგრაფი და მრავალი

სხვა. პანაშვიდს დაესწრო აგრეთვე მთელ საგურამოს და წინამურის გლეხობა.

სწორედ 8 საათზე რვა კაცმა ქავჭავაძეს კუბო ეხოში გამოიტანა. აქ მგრძნობიარე სიტყვები წარმოსთქვეს წ.-კ. საზ. წარმომადგენელმა რატიშვილმა და ეკ. გაბაშვილმა, მერე კუბო და სახურავი გლეხებმა აიღეს, ცხედარს გარშემო ერთყა შავებში გამოწყობილი საპატიო მცველთა რაზმი და ყველანი დაიძრნენ. სწორედ ამდროს განსვენებულის სახლზე, რომელიც მთელ საგურამოს, არაგვის ხეობასა და მუხრანის ველს ზევიდან დასცქერის, უშველებელი შავი დროშა ააფრიალეს.

პროცესია მთელ ვერსზე გაიქიმა. საგურამოს ბოლოში შემოგვიერთდნენ შავებში ჩაცმული სოფლელი დედაკაცები. ნახევარ საათის შემდეგ პროცესია გაჩერდა იმ ადგილას, სადაც განგმირულ იქმნა ძვირფასი მგოსანი. ზედ შუა გზაზე, ორ ადგილზედ, შავად მოსჩანს სისხლი. გლეხებმა უმალ ეს ადგილი ქვებით შემოკირწყლეს, ევლოშვილმა მოკლე და კარგი სიტყვა წარმოსთქვა. მის კითხვაზე, თუ რა უნდა ეწოდოს მკვლევებს, ყველამ ერთხმად იგრილა: „იუდა, იუდა!“ შეჩვენდეს, დაიწყებლოს! „მცხეთის გამოღმა, ჯვრის მონასტრის ძირში, პროცესიას დაუხვდნენ მცხეთელები სამი მღვდლით, საეკლესიო დროშებითა და გვირგვინით, რომელსაც ეწერა: „ჩვენს მეზობელსა და დიდ მოღვაწე პოეტს ილია გრიგოლის ძე ქავჭავაძეს მცხეთის საზოგადოებისაგან“. მშვენიერი სიტყვა წარმოსთქვა მღვდელმა ჯალიაშვილმა.

მუხათ გვერდზე, რკინის ხიდთან მთელ ზემო ავქალას მოეყარა თავი. ყველანი იქ იყვნენ: მოხუცი, ახალგაზდა, სოფლის დედაკაცები, ინტელიგენტები, სასოფლო სკოლა ქალ. მასწავლებელ წვიმადის მეთაურობით. იმათ ის იყო ზემო-ავქალაში პანაშვიდი გადაეხადათ და

ეკლესიიდან პირდაპირ მუხად გვერდზე ამოსულიყვნენ. მგრძობიარე სიტყვა წარმოსთქვა ანდრო ადამიძემ, და პროცესია ისევ გზას გაუდგა.

დიღმის მინდორზე დიღმელი გლეხები დახვდნენ პურის თავთავების გვირგვინით, რომელზედაც ეწერა: „კაკო ყაჩაღის“ დამწერს დიღმის გლეხებისაგან“ და ერთი კუბლეტი „კაკო ყაჩაღი“-დან. აქაც მღვდელმა ივანე სოლოლაშვილმა სიტყვა წარმოსთქვა. ზოგნი ტფილისიდან წამოსულიყვნენ და თეთრ დუქანთან დაგვხდნენ. იქიდან მოყოლებული ვერის ბაღებამდე ხალხი გზა-გზა თანდათან გვემატებოდა. ხალხი ჯგუფ-ჯგუფად გვიხვდებოდა და პროცესიას უერთდებოდა. ჯერ ჯვართან არ ვიყავით მოსული, რომ პროცესია რამდენიმე ათას კაცს აღემატებოდა.

ტ ფ ი ლ ი ს შ ი .

ჯერ ისევ თორმეტი საათი იყო, რომ ქალაქის სხვადასხვა კუთხიდან, კანტი-კუნტად, ხალხი ვერისაკენ მოდიოდა. ამინდი ამ დღეს მშვენიერი იყო, მხოლოდ ოდნავი ქარი ჰქროდა პირველ საათზე ვერისკენ უკვე მთელი ჯგუფები მიდიოდა, მიჰქროდა ეტლები, მიჰქონდათ ათასნაირი გვირგვინი. ორ საათზე ხალხით გაივსო მთელი გორაკები ვერის ბაღების თავზე. ოლღას ქუჩა, ჯვრიდან დაწყებული ზევით გავაკებამდე, ხალხით იყო სავსე. ყველა საქართველოს სამხედრო გზას გაჰყურებდა. სამს ჩარეკი აკლდა, როდესაც მოვიდა პროცესიის წინამორბედი ორ ცხენიანი სამგლოვიარო ეტლი.

სწორედ სამი საათი იყო, როდესაც პროცესია გამოჩნდა. წინ მოუძღოდა შავებში გამოწყობილი თხუთმეტიოდე ცხენოსანი. შემდეგ ბალდახინით მოჰქონდათ კუბო, რომელშიაც ესვენა ძვირფასი გვამი. კუბოს მის-

დევდა ორმოცამდე გლეხი, შემდეგ სამოცამდე ეტლი-პროცესიას, ხალხის გარდა ვერაზე დახვდა სამი ქართველი ეპისკოპოსი და დიდ-ძალი სამღვდელობა. მისვლისათანავე გადაიხადეს მცირე ლოცვა. შემდეგ დაიწყო სიტყვები წარმოსთქვეს მღ. თალაქვაძემ, ვლ. მიქელაძემ, ილია ზურაბიშვილმა, სილოვანხუნდაძემ (ლექსი), ჩვენმა თანამშრომელმა **Bâton**-მა.

ამის შემდეგ დაიძრა პროცესია. სურათი საუცხოვო და დიდებული იყო, რომლის მაგვარი ტფილისს ჯერ არ უნახავს. წინ მიდიოდნენ დეპუტაციები და მიჰქონდათ გვირგვინები. გვირგვინი უთვალავი იყო და ამასთან ათასნაირი. რვა-ცხრა ვერცხის გვირგვინი იყო. ყველას ყურადყებას იქცივდა რამდენიმე ცოცხალ ყვავილებისაგან გაკეთებული გვირგვინი, განსაკუთრებით დიდებულია გვირგვინი ტფ. ქართველ ქალთაგან. გვირგვინებს დაწვრილებით შემდეგ გავაცნობთ მკითხველთ. პროცესიაში მონაწილეობას იღებდა ხევსურების ოცამდე წარმომადგენელი.

ცხედარს ბალდახინით მიასვენებდნენ და უკან აუარებელი, უთვალავი ხალხი მიდიოდა. სულ ცოტა სამოცი ათასი კაცი და ქალი იქნებოდა. გალობდა რამდენიმე გუნდი — ყმაწვილებისა, მოსწავლე ქალებისა და ვაჟების. მთელ გზაზე ჯვრიდან დაწყებული სიონამდე დუქნები და მალაზიები სულ ერთიან დაჰკეტეს, ტროტუარები ყველგან ხალხით იყო სავსე. სანახავი იყო პროცესია განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც გოლოვინის პროსპექტზე გაიშალა. პირველ გიმნაზიასთან ცხედარს სამგლოვიარო ჰანგით დაჰხვდა გიმნაზიის მემუსიკეების გუნდი. სამხედრო ტაძართან ცხედარს თავის ამალით დახვდა ნამესტნიკი და სასახლის ქუჩამდე გააცილა. წერა-კითხვის საზოგადოების სადგომი ქუჩის მხრიდან ძაძით

იყო შემოსული. შუა ადგილას განსვენებულ მგონის სურათი ეკიდა, სამგლოვიარო არშია შემოვლებული.

საუცხოვო სანახავი იყო ქუჩები ერევნის მოედნიდან დაწყებული სიონამდე, სადაც უმთავრესად სომხობა სცხოვრობს სახლები ყველგან სამგლოვიარო ძაბით იყო მორთული. თითქმის ყველა სახლიდან შავი დიდი დროშა იყო ჩამოშვებული. ამ სურათმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მთელ პროცესიაზე. სიონის ქუჩაზე, მთელ ქუჩის სიგანეზე, გამართული იყო ყვავილების საუცხოვო კამარა. შუაზე განსვენებულის სურათი ეკადა, ყველგან ამ ვიწრო ქუჩებში სახლის სახურავები უთვალავის ხალხით იყო გაქედლილი.

ასე დიდებულად მიასვენეს დიდებული გვამი სიონში. სიონში პროცესია მივიდა 5 1/2 საათზე. ტაძარში გადაიხადეს პანაშვიდი, რომლის შემდეგაც ეპისკოპოსმა ლეონიძემ სიტყვა წარმოსთქვა.

ამ პროცესი, საუცხოვო სურათმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ხალხზე. ბევრგან იმ დღეს წარმოქმულ სიტყვებზე კვითინი და ტირილი გაისმოდა.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მიუხედავად დიდ-ძალ ხალხისა, წეს-რიგი სამაგალითო იყო.

ილია ჭავჭავაძის გვამის დაკრძალვა.

8 სექტემბერი.

როგორც ვწერდით, ილიას გვამი საგურამოდან თბილისში მოასვენეს 8 სექტემბერს საღამოთი. ამ საღამო-

დან მოკიდებული დაკრძალვის დღემდე, ათასობით მო-
დიოდა ხალხი სიონის ტაძარში საყვარელ ნეშტის წინა-
შე მუხლის მოსაყრელად და გამოსათხოვებლად. თუმცა
ხალხი ბევრი ირეოდა, წესრიგი არ დარღვეულა, რად-
გან თვით ხალხი სცდილობდა იმის დაცვას. განსვენებულ
ცხედარს მუდმივ მორიგეობდა ოთხ-ოთხი კაცი საზოგად-
ლო დაწესებულებათა და ჟურნალ-გაზეთების წარმო-
მადგენელთაგან. მოჰქონდათ გვირგვინები, ყვავილები
და ამკობდნენ კუბოს. ბევრი მოდიოდა სხვა ერის ხალ-
ხიც. სიონის საკრებულო ტაძრის დღესასწაული ღვთის-
მშობლობა სამგლოვიაროდ შეიცვალა. ამ დღეს ოთხმა
ებისკობოსმა იმერეთ-ქართლ-კახეთის სამღვდელოების წა-
რმომადგენელ მღვდლებთან ერთად გადაიხადა წირვა და
პანაშვიდი. წირვის შემდეგ სიტყვა წარმოსთქვა მღ. ვ.
კარბელაშვილმა. მეორე პანაშვიდი გადახდილ იქ-
მნა ამავე დღეს ნაშუადღევს 2 საათზედ. სიტ-
ყვა წარმოსთქვა არქ. ამბროსიმ. ორივეს დიდძალი
ხალხი დაესწრო. მეორე პანაშვიდის შემდეგ რუსულად
სიტყვა წარმოსთქვა გ. ბ. გვაზავამ და აღნიშნა პოეტის
მოდეაწეობა, როგორც სამწერლო, ისე საზოგადო სარ-
ბიელზე. ამავე დღეს ტფ. სასულიერო სემინარიამ გადა-
იხადა პანაშვიდი. დაესწრენ მასწავლებელნი, მოსწავლე-
ნი და ხალხი. ამავე დღეს ფოტოგრაფმა ბ-მა ერმაკოვმა
სიონის ტაძარში გადაიღო გვირგვინებსა და ყვავილებში
გახვეულ ცხედრის სურათები, ხოლო მექანდაკემ ხოდო-
როვიჩმაც პოეტის სახე ვიპსზე გადაიღო. მეოთხე პანა-
შვიდი გადაიხადეს საღამოს ლოცვის შემდეგ. სიტყვა წარ-
მოსთქვა მღ. პ. კარბელაშვილმა.

9 სექტემბერი.

ამ დღისთვის მთელ საქარუველოდან მრავალნი წაბ-

მომადგენელნი შეიკრიბნენ. მოვიდნენ წარმომადგენელნი სხვა კუთხეებიდანაც. 9 სექტემბერს დიდ ხანს არ დაივიწყებენ დამსწრენი, ამ დღეს თითქმის პირველად შემოკრბა ქართველობა, იყვნენ ყველა მხრიდან: კახეთიდან, საინგილოდან, ფშავ-ხევსურეთიდან, ქართლიდან, იმერეთიდან, გურიიდან, სამეგრელოდან, სვანეთ-ლეჩხუმიდან, აფხაზეთიდან, აქარა-ქუბულეთიდან, ჯავახეთ-ახალციხიდან.

ამ დღეს დებუტაციები და ხალხი დილის 7 საათიდანვე გაეშურა სიონის ტაძრისაკენ. წეს-რიგს იცავდნენ სტუდენტები, უფროს კლასების მოსწავლენი და სხვანი. მოწეს-რიგებმა დილა-ადრიანვე გაინაწილეს საქმე და მაშინვე შეუდგნენ გვირგვინების და დებუტაციების დამწკრივებას. წირვა სიონის ტაძარში დაიწყო დილის 8 საათზედ. წირვა გადაიხადეს ეპისკოპოსებმა დიდ-ძალ სამღვდელოებითურთ. ჰგალობდა სამი გუნდი. წირვის შემდეგ სიტყვა წარმოსთქვა დეკ. ტუქმალაძემ, ხოლო პანაშვიდის შემდეგ — ეპისკოპოსებმა ალექსანდრემ და პეტრემ. გრძნობიერი სიტყვები წარმოსთქვეს. ვიდრე ცხედარს ტაძრიდგან გამოასვენებდნენ, „წ.-კ. გამავრცელებელ საზოგადოების“ გამგეობის წარმომადგენელმა ივ. რატიშვილმა გამოსათხოვარი სიტყვა წარმოსთქვა.

პროცესია დაიძრა დილის 11^{1/2} საათზე. მგონის გვამი ტაძრიდან ხელით გამოასვენეს ნ. ცხველაძემ, ან. ფურცელაძემ, არტურ ლეისტმა, ქალაქის თავმა, ნამესტნიკმა ვორონცოვ-დაშკოვმა, გ. ა. ბაგრატიონ-დაიოშვილმა, დ. ნიჟარაძემ, ვ. ქავჭავაძემ და სხვებმა. კუბო დაასვენეს სამგლოვიარო ეტლზე. წინ პროცესიას მიუძღოდა შავი დროშები ჯვრებიდა და ხატებით, ამით მოსდევდნენ ამქრები თავიანთ დროშებით. შემდეგ რამდენ-

სამე კაცს მიჰქონდა კუბოს თავი. ამათ მისდევდნენ საგურამოელი გლეხები ოცდაათამდე კაცი. მერე მიდიოდა ას-ოთხმოცდა ხუთი დეპუტაცია საზოგადო დაწესებულებათა, სასწავლებელთა, დაბებ-ქალაქებისა, და კავშირებისა, რედაქციებისა და სხვათა. ორ-ორს გვირგვინები ჰქონდა, დანარჩენი დეპუტატები მათ მისდევდნენ. მგალობელთა რამდენიმე გუნდი რიგ-რიგათ გალობდა. რიგ-რიგათ უკრავდნენ სამგლოვიარო მარშს სხვა და სხვა სასწავლებლის მემუსიკეთა გუნდი. ზოგიერთი სასწავლებლის მოსწავლენი თავიანთ ღირეკტორ-მასწავლებლებით იყვნენ. დეპუტაციებს მისდევდა სამღვდლოება, ამის შემდეგ მიდიოდა სამგლოვიარო ეტლი ცხედრით. ცხედრის გარშემო იდგნენ „ფერიის“ ყოფილი თანამშრომელნი, ცნობილი ლიტერატორნი, საზოგადო მოღვაწენი და ქართულ გაზეთების რედაქტორ-თანამშრომელნი. ცხედარს მისდევდნენ ნათესავ-პირისუფალნი და დეპუტატები „წ.-კ. გ. საზოგადოებისა“, დრამატიულ საგოგადოებისა, მოსწავლეთა დამხმარებელ საზოგადოებისა, ტფილისისა, ქუთაისისა, ბაჟუმისა, ფოთისა, ოზურგეთისა, თელავის, გორის, სენაკისა, ზუგდიდისა და სხვა ქალაქის თვით-მართველობათა, წარმომადგენელნი ფილარმონიულ, ქარველ საქველ-მომქმედო, სასოფლო სამეურნეო საზოგადოებისა, როგორც ტფილისისა ისე ქუთაისის, ნაფიც ვეჟილთა, ქართულ ვაჟთა გიმნაზიისა და ქალთა გიმნაზიებისა, ყაზბეგის სკოლისა, წინამძღვარიანთ კარის სკოლისა, კრა-კერვის სკოლისა, ქართველ აფიცერთა, „კახეთის“ საზოგადოებისა, „ძმობისა“, „გეორგიისა“, წვრილ ვაჟართა კავშირებისა, ნოქართა საზოგადოებისა, ამქართა კორპორაციათა და სხ. იყვნენ აგრეთვე წარმომადგენელნი მაჰმადიანთა ახალგაზღობისა. სიონიდამ ერევნის შოენდამდე ცხედარი გა-

აქილა მაჰმადიანთა უმაღლესმა სამღვდელოებამ. იყენენ დეპუტატები ოსებისა, სომხის სამღვდელოებისა, ქუთაისის დრამატიულ დასის არტისტებისა, ფოთის მუშებისა, ფოთის პროფესიონალურ ბიუროსა, რკინის გზის სახელმწიფოების ს.-ფედერალისტთა მუშებისა, შორაპნის საღვურის მუშებისა და მოხელეებისა, ბაქოს ს.-ფ. მუშებისა, ბაქოს ქართველ საზოგადოებისა, ტფ. მაჰმადიან ფაქრებისა ტფ. სავაჟო და საქალეზო გიმნაზიებისა, სემინარიისა, სახაზინო და საკონტროლო პალატებისა, ქუთაისის სახელმწიფო მამულების სამართველოს მოხელეთა, ზოგიერთ სტამბების მუშათა, ფოსტა-ტელეგრაფის მოხელეთა, სოფლების: ყვარელისა. ხორხელისა, ოჟიოსა, ენისელისა, ახალ გავაზისა, ძველი გავაზისა, კოლორტისა, კოჭატანისა, კონდოლისა, ნორიოსა, საგარეჯოსა, საბუესა, ქვემო ხოდაშენისა, იყალთოსი, ცხეთისა, დიდმისა, ქ. თიანეთისა, მითხოსა, ქისტაურისა, ხოვლესი, წინანდალისა ივან-წმინდისა, ფუთისა, დაბა ხონისა, საჩხერისა, დ. ქიათურისა და ზესტაფონისა. ერთის სიტყვით, არ დარჩენილა არც ერთი კუთხე და დაწესებულება, რომ არ გამოეგზავნოს დეპუტატები.

მოწესრიგე კომისიის თხოვნისამებრ, პოლიცია მაგრე რიგად არ ჩარეულა საქმეში. აურიცხველ ხალხის მიუხედავად, წეს-რიგი მშვენიერად იქნა დაცული.

სამგლოვიარო პროცესიამ გაიარა სიონის ქუჩა, რომელიც ძაძებით იყო შემოსილი. ერევნის მოედანზე ზღვა ხალხი გაიშალა. ქუჩაზე რომ ტევა აღარ იყო, ვინც მოახერხა, იღვა სახლებსა და აივნებზე, საიდანაც შვი ბაირადები გადმოეკიდნათ. ერევნის მოედანზე ფოტოგრაფებმა რამდენჯერმე სურათიც გადაიღეს, მალე მთელი სასახლის ქუჩა ხალხით გაიტენა. ასე რომ მოძრაობა არ იყო. აქ ძაძებში შემოსილი წ.-კ. საზოგადოების

სადგომიდან გადმოდგა რამდენიმე კაცის დახმარებით ამ უმად შეუძლოდ მყოფი მხცოვანი აკაკი წერეთელი და განსვენებულს ილიას გამოსათხოვარის სიტყვით მიმართა. ავათმყოფობისაგან დასუსტებული მგოსანი ძლივს ლაპარაკობდა, მაგრამ როგორც მისი სიტყვები გარგონეს, ქვითინი და ტირილი გაისმა. სიტყვა აკაკიმ ქვითინით დაათვა. „ბედნიერი ხარ ძმაო ილია, რომ შენმა სახელმა შენდა სათაყვანებლად ამოდენა ხალხი შეპკრიბა და თუ ქართველს ერს გადაშენება მოეღის, მაშინაც ბედნიერი იქნები, რადგანც ჩვენს უბედურებას შენის თვალით აღარ იხილავო“, დაათვა პოეტმა. მცირე პანაშვიდის შემდეგ პროცესია ხელახლა დაიძრა,

დიდებული სანახავი იყო პროცესია გოლოვინის პრასპექტზე. როდესაც პროცესიის თავმა სახაზინო თეატრის პირდაპირ ქაქავაძის ქუჩაში შეუხვია, ბოლო ჯერ ისევ ერევნის მოედანზე იყო თვალს იტაცებდა განიერ ქუჩაში გამწკრივებული სხვა და სხვა დეპუტაცია თავიანთ გვირგვინებით. ზოგს ვერცხლის გვირგვინები ეჭირა, ზოგს ცოცხალ ყვავილებისა. ბევრი მეტად ხელოვნური და შესანიშნავი გვირგვინი იყო. აღწერა ამ გვირგვინებისა ყოვლად შეუძლებელია.

გოლოვინის პროსპექტზედაც ისე, როგორც სიონისა, ერევნისა და სხვა ქუჩებზე, პროცესიას ათი ათასობით ემატებოდა ხალხი და მოწესრიგეებს, ცოტა არ იყოს, შიშს უბადებდა ამ მოზღვავებულ ხალხის ერთად გავლა, რადგან პროცესიაში აუარებელი ქალი და ბავშვი ერია. აივნები და ფანჯრები ყველგან ხალხით იყო გაქედილი. ყოველ ექვს გარეშეა, რომ კვირის პროცესიაში ასი ათას ქალსა და კაცზე მეტი იღებდა მონაწილეობას. პროცესიამ გაიარა გოლოვინის პროსპექტი, აუხვია ქაქავაძის ქუჩაზე და ლაბორატორნი და მამადავითის ქუ-

ჩით გაემართა მთაწმინდისაკენ. ამ ვიწრო ქუჩებში ძალზე შექუჩდა ხალხი, მაგრამ წესიერება მაინც არ დარღვეულა. პროცესიამ მამადავითის მოედანს ცოტათი ასცდა და იმ ადგილას, საიდანაც ცხედრის ეტლით წასვენება აღარ შეიძლებოდა, შედგა. აქ ათასობით თავმოყრილ ხალხის წინაშე დღის და მომენტის შესაფერი სიტყვები წარმოითქვა. პირველათ ხალხს სიტყვებით მიმართა ქალაქის მოურავმა ვ. ნ. ჩერქეზიშვილმა. სხვათა შორის, ორატორმა წარმოსთქვა: „მწარეა ჩემთვის „დღევანდელი სამწუხარო დღე. ქართველ ხალხს ილიას მოკვლით უბედურება დაატყდა მაშინ, როცა მე ვდგევარ ტფილისის თვით-მმართველობის სათავეში. ტფილისის მცხოვრებნი აღშფოთებულნი ვართ ამ მხეცური მკვლელობით. ნუგეში ტფილისისათვის ის-ღაა, რომ ქალაქის საზღვრებში არ მომხდარა ეს უბედურება. აქ დამსწრენი, მიუხედავად ეროვნებისა, კლასისა და წოდებისა, აღშფოთებულნი არიან და საზოგადო შეჩვენებას უთვლიან საზიზღარ გამხეცებულ მკვლევებს. ბევრი არც-კი იცნობდა განსვენებულს, მაგრამ გაიგეს, იცნეს და მოვიდნენ მის სათაყვანებლად. ეხლა საკითხავია, ვისმა მურტალმა ხელმა ჩაიდინა ეს კენის საქციელი, ვინ შეარცხვინა მთელს განთლებულს ქვეყნიერებასთან ქართველი ერი? ეს ჩაიდინა მან, ვინც არ იცოდა რას ჩადიოდა. განა ამ გვართ არ გამოასალმეს წუთისოფელს მწერალი გრიბოდოვი და ბევრი სხვანი? მიზეზი ამ საშინელებისა ხალხის შეუგნებლობა და სიბნელება. არავინ ჩვენს გამოურკვეველს დროში არ არის უზრუნველ ყოფილი ამ გვარისავე უბედურებისაგან. რომ ესნები აღარ იყოს, უნდა მოწინავე ელემენტებმა თავს ვიდვათ ხალხის გამოფხიზლება,“ კულტურულად ამაღლებაო. თავ. ჩერქეზიშვილმა ასე დაამთავრა სიტყვა: „მივმართავ განსაკუთრე-

ბით მოსწავლე ახალგაზღობას, გულის ფიცარზე დაიწე-
როს ილია ქავქავაძის ანდერძი და მთელი თავისი მომა-
ვალი მოქმედება სალხის გამოფხიზლებას მოანდომოს“.
დასასრულ ჩერქეზიშვილმა მიმართა თვით განსვენებულს
და ცრემლ-მორეულმა უკანასკნელი სალამი უძღვნა.

შემდეგ მშვენიერი სიტყვები წარმოსთქვა სოსიკო
მდივანმა და ვ. მგელაძემ. ქალთა თანასწორობის
მოსკოვის საზოგადოების წარმომადგენელმა, ქ-მა მირო-
ვიჩისამ პროტესტი განაცხადა ქალთა სახელით ასეთ სა-
ზიზღარ ბოროტების წინააღმდეგ. შემდეგ სიტყვები წარ-
მოსთქვეს ქართველ ქალთა მინდობილებით ნინო ნაკა-
შიძემ, ყვირილის საზოგადოების წარმომადგენელმა თ.
ხუსკივაძემ, ქართველ არტისტების მინდობილებით ი.
ივანიძემ, ქუთაისის ქალაქის თვითმმართველობის წარ-
მომადგენელმა იაკობ ფანცხავამ, „მშაკის“ რედაქტორ-
მა ქალანთარმა, ლექსი სთქვა მელიტონ გობეჩიამ, სიტ-
ყვა წარმოსთქვა ვაჟა-ფშაველამ. დამსწრე ხალხი აატი-
რა მოსწავლე ჟორჟოლიანმა. დიდათ იმოქმედა მსმენე-
ლებზე, როდესაც მოსწავლემ აღნიშნა თავისი უდიდესი
სურვილი — რომ პოეტი ცოცხალი ენახა.

ამ სიტყვების შემდეგ განსვენებულის გვამი ეტლი-
დან გადმოასვენეს და მუშებმა, გლეხებმა და ინტელ-
ლიგენციამ ხელით აასვენეს აღმართზე.

თუმცა უადგილობისა გამო მოსალოდნელ რაიმ უბე-
დურობის ასაცილებლად, მამადავითის ეკკლესიის გალა-
ვანში ბილეთებით იყო შესვლა, მაგრამ ბევრმა მოახერ-
ხა ასვლა, ასე რომ გალავანშიაც ბევრმა ხალხმა მოიყა-
რა თავი.

მცირე ლოცვის შემდეგ, სიტყვები წარმოსთქვეს :

მღვდლებმა მ. მაქარაშვილმა, მ. კელენჯერიძემ, შემდგ ნ. ზ. ცხვედაძემ, ი. მეუნარჯიამ, კ. ერისთავმა, დ. ნახუცრიშვილმა, ოსების წარმომადგენელმა კოჩიევმა, ს. ქვარიანმა; რუსულად — ვ. ი. რცხილაძემ, ლექსები წაიკითხეს ფარეშიშვილმა, ს. ტარუაშვილმა, ნ. მერკვილაძემ, ბეგ. მამალაძემ, შ. მარკოზოვმა, ს. ნ—ძემ, ჩხეიძემ, კ. დონდუამ, ი. იადუაძემ, ა. თანდოშვილმა, ი. ნოზაძემ, ი. გოგინაშვილმა, კ. ჩხეიძემ, მლ. დ. წულაძემ, ს. ჯორბენაძემ, გიორგი მეზერიშვილმა და სხვათა.

სალამოს 6^{1/2} საათი შესრულდა, მაგრამ ხალხი მაინც არ იშლებოდა. ა. მდიენის მოწოდებით ხალხმა მუხლთ მოიყარა უკანასკნელად თაყვანის ცემისა და გამოთხოვნების ნიშნად.

სალამოს 7 საათი იყო, რომ ნელ-ნელა მთა-წმინდა დატარიელდა.

„ის.“ 11 სექტ.

კოდება ქართველის დედაკაცისა.

ილია მოჰკლეს, მოჰკლეს ილია! გესმით ქართველნო?!

ილია მოჰკლეს მხეცთ დაგვინგრიეს ტაძარი დიდი, სისხლით შესვარეს, წამების გვირგვინი არგეს ჩვენ სადიდებელს მოძღვარ-მგოსანსა! ილია მოჰკლეს, გული გაუბეს, წავგართვეს, მოსბეს ჩვენი სიმდიდრე, ამპარტავენება.

ილია მოჰკლეს გული გაუბეს; გაუბეს ის წლუღი გული ის დიდ-გული და ქართველობის ვაებით აღსავსე, რომელიც ორმოცდა ათი წელიწადი მხოლოდ და მხოლოდ ქართველთათვის იდაგებოდა! ილია მოჰკლეს, მოჰკვეთეს წყარო წმინდა, შესწყვიტეს მიდრეკანი ცხოველ მყო-

ფელი მისის ბრწყინვალე მქერმეტყველებისა! აღარ გვყავს ილია ქართველებო! გჯერათ ეს თქვენ, შეგიძლიანთ ამ საშინელ, უღმობელ აზრს შეურიგდეთ? შეგიძლიანთ ილია გულიდგან მოისხლიტოთ, უიმისოთ ჩვენი არსება წარმოვიდგინოთ?!

აღარ გვყავს ილია? დიდი ილია! ჩვენი დამამშვენებელი, აღარ გვყავს ილია, ჩვენი მქადაგებელი, აღარ გვყავს ილია ჩვენი ბედშავობის ჩამოგნებელი, აღარ გვყავს ილია ჩვენი აღმაფრენი, შარავანდედიო მოსილი მგოსანი!?

აღარ გვყავს ილია ლომი, მედგარი, მტრის პირში მდგომი, მოყვრის შემძენი, ქართულის აზრის და სიტყვიერების მეფე, მეფე—მწიქრალი, ავტორი იმ შედეგებისა, რომელთა მოწყალებით ენა ამოვიდგით, ცხოვრების მიზანი ჩავისახეთ, ჩვენს სულს და გულს ნათელი, გარკვეული იდიალი აუყვავეთ!

აღარ გვყავს ილია, ის დიდი ილია რომელზედაც ამპარტავნობით უთითებდით ყველა იმათ, ვინც გაჰბედავდა და ექვს შეიტანდა ქართველთა სულიერს და გონებრივს ძლიერებაში!

აღარ გვყავს ილია მშვენიერი, მამაცი, გამბედავი, მართლის მოქმელი, სიცრუის და ბიწიერების დამთურგვნელი!

აღარ გავიგონებთ იმის ტკბილ სიტყვას ქართველთა ღმერთში და ელვა-გვრინვით სავსე ხმას ქართველის გასაქირში!

აღარ დავინახავთ მის ცეცხლებით სავსე ბრწყინვალე თვალებს, კაცთა სიღუბჭირით განრისხებულ მშვენიერ ბაგებს?!

ვიტიროთ ილია ქართველებო, ვიტიროთ, ვივაგლახოთ, თავში ხელი ვიცეთ, ვიჭირისუფლოთ და მის სა-

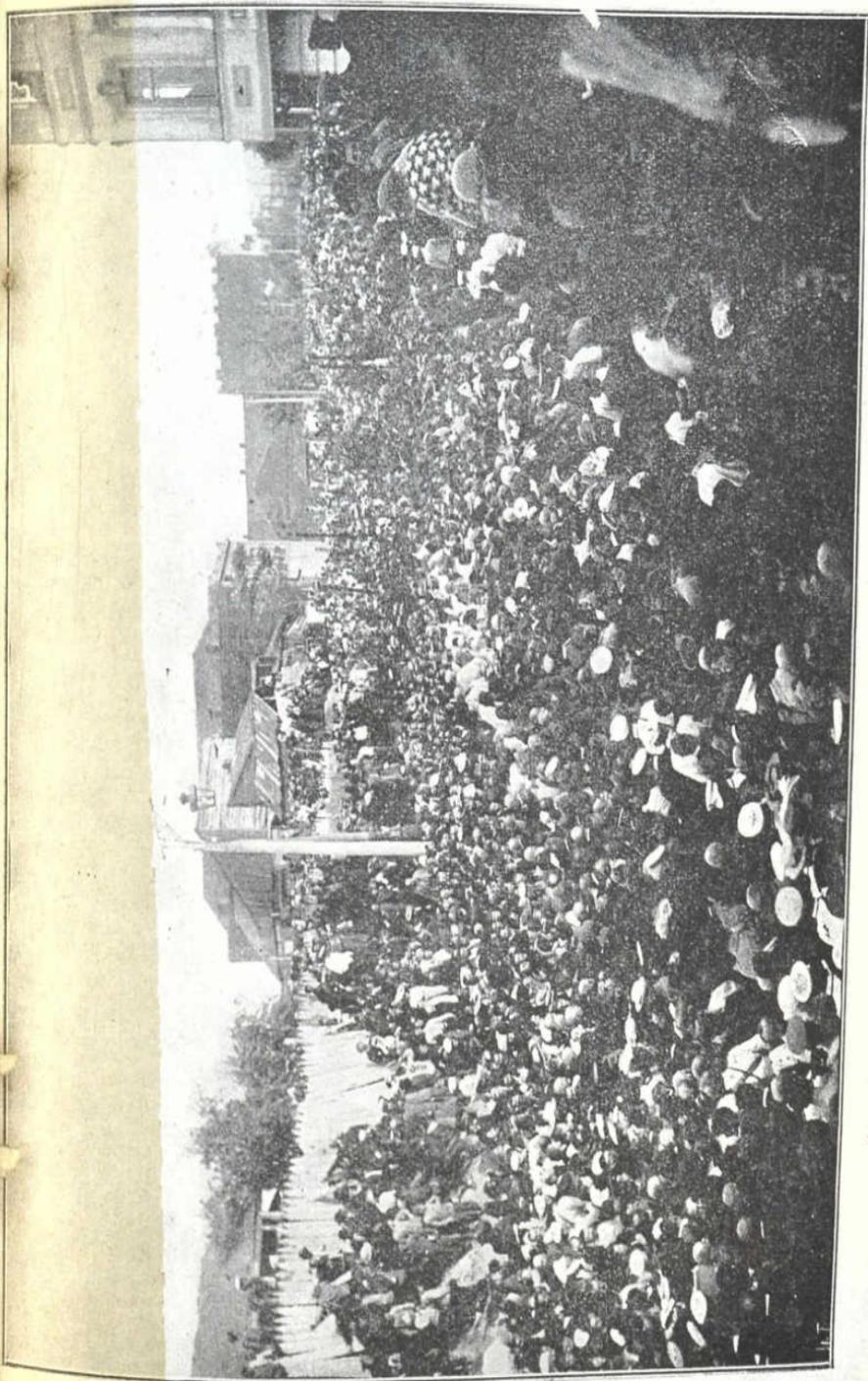
ფლავზედ კავშირი შევკრად ძმობის, ერთობის, ხალხში მოვფინოთ მისი მცნებანი და მით დაუტკბოთ, დავარწმუნოთ რომ ერთი მისი მომწიფებული არის, რომ ერთმა მისმა შეისმინა, მიუხვდა ნათქვამს, ნაფიქრალს, თვით ღუმილსაცა და როგორც შვილი ერთგული გულში ჩაიკრა და თავის მდულარება გულის ნაცნესი ზედ დააფრქვია.

რომ თაყვანსა სცემს მის ციურს ნიჭსა,
მის ყოველ წუთსა სიფრთხილით ხარჯავს
და მის აქ ყოფნას ამოვებათ აღარა სახავს!

სიტყვა წარმოთქმული მუნათ კვერდში

ანდრია ილარიონის ძის აღამიძის მიერ ილია ქავკავაძის მოსვენების დროს.

დიდებულო მგოსანო, დაულაღავო საზოგადო მოღვაწევ და საყვარელო მამულის შვილო! მთელმა ზემო ავქალის საზოგადოებამ, რომელიც აქ გამოსულა შენდა პატივისაცემლად დამავალა, გარდმოგცე მისი უღრმესი შენდამი სიყვარული და პატივისცემა. უსვინდისო ავაზაკის ხელმა შენ გამოგასალმა სიცოცხლეს, მაგრამ შენ კი არ მოჰკვდი, შენ დღეს დაიბადე ჩვენს გულში, ხალხის გულში. დღეს ვიგრძნეთ მხოლოდ, თუ რა დიდებულო მამულის შვილი, მისი მუშაკი და მისთვის თანამკვდარი დავკარგეთ ჩვენ, შენ იცოცხლებ ხალხის გულში იმდენ ხანს, ვიდრე საქართველოზედ ერთ ქართველს მაინც ეხურება თავზედ ქუდი. აი ავქალელი დედებიც აქ გამოსულან შენდა პატივისაცემლად; სიტყვას გაძლევენ: შვილები აღზარდონ ისე, როგორც შენ ასწავლე მათ, დამღწრონ შენი ნანა და ისე შეაყვარონ სამშობლო, როგორც შენ გიყვარდა. მშვიდობით დიდებულო მგო-

სხელის ტფილისში მოსვენება. — უხედლა ვერაზე ჯვართან.

სანო, მიიღე ჩვენი უკანასკნელი სალამი, ვაი შენს ღამქარგველს ქართველ ერს, ვაი ჩვენს ქვეყანას დაობლებულს, ვაი შენს მტარვალებს რომელნიც ვერ ეღირსებიან ვერც სასუფეველს და ვერც პატიოსანი კაცის სახელს. მშვიდობით, ნეტარ არს გზა იგი, რომელსაც გამზადებულ ხარ შენ, რამეთუ ადგილი განსასვენებელი მიგელის შენ. დიახ, საყვარელო ილია, გზა შენი ამ ქვეყნათაც და იმ ქვეყნათაც სანეტარო იყო და იქნება, რადგან გზა იგი იყო პატიოსანი და ჩვენც გვასწავლიდი პატიოსან გზაზედ სიარულს.

ირ. ევლოშვილის სიტყვა-

ქართველებო! აი, ამ ადგილს დახუჭა ქართველების დიდებულმა მწერალმა თვალები *); აქ ამოიკვნესა უკანასკნელად მისმა გულმა; ამ ადგილიდამ უკანასკნელად შეჭხედა ილიამ თავის სამშობლოს ცას... როგორი მადრიელიც იქნებოდა ის ამ დროს თავის ერისა — ამაზე მეტია ლაპარაკი... თქვენ, ამ არე მარის მცხოვრებნო, აქაურო ქართველებო, დღეს ამ კუბოსთან და ამ გზაზე შემხმარ სისხლთან მარტო თქვენ არ შეკრებილხართ, აქა ვართ ქართველები, წარმომადგენლები საქართველოს ყველა კუთხიდან, მაშასადამე, მიუხედევად იმისა, რომ ილია სცხოვრობდა თქვენში, იგი მხოლოდ თქვენ არ გეკუთვნოდათ. ის ეკუთვნოდა მთელს საქართველოს, მთელს ერს, ყველა ქართველს. იმან დაგვდო ამაგი ყველას, მთელს საქართველოს! მაშ რა ნება ჰქონდა იმ ხელს, რომელმაც მოჰკლა თქვენში ილია, რომ იგი თვითონ დაისაკუთრა, რომ იგი ანაცვალა თავის ქვებუდან

ეს სიტყვა მკვლევლობის ადგილას იქნა წარმოთქმული.

ი. ჭავჭავაძის მოსვენება თფილისში.

გუშინ 7 სექტემბერს, 2 ს. და 30 წ. მოასვენეს საგურამოდან საქართველოს სამხედრო გზით ტრაგიკულათ მოკლული ი. ჭავჭავაძე. ვერის ჯვართან მას შეხვდნენ დეპუტაციები სხვადასხვა დაწესებულებებიდან გვირგვინებით. ვერის ჯვრის ცოტა ზემოთ; ოლგის ქუჩის დასაწყისში მიცვალებული შეაჩერეს, იქ წარმოითქვა სიტყვები. შემდეგ პროცესია გაემართა ოლგის ქუჩით და გოლოვინის პროსპექტით სიონის ტაძრისაკენ. წესიერებას იცავდა განსაკუთრებით არჩეული კომისია მას ეხმარებოდა ადმინისტრაცია; პროცესიის დროს გალობდა რამდენიმე მგალობელთ გუნდი: სათ.-აზნაურო გიმნაზიის, ეპარქ. სასწავლებლისა, სამრევლო სკოლების და თავისუფალი გუნდი ქულაჯებში გამოწყობილნი. იყო მუსიკა ზოგიერთ გიმნაზიიდან. წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობის კანცელარიის ფანჯრები შავათ იყო შემოსილი, შუა კედელში ჩამოკიდებული იყო გარედან ი. ჭავჭავაძის სურათი შავათ შემოსილი. საზოგადოება ბლომათ დაესწრო.

„ჩვ. გზ.“ (8 ს.)

ი. კ. ჭავჭავაძის დაკრძალვა.

კვირას, 9 სექტემბერს, დილის 7 ს. სიონის საკრებულო ტაძარში გადახდილ იქნა პანაშვიდი. 9 საათზე დაიწყო წირვა. მწირველნი იყვენ ეპისკოპოსები: ლეონიდი, გიორგი და პეტრე, არქიმანდრიტები და მრავალი სამღვდლოება. წირვაზე დაესწრნ მხოლოდ დეპუტაციები, ქირისუფალნი, მგალობელთა რამოდენიმე გუნდი და ყველა ის, ვისაც მხოლოდ მოსაწყვევი ბარა-

თი ქონდათ. დაესწრო აგრეთვე კავკასიის ნამესტნიკი გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვი. წირვის გათავების შემდეგ, როდესაც მიცვალბული გამოასვენეს, სიონის ტაძრის კარებთან წარმოთქმულ იქნა ექვსი სიტყვა. შემდეგ დილის 11 ს. 30 წ. პროცესია გაემართა სიონის ქუჩით გოლოვინის პროსპექტისაკენ. პროცესია იყო მწყობრი, მას ამშვენებდა 180-დის გვირგვინი სხვა და სხვა დაწესებულებისა და კერძო პირებისაგან და მწყობრათ მგალობელი სხვა და სხვა სასწავლებლის გუნდები. 12 საათზე პროცესია შეჩერდა სასახლის ქუჩაზე წ. კ. გამაველებელ საზოგადოების გამგეობის წინ. აქ გადახდილ იქნა მოკლე პანაშვიდი და წამოთქმული იქნა 3 სიტყვა. შემდეგ პროცესია გაემართა გოლოვინის პროსპექტით და შეუდგა მამადავითის აღმართს. მთაწმინდაში, დავიდოვის მოედანის ცოტა ზემოთ პროცესია შეჩერდა წარმოითქვა ცხრა სიტყვა, სხვათაშორის წარმოთქვეს აქ სიტყვა: ნ. ნაკაშიძემ, ერთმა ქუთათურმა გიშნაზიელმა, ვაჟაფშაველამ და სომხური გაზეთ „მშაკის“ წარმომადგენელმა.

შუადღის 3 ს. მიცვალბული მისვენეს მამადავითის ეკლესიის გალავანში, აქ პანაშვიდის გადახდის შემდეგ, წარმოითქვა მრავალი სიტყვები. სხვათა შორის წარმოთქვეს სიტყვა: ეპისკოპოსმა ლეონიდმა, ქუთაისელმა მღვდელმა კელენჯირიძემ, ბ. ცხვედაძემ, გ. რცხილაძემ, რუსულ ენაზე, დ. ნახუცრიშვილმა, ფოთის ქალაქის თავის მოადგილემ მეუნარგიამ, სიმონ ქვარანმა და სხ. ყველას მიერ წარმოთქმულ სიტყვებში აღიარებულ იქნა მათი გრძნობა მწყობარებისა საუკეთესო მგონის ი. გ. ჭავჭავაძის დაკარგვის შესახებ და აღნიშნული ის მხარეები, რომ ჭავჭავაძემ, როგორც გამოჩენილმა მწერალმა ხელი შეუწყო ქართული ენის განვითარებას; მან გა-

ამდიდრა ქართული ლიტერატურა და სხ. საღამოს 6 საათზე განსვენებული ი. გ. ქავჭავაძე მიაბარეს საფლავს.
„ჩვენი გზა.“ 11 სექ.

ილ. ზურაბიშვილის სიტყვა.

საქართველოს ქირისუფალო ილიავ! შენმა ტურფა კახეთმა, რომელსაც ბედნიერ წილად ჰხვდა—თავის მხნე მკერდზედ, ნიადაგზე დაერწია შენი აკვანი, მოგვანდო ჩვენ თაყვანი ვცეთ შენს ძვირფას ნეშტსა და ვაუწყოთ ჩვენს ქვეყანას რა განუსაზღვრელი საეროვნო კავშირი ჩაწვეთა ყოველის კახელის გულს შენმა მოწამებრივმა სიკვდილმა!

სულმნათო მგოსანო! კახეთი სტირს და ჰგლოვობს, მაგრამ მაინც არა სჯერა, რომ ეგ, საქართველოსათვის სამსხვერპლოდ ქცეული, გული საუკუნოდ მიუჭიდა და აღარ აძგერდება სამშობლოსათვის მტლედ დასადებად!

ჩვენის აზროვნების დიდო მესვეურო! ნუ თუ ეგ საამურად მეტყველნი ბაგენი სამუდამოდ დადუმდნენ და აღარ განიხვნებიან ზეალმტაც სიტყვის სათქმელად?!

ცხოველმყოფელო ძეგლო ჩვენის დიდებისა! ნუ თუ ეგ, ღვთაებრივის იერით აღბეჭდილი შუბლი, აღარ გაიხსნება, რომ ძველებურად ცხოველ აზრთა გუნდი გადმოაფინოს შენ თანამოძმეთ—ცხოვრებაში სახელმძღვანელოდ და ანდერძად საშვილიშილოდ გადასაცემად?!

საქართველოს სულიერო მეორე კახო! რას გვიბარებ? რა ვუთხრათ შენს მოღუდუნე ბედის მოჩივარ ალანანს? რა ხმა მივაწვდინოთ შენს მშობელს ყვარელის მთებს? რით ვანუგეშოთ ბაღში ცრემლით ანატირი ობოლი ვაზი? რა ვუპასუხოთ მოქირნახულე ლაბას, შენს

ლაბას, როცა უენო, ვითა მეტყველი, თვალებით დაგვე-
კითხება?!

სდუმხარ?! მაშ მართალია?!

თუ აგრეა—იგლოვეთ, იგლოვეთ მდულარედ! შენ,
ალაზანო, ზვირთი ზვირთზედ ააგორე, აბობოქრდი, მოჰ-
ყევი მწარე ზარს! თქვენ ყვარლის მთებო, ნისლით შე-
იბურედ მწვერვალები — ეგ იქნება თქვენი ძაძა! შენ,
ობოლო ვაზო, აფრქვიე მწუხარე ცრემლი და ლაბავ,
მორთე გულ საკლავი ბლავილი! აღარა გყავთ ზრახვა-
თა მესაიდუმლე, აღარა გვყავს გრძნობათა მოენე!!. შენ-
კი, საქართველოვ, ახლა მაინც მიჰხვდი რა ბედ-შავია
შენი ხვედრი. დეე ამ დიადმა წმინდა მსხვერპლმა მაინც
შეაგნებინოს შენს შვილთ სამშობლოს განწირული მდგო-
მარეობა და აღძრას მათში გამირის დამბადი დიდი საგანი.

ს. ხუნდაძის სიტყვა.

საქართველოს მტერნო, ნუ გიხარიათ! ილია ქავქა-
ვაძე არ მომკვდარა, ის ცოცხალია—და მარადის ცო-
ცხალი იქნება ქართველი ერის გულსა და გონებაში!
საქართველოს მტერნო, ნუ გიხარიათ! ილია ქავქავაძემ
თვისი მოწამებრივი სიკვდილით თვისი დიდებული სახელი
კიდევ უფრო გააღიდა, კიდევ უფრო მკვიდრი, უფრო
მშვენიერი ძეგლი დაიდგა! საქართველოს მტერნო, შე-
ძრწუნდით! თქვენი საზარელი მკვლელობით თვით თქვე-
ნი თავი მოიკალით, თქვენი გული გამოილადრეთ! ამი-
ერიდან ქართველი ერი თქვენ საქმეებს დაგმობს, თქვენს
სახელს ზიზლით მოიხსენიებს! ქართველო ხალხო, გონს
მოდი, გამოფხიზლდი, გაარჩიე მტერი და მოყვარე! გა-
რეშე მტრებმა ვერაოდეს ვერ შესძლეს შენი დამონება,

შენი შერცხვენა, მხოლოდ შინაური მტრები შეიქნენ
შენი შემრცხვენელნი! ქართველებო, ნუ დაივიწყებთ
შოთას სიტყვებს: „მოყვარე, მტერი ყოვლისა, მტრისა-
გან უფრო მტერიაო!“.

* * *

მოჰკლეს, გაგმირეს მგოსანი,
ქვეყნისა მაშენებელი,
ქართველი ერის სახელის
დამცველი, დამშვენებელი!..

ვინ, ვინ არიან ეს ბილწნი,
ეს საზიზღარი მკვლევლები?
ხალხისა მტერნი, უგნურნი,
ეს შხამიანი გველები?!

არ გვეყო, გარეშე მტერნი
რომ გვაყენებენ დღეს შავსა?!
შვილებიც საფლავს უთხრიან
სამშობლოს ტანჯულს, ბეჩავსა?.

რა ამბავია, რას ვხედავთ?!
სად არის საღი გონება?!
თვით ჩვენვე დავგმოთ, შევმუსროთ
ჩვენი განძი და ქონება?!..

იესო როცა ჯვარს აცვეს,
ვერ სცნობდენ ერთი მეორეს...
მეოცე საუკუნეშიც
ის ჯვარცმა გაიმეორეს?!..

გაგმირეს გული მებრძოლი,
ქვეყნისთვის აძგერებული!

გახვრიტეს შუბლი, ციური
მადლითა მირონცხებული...

სხვაგან—სიცოცხლით ძეგლს უდებენ
დიდებულ მამულიშვილსა,—
ჩვენში—სიცოცხლეს უსპობენ,
არც კი აცლიან სიკვდილსა!..

მომძენო, არა ილიას—
თვით ერსა კლავენ ბილწები...
ნუ თუ ყველანი დავყრუვდით,
რომ გველობენ ქუჩის ბიჭები?!

ჩვენი ვალია—მოვსძებნოთ
ეს მაწანწალა გმირები,
ბრბო, ჩვენი ქვეყნის გამრყენელი,
ერისა დამამცირები!..

მოვსძებნოთ—და ჯვარს გაფაკაოთ
მათთან, ვინც მათი მცველია,
ვინც ჩვენი ერის მომსპობი,
მდაგველი, ცეცხლით მწველია...

მე მესმის ქრისტეს მოძღვრება:—
ნუროდეს ვსდევნით პირად მტერს,—
მაგრამ ქვეყნისა ორგულებს
ნუ ვაპატიებთ ნურაფერს!

ს ი ტ ე ვ ა .

თქმული ილია ჭავჭავაძის კუბოვს შეხვეწებაზე ხიონის
ტაძარში.

ზღვასავით ღრმა ილიას გულმა ორმოცდა ათი წე-
ლიწადი განუწყვეტლად აფრქვია თავის სამშობლოს ნი-
ადაგზე ცხოველი სიყვარულის საღმრთო ცეცხლი, ორ-
მოცდა ათი წლის განმავლობაში ილიას მირონცხებულ
ენას არ მოუსვენია ქართველი ერისადმი მხურვალე სი-
ყვარულის ფერად—ფერადი ძვირფასი გვირგვინების
თხზვა-ქარგვისაგან, ორმოც და ათი წელიწადი ამისი
დალოცვილი მარჯვენა უხვადა ჰსთესდა ყოველი ქარ-
თველის გულში კაცთა გატანისა, სიბრალულისა და სი-
ყვარულის საკუთარი თითით გარჩეულს, საღს და მამ-
ლარ თესლს!

ღღეს მოულოდნელად წაგვართვეს ეს საუნჯე! დაუ-
ძინებელმა მტერმა დაგვიხმო ზღვა ეროვნული თვით
ცნობისა! ვერაგმა არსებამ ჩაგვიქრო მამულიშვილობის
გაჩაღებული საღმრთო კერა! ბოროტმა სულმა დაგინ-
ვრია მტკიცე ბედელი ჩვენი სულიერი სიმდიდრისა!
მოგვიკლეს ილია და მწარე მწუხარების აღში გახვეუ-
ლებმა აღარ ვიცით საით გადავვარდეთ, რა მთას ვეცეთ,
რა გზით მივაგნოთ ამ ჩვენი გულის გამბობელს და რო-
გორ გაუსწოროთ მას ანგარიშები!

ამბობენ ქვეყანაზე მოიპოება მეტად იშვიათი და ძვირ-
ფასი ლითონი, სახელად რადი, რომელსაც ისეთი თვი-
სების სინათლე აქვს, რომ მისი სხივები თავისუფლად
ატანენ ყოველ გვარ ფარდას, კედელს და სახურავს გა-
რეთო. ამ კეთილშობილი ლითონის თვისებისაა სწორეთ
ჩვენი ილიაც. ამ შავი და ბნელი კუბოდამაც ნათლად
გამოსჭვივის ილიას მაღალი სული, ამ კუბოდამაც ყვე-

ლას გვარწმუნებს: რომ გავცოცხლდებოდე ჩემი სათხიარო და სავედრებელი ღმერთთან ეს იქნებოდა:

„მწყურს მე გამინათლდეს ცით ჩემი სული,
შენგან ნამცნების სიყვარულით აღმცნოს გული,
რომ მტერთათვისცა, რომელთ თუნდა გულს
ლახვარი მკრან,
გთხოვდე; „შეუნდე არ-იციან ღმერთო, რას იქმან!“

მაშ ამაოა ეს ზომა გარეშე ჩვენი შეზრზინება, უსარგებლოა ეს აწინდელი ჩვენი გულმოსულობა, ილიას დიდებული სულის შეურაცხება იქნება მისი მკვლევლებისაგან ჩვენის მხრით რაიმე ანგარიშების მოთხოვნა.

უცხო ყოველი მტრობა და შურისძიებაგან, ილია გვთხოვს გონება მოკრებით ჩავიხედოთ ყველამ თავთავის გულში და ყურადღებით გამოვიკვლიოთ, ჩვენც ხომ არ გვიდევს წილი მის მკვლევლობაში? ჩვენ ხომ არ შეგვიქმნია მისი სიცოცხლის მომსპობთა დაბადების ხელშესაწყობი პირობები, ვინაიდან ცნობილია, რომ მკბენარის მომრავლება პირდაპირი შედეგია ქუჩყისა და უფაქიზობისა?

ჩვენ რომ ილია თავის დროზე გვეცნო, ჩვენ რომ ილიას ნამცნები მოძღვრება ურთ-ერთის სიბრალულ-სიყვარულისა სამშობლოსათვის თავდადებისა და ქართველი ერის განვითარებისა მშობელი დედის რძესთან ერთად გვექცია ჩვენი არსებობის სისხლად და ხორცად, მაშინ არც დღევანდელი მარცხი შეგვემთხვეოდა. მაგრამ დამნაშავე ვართ ყველანი დიდიდან პატარამდე შენ წინაშე, სულთა ძაღლო! არც კაცი და არც ქალი, არც სწავლული და არც უმეცარი, არც დიდი და არც პატარა არ გაფასებდით ღირსეულად, არ გესარჩლებოდით თავდადებულად და სწორედ ამან გახადა შესაძლოთ შენი ძვირფასი სიცოცხლის მოსპობა ვერაგი სულისაგან.

შენტვის ისიც დიდი გასახარელი და სანუგეშო იქნება, რომ ეხლა მაინც შევიგნოთ ჩვენი მძიმე დანაშაული, ეხლა მაინც მივხვდეთ შენი მაღალი მოძღვრების მნიშვნელობას, ეხლა მაინც გავიხადოთ იგი ჩვენი მოქალაქობრივი არსებობის მტკიცე კანონად.

გლოვით შეპყრობილნო, საყვარელო თანამემამულენო! კავკასიონის ქედის მწვერვალზე მცხოვრებ ჩვენ ძმებს სვანებს ჩვეულებად აქვთ: თუ ვისმეს მათგანს უცაბედად კაცი შემოაკვდა, ნიშნად გულითადი სინანულისა გვერდზე იკიდებს მძიმე ლოდს. ჩამოვიკიდოთ ჩვენც დღეიდან მკერდზე ლოდი სინანულისა ამ ბრწყინვალე მცხედრის წინაშე, ჩვენი პირადი ნებითი თუ უნებლიეთი დანაშაულისა და მივცეთ ჩვენს დიდებულ მიცვალებულს უტყუარი აღთქმა, რომ არ ჩამოვიხსნით ამ ტვირთს, ვიდრე ჩვენც და ჩვენი შვილებიც არ შევითვისებთ სავსებით მისგან ანდერძად დატოვებულ მაღალ მოძღვრებას.

მშვიდობით, დაუღალაო დარაჯო, უბადალო მოძღვარო, თითით საჩვენებელო ჩვენო მაღალო ქირსუფალო, დაუვიწყარო ილიავ! უკანასკნელათ ვეამბორებით შენს გაცივებულ გვამს და გაძლევთ სიტყვას, რომ ხატად გვესვენება გულში კაცთა სიყვარულის შარავანდელითმოსილი შენი მაღალი გონების ცხადად გამომეტყველი პირის სახე. ამინ!

ეპისკოპოსი ლეონიდი.

სიწყევა წარმოთქმული 8 სექტ. სიონის ტაძარში

პანაშვილის წინ მე-2 საათზე.

გააღნიერდები და ვბედავ შენ ამ დიდებულ ცხედრას წინაშე ვსთქვა ორიოდ სიტყვა.

დღეს მთელი საქართველო დასტირის დიდებული მამულის შვილის ცხედარს. დღეს საქართველომ დაჰკარგა უუდიდესი მგოსანი, საუცხაო და თავდადებული საზოგადო მოღვაწე, სიამაყე ერთგული ლიტერატურისა. არა გვივარს ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე, — მოჭირნახული თავის ერისა. ის მოიკლა ბარბაროსების ბინძურის ხელით.

მაგრამ მოკვდა კი დიდებული ილია? „იქმენ მორწმუნე ვიდრე სიკვდილადმდე და მოგრე შენ გვირგვინი ცხოვრები საო“ (გამოცხ. 2, 10) გვიბრძანებს ჩვენ უფალი მონაქული იოანე დვთის მეტყველის პირით და ამით გვისახავს იმას, თუ რა ხაირი უნდა ვიყოთ ჩვენ ამ ქვეყნად, რომ დავიმკვიდროთ საუკუნო გვირგვინი, — გვირგვინი უკვდავებისა. ნეტარია ის, ვინც ამ ქვეყნად პირნათლათ ასრულებს თავის მოვალეობას, სწამს და თავგანწირულად ემსახურება სიმატლეს, ამას ისახავს მოქმედებად — მოღვაწეობის საფუძლად; „მატიოსის არს წინაშე უფლისა სიკვდილი“ ამხაირის კაცისა (ფსალ. 115, 6). ის უკვდავია მისი ნამოქმედართ, მისი ხსოვნა უკუნისამდე დარჩება მადლიერ ერში. ამისთანა კაცი სიკვდილის შემდეგაც თვისის ნამოქმედარ — ნღვაწით მასწავლებლი და დამრიგებლია, რადგან, მონაქულის თქმით, ის სიკვდილის შემდეგაც მეტყველებს (ებრ. 11, 4).

მაშასადამე არ მომკვდარა ილიაც; ის ცოცხალა. ის მხოლოდ გარდაიცვალა სიკვდილისაგან ცხოვრებად. თუმცა დასდუმდნენ მტევრმეტყველებით განთქმულნი ბაგენი, მაგრამ საქმენი მისნი მტევრმეტყველურადვე ღაღალებენ და იღაღალებენ. ის თვისი ნაშრომ-ნღვაწით უკვდავთ დარჩება, სანამ ქართველი ერი იარსებებს. მეტსაც: ქართველი ერიც რომ გადაგვარდეს, განადგურდეს უკუღმართ ღრო გარემოებათაგამო, მაშინაც არ იქნება დაკარგული დიდებულ მგოსან-მოღვაწის ხსოვნა, ვინაითგან ამ დიდებული საქართველოს შვილის ნაწარმოები ეკუთნის არა მარტო ქართველ ერს, არა-

მედ მთელ კაცობრიობას, რომლის ნაწილსაც შეადგენს ქართველებს.

განსვენებული დიდებულია თვისი მრავალმხრივი მოღვაწეობით სამშობლოს საკეთილდღეოთ. მისი ღვაწლის სიდიადე არის მიზეზი, რომ ასეთ მწარეთ დასტირის მას მთელი საქართველო. მაგრამ, ქართველნი, არა დაუფიქვარი დიდებული ილია სავლოვო — სტირალი, არამედ ბედისგან განწირული ჩვენი სამშობლო, — მისი დამკარგველი. განა არ კმარადა, რაც უკუღმართ დრო — ვითარებამ უბედურება დაგვატყუა თავზე, რომ ჩვენ თვითონ აუწიერელი უბედურება არ მიგვემატებია?! მაგრამ დასაჯებელი კია, ეს უმაგალითო ბარბაროსული შეგლეობა ჩაედინოს საქართველოს შვილის-შვილს იმ საქართველოსას, რომლის თავგანწირულად სამსახურში გაატარა განსვენებულმა მთელი ცხოველ და ათი წელიწადი.

თუ კი ეს ბრალი დაედო ქართველებს, მაშინ ჭეშმარიტად ჩვენი განწინდება, ხეობრივით დატყუება, ვეღურება, უკუღმართობა იქნება სტირალი. ამას უნდა დროით ჩაუფიქრდეთ. თუ გვინდა დავრჩეთ ქართველ ერად. — განსვენებული კი ნეტარია. მან კეთილად განვლო გზა „კვალი“, მისი ნაგალი წარუშლელია, ეკლიანი გზა გაკაფულია. ის უკანასკნელ წუთამდის ერთგულად ემსახურებოდა იმ იდეალებს, რომლებიც მან ამ ნახევარი საუკუნის წინად აირჩია ქართველი ერის საკეთილდღეოთ; ერთის ნაბიჯითაც არ გადახვევია, არ უდალატნია მათთვის და ამისთვის, მოცაქეულის თქმისაებრ, მზა არს მისთვის „გვირგვინი ცხოვრებისა“ (კამოცხ. 2, 10), გვირგვინი უკდავებისა.

დიდებულ კვამთა კარდაცვალებსაც კი აქვს ჩვენთვის რაიმე მნიშვნელობა, ისიც უთუოდ რამეს გვასწავლის. მივიჩნიოთ ეს ბარბაროსთაგან დაღვრილი სისხლი ჩვენი ეროვნულ ცოდვათა განსაწმენდად, უკუღმართ გზიდან მოსაქ-

ცხვათ, მთლად საქართველოს შვილთა შესაერთებლად განსა-
მტკიცებლად.

შეფიქრეთ ამ წინამდებარე ცხედარს, რომ ვაჩვენებთ
ნამდვილი აღმასრულებელი ამ მტნებისა, რომელიც განსვენე-
ბულმა თვისის მოღვაწეობით გვიანდერძა ჩვენ.

თუ ჩვენ გვქენება ერთობა ერთნულ იდეალების მსახუ-
რებაში, მაშინ უკუველია ჩვენი სამშობლო მხარე შეიძლება
კიდევ წარმოშობოს ილიასებრი დიდებული მოღვაწენი და
მაშინ კი საბოლოო განიხარების განსვენებულის დიდებული
უკვდავი სული.

დმერთო მალალო და ძლიერო, გვაკმარე ეს უბედურება.
ეს იყო უკანასკნელი მსხვერზლი, სამშობლოს საკეთილდღეოდ
და ჩვენთა ერთნულ ცოდვათა სახსრად შეწირული ერთნულ
ტრაპეხხედ. სიდაადე ამ მსხვერზლისა თავდება, რომ მომავ-
ალში ჩვენი უკუდმართობა, ჩვენი შეუტნებლობა მოსზობილ
იქნება და ერთობილის ძალით შეუუდგებით ზირნათლად სამ-
სახურს სამშობლო მხარის აღორძინებისას. თუ ამნაირი ღვა-
წლი დაგვდო ჩვენ ამ მსხვერზლის სისხლმა, თუ ჩვენ შეგვა-
ერთა მამულისათვის თავდადებით სამსახურში, — ეს იქნება
უკანასკნელი ჭეშმარიტად დიადი ღვაწლი დიდებულის ილიასი,
— მისი ხანგრძლივი შრომის სასურველი ნყოფი და გვირ-
გვინი. ჩვენის მხრითაც ეს იქნება ნამდვილი ვადის მოხდა,
მისი ანდერძის აღსრულება და თან საუკეთესო პატივისცემაც
განსვენებულის ხსოვნისა. დმერთმან მოგვეცეს ამის შეძლება.

საუკუნოდ იუფს ხსენება შენი, მამულისათვის თავდად-
ებულ, დიდებულ მოცხანო ილიავ!

არნიმ. ამბროსი

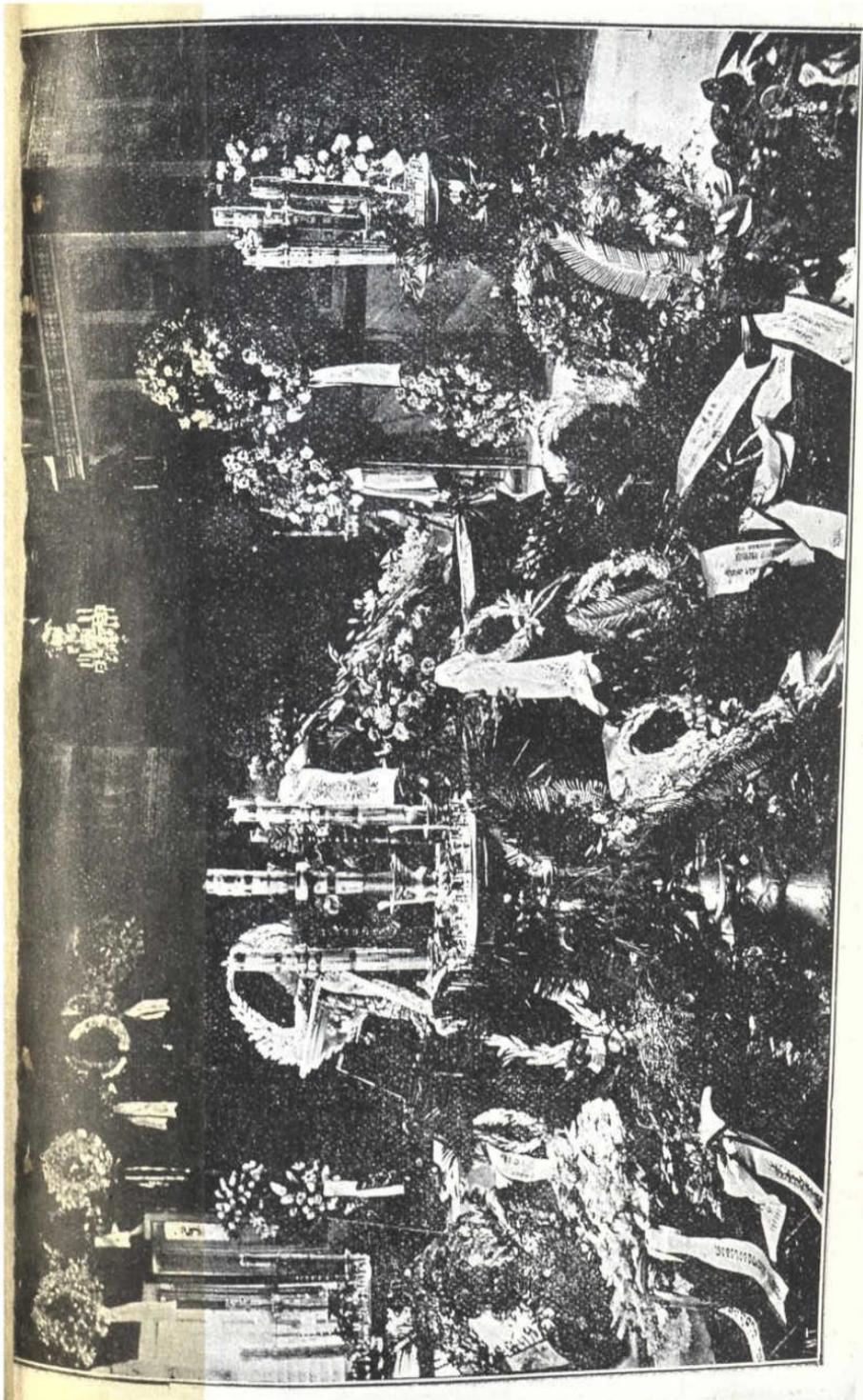
სიტყვა წარმოთქმული ილია ჭავჭავაძის თბილისში
ჩამოსვენების დროს, 7 სექტემბერს, 1907 წ.

მამულიშვილნო!

«ვინა სიტყვა საქართველოზედ — რა დიდი ღვინო კვდებოდ!» — ბევრმა რამ და ბევრმა ვინმემ! — ყოფილან ჩვენ ისტორიაში შავნი დრონი, როდესაც თავზარ — დამცემნი სიტყვანი — საქართველოს დიდი ღვინო კვდებოდა, — სიძარტლედ მოგვჩვენებია, გვჭვს შეუბყროია მთელი საქართველოს გონება, მართლა ხომ არ წახდა საქართველო საუკუნოდო! იყო ერთი, უკანასკნელი შავი დრო, ოდეს საქართველოს ღვინო ბოლიტიგურად მოკვდა, დამარხა რა თვისივე ხელით თავისი საკუთარი თავისუფლება, დამოუკიდებლობა, და შემდეგ, მთელი ასის წლის განმავლობაში, მთელი მისი არსება მამაკვდავი ხელსა დატავდა! — მაგრამ ამ შავ დროებზედ უფრო მჭერმეტყველად, უფრო შედგნად და უფრო კადნიერად ილია ჭავჭავაძის მკვლევებმა ჩამოგვძახეს ყურში მთელ საქართველოს — საქართველო, ეს დიდი ღვინო მართლაც მოკვდა, — მოკვდა წნეობრივად, და ეს სიკვდილი მისი საუკეთესო მის, მისი დიდების ვერაგულად მოკვდაში გამოიხატა!

ერთ დროს ჩვენც ვიყავით ური, ჩვენც შევადგენდით კაცობრიობის ნაწილს, ჩვენც გვქონდა ფასი და ხალხს გვეძახოდენ. ჩვენი კულტურა, — ჩვენი მწერლობა და მწიგნობრობა, შენეიერება, სიტყვა-კაზმული ლიტერატურა და სხვა, ჩვენი საზოგადოებრივი სიძლიერე — განთქმული იყო არა მარტო კავკასიაში, არამედ კავკასიის გარეშე. ჩვენი გურჯისტანის სიძლიერე თავზარსა სცემდა ირგვლივ-მამდგარ მრავალ მტერსა და ჩვენც ვიცავდით ჩვენს თავისუფლებასა, მიწა-წყალსა და კულტურას.

მე XI-XII საუკუნეებში საქართველო სიმდიდრით, ხელითა და გონებით გაბრწყინებული იყო, საქართველოს მდიდარმა კულტურამ, ქართულმა ძლიერმა ენამ წარმოშვა ჩანგი რუსთაველისა და, სიცოცხლით ხავსენი, ჩვენდა ვნდილობდით სამშვილშივილოდ განგვემტკიცებინა ეს ჩვენი ხლიერი და ნივთიერი სიძლიერე.

სკდალი სობის საკრებულო ტაძარში.

მაგრამ ვედარ გაუძეულით მრავალ-რიცხვან მტერსა, რომელიც ყოვლის მხრით გარს გვესია, ვიბრძოდეთ საუკუნეთ-განმავლობაში. ბრძოლის ველზედ, მთელი აწიის ურდოებს გაკაჟებული საქართველც ვერ გაუძლებდა, და ჩვენც ვიწყეთ ნელ-ნელა დაგარგვა იმ დიადი საუნჯისა, რომელიც მთელმა ერმა შეჭვრიბა თავისი შემოქმედებით ქაბთა ვითარებაში.

ადმოსავლეთით, დასავლეთით და განსაკუთრებით სამხრეთით მოგვადგა აუარებელი მტერი, მოგვწყვიტა საუკეთესო, თუ განათლებულეს ქვეყნები, შთანთქა ყოველი თავისველურობის და განადგურების წღვაში და შეამოვლა, შეასუსტა საქართველც სიგოცხლე.

მაგრამ მაინც ვიბრძოდით და რაღაც იმედით აღსავსენი დანარჩენ ჩვენ დიდებასა, ქიწიწყალსა და კულტურას მაინც ვირჩენდით. ასე მომდინარეობდა ჩვენი ისტორია მე XVIII. საუკუნის დამლევაძდე, და ეს ისტორი ერთი სანგრძლივი საუკუნეებითი წაშება იყო ქართველი ერისა, ჩვენი მუდმივი ეჭვი იყო, — საქართველც დიდმა ღომმა მტრის შიშის წარის დამცები დრიალი შესწყვიტა.

დასუსტებულმა დამცინებულმა და შინაურ, უთანხმობითა და მტრობით დადლილებმა მოვადწიეთ მე XIX საუკუნის კარაძდე. იმდენი სულიერი ძალაც ადარ შეგვკვივდა რომ სურვილი, ძველებური ვაჟკაცური ფოლადის სურვილი მაინც შეგვრჩენდდა ბრძოლის განგრძობისა.

თუშცა კი მთელი საქართველ შეიძრა, ოდეს ხენა სურვილი ერეკლე მეფისა საქართველც რუსეთისათვის გადაეცა, თუშცა საქართველცშიდაც გამოჩნდენ დემოხთენები რომელთაც სურდათ გაუნდრციელებინათ დიდი ხანის იდეალი საქართველც კვლავ შეერთებისა, მაგრამ არაგლის დიდი ხანია გადაეწყვიტა ბედი ქართლისა», და არა მარტო ირაგლის, არაშედ მთელ მაშინდელ თავად-აწნაურობას, რომელიც განაგებდა საქართველც ბედ-იდბალს, — და საქართველცმაც თავისი ხელით გამოიჭრა ყელი რუსეთის ტახტის წინაშე. მთელი ჩვენი ბოლიტიკური უწნეობა, მთელი ჩვენი სულიერი დადლილობა მაშინ გამოჩნდა. არავითარი პრეტესტი საღსის

მწიფ, არავითარი ძახილი «ქართველ ხელი სძალს იკარ» — ისა. — გარდა თავ-განწირულ ბატონიშვილთა, რამელთაც ჩვენი უბირველები თავადები მგლებივით დასდევდენ დასაჭირავად. რაც დამკვიდრდა რუსის მთავრობა ჩვენში და შეუდგა ჩვენი ცხოვრების განადგურებას. სკვითუნი ვერაგობით, მაშინ იკბინა ხალხმა თითხედ, მაშინ მოხწვდენ სძალს. მაგრამ გვიანდა იყო, და იმ დიდმა და პატარა აჯანყებებმა, რომლითაც საგსუა მე-XIX საუკუნის ჩვენი ისტორია, ვეღარ განხდევნა ძლიერი მტერი, რომელიც მთელი თავისი უკულტურობითა და კულურობით დაგვაწვა თავხედ.

ჩქარი ნაბიჯით მთელი საქართველ გაბრწყინვალეულ კულტურიდან გაველურებამდის, სრულ დეკადანსამდის ჩამოვვლით მე-XIX საუკუნეში, მაშინ როდესაც სხვა დამოუკიდებელ ერები, ან ის ერები, რომელთაც გაასწრეს მტრის კლანჭებიდან თავის დახწვა, წინ მიდიოდენ და მე-XIX საუკუნის ბრწყინვალე შემოქმედობაში მონაწილეობას იღებდენ.

მე-XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ჩვენში აჯანყებებმა უნაყოფოთ ჩაიარეს და საქართველს უფრო მეტი განადგურებით გათავდენ, ჩვენი დაღაჩრება უმწვერვალესი ხარისხისა იყო. თავად-ანაურობა მტრის ლაქიად განდა, მოდალატეებად, საქართველს მტრად. ჩინ-მენდლებით შეიმღხა მთელი ბრწყინვალე წოდება, ინტელიგენცია თითქმის სულ არ იყო, და ჩვენი მწერლობა ოდნავდა ბჭუტავდა, ისევე იმ ჩინოხანთა კალმის ქვეშ! თუმცა გრივლ და ვასტანგ ორბელიანებმა, ნიკოლოზ ბარათაშვილმა და სხვებმა დიადი, გვიანური შემოქმედებითი ნიჭი გამოიჩინეს, ენის სიმდიდრე, ჩვენი ენის საუნჯე თვალ-წინ გარდა-კვიშალეს, მაგრამ მაინც მათ შეჭქმნეს ებოქა ჩვენს ლიტერატურაში, შემოქმედება მათი სიდიდით ვერ იყო ძლიერი, ამას ჩვენი დაბეჩავებული ცხოვრებაც ვერ უწყობდა ხელს, — და ამიტომაც ისინი ჩვენი სალი მწერლობის წინამორბედებად უნდა ჩაითვალონ მხოლოდ, და ამა შემქმნელებად.

მაგრამ დადგა შესამდგე წლები, ის ხანა, როდესაც ბარბარულმა რუსეთმა გაიღვიძა, რადგან მიუღმა კაცობრიობამ ამირანისებური ხიძლიერით დიდი ნაბიჯი წარსდგა წინ, და ჩვენს ქვეყანასაც მოხვდა ამ საყოველთაო აღელვებული ზღვის ტალღები. ჩვენი ცხოვრებაც შეინძრა, შეტოვდა, და ამ ახალ მოძრაობის თავის გამომსატყველნი უნდა გაჩენოდა. გაუჩნდენ კიდევ: ჩვენშიაც დაიბადნენ — აკაკი წერეთელი, სერგეი მესხი, ნიკო ნიკოლაძე, ილია ჭავჭავაძე, გიორგი წერეთელი და სხვანი, და ამათ იკისრეს ხელმძღვანელობა ჩვენი ცხოვრებისა. აღდრძინდა ჩვენი ლიტერატურა, აყვავდა პოეზია, გაჩნდა პოემლიტიტიკა, გაჩნდა ახალი წესები ლიტერატურულ შემოქმედებისა, — და ჩვენც ცენტრით მაინც გავერთიანდით კაცობრიობაში ამ მწერალთა და მოღვაწეთა წყალობით. და სწორედ ილია ჭავჭავაძე იყო ბირველი იმათ შორის, — ჩვენი საუკეთესო პოეტი, რომანისტი, პუბლიცისტი, გვირგვინისტი, ასე გახინჯეთ სოციალური.

ენა მკვდარი და მსოფლიო რამოდენიმე «წინამორბედთა» ბირში შეტყველი, ენა მდიდარი, მამინ დაკარგული ჩვენი ერის «განათლებულთა მიერ» ისე ლაჩრულად, რომ ლაპარაკსაც აღარ გადრულდნენ ქართულად, ენა, რომელიც ათახის წლებით შევინახეთ და შავთა დროთა გადაკვავიწყეს, აღადგინეს ზემოლსხენებულმა საქართველს შვილებმა, და ილია ჭავჭავაძე ბირველი იყო, ხალხის ბირისაგან მოგვესმა მძლავრ ქართულად ნათქვამნი სამაგალითო, უმშვენიერესნი ქუხილებანი მისნი.

ჩვენ ქვეყანას ათახი გასაჭირი ადგა, კაცი არავინ იყო ზმის ამომღები, ყველა საჭირბორბორად, და ილია ბირველი კლ, რამ შენსიერების იარაღით აღჭურვალი სწყვეტდა უფლს შესამღებებლ ჩვენის ცხოვრებისა თავისებური დროით და იმავე მშვენიერი ენით, რომელიც მან გავინა თავის ლიტერატურულ ნაწარმებში; ილია იყო ბირველი პუბლიცისტი. გლესთა მუდმივი მეგობარი, მისი მეგობრობას მხატვრად როგორც «გლახის ნაამბობში» და «ნათ ქვრივებში», ისე ბატონ-ყმობას, მონობის წყევლულვაში და გმობაში, — როგორც საჯარო კრებუ-

ბუნდ, ისე თავის პუბლიცისტურ ნაწარმოებში. იგი მუდმივი დამცველი იყო შრომის ინტერესებისა, და მამინ როდესაც საუკეთესო დემოკრატიებიც კი მთელი ევროპისა პარიზის გომქუნას უშეკრად, ურცხვად და ცინიკურად იხუნიებდენ, — ილია მის დამცველად, მისი დიდების ქართულ ჩანგუნედ მომდერლად გაძღვიდა ჩვენში. ეს მამის, — თვით სოციალიზმის პრინციპებიც კი არის გატარებული მის მრავალ თხზულებებში. «შრომის აზრზე», — აი რა იყო ილიას იდეალი!

საქართველს დაბეჩავებულ საზოგადოების ორგანიზაციონებში იღებდენ. ილია ჭავჭავაძე იყო სწორედ ის ადამიანი, რომელსაც უდიდესი დიპლომატიური მათ შექმნასი და მათში მუშაობასი. მარტო ბანკში და წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში რამდენი ენერჯია ჩაჰკლა ილია ჭავჭავაძემ ქართველი საზოგადოების ასაღორძინებლათ, სამაგალითოდ განსხვავებულად თუ დაუკვირდებო, ადამიანი, და ღირსეულად დაათვახებს ილიას შრომასა და დიპლომატიას.

ილიას, ილია ყოველ მხრივი მოღვაწეობით კაცილებით მაღლა იდგა ყოველი თავის თანამედროვეებზე და თანამოდღვაწეებზე, — თავისი მრავალ ფეროვანი ნიჭითა და ყოველ მხრივი შემოქმედებით.

მაგრამ მე ილიას უწინარეს ყოველისა ვათვახებ როგორც მამულიშვილსა. ის იყო მართლაც საქართველს გუშაგი მთელი ნახევარი წლის განმავლობაში ერთგული. ორბელიანი ამბობდა ძველ ქართველ ვაჟკაცებზე. — «ვამ მას მტერსა ვის ანუ გლდენი, ანუ ტყეთ სიღრმე არ დაჰფარავიდნენ, ვითარ, შურდულებსა, ესრედი შევარდენს მიეხვოდნენ და შემუხვრიდნენ!» — ი. ილია სწორედ ასე მამულიშვილი იყო ჩვენ მოქალაქეობრივ ცხოვრებაში. მას მტერსა ვის ანუ ბოდიში, ანუ იესუიტობა არ დაჰვიდა, — ვით — ვუფხვი ილია მივარდებოდა მას დ მუხვრიდა თავისი ცოდნითა, ლოღივითა, და. — რაც მდიერია, — სიძარტლითა, რადგანაც ილიას არა მ ჩვეულებად მტერს გამომჰკამათებოდა, რამ მის სიძარტლესა მხედავდა. განსაკუთრებულს რისხვით

მღვდლები იყვნენ სიღმე შინაურს, მტრებს, რომელიც ცხვრის ტყავში გამოხვეული შინ იეზუიტობდა და თავს იკატუნებდა, გარეთ კი ღებობდა და საქართველს განიბრებდა. სათვის არფერსა ზღვაავდა. «მტრისა შინა ყოლახა, ლახისა გზასა ზედ წოლა ტკბილ» — იტყოდა სიღმე ილია ძველ ვაჟკაცთა თქმულებას, და მართლაც ვინ გაუძლებდა მის დიალექტიკას, მის შეუდარებელ, მწარე დაცინვას და მძიმე მსჯელობას, რომელიც ვულკანის ჩაქუჩივითა სგემდა თავში მტრს და მტვრად აქცევდა მის სუბსა და იეზუიტურ არგუმენტებს. მასთანაც შეუდარებელი ორატორი, იგი იყო ჩვენი ბირველი მამულიშვილი, მძქალაქებრივი ვაჟკაცობითა და სიბრძნით ჩვენი ციციროლია, «მამა ჩვენი სამშობლოისა», — და აკი მისი გული ხვდა წილად! ჰი ისტორიავ, საკვირველ არიან საქმენი შენნი!..

და ეს ილია ჭავჭავაძე, რომელიც შეუდარებელი ბლექტი იყო, შეუდარებელი ბუბლიცისტი და ჩვენი ბირველი ეკლნმისტი და სოციოლოგი, ბირველი საზოგადო მღვდლავე, ბირველი მამულიშვილი, რომელსაც ერთად ერთსა ჰქონდა სული თავისუფალი ადამიანისა იმდენ ლახართა და მღერისხლის ბატონთა შორის, — ეს ი. ჭავჭავაძე დღეს კუმში ხდევს მთელი საქართველს წინაშე, ქართველის ხელით განგმირული, ჩვენდა სახირცხოდ, სატირლად და საგალალოდ!

თურმე სულ ტყუილი ყოფილა ჩვენი იმედი, რომ ცოტათი მაინც წინ წავუდით მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, სწორედ ისეთი კაცების წყალობით, როგორიც იყო ილია ჭავჭავაძე; სულ ტყუილი ყოფილა ჩვენი წნეობრივი ბრძგრეხსი, თურმე კიდევ უფრო დავცემულვართ!

აკი, რომლისათვისაც არის ხანგრძლივი სამახური-სათვის იუბილეი უნდა გადაგვესადა, დაფნის გვირგვინით უნდა შეგვემკო მისი შუბლი, ტრიუმფით უნდა შემოგვეფანა და მამვრალი მხცოვანი ჩვენს სატანტო ქალაქში, ტყუით გავკმირეთ, ეკლის გვირგვინი დავადგით და მისი კუმლ შემოვიტანეთ დღეს აქ, ჩვენდა საუკუნო შესარცხენად.

ვაგლახ, ბედმავე საქართველო! ვინ რას იტყვის, რომ გაგიგებს ჩვენს ასეთ საქციელს, ვინ რას იტყვის, რომ გაიგებს, ვინ ძღვევით, ვინ დავმარსეთ ჩვენივე ხელით ტყვიით განგმირული! — საქართველოც ერი, ლაჩარი, ზნე-დაცემული, გარზნნილი, უგრძნობელი, რომელმაც მთლად დაჭკარვა კაცთა ხანე, — აი ამ ერმა თვით მოჭკლა თავისი საუკეთესო ძე და ყოვლად უგვანონი, უმწკავსონი და სულელნი დაიტოვა თავის ცხოვრების წინამძღოლებად — აი რას იტყვიან, — და მართლაც რას უნდა გამოვლოდეთ ადამიანი იმ ერისაგან, რომელსაც მონური ხილარე შეჭმარვია, რომელიც ეს სამი წელიწადია გაჭყვირის ძლიერად, გაჭყვირის შავი ზღვის ნაპირებიდან დაღესტნის საზღვრებამდე — ძირს ჩვენი საკუთარი თავისუფლება!.. მართლაც და — «სხვა საქართველო ხად არის. რომელი გუთხე ქვეყნისა, ერი ძაბუნია, ლაჩარი, მონილი თავის ბედისა; შავთა დროს სრულად შეხვდაღეს მის გული ადამანტისა, აღარც მხნე, აღარც მდურალი, მოძულე თავის მიწისა», და თავისა წარსულისა, თავის კულტურისა, თავის საკუთარ შვილთა, რომელთაც შუბლში ტყვიით უშახპინძლდება!

ესლა რაღა უნდა ვქმნათ? — უპირველეს ყოვლისა, მე არ ვკითხვები აქ წარმოდგენულ სიტყვებს, — ილიას ხსოვნას «შურის ძიება» არ ეკადრება! კი — ეკადრება! ამ სირცხვილს მხოლოდ შურის ძიებით გავაქარწყლებთ, შურის ძიება მთელი ერისა იმ უმგებავსთა წინააღმდეგ, რომელთაც დღეს მთელი საქართველო ძაძით შემოღებ და მთელ ქვეყანაში გააბიაბრუეს, ერთად ერთი საშუალება მთელი ერის გასამართლებლად, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ყველანი დამნაშავენი ვიქმნებით ილიას წინაშე! ყოველივე სხვა ერი ჩვენს ალაგას ამასვე ჩაიდენდა, ჩვენ სიხუმე ჩვენი ჭეშანიური თვისებისა და დიდ-სულოვანების დამამტკიცებელი კი არ იქმნება და, არამედ ჩვენი სიხუბტისა და გულგრილობისა!

მაგრამ ასეთი შურის ძიება ვერ დააკმაყოფილებს ჩვენ შეურაცხყოფილ თავმოყვარეობას, ჩვენ უნდა ყველამ ჩვენი ნერვით გულში ის მტრებიანი, რომელნიც ილიამ თავის

თსულებებში გაატარა და გვიანდერმა. სიყვარული საქართველსი, იმ განსვენებულ «საქართველსი», რომელიც აგრეთვე მისი თანამოდვანის, აკაკის გულსაც მუდამ ატოვებდა, სიყვარული ჩვენი ძინა-წყლისა და მისი შენახვა, რაიც ილიას აწრით უმთავრესი საშუალება იყო ჩვენი ერის სიცოცხლისა, სიყვარული ქართველი ხალხისა, რომლის გუშაგად მუდამ უნდა იდგეს ყოველი ჩვენგანი, რომლის უფლებაც არავის უნდა შევალახვიოთ, ისე, როგორც ილია არავის ამღევდა ამის ნებას — აი, რა არის ილიას ნაანდერძევი. შევქნათ ჩვენც ისეთი ქართული საზოგადოებრივი წრე, — სადი და ზნეობით აღმადლებული, რომელშიაც შესაძლებელი აღარ იქმნება ასეთი დანაშაული როგორსაც ესლა ვხედავთ, — მზოდოდ ეს დაგვაკმაყოფილებს, ეს მოგვბანს მოცხებულ ჩირქს, ამით უკვდავყოფთ ილიას ხსოვნას.

მაგრამ ამ დიად საქმეს ვინ იცის ადვასრულებთ თუ არა, — ჯერ-ჯერობით ვი ჩვენი დაგემა ილიას მოკვლამი გამიხატა, ამ უხამინელებს დანაშაულში, რომლის მხავსიც კაცობრიობას არა უნახავს-რა. ვინ იცის, როგორი იქნება ჩვენი მომავალი, აწმყომი კარგი რაც იყო — აი ამ კუბომი ახვენია, ჩვენ სულთაგანვე დათრგუნვილი და შეგინებული! დაგვრჩა მზოდოდ სახოწარკვეთილება და ძლიერი ეჭვი ჩვენი მომავალისა!...

შენ კი, დიდებულად ადამიანად, ივერიის ტანჯულად ძევ, გვაბატე აქ შეგრებილ სრულიად საქართველს, რომ სწორედ იმ ადგილას მოგისბოდ სიცოცხლე ჩვენმა ზნეობით დაგემაძ, სადაც შენ გულამოხვნილი სტიროდი «ბედსა ქართლისასა», გვაბატე, რომ შენს შუბლს ტყვია ვარგუნეთ წილად დიდების გვირგვინის მაგივრად, გვაბატე რომ ჩვენ სატანტო ქალაქში ტრიუმფის მაგივრად სამგლოვიაროდ ბროცესსია გავიმართეთ! გვაბატე, — ეს შეეფერება შენ დიდ სულღვანობას! იქ, ზევით, ბოქტო მიერ შემკულ, მდებარე მთაწმინდაზედ განგასვენებთ, ჩვენ მსოცვან, ტანჯულსა, ისტორიულ დედაქალაქ თბილისს რომ ბატონობს იდუმალად! მაგრამ ვაგლან ჩვენ, რომ იქიდან «ვეღარ კადმოხედავ შენსა სამშობლად მხა-

რეს და ტკბილის ჭიკჭიკითა ვედარ დაატკბობ მის ანუ-
მარეს», ვედარ იხილავ ძღმავალში შენსა ივერსა, «ფენიქ-
სებრ განახლებულსა», თუ ძღმავალმა ეს ბედი კიდევ
გვარგუნა, მაგრამ აწმყელში მაინც ბედნიერი იქნები, წად-
გან ვედარ იხილავ ავრეთვე იმ სიწითლეს, სიბნებელს
წმქელიც აწ დაგეძულმა ივერმა სჭაძა შენი წამებითა და
წმქლის ჩირქსაც იგი დიდხანს ვერ მოიძანს!

Bâton.

აკაკის სიტყვა.

ახალ-მოძრაობის წინამორბედი, მაგრამ საწაღმართო-
სი და არა საუკუღმართოსი, დღეს უკუღმართად მოკ-
ლული, ძვეს კუბოში ჩვენ წინ და, თითქოს, გვეკით-
ხება: „რა დავიშავეთ, რომ ეს დღე დამაყენეთო“?
გვეკითხება და ჩვენ, ქართველებს, თავის გასამართლე-
ბელი საპასუხოდ ვერა მოგვიხერხებია რა!... და მეც,
როგორც ქართველს, მწუხარებას გარდა, სირცხვილიც
ენას მიბაძს, ველარას ვამბობ და გადავდივარ საპირადო-
ზე: მშვიდობით ძმაო! — გარემოებამ გადაგვაბა ჩვენ
ერთმანეთზე. ნახევარ საუკუნის განმავლობაში ერთს
ულელს ვეწეოდით; ერთი გზით დავდიოდით. ახლა ჩე-
მი მარტოდ დარჩენა, დაობლება საქმელოა, მაგრამ ეჰ,
არ ღირს პირადობაზე რაიმეს თქმა და ისიც ჩვენში
დღეს!...

შენ კი შენი ქვეყნიური ვალი შეასრულე და განი-
სვენე სამარადისოდ. ამიერიდან ეკუთვნი ისტორიას. შე-
ნი საქმეები და ღვაწლი თავის-თავად იღალადებენ. იმათ
ჩვეულებრივი მითქმა-მოთქმა ველარც არას დააკლებს
და ველარც რაიმეს მიუმატებს! თუ საქართველოს სიკვ-
დილი არ უწერია, მაშინ იმასთან ერთად შენც უკვდა-
ვი იქნები და თუ სასიკვდილოა, როგორც ზოგიერთებს

სურთ და გონიათ, მაშინ ნეტავი შენ, რომ მაგ შენი სიკვდილით წინა-უსწარ მის სიკვდილს და თვალით ველარა ნახავ! როგორც სიცოცხლე, ისე სიკვდილი შენი გახდა მიზეზად ხალხის ამოძრავებისა და აჰა საქართველოს ყოველ კუთხიდან თავ-მოყრილნი გეხვევიან გარს!.. და ვინ იცის, ეგება სიკვდილით მაინც განამტკიცო ის, რასაც შენი სიცოცხლე შესწირე: ერთობას, თანასწორობას, ძმობას და სიყვარულს! მშვიდობით, ძმაო!.. საუკუნოდ იყოს ხსენება შენი!..

ვლ. მიქელაძის სიტყვა.

ილია მოჰკლესო, და ამ ამბავმა თავზარი დასცა მთელ ქართველ ერს. ილია ჭავჭავაძე მოჰკლესო, და ამ ხმამ გააოცა ყველა ის, ვინც ქართველ ერს იცნობს. და ვინ არის ისეთი, ქართველ ერს იცნობდეს და ილიას კი არა.

მოჰკლეს ილია ჭავჭავაძე, ჩვენი სახელი, ჩვენი შვენება. მოჰკლეს მთელი ერის პირველი კაცი. გული ტყვიით გაუგმირეს — გული, რომელიც ქვეყნისათვის სწუხდა, სძვერდა, ღელავდა. შუბლი ტყვიებით დაუხვრიტეს, მშვენიერი, ნათელ-მოსილი და ჭკუით გაბრწყინებული შუბლი, რომელიც სამშობლოზე დარდის გამო მუდამ ნაოქად იყო ხოლმე შეკრული. მოჰკლეს მოხუცი, რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე სამშობლოს შეაღია, მოჰკლეს იქ, იმ არაგვის პირად, რომელსაც ეუბნებოდა:

... ჩემის მამულის დიდება ძველი
შენს წმიდა თვალ-წინ აჰყვავებულა;
მიყვარხარ მისთვის, რომე ქართველი
აქ, შენს კიდებედ, დაბადებულა.

ილია ჭავჭავაძის ნამოქმედარი და ნაწარმოები სა-

ქართველოს ნახევარ საუკუნის ისტორიას აღბეჭდავს. ვინც ილიას ნაწერს და ნათქვამს გაითვალისწინებს, ის საქართველოს მეცხრამეტე საუკუნის ისტორიას შეითვისებს.

რა ვიყავით ამ ორმოც-და-ათის წლის წინად? ჩვენი მაშინდელი სულიერი და ჴნეობრივი არარაობა ილიამ აღბეჭდა და სარკესავით დაგვანახვა. გაიღვიძეთ, აღსდევითო, კაცი ადამიანიც უნდა იყოსო. ქართველ დედას ასწავლიდა.

შვილს შთააგონე კაცთ სიყვარული,
ძმობა, ერთობა, თავისუფლებაო.

ყოველი მონობა საზოგადოდ ორი ჯაჭვით არის გამაგრებული: ერთი უფლებბრივია, მონობა დაკანონებულია. კანონი მოისპო, ჯაჭვიც დაიმსხვრა, გარეგნობით მონობაც მოისპო. ხოლო მეორე ჯაჭვი თვით ადამიანის, საზოგადოების ცნობიერებაშია გამაგრებული, მის გრძნობაში, ხასიათში. ამ ბორკილის დამტვრევა უფრო ძნელია, მეტი დრო უნდა. კაცის გრძნობა, გონება, სინდისი უნდა გაიწმინდოს, გასუფთავდეს. ამას ხანგრძლივი, მედგარი ბრძოლა უნდა, და ამ ბრძოლას მოანდომა ილიამ მთელი თავისი ნიჭი და კალმის ძალა. ბატონ-ყმობის მოსპობას ჯერ რუსეთში შეუდგნენ.

მესმის, მესმის სანატრელი
ხალხთ ბორკილის ხმა მტვრევისა,
ღმერთო, ღმერთო ეს ხმა ტკბილი
გამაგონე ჩემს მამულშიო,

ნატრობდა პოეტი. „ღლიურ ლუკმისათვის ტანჯვა, შრომა და მწუხარება“ ილიას უწყლოლებდა გულს და თავის გოდება ლექსად აღნიშნა „მუშაში“.

ილიას ორნაირი სიყვარული უნათებდა ცნოვრების გზას: ჯერ კაცისადმი სიყვარული და მერე სამშობლო-სადმი.

„კაცო! გიყვარდეს“.
ცათ შთამომძახეს,
როს ნათ დამბადეს.
ყველგან ეს სიტყვა
ლამპრად წინ მიმყვა.
და ქვეყანად ჩემ სვლას
სცემდა წმინდ ნათელს,
მისთვის გეტყვი ძმას:
შენცა გიყვარდეს!

და აი მამულზედაც რას ამბობს:

მას დედის ძუძუ ტკბილი
შხამათაც შერგებია,
მამულისთვის სიკვდილი
ვისაც დაზარებია.

ახლა მოიგონეთ განსვენებულის საზოგადო მოღვაწეობა. ნახევარ საუკუნის განმავლობაში განა იყო ჩვენში ისეთი საზოგადო. საქმე, რომლის სათავეში იგი არ მდგარიყოს, რომელიც არ გაებრწყინებინოს თავის ნათელ ქკუითა და გონებით. და აი, ესეთი კაცი დღეს ტყვიებით გულ-განგმირული და თავ-დამტვრეული წინ გვისვენია. ბოროტება, უმეცრება, ვერაგობა, უარყოფა იმისა, რაც კაცის საუნჯეს შეადგენს, ამხედრდა ამ კაცზე და დალილს, დაქანცულს მებრძოლს დამშვიდებით სიცოცხლე არ დაასრულებინა ვაი, სირცხვილო! ვაი უბედურო, შეურაცხყოფილო ქვეყანავ! ვაი, უბედურო ერო! შენ გგლოვობ და არა ილიას. შურისძიება გვწყურია, ხელი ხმალს იკარო“, გაისმა გულიდან ამახეთქილი ხმა. მაგრამ არა! შურისძიება ილიას სახელს, ილიას ხსოვნას არ შეშვენის, არ ეკადრება. დეე, ილიას სისხლმა, ასე უღვთოდ დანთხეულმა, გონს მოიყვანოს, სულით აღამაღლოს, განასპეტაკოს ის გაბრწყინილი, დაცემული, გავერაგებული და ყოვლის ჩვენის

საუნჯის უარყოფელი ნაწილი ჩვენის ერისა, რომლის სიღრმიდან ილიას მკვლევლები მოგვევლინენ.

ქართველი ერი, ჩვენი ქვეყნის სასიქადულო შვილო, მუხლს მოიდრეკს შენს წინაშე და ეამბორობა შარავანდედ მოსილსა სახესა შენსა.

ვაჟა-ფშაველას სიტყვა.

ბნელმა ძალამ აისრულა თავისი საწადელი. ეს ძალა მუდამ ეძებს მსხვერპლს თავის საკვებად და სასახელოდ; მისი საკვებავია უსამართლობისაგან დაჩაგრული სიმათლე, პირადი ინტერესი საზოგადო სარგებლობის ნაცვლად და დაბნელება წყვდიადით სინათლისა. ბნელი ძალები არსებობდნენ როგორც ღღეს, ისე წინადაც და მომავალშიაც არ მოისპობა მათი არსებობა, ვიდრე ნათელია, ვიდრე სიმათლე ებრძვის უსამართლობას, საზოგადოებრივი ინტერესი — კერძოს. იქნება თქვენგანმა ბევრმა არ იცოდეს, რომ ილიას მოკვლას უპირობდნენ ამ 40 — 50 წლის წინად, მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი შეებრძოლა ცხოვრების დახავსებულს ფორმას — ბატონყმობას. მაშინ არ იყო სწავლა-განათლება ისე გავრცელებული, როგორც ღღეს არის, არც მეთაურობდა; სად იყო მაშინ ამდენი ქართული წიგნი, ჟურნალ-გაზეთი, მაგრამ ბუნებრივი კეჟა და ნამუსი იმათ მეტი ჰქონია. მეტის-მეტად ნაწყენმა ბატონებმა თავ-ხედურის საქციელით ახალ გაზდა კაცისა, „კაცია-ადამიანის“ ავტორისა, დაზოგეს მისი სიცოცხლე იმ მოსაზრებით — იქნება საქართველოსთვის სასარგებლო კაცი დადგესო, იქნება ილიას რჩევა და მოძღვრება სჯობდეს, როგორც ნასწავლ კაცისა და არც მოსტყუვდნენ. ღმერთმა დაიფაროს, მაშინ რომ მოეყვანათ თავიანთი განაჩენი სისრულეში,

წარმოიდგინეთ რამდენს რასმე დაჰკარგავდა საქართველო! მთელი 50 წელი განსვენებულმა საქართველოს ბედი კალთით ატარა, იყო მისი დარაჯი; როგორც დედა ერთად-ერთს ჩვილის შვილსა, ისე დასძრწოდა და დაჰკანკალებდა ან არ შემიცვიდეს, არ მომიშვიდესო. მოსეულს მტერს, ვინც საქართველოს ისრებს ესროდა, იგი პირველი აგებებდა თავის მკერდს, შემოქმედულს ხმაღს პირველი უფარებდა ფარსა.

ეს მწერლობაში. მწერლობის გარეშე ხომ უთვალავია მისი ღვაწლი: ყველაფრის ჩამოთვლა მეტია, ვინაიდან ეს ღვაწლი ყველა ქართველმა კარგად უწყის. და დღეს კი, როცა უფრო ვითომდა გავნათლდით, დავკარგეთ ნამუსი, ადამიანობა, არ დავინდეთ მისი ქალარა. განსვენებულს კი დიდი იმედი ჰქონდა ახალგაზრდობისა და ამიტომ ნანასავით უმღეროდა მის მიერ აღზრდილ საქართველოს, წყლულ გულს ანუგეშებდა: „შვილები წამოგესწრნენ ვაჟ-კაცნი, გულ-მტკიცენი; მათი საგონებელი შენ ხარ და შენ იქნებიო“. მაგრამ ეს სრულიად არ გამართლდა, იმათ შორის მახინჯებიც გამოერივნენ. გამოერივნენ ისეთნი, რომელნიც თვით საქართველოს ჰკლავენ: უარყოფენ ენასა, ეროვნებასა და თვით ტერრიტორიასაც-კი, რა არის, მაშ, თუ არ კვლა საქართველოსი?

ვიმედოვნებთ მხოლოდ იმითი, გვრჩებიან სხვა ახალგაზრდებიც, რომელთაც არ უღალატეს ილიას ანდერძს; საქართველოს ბედილბაღს თავს ევლებიან და „საგონებლად“ გაჰხდომიანთ თავიანთი დაჩაგრული, დაბეჩავებული, შეურაცხყოფილი ეროვნება.

დიადო მგოსანო! ყველანი ერთად ვსდებთ ფიცს წინაშე შენის დიდებულის ნეშტისა, რომ შენ მიერ აფრიალებული დროშა არ დავსწიოთ დაბლა, არამედ

იგი გვექიროს მაღლა, თვალსაჩინოდ და ვემსახუროთ
შენ მიერ ნაანდერძევ იდეალებს — ძმობის, ერთობის,
თავისუფლების და სიყვარულისას მტკიცედ, შეუღრეკე-
ლად. ვუწყი, რომ შენი აჩრდილი არ დაივიწყებს სა-
ქართველოს და სხვა გმირებთან ერთად დაჰხედავს, ათას-
ში ერთხელ მაინც გაიგოს ჩვენი ყოფა-ცხოვრება, —
გავიზარდენით, ავმალდით თუ დავეცით უარესად და
დავკინდით და შეგვავედრებს ღმერთს, რათა მოგვეცეს
მან ძალა გაუკეთესებისა, ერთობისა, სიყვარულისა, —
ქკუა-გონება ნათელი, რათა არ გაჰქრეს შენი საყვარე-
ლი, სათყვანებელი ერი, ლამაზი გარეგნობით, გალამა-
ზდეს ყოფა-ცხოვრების სათანადო წყობილებით.

მშვიდობით, საუკუნოდ იყოს სახსენებელი შენი,
დიდებულო აღამიანო!

იაკ. ფანცხავას სიტყვა

აქ, ამ ადგილს დრო არ არის, ჩვენ უკვდავ ილიას
მოღვაწეობაზე ვრცლად ვილაპარაკოთ. ილიას ნიჭი ისე
ღიადია და მრავალ-მხრივი, მისი მოღვაწეობა ისე ღრმა
და ხანგრძლივი, რომ იმის სამშობლოსათვის ზრუნვა და
ღვაწლი მომავალ თაობათათვის კვლევისა და ძიების
საგანი იქნება.

მივაქცევ ყურადღებას ჩვენის პოეტის პოეზიის მხო-
ლოდ ერთ მხარეს, რომელიც, რამდენათაც მე ვიცნობ,
ჩვენს მწერლობაში ჯერ აღნიშნული არა ყოფილა. ამ
პოეზიის საგანი არა თუ ერი და სამშობლოა, არა თუ
დაბეჩავებულ გლეხ-კაცობაზე ზრუნვაა, არა თუ ერთა
და პირადობათა თავისუფლება და დამოკიდებულება,
არამედ რაიც ფრიად საგულისხმოა, ამ პოეზიის ერთ
უმთავრეს საგანს შეადგენს „შრომა“, „შრომისა

„შვილის“ სვე-ბედი და „შრომის სუფევის“ დამყარება. ჩვენში ილიამ პირველმა და ჯერ-ჯერობით უკანასკნელმაც ამ „შრომის შვილის“ სვე-ბედს უძღვნა სამი შესანიშნავი თავი დიად პოემის „აჩრდილისა“ (XIII, XIV, XV). იცით კი როდის არის ეს პოემა დაწერილი? — 1860 წელს. აი, ამ ორმოც-და-შვიდი წლის წინად ილიამ გადაჭრით აღიარა, რომ

«შრომისა ახსნა—ეგ არის ტვირთი
ძღვეა-მოსილის ამ საუკუნის
და ამ ზვიადმა საუკუნემა
უნდა შვას იგი შრომის სუფევა.

აქ ილია იმასვე აღიარებს, რაიც დღემდე ღრმად სწამდა ყოველ სოციალისტს, რომ „შრომის სუფევის“ დამყარება მეცხრამეტე საუკუნეს უნდა მოეხდინა. შორს არ წავიდეთ, აღსანიშნავად საკმაოა, რომ ოთხმოც-და-ათიან წლებში ლიბკნეხტმა და ენგელსმა „შრომის სუფევის“ დამყარების წლად 1898 წელიწადი დაინიშნეს. ჩვენ კი მეოცე საუკუნეში გადავედით და ჯერაც ძალიან შორს არის „შრომის სუფევის“ დასამყარებლად საჭირო ნიადაგი... ილიამვე, თანახმად სოციალისტურ მოძღვრების ძირითად მოთხოვნილებისა, აღიარა, რომ „შრომის ახსნისათვის“ ატეხილ ბრძოლაში „შრომის შვილს“ დახმარებას არ გაუწევს არც ერთი სხვა წოდება, არც მღვდელი და ვაჭარი, არც დიდ-კაცობა, რადგან

ის რათ ინდომებს ქვეყნისა ბედსა,
როს მასა შველის მის ბედკრულება?
რათ შეებრძვის ის სიბოროტესა,
როს მეოხებით მისით თვით რჩება?

მაშასადამე, „შრომისა შვილს“ მხოლოდ თვისი თავის იმედი უნდა ჰქონდეს ამ დიად ბრძოლაში, რათა „ძველი ქვეყანა“ დაანგრიოს და შრომა კი ახსნას. ეს იმედი გუ-

ლში მტკიცედ უნდა ჰქონდეს „შრომისა შვილს“, რადგან

შრომა ამ ქვეყნად ტყვეთა ჰეროიზი,
მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
და დასამსხვრევლად გამზადებულა.

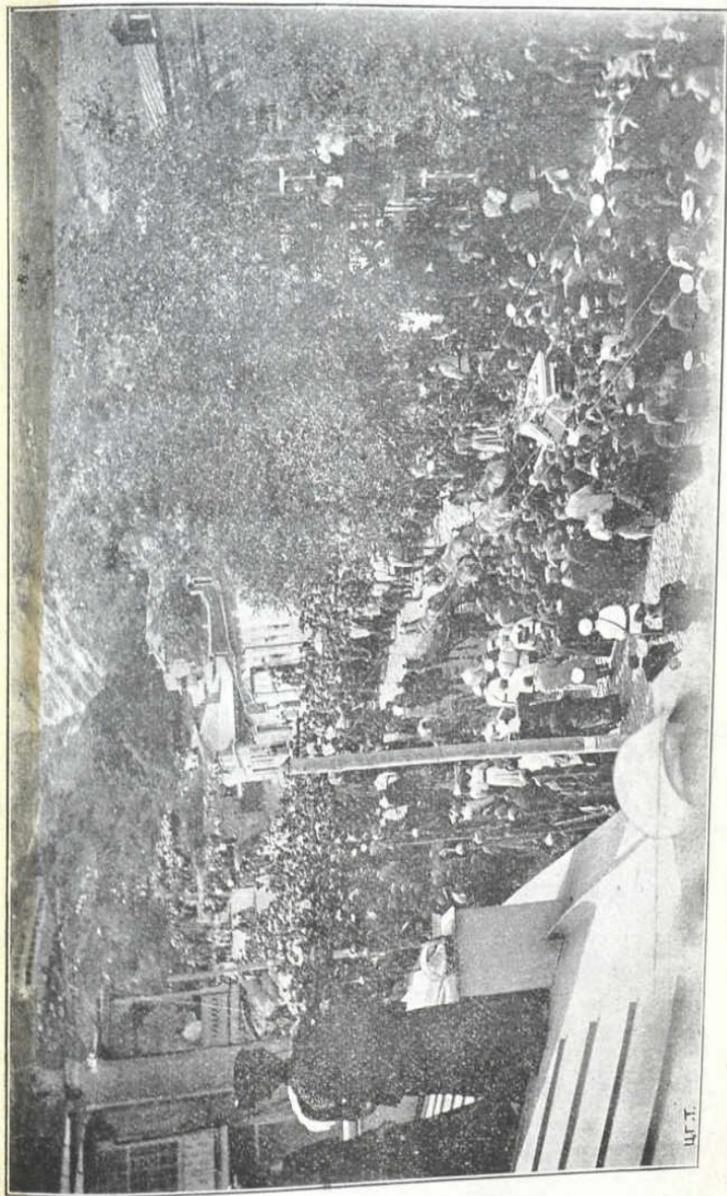
ასე მომზადებულ ნიდაგზე აღმართულ „კაცთა ღელვისა დიად ზვირთს“ „ველარ გაუძღებს ქვეყნის მძარცველი“ და „შრომის სუფევა მოვა მაშინა“, რომელიც დამყარებისათნვე თვალ-ცხადლივ შემდეგში გამოიხატება :

მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
წართმეულ ნიქთა კვლავ მოიპოვებ,
სხვას ძირს არ დასწევ, თვით ამაღლდები,
არც ვის ეწონვი და არ იმონებ.

როგორც ვხედავთ, აქ ყველა მოტივი სოციალიზმის მოძღვრებისაა და ეს „კაცთა სიკეთის მხურვალე რწმენა“, რომელიც ილიას „ქირში და ლხინში წინ მიუძღოდა“, შემთხვევითი და ზერელე რწმენა კი არ იყო, არამედ ღრმა და მუდმივი. ამას კი მოწმობს „აჩრდილის“ თერთმეტი წლის შემდეგ დაწერილი ლექსი „პარიჟი“, სადაც დიადი თავგანწირული ბრძოლა კომუნისა 1871 წ., „შრომის ახსნისათვის“ და „შრომის სუფევის“ დასამყარებლად ატეხილი, „ქვეყნისა მჩაგრავ ძალამ დასცა დაბლა“ და ამიტომ :

კვლავ შეფერხდა ისტორია,
განახლების შესდგნენ ძალნი
და კვლავ დღესასწაულობენ
გამარჯვებული მტარვალნი.

ამით ვათავებთ, რადგან ჩვენ არ შეგვიძლია ილიას მოღვაწეობას დღეს სრული ფასი დავდოთ, ის ისე ახლო იყო დღემდე ჩვენთან, რომ კარგად არა სჩანდა ჩვენთვის მისი სიდიადე, მისი მაღლიანი სიკეთე. ფიზიკური აუცი-

პროცესია მამადავითის ქუჩაზე.

1911.

ლებლობაა, რომ საგანი, თუ გვინდა იგი კარგად დანახო და მისი თვისებანი გარკვევით ყოველ მხრივ შეამჩნიო, თვალთა-ხედვის შესაფერ მანძილზე უნდა მოათავსო. მორალურ და იდეურ ფაქტთა დასაფასებლად კი ეს მანძილი უდრის შესაფერ დროს, შესაფერ ხანას. შეგვიძლია კი არა, ნებაც არა გვაქვს მსჯავრი დავსდოთ იმ კაცის, იმ მადლიან ადამიანის ღვაწლს, რომელსაც ამ მადლისათვის მადლობის მაგიერ გულში ტყვია დავეცით, შუბლი გავუხვრიტეთ და ამ ნახვრეტიდან ერის დიდება—ტვინი ვადინეთ, ის ტვინი, რომელიც ორმოცდა ათი წლის განმავლობაში ერისათვის მადლს ჰფენდა, უგვანთა მიერ გათელილ მტვერში გავთქირეთ. ჩვენ დღეს მხოლოდ ის-ღა უნდა მივიჩნიოთ სავალალოდ, რომ ჩვენს შორის „ქართველის დედას“, რომელსაც პოეტი ემუდარებოდა, ქეშმარიტი სული აღუზარდე შეიღსაო, აღუზრდია უჭეროსტრატესი ჰეროსტრატი, რომელმაც ეს **ისტორიული ფაქტი** ჩაიდინა და მით მთელი ჩვენი თაობა, მთელი ჩვენი ერი სამარცხვინო ბოძს მიაკრა ისტორიაში და აბა მითხარით, სთქვით, განა ასეთ თაობას, დღეს არსებულ ჩვენს ქართველობას უფლება ექნება, ნამუსი მისცემს ნებას, რომ ილიას მოღვაწეობაზე, იმის ღვთაებრივ მადლზე კრინტი დასძრას, სიტყვა დაბეროს!.. ვაი ჩვენ!.. მუხლი, მუხლი მოვიდრიკოთ და სიტყვა, კრუღვის სათქმელად მობჯენილი, ყელში ჩავიხრჩოთ...

ი. მეურნარეობის სიტყვა

დაუვიწყარო მამულის-შვილო ილიავ! შენი ქირის-უფალი განა მარტო ეს, აქ მოზღვავებული საზოგადოებაა, რომელიც საში დღეა შენს ცხედარს გარს ახვევია? არა, შენი ქირთა-უფალი მთელი შენი სატრფო ქვეყანაა,

სამშობლო—კახეთიდან დაწყებული შავ-ზღვამდის ამ ქვეყანაში ყველას უგემნია შენი ნაწერების სიტკბოება და ყველა სასოებით და სიამაყით იხსენიებს შენს სახელს, ოჯახი სად დარჩა ამ ქვეყანაში, საცა ბავშვს შენი „აყვავებულა მდელი“ არ ეკითხოს და მოზრდილს „მკრთალი ნათელი და „ჩემო კარგო ქვეყანა“ არ ემღეროს.

შენის ქმნილებით დამტკბარმა, შენის მოკვლით გულჩამწარებულმა, შორებულმა საქართველოს ქალაქმა ფოთმა დაფნითა და ყვავილით შემკო ცხედარი შენი და უკანასკნელი სალამი გიძღვნა შენ, დაუფიწყარო ილიავ, შენ რომლისა მარჯვენისა ქმნილებამ აღზარდა რაზმი საქართველოს მოზარდთა თაობათა და მწერალთა, შენ, რომელმაცა „კაცია-ადამიანი“ სთქვი, „გლახის ნაამბობი“ გვიამბე, „თავდადებული“ შეგვაყვარე და „ნაოქის მსგავსად შეკრული“ შუბლი განდევილისა დაგვიხატე ხელოვნურად.

შენ რომ ფეხი შემოდგი მწერლობაში, სთქვი „მამულო საყვარელო, შენ როსლა აყვავდებო“ და მთელი შენის სიცოცხლე ამ მამულის აყვავებას ამსახურე და მამულის შეიღების გულში აღაგზნე ყოველგვარი კეთილი აზრი და გრძნობა.

დღეს ყოველი ქართველი, თვით შენი მტერიც, შენი შეგირდია. ნეტავ გაგეგონა ის ძლიერი ღალადი ჩვენის მწერლობისა, რომელიც ასტეხა შენმა მკვლელობამ, რომ დამტკბარიყავი იმ აზრით, რომ სამწერლო მემკვიდრეობა შენგან დატოვებული არც ისე მჩატეა, როგორც მტერსა ჰგონია.

შენ გვასწავლე ქართული ენა. შენ არ შეჰქმენ უკანასკნელად „სულთა სწრაფვა“, „თვალ ხედვის ისარი“? შენ შეგვაყვარე მამული და გვაჩვენე, როგორ უნდა სამშობლოს მტერთან ბრძოლა. „დიდ-მუხასთან პატარა

ია რომ ყვაავოდეს, ვის რა უნდაო“, გაავონე შენ მამულის მტრებს; სამეგრელოს ჩამოშორება რომ მოინდომეს საქართველოდან, შენ სამეგრელოში მოდი, იქაურობა ნახე და სთქვი: „სამეგრელოში მოვედი და საქართველო ვნახეო“ და მედგრად გამოესარჩლე დაჩაგრულ სამეგრელოს.

და აწ შენ დაგვშორდი, დაგვტოვე იმ დროს, როცა თვით მამულის წმიდა-წმიდათას შეეხზო განუსჯელი თაობა და როცა შენს წინასწარ-მეტყველურ სიტყვას შეეძლო ეს თაობა გონს მოეყვანა. ვინ იცის, ეგებ შეიძლებოდეს კაცს კაცობრიობა უყვარდეს მამულზე უფრო, მაგრამ მამული რომ არ უყვარდეს კაცს, სამშობლოს ენა არა სწამდეს, ამისი სმენაც კი ეჩოთირება ჩვენს ყურს, რომელშიაც შენ ორმოცი წელიწადი სულ სხვას ჩაგვძახოდი; ჩიტს თავისი ბუდე უყვარს, ნადირს თავისი კლდე და სორო, მთელ განათლებულ ქვეყანას თავისი მხარე და ენა და მხოლოდ ჩვენში გამოჰტყვრა პირველად ეს დაუჯერებელი „ენა რა არის, მამული რას გვიქვიანო“. ვიმედოვნებთ, მოძღვარო, რომ ეს შეცდომა წარმავალია, რომ ჩვენნი ძმანი და შვილნი, ვითარცა უძღებნი შვილნი, დაუბრუნდებიან სამშობლოს და მამული კვალად დარჩება ყველათათვის საუკუნოდ თაყვან—საცემად ისე, როგორც საუკუნო არის იდეალები სიმართლისა, სიკეთისა და მშვენიერებისა, რომელთაც შენ მსახურებდი.

მშვიდობით, ჩვენო ენის კანონმდებლო, დიდო მამულის შვილო.

სიტყვა ვლასს მკელაძისა.

მინდა ჩვეულებრივ მოგმართოთ და გითხრათ: ამხანაგებო! მარა სად არის ამხანაგები?! პირში ამხანაგს გი-

წოდებენ და შემდეგ გაგყიდიან... მინდა გითხრათ: მოქალაქენო! მარა სად არის მოქალაქე?! მკვეთრი და გაბედული სიტყვის მთქმელი? მოქალაქე-მებრძოლნი ასე გულ-გაგმირულნი და წამებულნი არიან მთელ რუსეთში, როგორც ჩვენ წინ მდემარე ილია! მარა დღეს მონური გაჩერება და დუმილი არ გვმართებს, რადგან თვით პოეტი ამბობს:

„ვერა განკურნოს მან მონის წყლული,
ვინც თვით მონობას ემორჩილება“—ო.

თქვენ აშფოთებული ხართ და ეძიებთ მკვლელს და ვერ გიპოვიათ იგი. მკვლელი აქ არის, — ეს არის შეუგნებლობა და სიბნელე... ეს საზარელი ქურდული მკვლევლობა მოახდინა ბარბაროსობა-უკულტურობამ, ბოროტებამ და წყვდიადში ყოფნამ... რა აკეთეთ თქვენ ხალხის აზრისათვის, მისი გონების კულტურულ გაუმჯობესობისათვის? არაფერი შედარებით: სამკალი ფრიად არს და მომკალი მცირედ. პოეტი სწერდა, რომ ხალხში მეტი სინათლე და განათლება შეტანილიყო და

„მაშინ უკმ სიტყვად არ იქნებიან
ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
კაცთ მოყვარება და სათნოება“—ო.

ამ თავისუფლებისათვის აზარდეთ ხალხი? ასწავლეთ დედებს, რომ შვილებისათვის ჩაენერგათ უკვდავი სიტყვები პოეტისა:

„თავისუფლებავ, შენ ხარ კაცთა ნავთსაყუდარი,
შენ ხარ ჩაგრულის, წვალებულის წმიდა საფარი...“

არც ერთი არ გიქნიათ, არ გიშრომიათ, რომ ხალხს შეეგნო მისი ვინაობა და იგი ადამიანი გამხდარიყო... სალხისთვის წამებულნი ხალხისთვის არ გაგიცვნიათ. თვით ჯვარცმული ქრისტეს სიტყვები მოძღვართ თაი-

ანთი კუქის სასარგებლოთ გამოუყენებიათ და დღეს, როდესაც წინამძღვრობაა საჭირო, სხვის ხელსახოცათ გადაქცეულან. სამართლიანათ შენიშნავს მგოსანი:

„აგერა მღვდელნიც—ერთა მამანი—
რომელთ ქრისტესგან ვალათ სდებიათ
ამა ერისა სულის აღზრდანი,
რა რიგ გულ-ხელი დაუკრეფიათ“!..

დიახ, გულ-ხელდაკრეფილები შეყურებს ხალხი საუკეთესო შვილების წაშებას...

პარტიები აირ-დაირიენ, ერთმანეთის აღარა გაეგებათ რა. ბევრი გახულიგანდა და შანტაჟისტათ იქცა... არ ყოფილა ისეთი მაგალითი, რომ შანტაჟისტობის გამო პარტიიდან გამოეერიცხოსთ რომელიმე წევრი.

ნუ თუ არ იციან პარტიებმა, რომ მათში არიან უღირსნი, არა იღეური წევრები და რატომ ზომებს არ ღებულობენ?! არ არის პარტიათა შორის ერთმანეთის პატივის ცემა, პირადობის მოპყრობა... იღეური ბრძოლა, აზრის ქონება და შეხედულება გადაქციეს ღანძღვა-კინკლაობათ!.. რაკი შენ არ მოგწონს ესა თუ ის მიმართულება, ან მისი პიროვნება, ამისთვის ცოცხლათ დამარხვენ და გაწამებენ ზნეობრივათ. ჩვენ სასტიკ ბრძოლას ვაცხადებთ მათ წინააღმდეგ, ვინც პატივისცემით არ ეპყრობა მოწინააღმდეგეთა პიროვნებას—რა მიმართულების და სარწმუნოებისაც არ უნდა იყოს იგი..

ჩვენ, მთელი ჩვენი არსებით აშფოთებული, წინააღმდეგობას ვუცხადებთ ილიას მკვლელებს და მათ, ვინც მშრომელი ხალხისკენ ტალახი გადაისროლა, ან გადაისურის და პოეტის მოკვლაში ჩვენზე ექვი შეიტანა...

ჩვენ იმისთვის არ ვიბრძვით, რომ იღეურ მოწინააღმდეგე მებრძოლთ ტყვიებით შუბლი გაუხვრიტოთ, ფიზიკურათ ვაწვალ-ვაწამოთ—ჩვენ ინკვიზიტორები არა

ვართ... ჩვენ იმისთვის არ ვლბებით ციხეებში, არ მივდივართ ციმბირში, სახრჩობელაზე, რომ მოხუც მანდილოსანს ყბები დავამტვრიოთ, ვაწამოთ... არა და ათასჯერ არა!.. ეს საზარელი ცილის წამებაა, სიკვდილია... აქ ილიას მკვლევლობაზე უარეს დანაშაულს ჩადიან... იმათ, ვისთვისაც ილია სწერდა, სილა გაარტყეს—შეურაცხყოფა მიაყენეს... აქ მოღვაწე პარტიულ საინკლავოთ გახადეს ამა თუ იმ მოწინააღმდეგეთა დასამარცხებლათ!.. ეს ჩვენ არა გვწამს. ჩვენ ყველა იდეურ მოწინააღმდეგეთ პატივს ვცემთ; ამის შეგნებაშია საქმე, რომ კულტურული ბრძოლა შესაძლებელი გახდეს...

ამ მხრივ მუშებზე შემცდარი აზრისანი არიან. ჩვენ მარტო კუქისათვის არ ვიბრძვით—ჩვენ მთელი კაცობრიობის წინსვლას, მეცნიერების აყვავებას, ხელოვნების გათაქიზებ—გაშეენებას ხელს ვუწყობთ, ამისთვის სიკოცხლეს ვწირავთ და საკაცობრიო ტრაპეზზე ვაყვაცურათ ჩვენი თავი ზვარაკათ მიგვაქვს!...

თვით ილია რევოლიუციის ვულკანმა გამოადვიდა. პარიჟის რევოლიუცია ქვეყანას მოედო, რუსეთი აახმახურა და პოეტმა, რომელსაც ნიჟი და გული ქონდა, იგრძნო ეს და დასწერა: „ბორკილის მტვრუვის ხმა მესმისო“, თავისუფლებაზე აღაპარაკდა და დღეს, როდესაც რეაქციის მიერ წათამაშებულმა შეუგნებელმა ბოროტმა კაცმა, ეს ადამიანი, მისი მეტყველი ენა დაადუმა—ყალბი პარტიული მოსაზრებით ცილი მას დასწამეს, ვისთვისაც პოეტმა თავისი ჩანგი ააჟღერა.—ეს საშინელებაა და ჩვენ ურჩევთ ყველა პარტიებს, რომელიც უნდა იყოს, თავისი თავი გაწმინდოს... დღეს ყველა პარტიებში, ვიმეორებ ყველაში გამრავლდენ არა ნამდვილი პარტიის წევრები რეაქციის გამო. ესენი ქადაგობენ სიმართლე-ქეშმარიტებას და თვით მოკლებულნი არიან

ადამიანობას; მათ არა აქვთ გული, სათნოება, სიყვარული, სასოება და აბა რა იქნება მარტო ლაპარაკით?! გაიწმინდეთ თქვენი თავი ყველა პარტიამ, გახდით ღირსი მეთაურობისა და შემდეგ გამოდით ხალხის წინამორბედთ და მეთაურათ... ეს ტრიბუნა, რომელზედაც ახლა მე ვდგავარ, ხალხის სისხლით არის შეღებილი, წამებულითა ძვლებით არის აშენებული—იგი ძვირათ არის ნაყიდი... ანდერძი არის დატოვებული: ბრძოლა სრული თავისუფლებისათვის—სოციალიზმისათვის...

ნაცვლათ სწორი შეხედულებისა, პარტიები დაიბნენ და საერთო მტერს ვერ მიაგნეს—ვერ გამოიჩინეს პოლიტიკური სიმწიფე... საქართველო მოკვდაო, —სთქვეს, დღეის შემდეგ აღარ ვარსებობთო! გადაშენების გზას ვადგევართო!. მე არ მესმის ასეთი პოლიტიკური შეხედულება!.. საქართველოს ერი მძინარე და მცონარი დღეს იღვიძებს, მან დღეს აღიმალა თავისი ძლიერი მჭუხარე ხმა და ქვეყანას ამცნო მისი არსებობა. მისი უფლებების დასაცველათ ის დღეს სისხლს ღვრის, საუკეთესო შვილებს სახრჩობელაზე ისტუმრებს, მთელი ქვეყნის ჩაგრულთ გვერდში ამაყათ ამოუდგა და ამცნო: თუმც დროთა ბრუნვამ დამჩაგრა, მარა მალე მეც ღირსი ვიქნები განათლებული ერის სახელი მერქვასო! და ნუთუ ეს სიკვდილია?! ერის გადაშენებაა თუ ზოგიერთთა გონების სიბრმავე-სილატაკეა?! ნუ თუ ჩვენი მოძრაობა, დღემდის დაბეჩავებული ხალხის გამოღვიძება, საუკეთესო ლიტერატურის შექმნა ახალ ცხოვრებაზე—ეს გადაშენებაა, თუ გაგძელებაა იმ ეკლიანი გზის, იმ პოემა-მოთბრობების, სადაც პოეტმა პირველათ აღნიშნა?! არა და არა!..

ილიას სიკვდილი, მისი დახვრეტილი შუბლი გვეუბნება, რომ კაცი ცხოვრებაში და წერაშიაც ადამიანი

უნდა იყო.—ეს ქვეშარიტება მაცხოვარმა წამებით და-
 გვიმტკიცა,—„კაცმა საქმე შოაგვაროს, ვეჭვ კმუნეასა
 ესე სჯობდესო“—ამბობს რუსთველი. მე, ავანტიურა,
 საუკეთესო ამხანაგების დამკარგველი, ნაწამები ფიზი-
 კურ-ზნეობრივით მოგიწოდებთ თქვენ არა სატირლათ
 და საგოდებლათ, არამედ საბრძოლველათ უკეთეს მო-
 მავლისათვის!. თუ მართლა გულწრფელათ დასტირით
 ამ ძლიერი ბუნების ადამიანს, თუ გწადიანთ, რომ
 შეწყდეს ერთა შორის შუღლი და მტრობა, მოძ-
 მეთა შორის სისხლის ღვრა და ადამიანი ღირსი იყოს
 ამ სახელის ტარების, მაშინ გადაავლეთ თვალი რა ხდე-
 ბა დღეს მთელ რუსეთის სივრცეზე? როგორ იტანჯება
 მთელი ხალხი? მოწამლულია ყოველივე... ებრაელს ვერ
 უთქვამს მისი ებრაელობა, სომეხს—სომეხობა, ქართველს
 —ქართველობა და თათარს—თათრობა .. ადამიანს ვერ
 გითქვამს შენი რწმენა, შენი ადამიანობა და მიმართუ-
 ლება!.. დედას ცოდვით უთვლიან შვილის აღერსს,
 მოხუცს—მარჩინალს ტაცებენ, შეყვარებულთ თიშენ,
 წმინდა სიყვარულს დასცინიან და მებრძოლთ ყვავ-ყო-
 რანთა საჯიჯღნათ ყრიან... ყველა ამას შეგვაჩვიეს,
 თითქო აქ არაფერია... ხსნა ერთია—ბრძოლა ბნელ ძა-
 ლებთან შეერთებული ძალით, რომ დამყარდეს და შე-
 საძლებელი გახდეს იდეური ბრძოლა. თუ გვსურს, რომ
 ასე ფეხ-ქვეშ სათელი არ იყოს აზრთა სხვადასხვაობა, სოცი-
 ალურ ძალთა განწყობილებათ შეარმოშობილ პარტიებს
 თავის რწმენის გამოთქმისათვის ჯვარს არავის აცვამდეს,
 მაშინ გაათკეცებული უნდა ეებრძოდეთ ყოველ გვარ
 სიბნელე-ბოროტებას და იმ გათახსირებულ წეს-წყობი-
 ლებას, რომლის მიზეზითაც მოწამლულია ყოველი ადა-
 მიანის ცხოვრება.

ნინო ნაკაშიძის სიტყვა.

შენი სამარის წინაშე თავ-მოყრილი ქართველი ქალები იმისთვის დაგტირიან, რომ ადამიანური უფლების ერთგული ქომაგი იყავი. ამან მისცა ფასი და მნიშვნელობა შენ საუკეთესო ნაწერებს.

ქალი—ადამიანია, ხოლო დაჩაგრულ ადამიანის უფლების დაცვა ქალის უფლების დაცვაა. უღრმესი კაცობრიული გრძნობა იმით არის შესანიშნავი, რომ იგი მტკიცე კავშირის ჰქმნის კაცთა შორის სქესების განურჩევლად. ის მწერალი და მოღვაწე, რომლის გული თავის მოძმის მიმართ თანაგრძნობით სძვერს, როგორც მამაკაცის თავისუფლებას ემსახურება. შენი საუკეთესო ღვაწლი საზოგადო კაცობრიულ გრძნობათა გაღვიძება იყო და ამ გრძნობაზე შეგვაერთა დღეს შენი სამარის წინაშე განურჩევლად მამაკაცი და დედაკაცი.

რა ფიქრებს და გრძნობას გვიღვიძებს ჩვენ წინ უსულოდ მდებარე სასიქადულო ადამიანის გვამი?... უწყალო ტყვეით განგმირეს ის, ვისი საუკეთესო ნაწარმოები ჩაგრულთა მიმართ წრფელის თანაგრძნობითაა სულჩადგმული. დიდი და ღრმა მნიშვნელობითაა აღსავსე ცხოვრების ეს საშინელი და ამავე დროს საგულისხმირო მოვლენა. ვინ მოჰკლა ილია ჭავჭავაძე? ვისი უწყალო ხელი შეეხო მოხუც, სრულიად ქალარა პატიოსან დედაკაცს, ილიას ერთგულ მეუღლეს? პასუხი ერთია: ცხოვრების უწყალო პირობისაგან დამახინჯებულ, საცოდავ, სულით ლატაკ ადამიანთა მსხვერპლი გახდა იგი. შურის ძიებას თუ მკაცრ პასუხის გებას მოითხოვს ჩვენგან ილია ჭავჭავაძის ძვირფასი ხსოვნა იმათ მიმართ, რომელთაც ის ასე უწყალოდ გამოასალმეს ამ წუთისათვის. იმათ არ იცოდნენ რას სჩადიოდნენ და ამ სა-

ზარელ უვიცობაში ჩვენ ყველანი დამნაშავენი ვართ. ვისი ბრალია, რომ ყველა საუკეთესო მწერლების ნაწარმოები, ტანჯულ ადამიანის მიმართ წრფელის სიყვარულით სულ-ჩადგმული შემოქმედება, მხოლოდ შედარებით უფრო შეძლებულთა წრეში ტრიალებს, რომ ხალხი, ის ხალხი, რომელიც თითონ მგოსნის სიტყვით „ლაბას“ ბედს ადარებს თავის ბედს, რომელიც ყველას თავის ოფლით გვარჩენს, კეთილ წიგნს, ღრმა აზრიან მწერლობას მოკლებულია? განათლება დღეს შეძლებულთა ჯილდოა და ეს საზარელი მკვლევლობა, ეს ღია ბნელი სამარე მკაცრისა და უწყალო ენით მეტყველებს, რომ ამ სასიქადულო ადამიანის მკვლევლობაში ყველას საერთოდ ბრალი გვიდევს. იმ საზოგადოებაში, იმ ხალხში, სადაც კაცობრიობის უძვირფასესი განძი, საუკეთესო მოღვაწეთა ნაფიქრ-ნაგრძნობი უმეტეს შემთხვევაში მხოლოდ ვიწრო წრის მემკვიდრეობაა, განათლებულნი თითქოს არისტოკრატის წარმოდგენენ, რომელთაც ხვდათ ის, რაც საერთოდ მთელ კაცობრიობას უანდერძეს მოწინავე მწერლებმა. იმათ ხვდათ ის ნიჭი, ის ქრისტიანული „ტალანტი“, რომელიც ცხოვრების ქრისტიანულ კანონის ძალით, თუ არ აწარმოვა, თუ არ გაამრავლა ხალხში ადამიანმა, ბოლოს ამ ნიჭის, „ტალანტის“ მქონეს და სულით ზარმაცს დაატყდება თავს, და ჩვენც, დღეს ამ ძვირფას ნიჭის მქონე სულით ზარმაცი მემკვიდრენი დიდებულ მოაზრეთა, ამ დიდებულ უსულო გემის წინ აკი განვიცდით „კბილთა ღრქენას და ტირილვაებას“. თუ ამ საშინელ საქმის ჩამდენი მოძმეა ჩვენ მოვიმკით იმას, რაც დაგვითესნია.

განა საფიქრებელია, რომ იმ ადამიანმა, ვისი ხელიც არ შედრკა და სასიკვდილო ტყვია აძგერა ილიას გულს, იმ გულს, რომელმაც სიყვარულით ამოაკენესა „გუთნის

დედა“, „სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „კაცია ადამიანი“, „ლოცვა“, „ქართვლის დედას“, „აჩრდილი“ და სხვანი, იცოდა ერთ-ერთი მაინც ამ ნაწარმოებთაგანი? და ახლა კი, როცა დავკარგეთ საუნჯე, ვტირით; მაგრამ ილიას ღია სამარის წინაშე უნდა ვიგლოვოთ არა ის ადამიანი, რომელიც მუდამ იცოცხლებს ქართველ ერის გულში, არამედ ის საბრალონი, რომელნიც დღეს ირგვლივ ზიზღს და რისხვას იწვევენ. ვიგლოვოთ ის უბედური დედა, რომელსაც შავმა ბედმა ასეთი შვილის აღზრდა არგუნა, და იმათთან ერთად ჩენი თავიც.

დეე ამ საზარელმა ტრაგედიამ, ამ საშინელებამ ღრმად ააძგეროს ჩენი გული და თუმცა დაგვიანებულია, მაგრამ სამუდამოდ, ღრმა საგულისხმიერო სურათად გვედგას თვალ წინ და მუდამ ჟამს გვახსოვდეს შენი საუკეთესო სურვილ-მისწრაფება, რომ ადამიანურ ცხოვრებას ამ წუთი-სოფელში მხოლოდ ადამიანურ სიყვარულისა და მოვალეის აღსრულება შეჰქმნის.

გეთხოვებით, ძვირფასო მასწავლებლო შენისავე სიტყვებით, რომელიც ყველა ქალთა — დედამ მცნებად უნდა გაიხადოს :

მოვიკლად წარსულ დროებზე დარდი...

ჩვენ უნდა ვსდიოთ ვხლა სხვა ვარსკვლავს :

ჩვენ უნდა ჩენი ვშვათ მყოობადი,

ჩვენ უნდა მივცეთ მომავალი ხალხს...

აქ არის, დედავ, შენი მალალი

დანიშნულება და საღმრთო ვალი!

აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს,

საზრდოდ ხმარობდე ქრისტესა მცნებას,

შთააგონებდე კაცთა სიყვარულს,

შობას, ერთობას, თავისუფლებას.

სიტყვა კ. ჩხეიძისა.

დრეებით ჩვენ საზოგადოებას კვლავ გადაუფარა ბელტიკური მწუხრის ზეწარი, კვლავ გამორტყვრენ ბნელი ძალები უტიფრათ ცხლვრების მოედანზე, გამოფხინსლებული ხალხის მაჯის ცემა მოდუნდა, საერთოდ ჭირ-ვარამსე გაბედულათ აწრთა გაცვლა გამოცვლა შეწყდა, ხმა გავიკმიდეთ და დადუმებული ველოდებით უმჯობეს მომავალს. მიუხედავათ ასეთი საერთოდ მდუმარებისა, მიუხედავათ იმ ათახგვარი ბორცტებისა, რომელსაც ხანდის დღეს თავადებული და წუთიერი გამარჯვებით გააძაყებული ბნელი ძალა, შენმა სიგვიდილმა ყველა ძალზე აადელვა და დაგვაგალა სათანადოდ ანგარიში გაუწიოთ როგორც იმ ბორცტ-მოქმედებას, რომელმაც შენ გიმსხვერბლა, ისე იმ ბორცტებს, რომელთა გამო შესაძლებელი ხდება ჩვენში ასეთი ბორცტ-მოქმედება. თანაც ჩვენ მოწყურებული ვართ უკანასკნელი ამ ქვეყნიურ პატივისცემა მოგაკოთ და ჩვენი შენდამი სიყვარული აღვნიმნოთ. მაგრამ სიყვარულიც არის და სიყვარულიც. საზოგადოება, რომელიც შემოვრბა დღეს შენი ცხედრის წინაშე, იმდენათვე სხვა და სხვა გვარია რამდენათაც მრავალ-მხრივი იყო თვით შენი წარსული. ჭეშმარიტებანე ძლიერ შორს იქნება, თუ ვინმე იტყვის: თითქმ, ჩვენ ყველანი ერთნაირათ უყურებდეთ შენს წარსულს, ყველანი ერთ რიგათ ვცემდეთ პატივს და ვაფასებდეთ შენს მოღვაწეობას. დაე, გიტორცს შენ, როგორც შეგნებული მესაკუთრე, თავად-აზნაურებამ, საზოგადოთ, ჩვენი საზოგადოების იმ ნაწილმა, რომელიც მშრომელ ხალხის შრომის ნამყოფით ცხოვრობს. დაე, მოვიდენ და პატივი დაგდვან შენ ძალა-უფლების ადგილობრივმა წარმომადგენლებმა როგორც თანამედროვე სახელმწიფოებრივი პრინციპის მომხრეს. დაე, გაქონ და გადიდონ შენ შვიონისტებმა როგორც მამულის შვილი. ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ შეუერთდებით ასეთების ქებათა ქებას და მით უმე-

ტვის ხიგნადით აღვნიშნავთ იმას, რაც იყვ შენი ჩვენ-
თვის ძვირფასი.

შენ სამოდვარწელ ახპარეწსე გამოდო მამინ, როცა რუ-
ხეთის ბნელი ცხოვრების საძირკველი მძლავრათ შეირყა,
როცა ბატონ-ყმობის დახავსებული სიძაგრის წღუდეებს
ძლიერათ შეეჯახა ახალი ცხოვრების აწვირებული ტალ-
ღები და როცა პირველათ მოისმა სმა ძველი მონური
ცხოვრების წინააღმდეგ. ჩვენში შენ ერთი პირველთაგანი
იყავი, რომელიც ჩაემა განანსებულ ცხოვრების ფერ-
ხულში და ჩადექი იმ მცირე რაწმში, რომელმაც იკისრა
მეთაურობა მამინდელი საზოგადოების, და შენი ნიჭის
და პოეტური შემოქმედების საგნათ დაისახე დაგეხუ-
რათნატებია ჩვენთვის ბატონ-ყმური ცხოვრების საწინ-
ღობა. შენ დაახურათე უფსვრული და ინტერესთა წი-
ნააღმდეგობა, რომელიც არსებობდა ბატონსა და ყმაზ
მდრის. შენ გუბლიანი ენით დახვინე და სახიკვილოთ
მღშსაქე ის, ვინც დიდებით და პატივით იყვ წინეთ მღ-
ცული; შენ ჩვენ თვალ წინ საოცრად გადამალე ვინებ-
რივი სიკვტრე, ვინებრივი სიდუხჭირე, სრული არარა-
ობა და პარაწიტობა ბატონის, იმ ბრწყინვალე წოდების,
რომელიც ფუქსავატი, სიამაყით და ქედიდურებით იყვ
აღსავსე; შენ დაგვიხატე ლუარსაბი და დარეჯანი, ეს
ღვიძლი შვილები და ტიბიური წარმომადგენლები ჩვენი
ბრწყინვალე წოდებისა. ამასთან ერთათ შენ იმ დრფის-
თვის საუცხოვრთ დაგვიხურათე აგრეთვე უმწეო და უბე-
დურთ მდგომარეობა, რომელშიაც იმყოფებოდა ლუარსა-
ბების უღელში გამბული გლეხები, შენ დაუპირდაპირე
ერთი-მეორეს თავადი დათიკო და გლეხი გაბრე და
დაგვიანხვე, რომ მათი ერთათ არსებობა შეუძლებელია,
რადგან პირველის ბედნიერება, მეორის უბედურებაწვა
შეუძლებელი, სადაც პირველი იგინის, იქ მეორე უნდა სტი-
რდეს, როცა ერთი მამდარია, მეორეს უნდა შიოდეს,
როცა დათიკოვს თბილა, გაბრეც გივა, გულის სიდრმეში
დაგვიჭრა ჩვენ ეს სურათები; ჩვენ მამინ დაგვმეთ ძველი
ცხოვრება და სიტყვა დავსდევით შეძლების დაგვართ
შემკლავებოდით ბორტებებს, რომლითაც აღსავსე იყვ

ჩვენი ცხოვრება. ამრიგათ შენმა მგონებმა ნიჭის ნაწარმოებმა ხელი შეუწყო ჩვენი ცხოვრების ასპარეზზე გამძლეულიყო ახალთაობა, რომელმაც კლასთა ბრძოლა საზოგადოებრივი ცხოვრების უმთავრეს მამოძრავებელ ძალათ, მთავარ ღერძათ აღიარა. ამ ახალგაზდობისთვის სხვათა შორის, შენი იმდროინდელი შემოქმედების ნაყოფი გახდა მისი გონებრივი და წინებრივი წრდის ბირველ საფეხურათ. რომელზედაც ეს ახალთაობა უნდა შემდგარიყო, რომ გულმოდგინეთ შესდგომოდა იმ დიადი მოძღვრების შესისწლხორცებას და ჩვენ ცხოვრებაში გადმონერგვას, რომელიც გვასწავლის, რომ კაცობრიობის წინსვლის აუცილებელ და უდიდეს მიზანს შეიდეგნს სოციალიზმის დამყარება. ხოლო გზა, რომლითაც ამ მიზანს მიაღწევს კაცობრივობა, არის შეუთიკებელი სასტიკი ბრძოლა კლასთა შორის. შენ თითონ ძღწე გახდი იმის, თუ რა ძლევა მოხილება შეისხა ამ სწავლა-მოძღვრებამ ჩვენში და რა ღრმა კვალი გაავლო მან ჩვენ ცხოვრებაში. რამდენათაც შენ შენი იმდროინდელი შემოქმედებითი ძუშაობით ხელი შეუწყო ჩვენი საზოგადოების თვითგნობიერებას, რომ ჩვენ შეგვეყვარებია აღნიშნული მოძღვრება, რამდენათაც შენ გაადვილე ჩვენ ახალგაზდა ბუნებაში გრძნობებით. რომელნიც აუცილებლათ საჭირონი არიან, რომ ჩვენ გულწრფელათ ვემსახურეთ სოციალიზმის დიად მოძავალს, და აი, სწორეთ ამდენათ, გვხურს ჩვენ უკვდავი იყოლ შენი სახელი.

ჩვენი პრფლეტარიატო საბედნიერეთ უკვე შესდგა კანთვითარების ისეთ საფეხურზე, რომ ის გაცილებით უფრო ღრმათ და სავსებით აფასებს ხელღვნების და შემოქმედებითი ნიჭის მარგალიტებს როგორც შინაარსით, ისე გარეგანი სახით, ვინემ დანარჩენი ელექტები ჩვენი საზოგადოებისა და ვაი მას, ვინც განიზრახავს, რომ ეს მარგალიტები გასთელღს. ვაი თქვენ, ეტყვის იგი შენი ცხედრის წინაშე აგრეთვე იმათაც, ვინც შენი მოკვლის გავრების შემდეგ ბუკსა და ნადარას სცემენ ქვენა მისწრფებით და მურტალი მიზნით, თითქო შენთან ერთათ ძდიკლა ძთელი ხალხი. ასეთები ვერა ხედვენ, რომ ამით

იგინი ვერ აქატიწყლებენ შენი ნიჭის საუკეთესო ნაყოფს, ვერა ხედვენ, რომ ის ხალხი, რომელმაც შეისისხორცა ის, რაც შენ მოღვაწეობაში საუკეთესო იყო უარყყო ის, რაც მის საერთო ინტერესებს ეწინააღმდეგება შენ წარსულ მოღვაწეობაში, ასეთი ხალხი, ვამბობთ, უკდავია და არც პასუხს აგებს, თუ მის შორის ვინმემ მტარვალობა ჩაიდინა.

გაი მათ, იტყვის იგივე ბრძოლეთარიიარტი და მთელი მშრამელი ხალხი, ვინც ლამის მართლა ავაზაკურათ ისარგებლოს შენი მკვლელობის შემთხვევით და ჩირქი მოხცნოს მშრამელ ხალხს და იმას, ვინც ხელმძღვანელობს მას. დღეს ჩვენში შურის ძიებისათვის მოწოდებას ჩვენ არ ვიკადრებთ ცხედრის წინაშე, მაგრამ სასტიკ ანგარიშს მოვთხოვთ მათ, ვინც ჩვენ სახიარულო კნაწუკალსა სთესს და შხამს ანთხევს.

„ჩვენ. გზა“ 11 სექტ.

ს ი ტ ვ ა

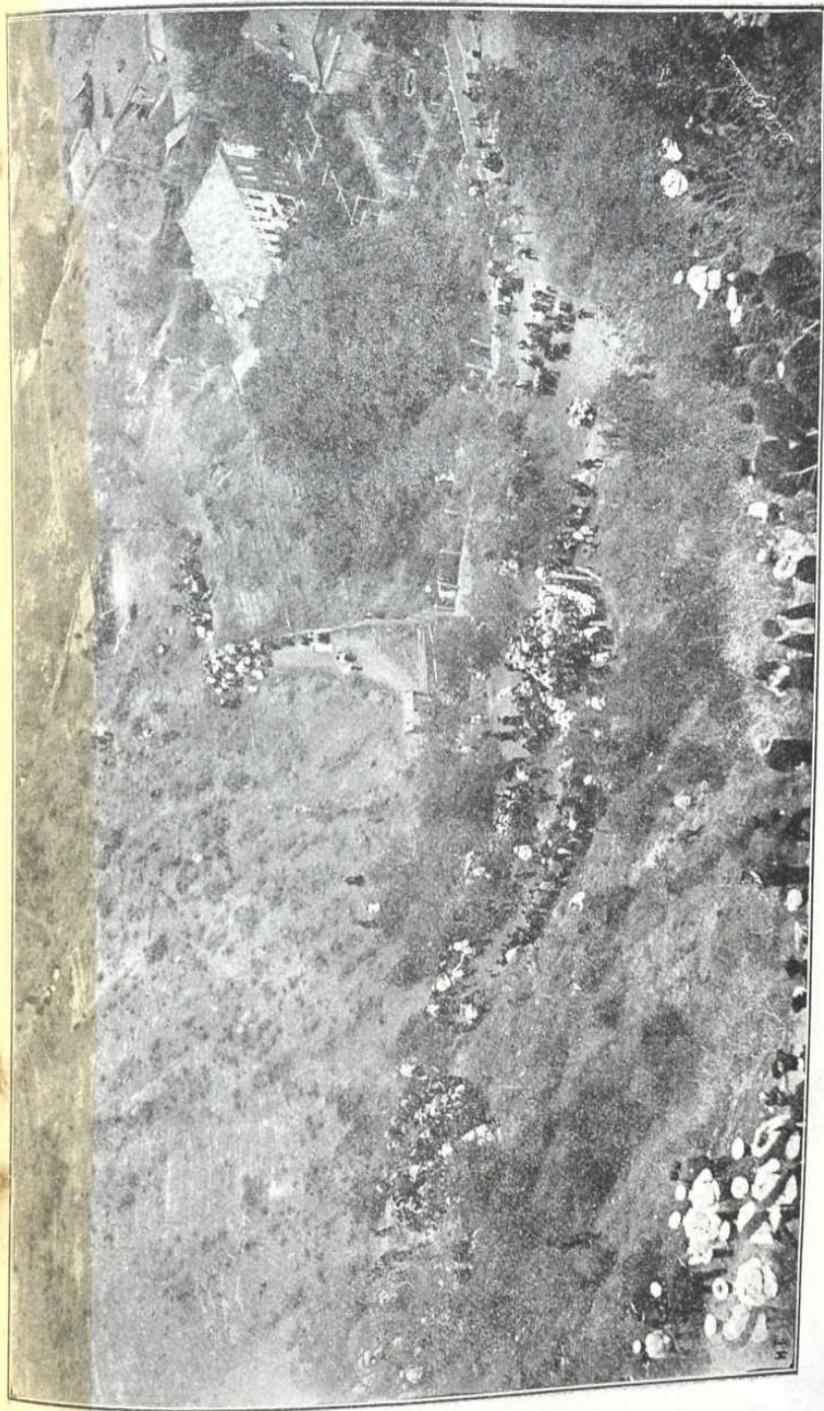
ნიკ. ცხველადიხა.

დღეს ვესაღმებით ჩვენს სასიქადულო ილიას. დღეს გვმორდება იგი საშუალოდ. დღეიდან ჩვენ ვეღარ შივმართავთ მას რჩევისათვის, ვეღარ მოვიმშენთ იმის ტკბილ და ჭკვიანურ ლაზარაკს. ჩვენ ვეღარ ვიხილავთ იმის წინარს სხეს. უცოდინარობამ და შავმა ძალამ გამოგლიჯა იგი ხელიდან. მაგრამ ჩვენს სასუგებოდ ხელში შეგვრჩა მისი საქმენი და მისი გონების ნაწარმოები—ნაწერები. საქართველოში არც ერთი საზოგადო დაწესებულება არ არის, რომ ან ილიას თანსნობით, ან იმის რჩევით ან კიდევ დახმარებით არ იუცს დაარსებული, ყველა ამ დაწესებულებას აქვს საზოგადო მიზანი: დაესმაროს ქართველობას, ნაბიჯი წადგას კულტურულ სარბიელზე, დაადგოს ქართველობა წარმატების გზას, რა გორც განათლებით, ისე კონომიურის გაუმჯობესებით. ერთა

ამ დაწესებულებათაგანი არის „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“. 28 წელიწადი იყო ჩვენი მკვლევარი ილია თავმჯდომარის ამხანაგად, ამ საზოგადოების დაარსების პირველ წლებში და მერე თავმჯდომარედ, როდესაც შავმა ბეღმა მოგვამოხრა დაუფიქვარი დიმიტრი ყიფიანი, რომელიც აგრეთვე აქ განისვენებს და მისი ძეგლი დაჭურვებს ჩვენს გამოუთქმელ მწუხარებას. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების უმთავრესი მიზანი ის არის, რომ სწავლა მოაწიოს უოველგან ქართულ ენაზე. საზოგადოებას დიდი დაბრკოლებანი ედობებოდა წინ და ჩვენი ილია ხმარობდა თავის მძლავრ ძალას დაეთრგუნა ეს დაბრკოლებანი.

უფრო ძვირი განძია ჩვენთვის მისი ნაწერები. ილია უფიქრებს ქართველებს იმ გვარ გრძნობებს, ურამილისოდაც აღდამიანი აღდამიანი არ არის, ხალხი ხალხი არ არის; სიმშობლოს, სიმართლისა, დაჩაგრულისა, ცოდნისა, შრომისა, ერთობისა და თავისუფლების სიუფარული—აი, გრძნობანი, რომელნიც ეღვიძება ქართველებს ილიას ნაწერების კითხვით. რამდენი წელიწადია ემსახურება ილია თავის ქვეყნას სახელმწიფოსად. ჩვენ, იმის შემკვიდრნი, ვაძღვებელი ვართ განვარდნით და გაფაფართოვით მისი საქმენი, მისი ნაწერები მოფთხინით საქართველოს უოველ ვუთხეში და ამით მიუშუქით იმათ, რომელნიც დარჩენილან კიდევ სიბნელესა და უცოდინრობაში. თვით ილიას, როგორც უოველგან, სადაც ხალხი თავის თავს ხატავსა სცემს და თავის გამოჩენილ მოღვაწეებს და მკვლევებს აფასებენ, აუგოთ შესაფერი ძეგლი.

ილიამ თავისი უკეთესი დღენი კაცტარა ტფილისში, უკეთესი ღექსები და მოთხრობები დასწერა აქ და მისი მოღვაწეობა უველა ტფილისელთ, განურჩევლად გვარ ტომობისა, თვალწინა აქვს; მისი ღექსები, მისი მოთხრობები, მისი მკვლევარული მოღვაწეობა ბევრმა იცის ქალაქში. ამისათვის ძეგლიც უნდა დაეგვას მას ტფილისში თვალსაჩინო ადგილას, რომ

პროცესია მამადიეთის მთაზედ.

უგულის შექმნის ნახვა — შინაურსაც და გარეულსაც, ჰატარსაც და დიდსაც, მდიდარსაც და ღარიბსაც. ამას ექმნება დიდი მნიშვნელობა, როგორც წარმავალ, ისე მომავალ თაობისათვის. მართალია, უგულის შეგნებულ ქართველს დიდი ხანია უდგას ილიას ძეგლი თავის გულის ფიტარზე, მაგრამ ეს ძეგლი უხილავია, მხოლოდ ხანდახან გადაიქცევა ხოლმე ხილულად — როგორც აი ესლა მოხდა. საჭიროა ხილული ძეგლი ილიასი უგულისათვის.

მშვიდობით, დიდებული მგოსანო, შესანიშნავო, მჭკვერ-მეტყველო, ნამდვილო მოქალაქე! მშვიდობით უგუდავო ილიავ! ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობა მუხლ მოდრეკილი და გულდაკოდილი გეთხოვება შენ, გეთხოვება და ფიცს გაძლევს, რომ შენგან ამოიჩეულ* გზას არა დროს არ გადაუხვევს.

3. გელოვანის სიტუვა.

სახელოვანო მგოსანო და მამულიშვილო ილია! შენ დიდებულ ცხედრის წინაშე ვდგევარ და ვსტირი არა შენს სიკვდილს, არამედ დაობლებულს ერს, რომელსაც თავისი საუკეთესო შვილიც ვერ დაუცვია მტრებისაგან... მე აქ არ მოვსულვარ იმისათვის, რომ აღვწახო შენი ქართველ ერისადმი სამსახური და შენი ვინაობა. ამისი არც ძალა შემწევს, რადგან მოღვაწეობა შენი ნამეტანი რთული და მრავალ-მხსოვანია და არც საჭიროა, რადგან ამის დამფასებელი დღეს მთელი ერი, რომელიც დღეს გარს ახვევია შენს დიდებულ ცხედარს და ცხარე ცრემლით დასტირის. ვგონებ ეგ ცრემლები უფრო მკვერ მეტყველურად ამბობენ, თუ როგორ აფასებს ერი შენს 50 წლის მოღვაწეობას.

მე დამავალა შენს ცხედარს თაყვანი ვსცე ბაქოში მყოფ ქართველთა იმ ნაწილმა, რომელიც ლუკმა პურისთვისა გადახვეწილა და ოფლსა ღვრის, მაგრამ ამავე დროს კუქისათვის არ შეუწირავს თავისი აზროვნება; სწამს, რომ „არა ერთითა პურითა ცხონდების კაციო,“ ვთაყვანება ერის მესვეურს და აფასებს ეროვნულ თვითარსებობას. აი ესენი ჩემის პირით დღეს აქ დასტირიან შენს ცხედარს და წყევლა-კრულვას უგზავნიან შენს მკვლელებს.

ნუ თუ ჰგონია მტერს, რომ შენ რამე დაგაკლო. შესცდა. შენმა მოწამებრივმა სიკვდილმა შენ ერთი ორად აგამალლა. ვერც ქართველი ერის მტრები გახარებენ შენის სიკვდილით, ვინაიდგან შენ სიკვდილითაც დიდი ზიანი მიაყენე მათ. ვისაც თვალი აბია ის უთუროთ დაინახავს რომ შენმა სიკვდილმა უფრო გაუღვიძა ერს გრძნობები. დაე მტერი დაუკვირდეს, თუ როგორ შესძლებია ქართველ ერს ქირში შეერთება და გარემოების და შესაფერად მოქცევა, დაე ეს დიდებული გაკვეთილი იყოს ჩვენთვის და შენ კი, ჩვენი ერის მესვეურო, განისვენე შენს სამშობლო მიწაში. უკანასკნელი ჩვენი თხოვნაა, გვაპატივე ჩვენი უგუნურება და ნაცვლად ამისა მიიღე ჩვენგან ფიცი, რომ ვიბრძოლებთ შენი საუკეთესო იდეალების განსახორციელებლად.

ილია ჭავჭავაძის ხსოვნას.

ქართულ დრამატიულ სავალდებისაგან.

ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობა ქართველ ერის საკეთილდღეოთ მრავალ ფეროვანი იყო. დაულალავი მუშაკი სხვათა შორის მხურვალე მონაწილეობას იღებდა ოთხმოციან წლებში ახლად ფეხადგმულ ქართულ სას-

ცენო ხელოვნების დამკვიდრებაში. იღებდა მონაწილეობას როგორც პრაქტიკულათ, აგრეთვე ლიტერატურულად. პრაქტიკული მისი მოღვაწეობა გამოიხატა იმაში, რომ მან სხვა იმ დროის წარჩინებულ მოღვაწეებთან ერთად დაარსა ქართული დრამ. საზოგადოება. პირველ გამგეობის პირველი თავჯდომარე იყო. განსვენებულმა არც მწერლობით დასტოვა თეატრი უყურადღებოთ: დასწერა ორი პიესა, შესანიშნავი „ღეღა და შვილი“ და „სცენები მომრიგებელ მოსამართლესთან.“ აგრეთვე ხშირათ სწერდა პირველ ხანებში რეცენზიებს, სადაც ამხნეებდა ახალგაზრდა მოღვაწე არტისტებს და მით მძიმე შრომას უადვილებდა. მადლიერმა, ქართ. დრამატიულმა საზოგადოებამ იგი აირჩია თავის საპატიო წევრად. და ამ დღეს ქართული დრამატიული საზოგადოება ფრიად შეწუხებული შენისთანა ძვირფასი მოღვაწის და საპატიო წევრის დაკარგვით გიგზავნის უკანასკნელს სალამს.—

დიდო მგოსანო, მოკირნახულევ,
შენს წინ მუხლს ვიყრიხ მთლად ქართველობა,
შენი სახელი, შენი დიდება

ჩვენ სიამაყედ მარად გვეყოფა.

მოსიყვარულე მამულისშვილო,
ქართულის ენის გამომქედელო,
მოდმეთა კირზედ მკენესარო გულო,
ღრმა აზროვანო, უცხო მეტყველო!

შენთან მოვსულვართ დღეს ქართველები,
სამადლობელი გიძღვნათ სალამი...
დათაღბულებმა ძაძით მოსილთა
თან მოვიტანეთ გლოვის ალამი.

გული გვიკვნესის, გონება ხელობს,
გრძნობა ბობოქრობს, აზრი ირევა,

წყვედიადი გმეფობს, ბოროტი გვახრჩობს,
მთელი ქვეყანა თითქოს ინგრევა!..

რა უკულმართი დღე დაგვდგომია,
ჩვენივე ხელით მოგიღეთ ბოლო?!.

ქვეყნად შერცხვენილთ, დღეს დაკნინებულთ
ნუ თუ ჩვენც გვიყვარს ჩვენი სამშობლო?!.

შენ მოგკლეს ვერაგთ მზაკერულის ხელით...
მაგრამ არ არის ეგ ხომ სიკვდილი...
მოკვდნენ ისინი, ვინც ბოროტებით
იყვნენ, არიან მარად მოსილნი.

დიდ-ბუნებოვან მგოსნის სიკვდილიც
ქართველ ერისთვის გზაა და ხიდი...
და ამ გზით ვივლით დღეის შემდეგად
მის აზრისამებრ პატარა, დიდი.

აქ—ამ კუბოსთან—სწყდება წარსული—
ლაჩარი, უტყვი და ქედმოხრილი,
სწყდება უკულმა ნაგრეხი ძაფი
გარეწრობისა, აზრი მოქნილი.

დღეს ვიწყებთ ახალს, ხალხურს ცხოვრებას,
ჩვენ შევერთდებით ვით მტკიცე ერი;
მხნედ წავალთ წინა შეგნების გზაზედ
და ეგებ გავხდეთ ჩვენც ბედნიერი.

ჩვენო ილიავ, შენი სიცოცხლე
ქვეყნისთვის იყო საღვთო კანდელი;
შენი სიკვდილიც იქნება ჩვენთვის
საქე დიდების—დაღუპულთ მხსნელი.

ვემშვიდობებით თაყვანის ცემით
სისხლით შეღებილს შენსა კალარას;
გრძნობით აღსავეს მალაღს შუბლს ნაგვემს,
რაც კვალათ მოგვცემს ბედშავთ აღარას...

კიდევ მშვიდობით, ჩვენო დიდებავ,

ჩვენო მოძღვარო, მკვდარო მწარადო.,
ვერ დაგივიწყებ ვერა ქართველი...
ძეგლი ჩვენს გულში სდგას სამარადო!..

დ—6.

ქუთაისის ქართული გიმნაზიის

მღვწავლის

ქო რ ქო ლ ი ა ნ ი ს ს ი ქ ყ ვ ა .

ჩვენს სასიქადულს მცობანო, ქართველთა სახელმწიფო პუბლიცისტი, ქართველი ერის საამაყო პოეტო, ჩვენი ლიტერატურის ბურჟოა, საყვარელო მწერალო და ძვირფასო ცხედარო! რაღა უნდა გითხრა, რაღა უნდა გესაუბრო, რაღა უნდა ვსთქვა მე იმის შემდეგ, როცა ამდენი ცრემლით, ამდენი ბოღმით აღსავსე, სამკლავიარო, გამცხათხვარი, როცა ამდენი გრძნობების შემწყვვი სიტყვები წარმოითქვა ამ შენს ჟღერძნობელ გვაძთან, უშეწობით დაობლებული ერის შვილებსაგან.

შენი უღვთო, ტრადიციული სიკვდილი იმგვარი მღვლენა ყველა ქართველსათვის, რომ ერთნაირი სამწუნარო და მზა-მზარეული სიტყვა უნდა ედგას ენაზე ყველა ჩვენის ხალხის შვილს. დღევანდელ ჩვენს მდგომარეობაში მყოფთათვის, როცა ხული და გული აღმფლეთებული გვაქვს, როცა მხოლოდ გრძნობები უხწრებენ წინ გონებას, ამ შენ ძალით, ხელფუნურათ შექმნილის სიკვდილის გამო, შეუძლებელია. ამას ხულის სიმშვიდე, გონების დასვენება ესაჭიროება, რასაც დღეს ჩვენი ორგანიზმი მოკლებულია.

ან-კი რაღა უნდა გითხრათ. როგორის თვალებით შემოვხედოთ, ხნივცხანო ადამიანო, შენს ახლანან მრისხანეთ გამოძყურე ხანეს?!

რაღა დამრჩენია გითხრა მე, ახალგაზრდას, იმ ახალგაზრდას, რომელიც შენს ნაწარმძებებზე და შენს გონების ნაყოფზე ავიხარდე? არაფელი; მხოლოდ ორიოდ

სიტყვას გეტყვი თვით ჩემის ცხოვრებიდან: წამოვიზარდე თუ არა, გამაგებინეს, რომ ამ ჩვენთვის ადვილათ, და სასიამოვნოთ დასასწავლ ნაწარმოების შემქნელი ცოცხალია, — მისადმი უზღმოდ სიძმატია, უსაზღვრო სიყვარული აღმუქრა და პატარაობიდანვე სურვილი გამიჩნდა, რაც უნდა შემთხვევდოდა წავსულვიყავი იქ, სადაც ეს ჩვენთვის ძვირფასი ადამიანი ფეხს ადგამდა, ესე იგი ჩვენი ქვეყნის დედა ქალაქში, მტრებისგან ათასხელ აღსრებულ, თფილესს. მსურდა იმ ადამიანის ხილვა, რომელსაც თავის «კაკელ ყაჩაღში», «ვლახის ნააძრებში», და «კაცია-ადამიანში» და სხვა მრავალ ნაწარმოებებში მოთხრობილ ამბებით ჩემსე დაუვიწყარი შთაბეჭდილება მოვხდინა. ერთის მხრით მიხდოდა იმ ქალაქის ნახვაც, რომელშიც ყოველი ჩვენი ისტორიული დიდება თავს იყრიდა, სადაც ერთ დროს ადა-მამადნანი, თავის გამანადგურებელ ვერაგობით თარეშობდა, სადაც ყოველი ადგილი ჩვენი წინაპრების სისხლით იყო მღრწყული, სადაც ჩვენი ცხოვრება ყვაოდა. მაგრამ მეორეს მხრით ჩემი წყურვილი, ჩემი უმთავრესი მიზანი ის იყო, რომ ჩემის საკუთარის თვალებით დამეინახა ის პოეტი, მასწავლებელი, ის სხივებით ბრწყინვალე და ჩინადანივით შველვარე ადამიანის სახე, რომელიც თავის საქმეებით მიზიდვა მე. მსურდა ამკვარი კაცის ხელს თუ არა, ტანისამოხს მაინც მივკარებოდი და სიამოვნება მეგრძნო, მაგრამ სხვა და სხვა ბირობებმა ხელი არ შემიწყვეს და ეს ჩემი მიზანი დამჩა დღევანდლამდის განუსრციელებელი: ვერც თფილისი ვნახე აქამდე და ვერც შენ, — ძვირფასო მგოხანო!

მე მსურდა, პოეტო, შენი მოეღვარე, შენი მხოლოდ სურათით დანახულ მომდიმარე სახე, ცხადათ, ამკარათ მენახა, მე მწადდა შენი მაღალი, მირონცხემული შუბლი დაუჭმუნავათ შენილა, მე მიხდოდა შენი გაბრწყინებულის, ჩვენთვის არა ერთხელ ატირებულის. ვინიერი თვალების დანახვა; ჩემი სურვილი იყო ამ თავის მარღვების ფეთქას შევსწრებოდი, რომელნიც ჩვენთვის, ჩვენდა საკეთილდღეოდ, აწროვნებდა, ჩემს მიზანს შეად-

გენდა იმ ხულის ამოთქმა-ჩათქმის მოწმეთ ყოფილვიყავ, რომელსედაც თითონ შენ ამბობ, დიდბუნებოვანო მგლხანო: რომ «ერის წყლული მაჩნდეს წყლულათ, მეწოდეს მის ტანჯვით ხულიო», მე ვეხსრადოდი იმ გულის ფეთქა-ძეგერას შევხსრებოდი, იმ მტკიცე გულის ცემას დავეურადებოდი, რომელსედაც თითონვე შენ ამბობ. «მის (ერის) ბედით და უბედობით დაშედაგვს მტკიცე გულიო, მე მსურდა იმ ადამიანის ორგანიზმის სავსებით დანახვა, რომლის პატრონი «ერის მოძმედ იყო ჭმუნვასა და სინარულში».

მაგრამ რა, რა ხურათს შევეხსრადო მე აქ, ამ ქალაქში ბინველათ ჩამოხულ ყმაწვილს: სამგლოვიაროთ შემოხილა მთელი ქართველი ხალხი, ხუნთქვა ჩავარდნია დიდ ქალაქს, დიდი, პატარა აშფოთებულ-შეწუხებულია და სახლწარვეთილებას მისცემია; ნეტავ რატომ? ყველა ეს იმიტომ მოხდა, ღირსეულ ქვეყნის შვილო, რომ შენ ისე ვერ დამხვდი, როგორცადაც მე მოველოდი. მე მოველოდი შენის ბრწყინვალე სახის დანახვას, — შენ-გი უკმაყოფილოთ, მრისხანეთ გამოიყურებო, მე ვფიქრობდი იმ ბაკეთ ვიხედი, რომელიც ჩვენთვის არა ერთხელ ამოდრავებულა, მე-გი რას ვხედავ: ჩამაგებულა ეგ ტუჩები და ერთი მეორეს მიგაკვრია, შიგნით დაგდუშებია შენი მოჭიკჭიკე ენა, უმცქმედოთ გაუნძრველათ დაგიკრეფია ის მადლიანი ხელები, რომელთაც უმუშევრობა გაუნძრველობა არ შეშვენის და რომელიც უწინ ჩვენთვის არა ერთხელ დადალულა; მე მოველოდი შენ გულის, სათნოიან გულის ცემას მაგრამ რა, — გამწყდარა, იმ მკბილ ხშიან ჩანგის სიმენი, რომელიც მგლოდურის სმებით ჩვენთვის უდერდა, მე შეგონა შენს სათნოიან ხულს მოძრადებს შევეხსრებოდი, რომელშიც მოვტყუვდი — შენი. ჩვენს ხელში ისეც დატანჯული, არა ერთხელ შეწუხებული ხული, სადღაც წახულა, — რადაც ძალას ერთბაშათ გაუჩერებია ამ დაუღალავ არხების მექანიზმი; გაყვითლებულა, ჩამვებულა ის მიმწიდველი თვლები, რომელნიც მტერს გულსაკლავათ, ფართოთ გამლილი შეყურებდა. ვერ გიხილე, ბოტო, ვერა ისე.

თა ხაწიწკნავათ გავიძეტეს. ვერაფერს ვერ პეტყვი, ვერა. წავიდებთ ახლა დაგახვენებთ იქ, სადაც ერთი შენი ამხანაგი, დიმიტრი ყიფიანი გელოდება, რომელიც, მართალია, მისიანებს არ ძღუჟკლავთ, მაგრამ მაინც მასაც შენსავით ბედი ხვდა და მოისვენე მთაწმიდაზე, ხანამ შესს სულს არ შევატყვობინებთ, რამ შენი ნაწარმლებით, უკვე ყველა დაინტერესდება და ნიადაგიც მომზადდა მათს ყველასთვის ხელმისაწვდომათ, აწ-კი განისვენე, დიდხულვანო, ბეატო, ახლა-კი მშვიდობით, გეთხვევები ჩვენი ქვეყნის ხალხის წინამძღოლთა წინამძღოლო.

მცირე განმარტება *)

(წერილი „ჩვენი გზის“ რედაქციისადმი)

საკიროდ მიმაჩნია რამდენიმე სიტყვა ვუძღვნა თქვენის გაზეთის შენიშვნას შესახებ ჩემის პაწია წერილისა, რომელიც დაბეჭდილი იყო გაზეთ „ხაავკაზიე“-ში, და იმედი მაქვს, რომ თქვენი რედაქცია არ დაიშურებს მცირეოდენ ადგილს ამ სტრიქონებისათვის.

ხსენებულს პაწია წერილში მე განსვენებულს ილიას შევებე არა როგორც მგოსანს, პუბლიცისტს და საზოგადო მოღვაწეს, არამედ როგორც წევრს თავად-აზნაურთა წოდებისას, და აღვნიშნე, რომ იგი ყოველთვის ებრძოდა ვიწრო ეგოისტურ წოდებრივს მიმართულებას,

*) ეს წერილი დაბეჭდილი იყო გაზეთ „ჩვენ გზა“-ში შემდგვის კილოთი: რედაქცია ამ წერილს ბეჭდავს მიუხედავად იმისა, რომ ავტორს ბევრში არ ეთანხმება.

რომელსაც არ ერიდებოდა დიდი უმრავლესობა თავდა-
აზნაურობისა. დავასახელე ორი შესანიშნავი ფაქტი. რო-
ცა სათავად-აზნაურო ბანკის წესდებას აღგენდენ, დიდს
უმრავლესობას უნდოდა წმინდა მოგება მოხმარებოდა
მხოლოდ მემამულეთ, რომელნიც აარსებდენ ბანკს.
ილია წინ აღუდგა ამ აზრს და დიდი მეცადინეობის შემ-
დეგ მიაღებინა ის აზრი, რომ მოგება ხმარდებოდეს რო-
გორც მემამულეთ, ისე მხვენელ მთესველთა (ВЪ ПОЛЪЗУ
ЗЕМЛЕВЛАДѢЛЬЧЕСКАГО И ЗЕМЛЕДѢЛЬЧЕСКАГО СОСЛОВІЯ).
როცა სააზნაურო სკოლას აარსებდენ, აქაც ილია ეცა-
და, რომ სტიპენდიატებად ინიშნებოდენ არა მარტო კე-
თილშობილთა შვილები, არამედ მხვენელ-მთესველებისაც.

ამ ორ ფაქტს, ქრისტეფორე იოსების ძე მამაცა-
შვილმა „ტფილ. ლისტოკ“-ში დაუმატა შემდეგი ფრიად
დამახასიათებელი ფაქტი: ბატონ-ყმობის გაუქმების წი-
ნათ, თავდა-აზნაურობამ მოახდინა საზოგადო კრება,
რომელზედაც თითქმის ყველანი ითხოვდენ თურმე გლე-
ხების განთავისუფლებას უმამულოთ, უმიწოთ. ილია
თურმე მედგრად აღუდგა წინ ასეთს აზრსა და მოითხო-
ვა განთავისუფლება გლეხებისა მიწა-წყლით. ამან თურ-
მე მეტად გააბრაზა კრება, ასე რომ ილია კინალამ დარ-
ბაზში ხანჯლით დაჩეხეს, და შემდეგაც თურმე მოსაკ-
ლავად დასდევდენ.

რაც შეეხება ილიას შეხედულებას წოდებათა არ-
სებობაზე, ყოველი მისი ნაწერი, პროზით, თუ ლექსით
მკერ-მეტყველური ღალადისია არ არსებობის წინააღმდეგ-
დაწინაურებულს ქვეყნებში: ამერიკაში, ავსტრალიაში
და ახალ ზელანდიაში წოდება აღარ არსებობს, მოსპო-
ბილია და ჩვენშიაც ასე უნდა მოხდეს მომავალში ეს
კარგად იცოდა ილიამ და სრულიად თანაუგრძნობდა,
მაგრამ ისიც კარგათ ესმოდა, რომ ეს ისე ადვილი არ

არის. ამის მაგალითია ევროპა საზოგადოთ და კერძოთ ინგლისი, მეზობელ ქვეყნებზე უფრო დაწინაურებული თავისუფლებით და კულტურით. ინგლისელებმა ძლიერი მეფობა მთლად დააუძლურეს, ფიქციით გახადეს; მაგრამ ლორდები კი თავიდან ვერ მოიშორეს და ისინი დღემდის მაჯლაჯუნასავით აწვანან გლეხკაცობასაც, მუშებსაც, ბურჟუაზიასაც, ქვემო პალატასაც და თვით მეფესაც, მიუხედავად ამისა, ლორდების წინააღმდეგ ტერორს არავინა ხმარობს, რადგანაც სრული იმედი აქვთ, რომ მათ მშრალზე, გარიყამენ კულტურული ღონისძიებით.

ყველა კარგათ ხედავს, რომ ჩვენი თავად-აზნაურობა აჩრდილიც არ არის ინგლისის ლორდებისა. მას დაკარგული აქვს ყოველი ძალა და მნიშვნელობა, და მამულიც კი ხელიდან აქვს წასული. თითქმის თავისი უძრავი ქონება დაგირავებული აქვთ დიდ ფასათ, შემოსავალი ძლივს ასდის სარგებელს, და წინანდელნი დიდნი მესაკუთრენი, დღეს უბრალო მოურავობის როლს ასრულებენ. ილია ჭავჭავაძე, რომელიც ყველას მდიდარი გვეგონა, არ შეადგენდა გამოკლებას. ორივე მამული კახეთისა და საგურამოსი დაგირავებული ჰქონდა იმდენ ფასში, რომ შემოსავალი სარგებელს მთლად ვერ იხდიდა, და ბანკს რომ მისთვის პენსია არ დაენიშნა, სიბერის დროს შიმშილს გამოსცდიდა.

ასეთ ყოფაში ჩავარდნილს თავად-აზნაურობას დღენი დათვლილი ჰქონია ყველგან, და ჩვენშიაც იგი ახლო რომავალში გახდება მსხვერპლი უბრალო ევოლიუციისა, ან სიცოცხლეს შეირჩენს იმითი, რომ მშრომელი ხალხის თანასწორ და ღირსეულ მოძმეთ გადაიქცევა. ყოველი ძალმომრეობა, ყოველი ტერორისტული აქტი, გარდა გაფიცვისა და ბოიკოტისა, აქ არამც თუ არ აჩქა-

რებს ამ ცვლილებების და ლიკვიდაციის განხორციელებას, არამედ შეაჩერებს და დააგვიანებს სწორედ სწორედ ისე, როგორც ილია ჭავჭავაძის ბარბაროსულმა მოკვლამ იგი კი არ დაამცირა, დიდათ დაეხმარა მისს სახელს, მისს დიდებას, მისს გავლენას და უკვდავებას...

პირადათ ჩვენ მთელს ჩვენს სიცოცხლეში გულ-წრფელნი მომხრენი ვიყავით თანასწორობისა, და ყოველგვარი ბატონობა გვძულდა და ვეწინააღმდეგებოდით მას: გვძულდა ბატონობა თავად-აზნაურობისა, ბიუროკრატიისა, ბურჟუაზიის ვერ თანაუგრძნობთ იმ მომავალს მოვლენასაც, რომელსაც ეძახიან პროლეტარიატის დიქტატურას. ყოველგვარი თვითმართველობა და დიქტატურა ჩვენ მიგვაჩნდა და მიგვაჩნია დიდ სიბოროტეთ და დიდ უბედურებათ, ვის ხელშიაც უნდა იყოს იგი. მშრომელის ხალხის სრულს განთავისუფლებას კი ჩვენ ყოველთვის წრფელი გულით ვნატრობდით და რაც კი შეგვეძლო, ვებმარებოდით. ჯერ ისევ ოცდახუთის წლის წინათ, სახელდობ 1881 წელს, აპრილის თვეში გაზეთ „დროება“-ში ჩვენ დავსტამებთ ორი მოწინივე წერილი, სადაც გავატარეთ ის აზრი, რომ ვიდრე მიწა სავსებით არ გადავა მხენელ-მთესველთა ხელში, ზავოდები და ფაბრიკები მუშათა ხელში, კაცობრიობაში ვერ დამყარდება ვერც საერთო კეთილდღეობა, ვერც თანასწორობა და ვერც თავისუფლება-მეთქი, და დარჩება ახლანდელი აუტანელი მდგომარეობა, როდესაც მცირე ნაწილი კაცობრიობისა ჰყარს სიმდიდრისაგან და უმთავრესობა — სიღატაკისაგანაო... ეს უკანასკნელი აზრი, მეტ-ნაკლებით მართალია ოცდახუთის წლის წინათ ქართველობის შესახებაც, ახლა საფუძველს არის მოკლებული, რადგანაც სიმდიდრით ჩვენში ეხლა თითქმის აღარავინაყარს, და ყველას სიღატაკის ნატისუსალი ასდის.

იაკობ გოგებაშვილი.

ს ო ტ ე ვ ა

თქმული ყვირილის საზოგადოების წარმომადგენლის თეოდ. ხუსკივაძისაგან თ. ილია გ. ქავჭავაძის დასაფლავების დღეს ქ. თფილისში 9 სექტ.

„ვთუ რა კარგი საჩინო, რა ავით მივიჩნიესო ბოროტისაგან კეთილი შურით. ვერ გაარჩიესო“.
ცანჯულ-წამებულთა ჩვენო მოღვაწევ!..

მწუსრებით ვასრულებ ყუიარაღის საზოგადოების მონღობილებას... გუელდამწყარი გადგავარ იავსე და მღელვარებით მსურს გადმოგცე ის სულაური აღმოფოთება, რომელიც შენმა მოწამებრივმა საზინდარმა სიკუდალმა გამოიწვია....

მსურს ეს გრძნობები მწუსრების ნდვეულში გავლესო და შეუძრეტულ ტრემლთა ნაკადულით დავაფრქვაო შენს უკდაკუბოზე, მაგრამ მაგრამ საიდგანლან რაღაც უნდაური ხმა მოისმის, ვიღაცის ბრწეინვალე შარავანდედით მოცული ახილი მრისხანეთ შადგია წინ და გულის წეროებით მიშტერებს თვალებს!....

ეს მრისხანე ხმა, ეს ბრწეინვალე შარავანდედით მოცული ახილი შენია, შენი ჩვენო წამებულთა, საზოგადო მოღვაწევ!..

ეს მრისხანე ხმაღ — შენი ჩვენდამი სუკედურია!.. დაახ!

სრულიად მართალი ხარ!.. მართალი ხარ რომ გვისაუკედურა!..

ჩვენ მარტო ზიზღისა და დამცირების ღარსნი ვართ! ჩვენ ვერ დავიფარეთ შენი დიდი ბიროფნეა... შენის სიკუდილით ჩვენი არსებობის დღენი მოგვკალით, თავი შევირცხვინეთ, ერთფრული ამხარტავნება გავაქრეთ, გავაქარწყლეთ, მაგრამ... კადევ იმედი! კადევ დიდებული შენი ბიროფნება უნდა იქნეს თავდები იმისა, რომ უკვლავურს გავსატოვებთ და შენი უკვდავი გონების ნაწარმოები იქამდის იქნება ქართული ერის აღმზრდელი, დამტკბობი და ბნელით მოცულ გზის

კამანათებელი, სწამდის საქართველოში უკანასკნელ ქართველს ზიზში სული კდგმის...

მაშ დამშვიდდი, ნუ აღშფოთდები !!

კვლავ მაინც მშვიდათ და წინააღმდეგობა განისვენე, ტანჯულ-წამებულ მოხუცო!...

მ. სოხუმი.

აქაურ ციხის პოლიტიკურნი პატიმარნი ვიზიარებთ დაობლებულ საქართველოს თავისუფლად მყოფთ ასულთა და ძეთა მწუხარებას, მათთან ერთად ძაძით ვიმოსებთ და ვგლოვობთ ყველა წერაკითხვის მცოდნე ქართველთა, უებრო მასწავლებლის და მოქალაქებრივის შესანიშნავ მოძღვრის ილია ჭავჭავაძის გარდაცვალებას. ჩვენს ზიზლს ვუგზავნით იმათ, ვინც საქართველოს ასე ვერაგულად მოსტაცა მისი სიამაყე და მისი დიდება. დარწმუნებული ვართ, რომ ავაზაკნი, რომელთაც მხკლავან მოხუცის წმინდა სისხლით ხელი შეიღებეს, და მათნი სულის ჩამდგმელნი სამარცხვინო ბოძზე იქნებიან გართხმულნი.

თ. სახოგია.

სამშობლოს ქმნო და დანო!

მ ამ თვეს უღმრთოდ და ვერაგულად სამშობლოსათვის წამებული ილია მშობელმა მისმა, როგორც ჭეშმარიტი ღვიძლი შვილი, ჩაიკრა სამარადისოდ თავის მშობლიურ გულმკერდში!.. მიისვენა იგი როგორც წინამორბედი თვისი ცხოვრებისა — თვისი არსებობისა!.. და გულამოსკენილი ცხარისა ცრემლებითა და ნალღვიანისა ხმითა, მიმართა თვის სანუგეშო და საიმედო შვილს ილიას მკვლელს — ბოროტ ავაზაკებსა:

აწ, თქვენთვის არამი იყოს ჩემი ამაგი! თქვენდამი ჩემი ზრუნვა, შრომა და ღვაწლი! ჩემი მშობლიური ტკბილი ძუძუ, რითაც გაიკვებენით! შიშვლები შეგმოსეთ, ობლები დაგავაჟაკეთ, ცოტათ თუ ბევრად ცხოვრების საასპარეზო მოედანზედ გამოგიყვანეთ, იქნებ მომშველებოდით და ჩემს ძველს წყლულებს მალამოს დამიდებდით და მით ტანჯვა-მწუხარებას შემიმცირებდით და დამამედებდით — მეთქი, მაგრამ ამაოდ!.. თქვენისთანების შობასა, ქვა რომ მეშობა იქნებ სამშობლოს სახეიროდ სადგომებზე ანუ გზა-ტყეცილზედ მაინც მოხმარებოდა, ხოლო ამგვარი შემარცხვენი, საზარელი და თავ-ზარ დამცემი შემადრწუნებელი საქციელი არ მომხდარიყო?!

თქვენ მოჰკალით საუნჯე ჩემის ცხოვრებისა!.. თქვენ დამიბნელეთ სინათლე ჩემის არე-მარისა!.. თქვენ დაჰგმეთ ჩემი ვინაობა!.. თქვენ უარჰყავთ ჩემი წარსული, რომელიც იწყება შორეულ ისტორიის საზღვარს იქითა!.. თქვენ დამასახიჩრეთ!.. თქვენ დამამახინჯეთ!.. ამომთხარეთ შანთებით ორთავ-თვალები! ამომგლიჯეთ ენა, გულღვიძლი ისე, როგორც უღმობელმა ჯალათმა!..

აწ, ძალ აღარ მიძს! დასტკბით ჩემის სისხლითა, გაიხარენით სამშობლოს მტრებოვო!

აი ამგვარის ცხარე ცრემლებითა და წყევა-კრულვით მოგმართათ სამშობლომ, ილიას სამარისაგან, ამ გულ-შემზარავი საქციელის გამო, მაგრამ მშობლიურის კილოთი გამონათქვამი ნაღვლიანი გოდება თქვენ ყურთა სმენას ეჩოთირება! და არა გსურთ გაიგოთ ის, რაც თქვენთვის საინტერესო არაა და რაც თქვენთვის უმნიშვნელოა!..

ოჰ! ღმერთო ჩემო! ეს რა გადაჭარბებული, რა

მახინჯი და რა თავ-ზარ დამცემი მოვლენაა?.. განა მოსაზრებული უნდა ყოფილიყო ესეთი საზიზღარი საქციელი?.. ვინმე ვარდის კონითა რომ შეხებოდა ილიას, ესეც არ ევატიებოდა!.. მტრებზედ შესატევი იარაღი, იხმარებოდა განა სამშობლოს საუკეთესო შვილზედ?.. სირცხვილი თქვენს ვაჟკაცობას!.. სირცხვილი თქვენ მამულიშვილობას, თქვენს ადამიანობას!.. განა დღეის იქითა შეგიძლიათ სთქვათ, რომ ჩვენც ვართ ადამიანო?!. არა! ამის თქმის უფლება დღეიდან სამუდამოდ დაკარგული გაქვს!

აბა ერთი მითხარით, რას ერჩოდით იმ მწუხარეს და მშვიდობიანს მოხუცს?., რა დააშავა მან? რამ მოგაფიქრებინათ და გადაგაწყვეტინათ ეგ შხამიანი საქციელი? იქნებ იმისათვის მოჰკალით იგი, რომ დაუღალავათ იბრძოდა თავის სამშობლოსათვის? იქნებ იმისათვის მოჰკალით ის დიდებული მგოსანი, რომ იგი დიდს თაყვანს სცემდა დედა ენას და თავის ქვეყნის ერსა?.. იქნებ იმისთვის აწამეთ ის მეცნიერი, რომ იმან ყველას ამცნო და შთაუნერგა განურჩევლად წოდებისა და მდგომარეობისა ეროვნული გრძობანი და სიყვარული?..

შეცდით, თქვე უგუნურებო! შეცდით და ვერ გაიგეთ მისი ცხოვრება, მისი მიმართულება, მისი სერიოზული აზრები და ოდნავადაც ვერ დაათვასეთ იგი! მისი თანა სულმნათ მოღვაწეებს სხვა განათლებულ ქვეყანაში სიცოცხლეშივე ძეგლს უგებენ, ხელით ატარებენ და სულში ისმენ. თქვენ კი გულს უგმირავთ და ზედმეტ ჩირქსა სცხებთ! რისი იმედი გაქვთ? თუ დღეს ცხოვრების ჩარხი მრუდეთ ტრიალებს, ნუ გგონიათ რომ ეს ხანგრძლივი იყოს! ცხოვრება მალე ჩაეარდება თავის კალაპოტში, ის მალე დაიწყებს ჩვეულებრივად ტრიალსა

სამბარესთან.

და პირუთვნელად აღნუსხავს ყოველივე იმას, რაც თქვენ ჩაიდინეთ, მოიხვეჭეთ და დაიმსახურეთ!

ღიად! ღიდი დანაშაული მიგიძღვისთ, როგორც ილიას — ისე სამშობლოს წინაშეც, მაგრამ ჯერ კიდევ საშუალება გაქვთ, ოღონდ კი გულწრფელად მოინდომეთ და ხმა მალლა აღიარეთ საქვეყნოდ:

„ჩვენ სინდისმა გვილაღატა, უგუნურებმა შეგვაცდინა, შურმა დაგვძლია, გთხოვთ მოგვიტევოთ; თქვენ სულგრძელი და მომთმენი ბრძანდებით, მუხლ მოდრეკილი თქვენს წინაშე შენდობას ვითხოვთ — გვაპატიეთ, შეგვინდეთ! ვიცი და მჯერა ილია ისეთი სულგრძელი და გრძნობა მაღალი არსება არის, რომ გვაპატიებთ და თან სამშობლოს წინაშეც იშუამდგომლებს, რომ თქვენ აქაც იქმნეთ შენდობილნი!

აი თქვენდამი ჩემი რჩევა და დარიგება, თქვე უბადრუკნო და მუხანათნო!

მემედ-ბეგ აბაშიძე.

ბ ა შ ო ნ ო რ ე და ქ შ ო რ ო !

არ ვიცი, რა სიტყვებით გამოვსთქვათ ჩვენი მწუხარება საუკეთესო მგოსნის ილია ჭავჭავაძის მოკვლის გამო, მოწიწებით მუხლს ვიყრით ყველა ქართველები მის ცხედრის წინაშე და ზიზღს ვუცხადებთ იმ უგუნურ მტარვალთ, რომელთაც ჩვენ მოგვაშორეს უბადლო მგოსანი ილია ჭავჭავაძე.

ყველა ქართველ სალდათების მონდობილობით ქალაქ გროდონიდან **ს. გარაყანიძე.**

ილია ჭავჭავაძის ხსოვნას.

ხვალ, ენკენისთვის 9-ში, ასაფლავებენ ჩვენ მეზობელ ქართველთა დიდ (პოეტ) ილია ჭავჭავაძეს.

ჩვენ უკვე დავბეჭდეთ მის ტრაგიკულ სიკვდილის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები; დღევანდელ ნომერში კი ვბეჭდავთ ქართული პრესის სამგლოვიარო წერილებიდან და სხვა და სხვა ჯგუფებიდან და დაწესებულებათაგან მიღებულ დეპეშების ნიმუშებს.

ჩვენ არ ვეთანხმებოდით მიცვალებულის მსოფლიო მხედველობას, არ მოგვწონდა მისი შეხედულობა ეროვნებისა და განსაკუთრებით სომეხთა და ქართველთა ურთიერთობის შესახებ, მაგრამ ვათასებთ მის დიდ მნიშვნელობას ჩვენ მეზობელ ერისისათვის, მან გამოაღვიძა ქართველთა სალიტერატურო-ხელოვნება და წინ უძღოდა მას.

ის დიდი მწუხარება, რომელიც მოსდებია ქართველ საზოგადოების ყოველ წოდებას, ის წრფელი მწუხარე გრძნობები, რომელიც გადმოსჩქეფს ყოველ მხრიდან, — ცოცხალი საბუთია იმისა, თუ რა დიდი სახელი და გავლენა ჰქონდა ხალხში ი. ჭავჭავაძეს, როგორც მწერალს.

და ჩვენ სამძიმარს და მწუხარე პატივის ცემას უცხადებთ იმ ადამიანის ხსოვნას, იმ მწერალს, იმ ნიჭიერ პოეტს, რომელსაც შესძლებია ისე მოხიბლვა თავის მკითხველებისა.

მისი ნაწერები ის უკვდავი ძეგლია, რომელიც დიდხანს, ძრიელ დიდხანს დაუვიწყრად შეინახავს ჭავჭავაძის სახელს ქართველ საზოგადოებაში და მის ლიტერატურაში.

„არორი“ № 6. ენკენისთვის 8-ში. 1907 წ.

ილია ჭავჭავაძის ხსოვნას.

ხვალ ასაფლავებენ ქართველთა გამოჩენილ მწერალ პოეტ ილია ჭავჭავაძეს.

ჩვენი მეზობელი ქართველი ერი, რომლის რამდენიმე თაობა გაუწრთენია და აღუფრთოვანებია ნიჭიერ მწერლის ნაწერებს, როგორც ერთი ადამიანი, ასე სდგას დღეს განსვენებული გვამის წინაშე. ის ესალმება თავის დიდ შვილს. რომელიც იყო მგოსანი თავის სამშობლოსი, თავისი ხალხისა და გამომხატველი ერის გულის წადლებისა.

მაგრამ იმავე დროს დღევანდელი დასაფლავება თავის მრავალი დეპუტაციებით, დიდი ზნეობრივი ნუგეშია ქართველთა ერის საზოგადოებრივ თვითცნობიერობისა.

სამოცი წლებიდან დაწყობილი ქვეყანაძე მოღვაწეობდა ქართველთა საზოგადო ცხოვრებაში და ის პირველი იყო იმ მოღვაწეებში, რომლებიც გამოვიდნენ განთავისუფლების დროს და ებრძოდნენ ბატონყმობას.

ი. ქვეყანაძე ქართველთა ახალი ლიტერატურის დამარსებელი და მისი პირველი მუშაკთაგანი იყო.

მისი გრძნობიერი და აზროვანი ლექსები და ბელეტრისტული ნაწერები დიდი ხანია ქართველი ხალხის საყვარელი საკითხავი წიგნია.

დღეს, ჩვენი მეზობელი ქართველი ერი დიდს მწუხარებაში იმყოფება და უცხადებთ სამძიმარს დიდი დანაკარგის გამო, და ვისურვებთ, რომ ი. ქვეყანაძის სამშობლომ კიდევ შობოს ახალი ნიჭები, მიცვალებულის ნიჭიერის საქმის განსაგძობათ.

„მშაკი“ ენკენისთვის 8-ში. 1907 წ.

ქ-ნ მიწოვიჩის სიტყვა.

როგორც რუსის ქალი და წევრი „სრულიად რუსეთის დედათა თანასწორ-უფლებიანობის კავშირის“, შე ვუერთებ ჩვენს ღრმა მწუხარებას ქართველ ერის

მგლოვიარობას. ჩვენ ყველანი, რუსეთის განმა-
თავისუფლებელ მოძრაობის მონაწილენი მხურვალედ
თანაგიგრძნობთ, ჩვენ ყველანი გულში განვიცდით
თქვენთან ერთად სისხლის დრამას, რომელმაც კავკასია
მოჰფინა ასობითა და ათასობით უმანკო მსხვერპლით....
დღეს ჩვენ შევიკრიბებით თქვენის დიდებულის პოეტის
საფლავთან. მხურვალე პატრიოტი და მებრძოლი ხალ-
ხის თავისუფლებისათვის, იგი დაეცა განგმირული უხე-
შისა და სასტიკის ძალისაგან. ეს ბოროტება აღაშფო-
თებს ყველას, ვისაც მოეპოვება აზრი და გრძნობა, და-
მოუკიდებლად იმისა, თუ რომელ ეროვნებასა და პარ-
ტიას ეკუთვნის. და მაინც ჩვენის არეულ-დარეულ ხანის
ამ ახალის მსხვერპლის დაღუპვამ არ უნდა გამოიწვიოს
სიძულვილი და შურის ძიების წყურვილი. ჩვენ უნდა
გვახსოვდეს, რომ მომხდარი ბოროტ-მოქმედება, რო-
გორც სხვა დანაშაულობანი, უმთავრესად ნაყოფია იმ
უმეცრების სიბნელისა, რომელშიაც ხალხი ჩანთქულია.
ამ სიბნელის მოსასპობლად უძღურია საღრჩობელა. გა-
ნათლება, აღზრდა ქრისტიანულს წესზედ, — აი ერთად-
ერთი უტყუარი გზა, აი საით უნდა მივესწრაფებოდეთ
ჩვენ ყველანი. ეგაა ის დიდებული მიზანი, რისთვისაც
იბრძოდა დაღუპული პოეტიცა; და ჩვენ შეგვიძლიან
საუკეთესოდ ვსცეთ პატივი მის ხსოვნას, მხოლოდ ამ
იდეისადმი სამსახურითა. ჩვენ, ქალები, პროტესტს ვა-
ცხადებთ იმ სასტიკის სისხლის ღვრის წინააღმდეგ, რო-
მელიც ჩვენ ბედნიერს მამულში ხდება; და დიდე-
ბულ პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის სახსენებლად
ჩვენ ვიწვევთ ყველას მშვიდობიანობის მუშაობისათვის,
ძმურის სიყვარულისა და სათნოების სახელითა. დაე,
ჩვენი დევიზი იყოს: მეტი სინათლე, — სინათლე ქეშმე-
რიტის განათლებისა და ქრისტიანულის სიყვარულისა.

პანაშვილი. 17 ენკენისთვის ტფილისში, ებრაელთა თორაში, პანაშვიდი გადაიხადეს განსვენებულ ილია ჭავჭავაძის სულის მოსახსენებლად. ებრაელთა გარდა პანაშვიდს დაესწრნენ წარმომადგენელნი თავად-ახნაურობისა, წ. კ. საზოგადოებისა, ქართულ ბანკისა და სხ.

სიტყვა წარმოთქმული ტფილისის თორაში ებრაელთა რაბინის ი. ი. ლევინის 17 სექტ.

დღეს დავნიშნეთ ჩვენ დიდებული პანაშვიდი ტრაგიკულად გარდაცვალებულის ქართველ პოეტის ილია გრიგოლისძის ჭავჭავაძის სულის მოსახსენებლად, რომელზედაც მთელი ქართველობა სტირის და მოსთქვამს: „ვაი ჩვენ, გვირგვინი მოეხადა ჩვენს თავს. ილია გრიგოლისძის სიკვდილით ჩვენ მოგვაკლდა ბრძენი ხელმძღვანელი, საზოგადო მოღვაწე და წარჩინებული წარმომადგენელი წევრი სახელმწიფო საბჭოისა. ამისათვის გვტკივა ჩვენ გული და თვალი გვიბნელდება.“ სიტყვა არ მოიძებნება ქართველ ერის ღრმა მწუხარების გამოსათქმელად ჰოი პატივცემულნო თანამომძენო! ვინ უნდა თანაუგრძნოს, თუ არა ჩვენმა ერმა, თუ არა ჩვენ ებრაელებმა ქართველ ხალხის უბედურებას, რომელმაც დაჰკარგა ძვირფასი ილია გრიგოლისძე და მასთან ერთად მისი ეროვნული წარმომადგენელი. ჩვენ ებრაელები, რომელთაც არა გვყავს ასეთი სახალხო წარმომადგენელი მთავრობასთან, ძლიერ ვიტანჯებით, ვინაიდან ჩვენი ავის მსურველნი ამითი სარგებლობენ და სცდილობენ ყოველთვის გაგვაშავონ და დაგვადაბლონ ჩვენ მთავრობის თვალში, რომ შეადგინოვნ ჩვენი უფლებანი და სხვა.

ჩვენზეა სწორედ ზედ-გამოჭრილი „ქებათა-ქების სიტყვები: „ნუ მიყურებთ, რომ შავი ვარ, ვინაიდან მზემ დამწვა მე, დედის ჩემისა ე. ი. ერთის მიწის შვილნი გამირისხდნენ და ცილი დამწამეს.“ აი რისთვის ჩვენ უნდა განსაკუთრებით თანაუგრძნოთ ქართველებს და მივიღოთ მხურვალე მონაწილეობა მათ თავს დამტყდარს უბედურებაში და გულით ვევედროთ ღმერთს რათა განუსვენოს წმინდა სული დიდებული პოეტის ილია გრიგოლის-ძის ქვეყნადისა

გარდმოუვლინო ცამან ქართველ ერს სრული ნუგეში მის აღუდგენელ დანაკარგისა გამო. ამინ!

ს ი ტ ე ვ ა

თქმული ილიას მიმართ სიმონ ქვარიანისა წმ. დავითის მთაზედ.

— „ვხედავთ ჩვენს ბედშაობას,
ჩვენს ერთობას დაკარგულს,
ჩვენსა წამხდარს გმირობას
და მამულს დაობლებულს“...

ეს მწარე სიტყვები აღმოხდა პოეტს გულიდან ამ 40 წლის წინათ, მაგრამ არას დროს არ ყოფილა ეს სიტყვები ქართველთა მიმართ ისე სიმართლით თქმული, როგორც ახლა. ძმანო და დანო! ვინ ვიგლოვოთ და ვინ ვიტროთ! ძვირფასი ილია თუ ჩვენი თავი?! მხეცნაძირალეების მიერ განგმირული დიდი მგოსანი, თუ ჩვენი შერცხვენა, ჩვენი სილაჩრე და არარაობა?!... ვინ ვიგლოვოთ! უკვდავი პოეტი, თუ ბედშავი ქართველი ერი?!...

მოჰკლეს ველურებმა დიდებული ილია, მოჰკლეს ერის მშვენება, შარა-გზაზედ დაანთხიეს ლაჩრებმა იმ

კაცის წმიდა სისხლი, რომელიც 50 წელს ჰყენდა აზროვნების სხივებს თავის დაობლებული ქვეყანას, რომელიც იყო ნახევარი საუკუნე ერის კანდელი და ბიარახტარი და რომელმაც შექმნა: „კაკო-ყაჩალი“, „კაცია-ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“, „აჩრდილი“ და „განდეგილი“... დიახ, საზიზლარმა მხეცებმა მოჰკლეს ილია... მაგრამ მოჰკლეს კი იგი? **არა და არა!**... ამ სამარცხვინო მკვლელობით მხოლოდ უკვდავ ჰყვეს მგოსანი საუკუნოთ, ილიას აუგეს ერის გულში სამარადისო ძეგლი. ამ მკვლელობით მიეკრნენ თვით მკვლელნი თავიანთ დამქაშებით სამარცხვინო ბოძხედ; ამ მკვლელობით თვით გაითხარეს შავი სამარე... — ზიზლი ნაძირალებს! ეს რა ვთქვი! ზიზლიო... არა, ზიზლი ბევრია მათთვის! **სიბრალული!** დიახ, სიბრალული მათ, რომ ასე ზნეობით დუხჭირნი შექმნა ისინი ბუნებამ და უღმობელმა ცხოვრებამ! **სიბრალული მათ, სიბრალული..**

კმარა! — დროა დაესვას წერტილი გარეწართა და ნაძირალათა საზიანო თარეშს და ნავარდობას! დროა მოედოს ბოლო მათ საზიზღრობას!..

ქართველნო, დროა გავიდვიძოთ ახლა მაინც, დროა მოვიდეთ გონს და ვიცნოთ შინაური და გარეშე მტრები, დროა გავცეთ მათ შესაფერი პასუხი!... დეე ამ დიდებულმა მსხვერპლმა აღძრას ჩვენს გულში მიმქრალი ვაჟკაცობა, ერთობა, გამირული სული და ეროვნული გრძნობა! დეე ამ დიდებულმა მსხვერპლმა გვაქციოს ახლა მაინც ადამიანათ და მოსპოს ჩვენს შორის წვრილმანი კინკლაობა!...

ქართველებო, შევიფიცოთ ამ დიდებულ მცხედრის წინაშე, რომ ჩვენ საუკუნოთ შევიქმნებით მიმდევარნი იმ დიად გრძნობა — აზრების, რომელთაც მსახურებდა

პოეტი ამ ნახევარ საუკუნეს! ძმებო, დავაარსოთ ამ სამგლოვიარო დღის სახსოვრათ ილიას სახელზედ **საერო ფონდი**, რომელიც დაედება ფუძეთ ჩვენს მომავალს ეროვნულს კეთილდღეობას!

— და შენ დიდო სულმნათო, მღელვარე გულით მოვიდრეკ მუხლს შენს წინაშე და გვედრები შეუნდო უმეცართ თავიანთი სამარცხვინო საქციელი. შენ გახდი ფანატიზმის და უმეცრების მსხვერპლი, მაგრამ შენმა უმანკო სისხლმა, შენმა მაწამებრივმა სიკვდილმა მოიტანა დიდი ნაყოფი: აღძრა ქართველში კიდით-კიდემდე ეროვნული გრძნობა, აეხილა ბრძემბს თვალები, დაანახა მკვლელ ავაზაკებს თავიანთი საზიზღარი სახე და აქ შეკრებით, საერთო გლოვით გვამცნო ქვეყანას, რომ კვლავ არსებობს ქართველი ერი, თუმც უბედური, მაგრამ სულით ისევ ძლიერი... შენ მოგკლეს ვერაგებმა დიდო მგოსანო, მაგრამ ქართველი ერის გული გარდიქა შენთვის სამარადისო აკლდამათ, სადაც შეიმკე უკვდაების შარავანდედით... — სამშობლოს მიწავ, აჰა გაბარებთ ჩვენს ქება-დიდებას! მიუალერსე მას და ჩაიხუტე გულში შენი უუპირველესი შვილი, შენი დიდებული **ილია...**

სიციყვა ბეგლარ მამალაძისა.

დიდებულო მამულიშვილო ილია! ელვის სისწრაფით მოედო მთელს ჩვენს საზოგადოების გულს შემზარავი ხმა, ხმა საშინელი, ხმა დაუჯერებელი:

ვერაგულათ მოჰკლეს ჩვენი დიდება ილია ქავქავაძეო. ვერ წარმოგვედგინა, ვერ შევრიგებოდით იმ აზრს, რომ ილიას ვინმე მოჰკლაჲდა, გაკვირვებით შევეყურებ-

დით ერთი მეორეს და ველოდით ნამდვილს პასუხს ილიას შესახებ.

ვინ, რათ, რომელმა ჯგუფმა, რომელმა ნაწილმა ჩვენის საზოგადოებისამ წარმოშობა ისეთი ჯალათი, რომელმაც, ილიას უმანკო სისხლით თავის მურდალი ხელები დაიბანა?!

არ დარჩენილა არც ერთი კუთხე, არც ერთი საზოგადოება, ჩვენის შენგან დაობლებულის ქვეყნისა, რომ დღეს, სამწუხაროთ, თავსატეხ და საკვლევ საძიებელ საგნად არ ჰქონდეს ეს მხეცური მოქმედება; არ დარჩენილა არც ერთი შეგნებული და განვითარებული, არა სხვისი მონა და მორჩილი-ქართველი მოქალაქე, რომელიც ქართველს უწოდებს თავისს თავს და არ რცხვენია ამისა, რომ გულის სიღრმემდის არ აღშფოთებულ იყოს ასეთი საზიზღარ მოქმედების გამო.

ამას ამტკიცებს აქ, შენის დიდებულის ნეშტის გარშემო, გლოვის ზარით მოცული შემოკრებილი უთვალავი საზოგადოება, ამას ამტკიცებს საქართველოს ყველა კუთხიდან მოსული ქართველი ხალხის წარმომადგენლები, გულ დაწყვეტილნი, განურჩევლათ კლასისა და წოდებისა.

დიაღ, დიდებულო მგოსანო, დღეს შენ გგლოვობს მთელი საქართველო, როგორც ერი, თავის საუკეთესო მამულიშვილს. შენში დიდებულო მგოსანო, ყველას აქვს წილი, როგორცა დიდებულ მოქალაქეში, შენში ყველამ დაჰკარგა თავისი წილი; მაგრამ... ყველაზე მეტი დაჰკარგა შენში და ყველაზე მეტათ უნდა გიგლოვოს შენ მშრომელმა ხალხმა, მუშებმა, გლეხობამ და ქირში და ლხინში მასთან მდგომმა ინტელინგენციამ.

შენ, დიდებულო მგოსანო, კანონითა გიწოდეს მეცხრამეტე საუკუნის შოთა-ქართველებისა.

შოთა რუსთაველი თუ მეთორმეტე საუკუნეში ქართველ ხალხის ბატონ-პატრონთ ძლიერის ხმით ეუბნებოდა თავის უკვდავის ვეფხის ტყაოსნის საშუალებით: „მიეც გლახაკთა საქურქლე, ათავისუფლე მონები“-ო, შენც დიდებულო მგოსანო, მეცხრამეტე საუკუნეში, ამ შავბნელ დროს, აღიმაღლე ხმა, შეაქციე ზურგი ბრწყინვალე წოდებას, მიუხედავთ იმისა, რომ შენ მათ კლასს ეკუთვნოდი, მიემხრე ქეშმარიტებას და „კაცია-ადამიან“-ში დაგმე შენ ლუარსაბ თათქირიძე და მისი ცოლი დარეჯანი, და, მიუთითე მაშინდელ გახრწნილ მებატონეებზე დაჩაგრულ ხალხს.

„გლახის ნაამბობში“ დახატე შენ, რა გამხრწნელი გავლენა ჰქონდა ადამიანზე ბატონ-ყმობას.

„დედა და შვილი“, შენ, მგოსანო, დიდის გრძნობით, ძლიერის ხელით დასწორე და აგრძნობინე, ასწავლე დაჩაგრულ ხალხს, ძმობა, ერთობის, სიყვარულის და თავისუფლებისადმი სიყვარული.

ამის შემდეგ, ნუ თუ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ის, რომ ილია ღირსი იყო ასეთის წარმოუდგენელის სასჯელისა? მერე ვისგან, ჩვენ ქართველებისაგან?!

ნუ თუ ილია, ის ილია, რომელიც შავბნელ დროიდგან დაწყებული ორმოცდა ათი წლის განმავლობაში თავს გვევლებოდა, რომელიც ამოდებულ ბასრ ხმალივით დარაჯათ გვედგა, გვიფარავდა შინაურ უკულმართობისა და სიბნელისა, გარეულ ჩაგვრისა და უსამართლობისაგან, ღირსი იყო იმისი, რომ ასე ვერაგულათ გაგვეგმირა მისთვის გული?!

ნუ თუ იმ ილიას, რომელმაც მთელი თავის ცხოვრება ჩვენ შემოგვწირა, არ დავაცალეთ ორი დღის სიცოცხლე რომ თავის დღით დაეღია სული თავის ტანჯულ სამშობლოში, დაელოცნა ის, და ეთქვა უკანასკ-

ნელათ როგორც მოხუცებულს სიმონს : „აწ განუტყვე
მონა შენი“-ო?

თუ მართლა ისე დავეცით ჩვენ ქართველები, რომ
ჩვენივე ხელით ტყვიით გაუგმირეთ ილიას გული, იმ
შემთხვევაში სულ ტყუილია ზოგიერთების აზრი იმაზე,
ვითომც ილია მოგვიტყევებს და არ გაგვამხელს,
დაფარვას ჩვენგან ტყვიით გახვრეტილს შუბლს ქართველ
მოწამეთა წინაშეო.

მაგრამ მე კიდევ იმედი მაქვს, რომ ქართველი ილიას
არ მოჰკლავდა, ეს ტყუილია.

ილიას მკვლეელი უსათუოდ გადაშენების გზაზე დამდ-
გარი ამ უკუღმართ ცხოვრების ნაძირალო, შავ ბნელი
ძალა იქნება და არა ქართველი!

სიბრალული, ზიზლი და წყევლა კრულვა მათ!

შენ არ მომკვდარხარ, მამულიშვილო, შენ ცოცხა-
ლი იყავი, ხარ და იქნები ჩვენს გულში და იქნები
უკანასკნელი ქართველის გულშიაც, სანამ ის იარსებებს
და არ გადაშენდება!

მშვიდობით, საუკუნოთ იყოს ხსენება შენი, დიდე-
ბულო მგოსანო ილია!

ჩემის სათაყვანებელის ილიას სსოვნას.

არ მჯერა!... მაგრამ სინამდვილე კი
თვალ-წინ მიდგია, სასტიკი, ცივი :
მოჰკლეს ილია! ტანჯულს სამშობლოს
ჩაუქრა კვალად ბრწყინვალე სხივი!

მოჰკლეს ილია — ჩვენი აღმრზდელი,
ქირის-უფალი ბედ-კრული ერის...

თმა-წვერს იხოკავს მამულიშვილი,
ვერაგ მტრის გული სიამით მღერის.

მოჰკლეს ვინ? ქართველთ აზროვნებისა,
თვით შემეცნების ძარღვი მთავარი;
ერის, მამულის ქომაგი მტკიცე,
მათთვის მებრძოლი შეუპოვარი!...

ქართულ ენისა, რწმენის, ზნეობის
განმწმედი, განმასპეტაკებელი;
გულ-წრფელ ერთობის, ძმობის, სიმართლის
თავ-გამოდებით მქადაგებელი!...

ჩვენი დიდება და სიამაყე,
უმაგალითო მამულიშვილი,
საუნჯე დიდი — ფასდაუდები,
სწურ-უპოვარი მგოსაში ტკბილი!...

მგოსანო, სიყრმითვ გათაყვანებდი,
როგორც უფალსა, როგორც იდეალს...
ახლა?... დაგტირი, ნაძირალთ მსხვერპლო,
სხეულით მკვდარო, დიდებით ცოცხალს!...

ნუ თუ მურდალი, ბილწი ჯალათი
ქართულ ძუძუთი გამოზრდილია?
ნუ თუ ქართველმა — ვაი, სირცხილო —
მოჰკლა მოძღვარი თვისი ილია?!

ერო ტანჯულო, შემოკრბი ერთად,
გამოიგლოვე უბადლო შვილი!...
მამულო, მგოსნის სისხლით მორწყულო,
გულს ჩაიკონე შენი გაზრდილი!

ანტონ დარჩიაშვილი.

ბ ვ ა ზ ა კ ე ბ ს

—:—

ნუ თუ თქვენ, ბრიყვნო, ბინძურო,
გმირულათ მოჰკალთ ილია:
ჩვენი ქვეყნისა მნათობი
ხალხის ერთგული შვილია?!

გახსოვდესთ, ნაძირალებო,
ჩვენ არ შეგარჩენთ ამასა
და თუ მოგაგნეთ როგორმე
იქვე გაგიტხრით საფლავსა!

ნუ თუ არ გრცხვენით, აფთარნო,
რომ მოგვიკალით მგოსანი,
სიმართლის მლაღადებელი
ყველგან დიდ სახელოვანი!

ახლა კი ვხვდებით, წყეულნო,
ქვეყნის დაღუბა გდომიათ,
ზიზლი და ფურთხი თქვენსა ვზას
სინდისი აღარ გქონიათ!

მუშა ვანო ჩიხრაძე.

ტოლ უბოვარო საუნჯევე,
სინათლის სვეტო ილია,
ვისი მარჯვენა შეგებო
და მით მოგვეფინა ჩრდილია!

ვისაც შენ ნანა ასწავლე —
ვაჰ თუ იმ დედის შვილია!
შენ უკდავი ხარ მარადის,
ჩვენ დაგვრჩა ეგ სიკვდილია.

ილია ჭავჭავაძის მოკვლის გამო

აღარ არის დიდი პოეტი და მოაზრე, აღარ არის ილია ჭავჭავაძე!

აღარ არის ის, ვინც ასეთის შეუდარებელ ხელოვნებით დაგვისურათა „კაცია ადამიან“-ში და „გლახის ნაამბობ“-ში ბატონ-ყმური უკულმართი ურაიერთობა. იმისი იუმორი, მომხიბლელი, პოეზიით აღსავსე სურათებისა და ბუნებისა, განსპეტაკებული ჩაგრულთადმი მოყვარობითა და თანაგრძნობით და განაყოფიერებული ფილოსოფიურ-მეცნიერულ აზრებით, იტაცებს, ამდიდრებს და აკეთილშობილებს მკითხველს გულითა და გონებას.

ვის არ გამოუცდია განუზომელი ესტეტიური სიამოვნება „კაკო ყაჩაღ“-ში ალაზნის ხეობის მშვენიერის დასურათებით! ვისი გული არ აუტოკებია იმავე პოემაში მეურმის მწუხარე გულიდან ამოკვნესილ სიმღერას, კაკოს შავ-ბეღითს თავ-გადასავალს?

აიღეთ მისი „გუთნის დედა“ და სხვა წვრილი ლექსები. ყველგან გამოხატულია იგივე მწუხარება, იგივე ღრმა თანაგრძნობა ჩაგრულთადმი ამა ქვეყნისა.

ილია ჭავჭავაძე განსაკუთრებულ ყურადღებას აპყრობდა გლეხს, იმის ბედსა და უბედობას. პოეტი საყვარელ დედასავით თავს ევლება მიწის-მუშას; მასთან ერთად აფრქვევს მღულარე ცრემლებს, თან მისი ბედი და სიკეთე ახარებს, ანუგეშებს. ილია არის პოეტი-ხალხოსანი.

ზოგიერთ კრიტიკოსებს არ მოსწონთ ილიას უკანასკნელი მოთხრობა: „ოთარაანთ ქვრივი“. ჩემის ფიქრით კი ეს მოთხრობა შესანიშნავი თხზულებაა. მართალია, გლეხის ტიპი სინამდვილესთან შედარებით გადაქარბებულ-გამშვენიერებულია, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მწერალი სცდილობდა დაეხატა იდეალი, რომლი-

საკენაც მიისწრაფოდა გლეხი. რა ვუყოთ, რომ ცხოვრებას სავსებით ვერ გაემართლებინა ეს იდეალი, გლეხი ჯერ კიდევ ვერ ამალღებულებოდა იდეალამდის. საქმე ის არის, რომ ცხოვრების მიმართულება ამ იდეალისაკენ მიაქანებდა გლეხობას. მაშასადამე, მწერლის პოეტურმა ყნოსვამ აღრე იგრძნო ნიშნები, ჩასახულნი ცხოვრებაში, და შთანასახის საშუალებით შეჰქმნა სრული სურათი მომავალისა. უკანასკნელი ამბები მოწმობენ, რომ პოეტი არა სცდებოდა.

ილია ჭავჭავაძის პოეზია ესარჩლებოდა აგრეთვე საზოგადოდ ყველა ჩაგრულ ერებს და კერძოდ ათას-გვარ ისტორიულ განსაცდელს გამოვლილ ქართველ ერს. იგი იყო მამულიშვილი ამ სიტყვის საუკეთესო მნიშვნელობით. „დიმიტრი თავ-დადებულო“, „დედა-და-შვილი“, „იანიჩარი“ და სხ. მოწმობენ პოეტის ღრმა სიყვარულს დაჩაგრულ მამულისადმი. მაგრამ იგი არ იყო ცალმხრივი, ვიწრო „ნაციონალისტი“, მას ენატრებოდა თვისუფლება და ბედნიერება თავის ერისა ისე, როგორც ყოველ სხვა ჩაგრულ ერისა. ასეთი იყო მისი კეთილ-შობილი პატრიოტიზმი და ნაციონალიზმი. და მხოლოდ ცილისმწამებლებს შეუძლიანთ დასწამონ ილიას შოვინისტობა. არა, ილიასებურ დიდ-ბუნებოვანი კაცები ყოველგან და ყოველთვის ინტერნაციონალისტები ყოფილან და არიან.

ილია ჭავჭავაძემ გამოხატა თავის ლექსებში ღრმა თანაგრძნობა მუშათა თანამედროვე მოძრაობისადმი: იგი მგზნებარე, აღფრთოვანებულის სიტყვებით მიესალმა პარიზის კომუნას და არა ერთხელ განიმეორა თავის პუბლიცისტურ წერილებში იგივე გრძნობა, იგივე გულისპასუხი.

როგორც იურისტი, ილია იყო მომხრე უფლებრივ თანასწორობისა და პიროვნების უკიდურეს თავისუფლებისა, როგორც პოლიტიკოსი, მას სწამდა უკიდურესი პო-

ლიტიკური დეცენტრალიზაცია და კერძოდ საქართველოს სრული ავტონომია. როგორც ეკონომისტი, იგი იმ აზრისა იყო, რომ თუ ქართველ ერს მიწა ხელიდან გამოეცალა, დაიღუპებაო, მიწაა ქართველი ერის ძალია.

მხატვრულ თხზულებათა გარდა, ილიას აქვს აუარებელი პუბლიცისტური, ეკონომიური, ისტორიული და სოციოლოგიური წერილები.

იგი იყო აგრეთვე რედაქტორი სხვა და სხვა ჟურნალ-გაზეთებისა, ბანკის გამგე, სხვა და სხვა საზოგადოების თავმჯდომარე ან წევრი. იგი იყო შესანიშნავი ორატორი და მომხიბვლელი მოსაუბრე.

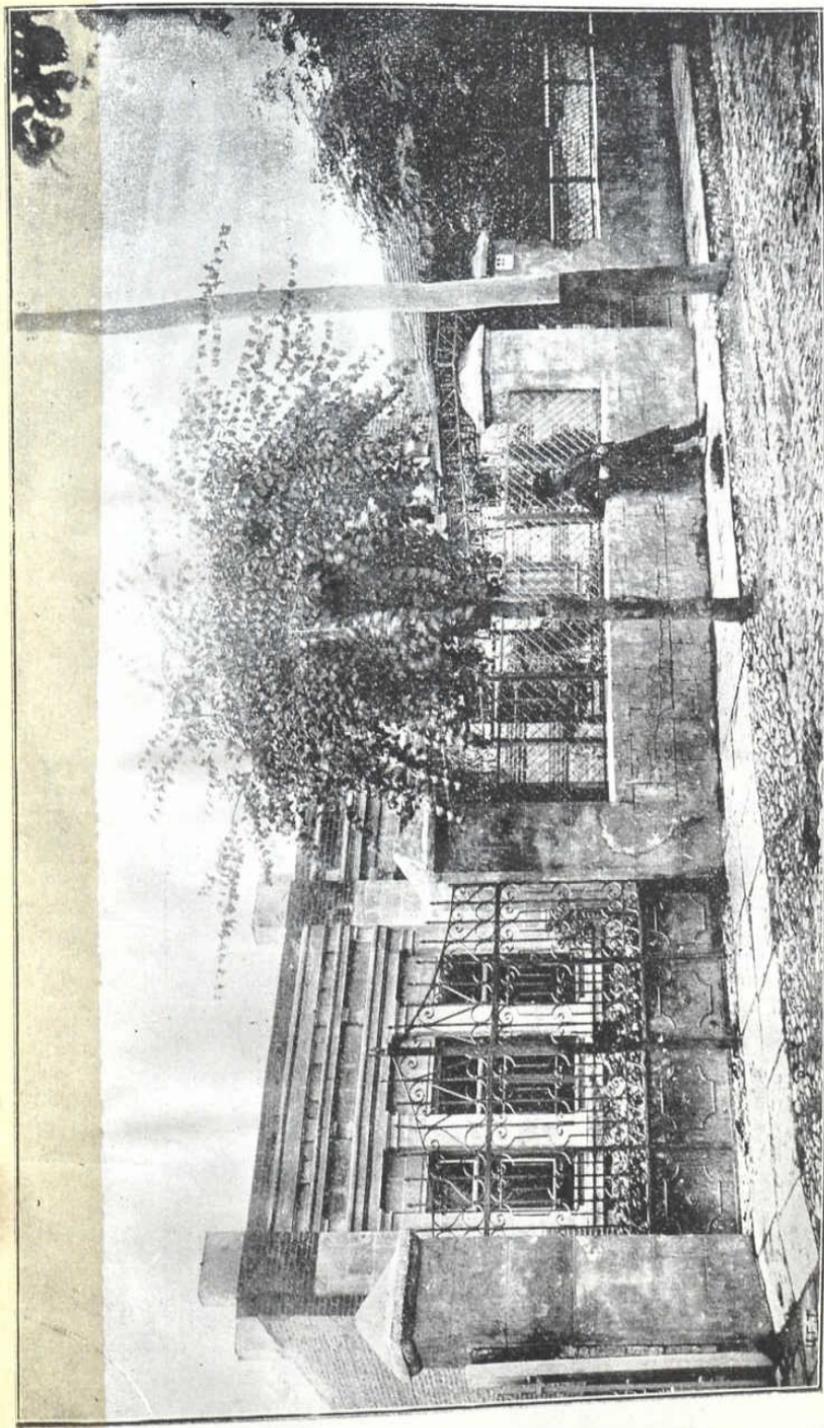
ჰანნიბალზე ამბობდნენ, სადაც კი გაჩნდებოდა, ყველა იმას მისჩერებოდაო. სწორედ იგივე ითქმის ილიაზედაც. მისი სახე, ენერგიით სავსე, ნიჭის გამომხატველი თვალები, დარბაისლობა, ტკბილად მოსაუბრე ხმა, ხან მქუხარე და ძლიერი, — ყველაფერი ეს ილიას ცენტრად ჰხდიდა ყოველ საზოგადოებაში.

და ყველა ამ ღირსებათა გამო იგი იყო - ბელადი ქართველ ერისა რამდენიმე ათის წლის განმავლობაში. იმის ნაწერებს კი ექნებათ აღმზრდელი მნიშვნელობა საუკუნეთა განმავლობაში.

და ასეთ კაცს, თანამედროვე ქართულ ლიტერატურის შემქნელს და დიად მოღვაწეს, ტყვიით გული გაუგმირეს! რა იცოდა წუნკალმა, თუ როგორ შეურაცხყო მან ქართველი ერი?! რა იცოდა წუნკალმა, რომ ტყვია უძლურია ილიას წინააღმდეგ, რომ ილია უკვდავია სულით, რომ ილია ცოცხალია, ვიდრე სული უდგია ქართველ ერს! მხოლოდ ერი იმასა ჰგლოვობს, იმიტომ არის თავზარ-დაცემული, რომ ვიღაც უსულო ქვემძრომმა ასე ვერაგულად გამოაცალა ხელიდან თავის საყვარელი მამულიშვილი, რომ სიცოცხლეშივე ვერ უძღვნა თავის სახელოვან პოეტს ეროვნული საჩუქარი, ღრმა სიყვარულისა და პატივისცემის ნიშნად.

საუკუნო იყოს ხსენება შენი, მსოფიანო მგოსანო, განგმირულო უკეთურის ტყვიით.

ზემო-იმერელი.

ილიას სახლი ტფილისში (ანდრეკვის ქუჩაზე), რომელიც უანდერძი ქ. შ. წ.-კ. გ.მ. საზოგადოებას.

გვირგვინები.

განსვენებულის ილია ჭავჭავაძის კუბო შეამკეს ვერცხლის გვირგვინებითა და ვერცხლისავე ხატებით შემდეგმა დაწესებულებებმა და პირებმა:

1. „მგლოვიარე კახეთისაგან“; „მშვენება კახეთისა შენს დიად სულში გამოიხატა“.

2. პეტერბურგის ქართველებისაგან: „დიდებულ მგოსანს და საზოგადო მოღვაწეს ილია ქავჭავაძეს.“

3. ბაქოს ქართველ საზოგადოებისაგან: „ავციოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართველის ბედმა, დეე გვძრახონ ჩვენ, მის ძებნითა დავლიოთ დღენი“.

4. სოხუმის ქართველებისაგან: „ხელთ უქმნელი ძეგლი დაიდგმის ყოვლის ქართველის გულში“.

5. ქუთაისის ქალაქის თვითმართველობისაგან: „მე კაცთ სიკეთის მხურვალე რწმენა ქირში და ლხინში წინ მიმიძღოდა“.

6. კავკასიის ნამესტნიკისაგან; ილია გრიგოლის ძე ქავჭავაძეს.“

7. ტფ. გუბერნიის თავად-აზნაურთაგან: „დიდებულ ქართველის თ. ილია ქავჭავაძის ხსოვნას“.

8. ქუთაისის გუბერნიის თავად აზნაურთაგან: გვირგვინი შავ ხავერდის ბალიშზე ზედ ოქრომკედით ამოკერილ შემდეგის ლექსით:

„ვთა რა კარგი საჩინო რა ავად მიგიჩნიესო,
ბოროტისაგან კეთილი შურით ვერ განარჩიესო,
ერის მოღვაწე დიდება ქვეყნის მტრად მიგიჩნიესო
ურიგო სიტყვა შეგკადრეს, გაგლანძღეს გაგათრიესო,

მოგკლეს მცხოვანი უბრალოდ, ქვეყანა შეარყიესო,
ბრალობის სისხლი თავზედა შეილითურთ გადგვანთხიესო,
ამას მოვთქვამთ დღეს ქართველნი ყმანი, ჭაბუკნი, მსცოვანი,
ნუ შეგვაშრენ ცრემლი თვალთაგან და გულთა შენი ხსოვანი.

9. ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკისაგან :

არც სიძდიდრის, არც დიდუქის, თხრვანა არ მინდა,
არ მინდა ამით შეურაცხველ მე ლოცვა წმინდა,
არამედ მინდა გამინათლდეს ცით ჩემი სული,
შენგან ნამცნების სიყვარულით აღმენთებს გული,
რომ მტერთათვისაც, რომელთ თუნდა გულს ლახ-
ვარი მკრან,

გონავდე: შეუნდე არ იციან, ღმერთო, რას იქმან.

10. „კახეთის“ საზოგადოებისაგან : „თავდადებულ
მამულიშვილს ილიას.“

11. ტფ. სათავად-აზნაურო ბანკისაგან : „ბანკის დაუ-
ვიწყარ მოამაგეს თ. ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძეს“.

12. შავი ქვის მრეწველთა კრების საბჭოსაგან „დი-
დებულ პოეტს და მოღვაწეს ილია ჭავჭავაძეს.“

13. კიათურის საურთიერთო ნდობის ამხანაგობისა-
გან : „საქართველოს სიამაყეს ილია გრიგოლის ძე ჭავ-
ჭავაძეს“.

14. კიათურის საზოგადოებისაგან : „თავდადებულ
მამულიშვილს ილია ჭავჭავაძეს.“

15. ქუთაისის ქალებისაგან : „შენი სიკვდილით „და-
ობლდა ერი. ვისღა მივანდოთ ჩვენი გრძობა, ტანჯვა
და ლხენა.“

16. ქუთაისის ვაჭრებისაგან : „დიდებულს მგოსანს
და სახელოვან მამულიშვილს ილია ჭავჭავაძეს.“

17. ჭავჭავაძეებისაგან : „საქართველოს უპირველეს
შვილს, გვარის დამამშვენებლს ილიას“.

18. დ. და ევ. სარაჯიშვილებისაგან :

როდემდის უნდა ანა ვცნობდეთ სიკვდილის ფახსა,
როდემდის უნდა არ ვხეყდეთ ღვთიურ ნიჭს ღირსა
თაყვანსა

19. სამეგრელოდან მოსულს ორ ბავშვს 5—ძეს, 5
წლის ვაჟს ლევანს და 6 წლის ქალს მედეას გვირგვინის

მაგიერად ხელში ეჭირათ გული ვერცხლისა, რომელსაც შუაზე ტყვია ეკიდა. ვერცხლის გულზე შემდეგი წარწერა იყო: „ვის არ რგებია უკვდავთა შორის, რომ შენ არ გრგებოდეს ბნელ ძალებისაგან“.

ვერცხლის ხატები იყო:

20. იმერეთის ეპისკოპოს ლეონიდისაგან.

21. ქართლ-კახეთის სამღვდელოებისაგან: „შეუნდე, არ იციან ღმერთო, რას იქმან.“

22. იმერეთის სამღვდელოებისაგან: „ცხოვრებას აცისკროვნებს სული საქმით მეტყველი“.

ცოცხალ ყვავილების და ლითონების გვირგვინები იყო:

23. წ--კ. გ. საზოგადოებისაგან (ორი გვირგვინი): „საზოგადოების საპატიო წევრს და თავმჯდომარეს“.

24. ქართულ დრამატიულ საზოგადოებისაგან:

მე და მნიშნავს და ერთი მხრდის
მიწიერი ზეციურსა,
ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკებ
რომ წარუძღვე წინა ერსა.

25. ფილარმონიულ საზოგადოებისაგან: „გასწყდა ის სიმი, გაქვავდა ენა რომელმაც ერსა აუხსნა ენა“.

26. „ივერიის“ (1883—1893) თანამშრომელთაგან (გრ. ყიფშიძე, სოფ. მგალობლიშვილი, სტ. ქრელაშვილი, არტემ ფირალოვი. აღ. ყიფშიძე და არტემ ახნაზაროვი): „შენი დიდი ნიჭი, მადლიანი კალამი, შენი წინამძღვრობა გვასულდგმულებდა და ნეტარებით ვმუშაობდით შენდა შევდომილნი“.

27. „ისრის“ რედაქციისაგან: „დიდებულ მგოსანს და ქართულ პრესის მამათ მთავარს ილია ქავჭავაძეს“.

28. „ჩვენი გზის“ რედაქციისაგან: „სახელოვან მგოსანს ილია ქავჭავაძეს“.

29. „ნაკადულის“ რედაქციისაგან:

„ალარა გვყვებარ! უღვთო იყო შენი სიკვდილი, არა დედამა, მაგ სიკვდილით დაობლდა ერთი, ვისლა მივანდოთ ჩვენი გრძნობა, ტანჯვა და ღხენა“

30. „ჯეჯილის“ რედაქციისაგან : „ჯეჯილის პირველ ნომრის დამგვირგვინებელს, „ბაზალეთის ტბის“ ავტორს“

31. „ვოზრაჟდენიე — ზაკავკაზიე“-ს რედაქციისაგან : „Пѣвцу Иверіи Ильѣ Г. Чавчавадзе“.

22. „ტიფ. ლისტოკის“ რედაქციისაგან : „Ветерану Кавказской прессы“.

33. „მოლლა ნასრ-ედინის“ რედაქციისაგან : „Славному сыну грузинскаго народа“.

34. ს.-ფ. სარევილიუციო პარტიისაგან. „დიდებულ მგოსანს ილია ჭავჭავაძეს“.

35. „მწუხარე ოსეთისაგან“ : „Безсмертному сыну Кавказа, поэту гражданину“.

36. ტფილისელ მაჰმადიანებისაგან : „Славному поэту прекрасной Грузіи“.

37. რკირის გზის სოც.-ფედ. მუშებისაგან :

ამა ზვიადმა საუკუნემა
უნდა შეას იგი შრომისა სიტყვა,
მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმაღლდები,
არც ვის იმონებ, არც ემონები!

38. ბაქოს სოც.-ფედერალისტებისაგან : „დიად ნიქს, უგუნურების მსხვერპლად გამხდარს.“

29. ქუთაისის პროფეს. კავშირების ცენტრალურ ბიუროსაგან : „დაუეიწყარ მგოსანს ილიას.“

40. ქ. ბათუმისაგან : „Незобвенному пѣвцу родной Грузіи, неутомимому общественному дѣятелю Ильѣ Григор. Чавчавадзе.“

41. წიგნების გამომცემელ ქუთათურ საზოგადოებისაგან :

ამას ესტირით, რომ მიდიხარ
და აობლებ შენსა ერსა,
ჩვენსა ბედსა და მშვიდობას
ველარ მოუმართავ ზელსა

42. ქართველ გამოძც. ამხანაგობის სტამბის მუშების ერთი ჯგუფისაგან :

ვეღარ გაუძღვებ ქვეყნის მძარცველი
ჭემძარტიტებით აღზდილსა ბრძოლას
და დაიმსხვრევა იგი ბღრკილი,
შემფერხებელი კაცთა ცხვრების
და ახალს თურგსე ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების.

43. ქართველ ქალთაგან :

ალარა გვეყვებარ, უღეთო იყო შენი სიკვდილი,
ვინ უწყის რამდენი საუნჯენი დავმარხეთ ჩვენა,
მაგრამ, პოეტო საყვარელო, ხარ ბედნიერი,
რომ შენი ლექსი სიკვდილითაც არა გკლავს შენა.

44. „იდეალის“ სტამბის მუშებისაგან :

აღმართე სიტყვა საქადაგებლად
სიმართლისა და სიყვარულისა,
ყოველ ჩემ მოძმემ შეუბრალებლად
შმაგად დამიწყო სროლა მე ქვისა.

45. ტფ. წერილ ვაქაროა პროფეს. კავშირისაგან :
დიდებულ შვილს ივერიისას ილიას.“

46. ბათუმელ ქართველებისაგან : „მაგ სიკვდილით
დაობლდა ერი“

47. ენისელის გლეხობისაგან :

ამას ვსტირით, რომ მიდისნარ
და აღბღებ შენსა ერსა ;
ჩვენს ბედსა და უბედობას
ვეღარ, ძღუემართავთ ხელსა.

48. დიღმელ გლეხებისაგან :

ჩვენი წადილა და ჩვენი ბედი
ყოველთვის არის, ძმაო, საფრთხეში.
გლეხკაცის და ყმის ლიტანი ბედი
ვერსა, ვერ გასძღვებ ბატონის ხელში

49. ქუთ. ქართველ გიმნაზიის მოწაფეთაგან, „დიდებულ
მგოსანს და საზოგადო მოღვაწეს ილია კავჭავაძეს“.

50 ტფ. ქართულ გიმნაზიის მასწავლებელთაგან :

როდემდის უნდა არ ვსცნობდეთ სიკვდილის ფასსა ?

როდემდის უნდა არ ვსცემდეთ ღვთიურს ნიჭს, ღირსა თაყვანსა ?

მის ყოველ წუთსა სიფრთხილითა რატომ არ ვხარჯავთ ?

და მის აქ ყოფნას ზნაოებად რისთვისა ვსახავთ ?

51. ხონის საზოგადოებისაგან :

ერის წყლული გჩნდა წყლულად,

გეწოდა მის ტანჯვით სული,

მის ბედით დ უბედობით

გედაგოდა მტკიცედ გული,

52. შავი-ქვის მრეწველთა საბჭოს ქიათურელ მოსამსახურეთაგან : „ქართველ ერის სასიქადულო შვილს“.

53. წალენჯიხის საზოგადოებისაგან : „დიდებულ პოეტს, დაუფიწყარ მამულიშვილს“.

54. ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებისაგან : „უკვდავი ხარ, საქართველოს დიდებავ !“

55. სადგურ ყვირილის და შორაპნის მოსამსახურე მუშებისაგან :

ზიზღი მის სახელს,

წყვეა მის მაჯას,

ვინც შეაშფოთა შენი კალარა

და დაადუმა ჩვენი დარაჯი,

შენი უებრო ჩანგი ნალარა.

56. „გეორგიას“ ამხანაგობის მუშებისაგან : „ერთს ბედს ქვეშა ვართ, ლაბავ, მე და შენ, წილად გვარგუნეს შავი მიწა ჩვენ“.

57. კავ. სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებისაგან : „თავის ყოფილ ვიცე-პრეზიდენტს“.

58. დაბა ცხინვალისაგან : „იქ თვით სამოთხეც ჯოჯოხეთია, სად თვის შხამს ანთხევს მტრობა და შური“.

59. პეტერბურგის ქართველ სტუდენტებისაგან : „არა დედ-მამა, მაგ სიკვდილით დაობლდა ერი“ — „ჩვენს მასწავლებელს დიდებულ მამულიშვილს ილია ქავავაძეს“.

60. ოდესელ სტუდენტებისაგან : „კაცი უნდა სანთლად იწვოდეს“.

61. ტფილისში მყოფ ქართველ სტუდენტებისაგან : „ერმა რომ შვილი აღზარდოს, ემაგრე შენისთანაო“.

62. ზუგდიდელ მოქალაქეთაგან : „მამულიშვილისთვის არ ახსოვდა განსაცდელი განსაცდელში, „ტრფობა ჰქონდა გულში აბჯრად მოდარაჯეს კალმით ხელში“.

63. ფოთის ვაქრებისაგან : „ქართველთა სიამაყეს, საუკეთესო მამულიშვილს, მგოსანს და საზოგადო მოღვაწეს ფოთის ხელოსნებ-ვაქრებისაგან“.

64. ფოთის ქალაქის მუშებისაგან : „საქართველოს დიდებას და ხალხის მასწავლებელს“.

65. სოფელ აღის 'გლახობისაგან : „შრომისა ახსნა ეგ არის ტვირთძლევა მოსილის ამ საუკუნის, კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი მაგ ახსნისათვის მედგრადი ბრძვის“.

66. ქუთაისის საურთიერთო ნღობის საზოგადოებისაგან : „უკვდავ მგოსანს და სასიქადულო შვილს საქართველოსას“.

67. არტურ ლეისტისაგან : „დაუფიწყარს პოეტს მეგობარს ილიას“.

68. სადგურ მიხაილოვის ქართველ მოსამსახურეთაგან და მცხოვრებთაგან : „დაუფიწყარ მგოსანს, საყვარელ მამას ილია ჭავჭავაძეს“.

69. ჯავახელ ქართველებისაგან : „საქართველოს ვარსკვლავს ილია ჭავჭავაძეს“.

70. ოზურგეთლებისაგან : „დიად მგოსანს ილია ჭავჭავაძეს“.

71. ბორჯომის ქართველ საზოგადოებისაგან : „დიდ ქართველ მამულიშვილს ილია ჭავჭავაძეს“.

72. ბორჯომის ქართველ მუშებისაგან : „ჩვენს ძვირფას და დაუფიწყარს მგოსანს ილია ჭავჭავაძეს“.

73. სიღნაღის ქართველ საზოგადოებისაგან : „შენ არ მოკვდები : მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ სახელი არ დარჩენია“.

74. თელავის საზოგადოებისაგან ; „დაუვიწყარს მგოსანს და თავდადებულ მამულიშვილს ილიას“.

75. განჯელ ქართველებისაგან : „ერის სიამაყეს და ხალხის მოამაგეს, დიდებულ მგოსანს და დაუფასებელ მამულიშვილს“.

76. მამადავითის ქალთა სკოლის გამგეობისა და მოწაფეთაგან :

ადარა ვყვევხარ!.. უღვთო იყო შენი სიკვდილი!

არა დედ-მამა, მაგ სიკვდილით დაღობდა ყრი.

ვისღა მივანდოთ ჩვენი გრძნობა, ტანჯვა და ღსენა!

77 ტფ. საბალოსნო სასწავლებლისაგან : „უკვდავ ილია ჭავჭავაძეს“.

79. სათავად-აზნაურო ქარვასლის მუშებისაგან : „ჩვენი ქვეყნის უდიდეს ჭირისუფალს“ :

რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს,

ვგ ვერაფერი სიყვარულია,||

საქმე ის არის, კაცს ის უყვარდეს,

ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია.

80. კიათურის დრამატიულ საზოგადოებისაგან :

შენ დიდებო უკვდაებო,

მამულისთვის თავდადებულს,

მკვლელს სირცხვილი იუდისა,

ტანჯვა სულით დაბრმავებულს!

81. ტფ. სახალხო უნივერსიტეტისაგან : „Безсмертіе пріявшему поэту народныхъ думъ Ильѣ Г. Чавчавадзе“.

82. ყვირილის ქართველ მუშათა ჯგუფისაგან :

„აწმყო თუ არა გვწყალობს,

მომავალი ჩვენია“.

83. თავისუფალ სენათისაგან : „თავისუფლების მუშაკს — ილია ჭავჭავაძეს“. (სენათის გვირგვინი გაკეთებულია ჯიხვის რქისა და ცოცხალ ყვავილებსაგან).

84. ქუთაისის სავაჟო გიმნაზიელებისაგან : „ჩვენს ეროვნულს სიამაყეს ილიას“.

85. ქუთ. წმ. ნინოს ქალთა სასწავლებლისაგან : „დიდებულ მწერალს და ჩვენ მოძღვარს“.

86. გორის სამოქალაქო სასწავლებლის მოსწავლეთაგან : „უკვდავ ილიას“.

87. პროფესორ პეტრიაშვილისგან. „დიდებულ მგოსანს და საზოგადო მოღვაწეს“.

88. ტფ. დედათა მეორე გიმნაზიის ქართველ მოსწავლე ქალთაგან.

89. აბასთუმნის ქართველებისაგან : „ცხარე ცრემლით ვსტირით შენს დაკარგვას“.

90. სოფელ ქვიშხეთის მცხოვრებლებისაგან : „სასიქადულო მამულიშვილს“.

91. ტფ. ქალთა მეოთხე გიმნაზიისაგან : „მაგრამ, პოეტო, საყვარელო, ხარ ბედნიერი, რომ შენი ლექსი სიკვდილითაც არა გკლავს შენა !

92. ქუთ. რეალურ სასწავლებლის მოწაფეებთაგან : „საქართველოს დიდებას, განსპეტაკებულ ზნის, ენის და სამშობლოსადმი სიყვარულისა ილია ქავჭავაძეს“.

93. ტფ. ქალთა მესამე გიმნაზიის უმფროს მოწაფეთაგან : „დიდებულს მგოსანს ილია ქავჭავაძეს“.

94. ტფ. ქართულ გიმნაზიის ღარიბ მოსწავლეთა დამხმარებელ საზოგადოებისაგან :

«საქმე ის არის, კაცს ის უყვარდეს,
ვინც წმომ ბედისგან დაჩაგრულია».

95. თელავის წმ. ნინოს სასწავლებლისაგან ; „მტერთათვისაც, რომელთა თუნდ ლახვარი მკრან, გთხოვდე შეუნდე, არ იციან, რასა იქმან“.

96. ტფ. მონარდეთა პროფესიონალურ საზოგადოებისაგან.

97. მოსკოვის ქართველ საზოგადოებისაგან : „საქართველოს დიდებულ შვილს“.

98. მეტეხის ციხის პატიმართაგან : „დაუფიწყარს მგოსანს ილიას“.

99. ქუთაისის ფარმაცევტებისაგან : „შენი სიკვდილით დაობლდა ქართველი ერი“.

100. წიგნის მალაზია „იმერეთისაგან“ : „ერის კულტურის დამმშვენებელ მესამოცე წლების ნიჭიერს ილია ქავჭავაძეს“.

101. სოფ. შილდის გლეხებისაგან :

ვაუკაბად იმას არ ვაქებთ,
ვინც რღმ ავისა მქნელია,
ვაუკაბად იგი გვიქია,
ვინც უბედურთა მხსნელია !

102. ტფ. საკომერციო სასწავლებლის ქართველ მასწავლებლებთა და მოსწავლეთაგან : „ქართველ ერის დიდებულ და დაუვიწყარ მგოსანს“.

103. სურამის ქართველ საზოგადოებისაგან : „ცუდათ ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირული სულის კვეთება და გზა უვალი შენგან თელილი, მგოსანო ჩემო, მაინც დარჩება“.

104. ნაძალაველთაგან : „რომ ბედში მყოფი შენ ძმად წიგაჩნდეს, ეგ ვერაფერი სიყვარულია : საქმე ის არის, კაცს ის უყვარდეს, ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია“.

105. ს. რუისპირის საზოგადოებისაგან : „ჩვენს განათლებულს დაუვიწყარ მამას“.

106. ტფ. ნაფიც ვეჟილებისაგან : „Пусть арфа сломана, а поэтъ еще рыдаетъ“.

107. წინამძღვარიანთ სასოფლო სამეურნეო სკოლისაგან : „დაუვიწყარ მეგობარს სკოლისას“.

108. ტფ. რეალურ სასწავლებლის მოსწავლეთაგან : „ქართველ ერის დაუვიწყარ მგოსანს“.

109. მცხეთის საზოგადოებისაგან : „ჩვენს მეზობელს, დიდ მოღვაწეს პოეტს ი. გ. ქავჭავაძეს“.

110. ქუთ. ექიმთა საზოგადოებისაგან : „დიდებულ ილიას“.

111. დაობლებულ მსახიობთაგან : „უღმრთო იყო შენი სიკვდილი“.

112. ტფ. საურთიერთო კრედიტის საზოგ. საბჭოსა და გამგეობისაგან.

113. ქალაქ ფოთისაგან: „ილია ჭავჭავაძეს“.

114. ტფ. ქართველ ვაქრებისაგან: „ჩვენი ქვეყნის და ერის დიდებულ მგოსანს და თავდადებულ მოღვაწეს, მსხვერპლს ხალხის უგუნურ მტრებისას ილია ჭავჭავაძეს. ზიზლი შენს მკვლევებს“.

115. ტფ. სასტუმროების და სხვა ამგვარ სავაჭროების პატრონთა საზოგადოებისაგან: „კაცი უნდა კაცად იყოს, სანთელივით თვით დაიწვას და სხვას კი გზას უნათვიდეს“.

116. „გეორგიას“ ამხანაგობისაგან:

ვიდექ მარტოკა... და მთების ჩრდილი
კვლავ ჩვენ ქვეყანას ეალერსება;
ოჰ ღმერთო ჩემო! სულ ძილი, ძილი,
როს გვეღრსება ჩვენ გაღვიძება!

117. ტფ. პარიკმახერთა კავშირისაგან:

შენ გვასწავებდი მოძმის სიყვარულს,
სიმართლესა და ძმობა-ერთობას:
შენ გვასწავებდი განსპიჯაკებულს
დედა ენასა ახალ თაობას;
შენ უგალობდი მარად ქართველსა
სულ ძილისაგან გამოღვიძებას;
შენ გვასწავლებდი კაკოს პირითა
მონა გლეხების თავისუფლებას.

118. ექიმ ივანე გომართელისაგან: „უკვდავ აღამიანს ილია ჭავჭავაძეს“.

119. იაკობ გოგებაშვილისაგან:

კაცი ის არის, ვინც არის
ზეგარდმო ნიჭით ცხებული,
მის მხოლოდ ღვაწლი არს კეთილ,
მით მხარე დამშვენებული.

120. ტფ. ვაჟთა მეორე გიმნაზიისაგან: „Жемчужинѣ Грузин поэту Ильѣ Г. Чавчавадзе“.

ვაქკაცად იმას არ ვაქებ,
ვინცა სისხლისა მღვრელია.

ვაჟაკად იგი მიქია,
ვინც უბედურთა მხსნელია.

121. გორის ქალაქის თვითმართველობისაგან: „დიდებულ მგოსანს და საზოგადო მოღვაწეს, ქართველ ერის სიამაყეს ილია გ. ქავჭავაძეს“.

122. ქუთ. გაბრიელის სახეობის სასწავლებლის მასწავლებელ და აღმზღელთაგან: „არ დაგივიწყებთ არა, ვიდრე ფეთქს გული, ვიდრე გვიდგია ძარღვი ში სისხლი და პირში სული“.

123. ტფ. ვაჟთა პირველ გიმნაზიის მასწავლებელთაგან: „Славному питомцу ея“.

124. ტფ. წმ. ნინოს სასწ. ქართველ მოსწავლეთაგან: „დიდებულ მგოსანს ილია ქავჭავაძეს“.

125. ტფ. ვაჟთა პირველ გიმნაზიის მოსწავლეთაგან: „Славному поэту — художнику“ „მაგრამ ქართველნო, სად არის გმირი, რომელსაც 'ვეძებთ, რომლისთვისაც ვსტირი? იგი აღარ გვყავს“!..

126. ქართველ ქალთა ამხ.სასწავლებლისაგან:

„ღმერთო თან სდევდე უსუსურ ბავშვსა,

რომ დღენი ისე არ დაელიოს,

მინამ ტანჯვისა ცრემლი თვის ხალხსა

ცოტათი მაინც მან არ მოსწმინდოს.

127. ტფ. ქალთა საეპარქიო სასწავლებლი მოწაფეთა და მსახურთაგან:

ღმერთო, არ გთხოვ, მინდა წამება

აქ წამებით შემიმცირო;

გთხოვ რომ სისხლი, აქ დაღვრილი,

ჩემი სხვისთვის შეიწირო.

128. ქალთა ქართულ გიმნაზიისაგან:

ხმალი იმოდენს ვერას იქმს.

მრისხანე და ძლიერიო,

რასაც იქმს მშვიდობიანი

კალმის პატარა წვერიო.

129. სამეგ. სას.-სამეურნეო ამხანაგობის „შრომისაგან“: „დაუვიწყარს მგოსანს, ილია ქავჭავაძეს“.

130. ტფ. სასოფლო-სამეურნეო ბანკისაგან: „ერის დაუფიწყარ ილია ქავჭავაძეს“.

131. ტფ. ვაჟთა მესამე გიმნაზიისაგან: „Незабвенному Груз. поэту“.

132. ტფ. ფოსტა-ტელეგრაფის კანტორის მოსამსახურეთაგან: „Славному Груз. поэту Ильѣ Гр. Чавчавадзе“.

133. ნავთლულისა და მამუკას სოფლის მცხოვრებთაგან:

მშვიდობით, ვწუხვართ, ჩვენო მგოსანო,
შვილებმა მამას გიძღვნეს სალამი,
ზიზღი და კრულვა იმ ნაძირალეებს,
ვინც გადატეხა შუა კალამი.

134. ყვირილის საზოგადოებისაგან: „როდემდის უნდა ჩვენ არ ვსცნობდეთ სიცოცხლის ფასსა, როდემდის არ ვსცეთ ღვთიურს ნიქსა ღირსსა თაყვანსა“.

135. ვალერიან გუნიასაგან: „დაუფიწყარ ილიას, მოძღვარს და მასწავლებელს“.

136. გურიის თავად აზნაურობისაგან:

სამშობლოს ძუძუ, დედაც მშობელი,
ამ გვარ გმირებსა რომ არ გვიზრდიდე,
ტანჯული ერის ტანჯულ შვილებსა,
მთლად შეგვხუთავდა სულს სიწყვდიადე.

137. ტფ. საარტიტო საზოგადოებისაგან: „Гордости Грузинской поэзии“.

138. სიონის ბაზრის წვრილ ვაჭრებისაგან: „უკვდავ მგოსანს და შეუღარებელ საზოგადო მოღვაწეს“.

139. თავადთა გრუზინსკებისა და თარხან-მოურავებისაგან: „სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი მწუხრის ზეწარი გადაეფარა“.

140. ქუთაისის სასოფლო-სამეურნეო ამხანაგობის „კოლხიდისაგან“; „უკვდავ მგოსანს“.

141. საგარეჯოს საზოგადოებისაგან:

და დაიმხვრევა იგი ბორკილი,
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,

და ახალს ნერგზე ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღჰყავდების.

142. წიგ. გამომც. ამხანაგობის სტამბის კანტორი-
საგან.

143. ნ. ნიკოლოძისაგან: „ძვირფასს და საყვარელ
ილიას“.

144. შავი ქვის კრების საბჭოს ქუთათურ მოხელე-
თაგან: „დიდებულ მგოსანს და სახელოვანს ილიას“.

145. ზემო ციციშვილებისაგან: „სამშობლოს ცასა
ბნელად გაშლილი მწუხრის ზეწარი გადაეფარა“.

146. ქუთათურ ვექილებისაგან: „დიდებულ ქარ-
თველს ილია ქავჭავაძეს“.

147. ტფ. ვაჟთა ქართულ გიმნაზიის მოსწავლეთა-
გან: „მოკვდა და თავისის ანდერძით აწ ისევ საქმობს
მკვდარია“.

148. ტფ. ქალთა პირველ გიმნაზიის ქართველ მოს-
წავლეთაგან: „არ დაგივიწყებთ ილიავ, არა, ვიდრე
ფეთქს გული, ვიდრე გვიღვია ძარღვებში სისხლი და
პირში სული; ვიდრე სიცოცხლის ჩვენი ძაფი სულ არ
გამწყდარა, შენი, ილიავ, ხსოვნა ეგე უკვდავ იქნება“.

150 ავლაბრის ქართველთაგან:

„არ არის მკვდარი, ვინც მოკვდა

და ხალხს შესწირა დღენია,

მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ

სახელი არ დარჩენია.“

151 ტფ. სათავად-აზნაურო ბანკის ზედ. კომიტე-
ტის და გამგეობისაგან: „ერის წყლული გიჩნდა წყლუ-
ლად, გეწოდა მის ტანჯვით გული“.

152. „კახეთის“ მევენახეთა საზოგადოების მუშა წევრ-
თაგან: „სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი მწუხრის
ზეწარი გადაეფარა“.

153. ქართველ აფიცრებისაგან:

„ამას ვტირით, რომ მიდიხარ

და აობლებ შენსა ერსა,

ჩვენს ერსა და მშვიდობასა
ველარ მოუმართავ ხელსა“.

154. მიტროფანე ლალიძის და ამხანაგობისაგან: „დი-
დებულ უკვდავ მგოსანს“.

155. ძმათა ღიასამიძეებისაგან: „წამებულს საქარ-
თველოს სიამაყეს, დიდებულ მგოსანს ილიას“.

156. ტფ. საკანტროლო პალატის მსახურთაგან:
„Члену Гос. совѣта, безсмертному поэту Грузіи
И. Г. Чавчавадзе“.

157. ქუთ. ქართულ გიმნაზიის მოსწავლეთაგან:
„ვხედავთ ჩვენს ზედშაობას, ჩვენს ერთობას დაკარგულს,
ჩვენსა წამხდარს ვმირობას და მამულს დაობლებულს“.

158. მარიამ და ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიან.
თაგან:

«არ არის მკვდარი, ვინც მოკვდა
და ხალხს შესწირა დღენია,
მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ
სახელი არ დარჩენია».

159. სენაკის სათავად-აზნ. სკოლისაგან: „ქართველ
ერის მოჭირნახულე უკვდავ ი. ჭავჭავაძეს“.

160. საზოგადოების „ძმობისაგან“: „ძმობის მოცი-
ქულს“.

161. თფ. სახაზინო პალატის ქართველ მოხელეთა-
გან: „არ არის მკვდარი და სხვ.“.

162. მესამე „უჩასტკის“ ღვინის მოვაჭრეთაგან;
დაუვიწყარს მგოსანს“.

163. ქუთ. სახაზინო პალატის მოხელეთაგან: „ერის
დიდებას და სიამაყეს“.

164. ფარმაცევტებისაგან: Гордости Грузинской
литературы“.

165. ქუთ. მიწათ-მოქმედების და სახ. ქონებათა გამ-
გეობის მოხელეთაგან: „мученической смертью угас-
шей гордости Грузіи“.

166. გორის მაზრის მემამულეთაგან და მიწათ-მოქ-საზოგადოებისაგან: „დიდებულ მგოსანს და მოქალაქეს“.

167. რუსს ამომრჩეველებისაგან: „Поэту публицисту и общественному деятелю Грузинскаго народа“.

168. ტფ. საგუბერნიო გამგეობის და სახალხო დაწესებულებათა მოხელეებისაგან: „Мировому посреднику первого призыва Кн. Ильѣ Г. Чавчавадзе“.

169. მცხეთის მონასტრისაგან: „კაცი უნდა კაცად იყოს, სანთელსაჲვით თვით დაიწვას და სხვას კი გზას უნათებდეს“.

170. თავ. დავ. ზაქ. მელიქიშვილისაგან: „лучшему грузину и другу“.

171. ბარბარე და ვსევოლოდ სტაროსელსკებისაგან: „дорогому дядѣ“.

172. თავ. პეტრე, გიორგი, მიხეილ გრუზინსკები: „უძვირფასეს საქართველოს შვილს და დაუფიწყარ საყვარელ ძმას და მეგობარს“.

173. ივანე სუმბათაშვილისაგან დებით.

174. ესტატე ლ. ციციშვილის ოჯახისაგან:

»არა არ მოკვდი, მგოსანო,
მხოლოდ გულს მოგზვდა ნაღველი,
და წმინდა ბრძოლის ტალღებზე
კვლავ ბრწყინავს შენი ხახელი».

175. მ. რ. ერისთავებისაგან: „როდემდის უნდა ჩვენ არ ვსცნობდეთ სიკვდილის ფასსა; როდემდის უნდა არა ვცემდეთ ნიქსა ღირსეულ ფასსა“.

176. ტფ. ალექსანდრეს სამასწავლებლო ინსტიტუტისაგან.

177. კ. ვ. და გ. ი. სერებრიაკოვებისაგან.

178. სტაროსელსკებისაგან.

179 მხატვართა და ხელოსანთა საზოგადოებამ მოუძღვნა გვირგვინი ამ წარწერით: „სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილსა შავი ზეწარი გადაეფარა“. „ერთ ბედს ქვეშა ვართ ლაბავ მედაშენ, წილად გვარგუნეს შავი მიწა ჩვენ“.

ილიას კაბინეტი ტფილისში.

არტ

სამგლოვიარო დეპეშები, ლექსები და წერილები

როგორც დეპეშები, აგრეთვე სხვა სამგლოვიარო წერილები ისეთი დიდძალი რიცხვით მიღებული, რომ მათი შინაარსის მოყვანა ყოველად შეუძლებელია, ამიტომ მოგვყავს მხოლოდ მათი უბრალო სია და ისიც არა სრული.

ა) დეპეშები:

მოსკოვი. სიტყვით ვერ გამომითქვამს სასოწარკვეთილება და დარდი. ილია ჭავჭავაძის მოკვლა გონებას მირევს, სინიღისს მიბორკავს. მოჰკლეს ერის დიდება, ბრწყინვალე პოეზია, ერის გული. ალექსანდრე სუმბათაშვილი.

პეტერბურგი. ცხარე ცრემლით ვგლოვობ სამშობლოს სი-
რცხვილს. კიტა აბაშიძე.

ლეობენელ (ავსტრ.) პოლონელებისაგან: „გულითად სა-
შქიმარს ვუცხადებთ ქართველ ერს მისი დიდებულ მამულიშვილისა
და მწერლის ილია ჭავჭავაძის ხალხის თავისუფლებისთვის ბრძო-
ლაში ტრაგიკულ სიკვდილის გამო. ლეობენელი პოლონელები“.

ბრიუსელი. გულითად სამქიმარს ვუფვლით ჩვენს მგლოვიარე
ხალხს მისი უდიდესი მამულისშვილისა და მსკოვან პოეტის დაღუ-
პვის გამო. ნუგეში და სამქიმარი აგრეთვე დაქვრივებულ ოღლა
თადეოზის ასულს. ბრიუსელელი ქართველობა.

ოდესა. საშინელმა ამბავმა შეგვაძრწუნა. დარდი ჩვენი უსა-
ზღვროა. პეტრიაშვილი.

მოსკოვი. სამშობლოსთან ერთად ვგლოვობ დიდებულ მგო-
სნის დაკარგვას. ხახანაშვილი.

ვენა. ვენის ქართველი სტუდენტები უზომო მწუხარებამ მო-
გვიცვა, როცა გავიგეთ ქართულ პოეზიის ბურჯისა და საყვარელ
ილიას ტრაგიკული სიკვდილი. ოღლად დარჩენილ სამშობლოს
გლოვას ჩვენი ცრემლიც მიუმატეთ. წყველა-კრულვა და ზიზღი
მკვლელებს. ვენის ქართველი სტუდენტები.

ბერლინი. აუწერელია ჩვენი წუხილი და გლოვა ჩვენი აღმ-
ზრდელის ილიას დაკარგვის გამო. ნუ თუ ილია და ამისთანა სა-
ზიზღრობა!! ბერლინელი ქართველი სტუდენტობა.

პარიზი. სამშობლოს მოშორებულნი ვსტირით სასტიკსა და
ასე მოულოდნელ დანაკარგს—უებარ მგოსანსა და თავის ქვეყნის
ნამდვილ შვილს ილიას ნიკოლოზ დოდობერიძე, ფილიპე გოგიჩაიშვილი.

იალტა. სამქიმარს ვუთვლით ქართველ ერს ილია ჭავჭავა-
ძის ვერაგულ სიკვდილის გამო. რაზმაზოვი, დემუროვი, ვოლობუფევი, მესხი და ბაქაშვილი.

მოსკოვი. მოსკოვის კომერციულ ინსტიტუტის სტუდენტებს
თავნარი დაგვცა ილია ჭავჭავაძის სიკვდილმა. საქართველომ დაჰ-
კარგა პირველი მამულიშვილი.

კ ვ ვ ი. კიევის ქართველთა კოლონია ღრმად აღშფოთებულა მგოსნის ილია ჭავჭავაძის საზიზღარის მოკვლით. ვგლოვობთ ქართველ ერის დანაკარგს. ქართულ ლიტერატურას გამოეცალა პირველი ბურჯი. ჩვენს გულში საუკუნოდ დაიბუდეს იმ იდეალებმა, რომლებსაც მგოსანი ემსახურებოდა. იმედი გვაქვს, რომ ბოლოს და ბოლოს ქართველი ერი გამოფხიზლდება და ჯალათებს შესაფერ პასუხს გასცემს.

ენოტაევსკი დამსახურებულ მგოსნის ილია ჭავჭავაძის ტრაგიკულმა სიკვდილმა უკიდურეს მწუხარებაში ჩავვაგდო ენოტაევსკის პოლიტიკური გადმოსახლებულნი; მონაწილენი ვართ ჩვენის სამშობლოს საერთო მწუხარებისა; წყევა-კრულვა მგოსნის მკვლელეუებს.

პოლიტიკური გადმოსახლებულები: გრიგორაშვილი, დედაბრიშვილი, კოვზირიძე, მქიფარიანი, ქუბაბრია, რაზმაძე, ჩაჩიბაია, ფულოვი, კალაშნიკოვი, თვალძე, მიქაძე, ბერეშვილი ჩაბიევი, გამდლიშვილი, ქურდოვანიძე, ტაიგაძე, ფუჩაშვილი, კოზმანიშვილი, ტერ-მინასოვი, სუმბათაშვილი, გვენეტაძე, ბაზაშვილი.

ქუთაისი. ქუთაისის საგუბერნიო საპყრობილის პატიმარნი აღშფოთებულნი ვართ მგოსან-ბელეტრისტის ილია ჭავჭავაძის საზიზღარის მოკვლით. ილიას ვგლოვობთ, ხოლო მკვლელელებს წყევლა-კრულვას ვუგზავნით.

პატიმართა მინდობილობით დ. დულაძე, ილია ბასტაძე და პლატონ კორძია.

მეტეხის ციხე. არსებულ უსამართლობით რკინის ჩარჩიან კარ-ჩაკეტულ საბრკელში მომწყვდეული გული დაგვიკოდა მსცოვან პოეტის მოჭირნახულეს ილიას ვერაგულად სიკვდილმა; გულის სიღრმემდის შეგვაშფოთა და შეგვაძრწუნა იმ მკვლელობამ, რომელმაც წაართვა დედაბოძი ქართულ მწერლობას. ვგმობთ გონება დაბნელებულთ მკვლელთ და თვით ილიას ვუძღვნით ცოცხალის ყვავილებით შემკულს გვირგვინს და თან ვატანთ ჩვენს გულწრთულ ხსოვნა-სიყვარულს.

მეტეხის ციხის პატიმართა ერთი ნაწილი.

შორაპანი. გულის სიღრმემდის აგვაშფოთა რა აგვადღვავა ძვირფას და დაუვიწყარ პოეტის ილია ჭავჭავაძის მოკვლამ. არ ვიცით, რა სიტყვებით გამოვხატოთ ჩვენი მძულღარება მკლელეთადმი, რომელთაც ასე უდროვოდ წავგართვეს ქართველებს მამა და დამრიგებელი. სადგურ შორაპნის მოსამსახურენი დი მუშები.

ქუთაისი. სულითა და გულით ვწუხვართ დიდებულ მგოსნის ილიას დაკარგვას, ზიზღი იმ მხეცს, რომელმაც მოუსპო სიცოცხლე დიდებულ ადამიანს და მით შეურაცხჰყო მთელი ერის თავმოყვარეობა.

ქუთაისის სტამბის მუშები.

ქუთაისი. ღრმა მწუხარებამ მოგვიცვა პოეტის ილია ჭავჭავაძის საზიზღარ მკვლელობის გამო. ზიზღი იმათ, ვინც ხელი შევანო ილიას და სისხლით შეღდება მისი კალარა. ხელზე მოსამსახურენი.

დარკვეთი. ჩვენ, დარკვეთის რკინის გზის მუშები, გამოუ-
თქმელის აღშფოთებით შევხვდით ქართველთა საუკეთესო მამულის-
შვილის მგოსნის, პუბლიცისტის და დაუღალავ საზოგადო მოღვა-
წის ილია გ. ჭავჭავაძის გარდიცვალებას. არ გვეყოფნის სიტყვები
ზიზღი გამოუტყნადოთ იმ ცხოვრების ნაძირალებს, რომელთაც იმ-
სხვერპლეს ილია. მინდობილობით ნ. ბუაჩიძე.

ქუთაისი. გულის სიღრმემდის აგვაშფოთა დიდებულ მგოს-
ნის ილია გრიგოლის ძის ჭავჭავაძის მხეცურმა და საზიზღარმა
მოკვლამ. არ ვიცით, რა სიტყვებით შეიძლება შერცხვენა მათი, ვინც
ქართულ ლიტერატურას ასეთი ძვირფასი მგოსანი წაართვა.
ქუთაისელ ნოქართა მონდობით შელიტონ ასათიანი.

ფოთი. ჩრდილოეთის სანავოსნო საზოგადოების ქართველ
მუშების არტელი სულის სიღრმემდე აღშფოთებულია ძვირფას პო-
ეტისა და მასწავლებლის, „გლახის ნაამბობის“ შემქნელის ილია
ჭავჭავაძის მხეცურის მკვლელობით. საუკუნო წყევა-კრულვა მხეც
მკვლელებს, რომელთაც ხელი შეახეს მთელის ერის სიამაყეს.
ართელის მონდობილობით ესაკია.

ქუთაისი. ჩვენ, მ. ლალიძის ქარხნის (ქუთაისში) მუშები,
ენით გამოუთქმელ მწუხარებას განვიცდით ქართველ საზოგადო სა-
უკეთესო მოღვაწის ილია ჭავჭავაძის დაკარგვით და წყევა-კრულ-
ვას ვუგზავნით იმათ, რომელთაც ჩაიდინეს ამ ნაირი ვერაგული სა-
ქციელი. ზიზღი, ათასჯერ ზიზღი მათ, რომელთაც თავიანთ ბინ-
ძურის ხელით მფგვაშორეს ქართველთა ეს საუკეთესო მოღვაწე,
პატიოსანი ადამიანი და მით მოუწამლეს ქართველ ხალხს ისედაც
მოწამლული სული და გული. ჩვენ, მუშები, ილიას ვიცნობდით
ერთ საუკეთესო ქართველად და ვაფასებდით და პატივს ვცემდით
იმის ნაწერებს. დღეს ეს ადამიანი დაგვეკარგა, მაგრამ სახელი მი-
სი არ დაიკარგება ქართველ ხალხის ხსოვნაში. მშვიდობით, პატი-
ოსანო კაცო, შენი სახელი მუშებშიაც უკვდავი იქნება.

მუშების მონდობილობით მუშა პროკოფი.

ფოთი. ღრმად მწუხარენი ვართ საყვარელ მგოსნისა და პუ-
ბლიცისტის ტრაგიკულ სიკვდილის გამო. ხსოვნა მისი სამარადი-
სოა. ზიზღი და წყევა-კრულვა მხეც მკვლელებს.

ფოთელ ხელოსნების მინდობილებით შულავაია.

„გეორგიას“-ს მუშები ჩვენ, 224 მუშა, მომუშავენი ამხანა-
გობა „გეორგიას“-ს კარი ერებზე „გელათის“ გრანიტის ქვის-კუბიკების
მთლელნი სოფელ კურსებში, და ჩვენთან ერთად მთელი ჩვენი საზოგა-
დოება გულ-დამწვარნი ვგლოვობთ ჩვენის ქვეყნის დიდებულს მგოსანს,
ღირსეულ მამულიშვილს, აღმზრდელ-მასწავლებელს, გამსპეტაკე-
ბელს ენისა, ლიტერატურისა და სამშობლოსადმი სიყვარულისა—
ილია ჭავჭავაძეს. დაუვიწყარი იქნება მისი ხსოვნა და სიყვარული
ჩვენს სულსა და გულში, როგორც კეთილის მამისადმი უღირს

შვილებისა საშვილი-შვილად, წყველა-კრულვა და ზიზღი კი იმ მკვლელთ, ვინც ეს სიმხვეცე, ველურობა ჩაიდინა.

მუშების შონდობილობით: ნოე მუხუზლა, ევტიხი ბერეკაშვილი, სერგო ბრეგაძე, ლავრენტი ბერეკაშვილი, ბესარიონ აბესაძე.

ქუთაისი გამოუთქმელი მწუხარება მოგვაყენა ხალხის ძვირფას მასწავლებლის მოწამებრივმა სიკვდილმა. ილიას მკვლევები ქართველ ხალხის მკვლევები არიან.

ქუთაისის ქართულ გიმნაზიის მსახურნი.

ბათუმი. ქართველი მაჰმადიანები, აღშფოთებულნი ნიქიერის მგონის, პუბლიცისტის და საზოგადო მოღვაწის ილიკო ჭავჭავაძის საზარელ მკვლელობით, მონაწილენი არიან მთელ ქართველობის ეროვნულ მწუხარებისა. ქართველთა საუკეთესო ძალნი უნდა შეერთდნენ ამ ბოროტ-მოკმედების გამოსაკვლევად, რომ ამით მაინც შეიმსუბუქონ ეს დიდი სახალხო მწუხარება.

მამედ-ბეგ-აბაშიძე.

ნახიჩევანი. მონაწილენი ვართ ქართველების მწუხარებისა დიდებულ ქართველ ეროვნულ პოეტის მხეცურ მკვლელობის გამო. მაჰმადიანები—სულთანოვი, ჰუსეინ ნავრუზოვი, ნაჯაფოვი, მამედოვი, მეიხზადე, ბანანირსკი.

ახალციხე. ახალციხის მაზრის მაჰმადიანობა აღშფოთებულა მეზობელ ხალხის დიდებულ პოეტის, პუბლიცისტის და საზოგადო მოღვაწის მოკვლის გამო. ზიზღს ვუცხადებთ სულმდაბალ მკვლევებს. ვლოცულობთ ილია ჭავჭავაძის სულის სიმშვიდისათვის.

მაზრის ყაზი ეფენდიევი.

ტფილისი. მაჰმადიანთა ახალგაზრდობის ერთი წრის მონდობილებით, ვუცხადებ მოძმე—ქართველებს გულწრფელ და უსაზღრო მწუხარებას ქართულ პოეზიის გოლიათის ილია ჭავჭავაძის ტრაგიკულად დაკარგვის გამო.

ჰუსეინ მინასხოვი.

ახალციხე ახალციხელი ბერძენები მონაწილენი ვართ საქართველოს დიდ მწუხარებისა. საუკუნო ხსენება განსვენებულ ილია ჭავჭავაძეს, ახალ ქართულ ლიტერატურის შემქნელს; წყვეაკრულვა მკვლელს, თანამედროვე ჰეროსტრატს. ნიკოლაევი.

ბათუმი. უსაზღვროდ ვწუხვართ ძვირფასის მგონის და საქართველოს სასიქადულო კაცის ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის გამო. ვუცხადებთ ზიზღს ბოროტ-მოკმედებს. საზოგადოებამ აირჩია და გამოგზავნა თავის წარმომადგენელად ილიას ძვირფას გვამის დაკრძალვაზე პავლე ლუკას ძე მკვდლიშვილი.

ძმათა ყფროსი ბათუმის ქართველთ კათოლიკეთა საზოგადოებისა პეტრე მეფისაშვილი.

ქუთაისი. ქუთაისის ებრაელების საზოგადოება ღრმად აღშფოთებული დიდებულ ქართველ მოღვაწის ილია ჭავჭავაძის მხეცურის მკვლელობით ილია თავის მოღვაწეობით აერთებდა წარჩინებულსა და უბრალო კაცის შვილს, ამბილებულსა და დაბეჩავებულსაყვარელმასწავლებლის ხსოვნა სამარადისოა.

მონდობილობით რაიბინი ელუაშვილი

ბაქო. ბაქოელ ქართველთა ჯგუფი გულის სიღრმემდის აღშფოთებული ვართ დიდებურ საერო პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის უაზრო და საზიზღარ მკვლელობით. საქართველოს საერთო გლოვას ზედ ვუთავთ ჩვენს დარდასც და ზიზღსა და სიძულვილს უცხადებთ საბოლოო უგუნურთ, რომელთაც გაბედეს და მახვილი აღმართეს წინამძღვე საქართველოს საუკეთესო მამულისშვილისა. სვიმონ კვიციანი.

ქუთაისი. ქუთაისის ქალაქის თვითმართველობის მსახურნი გულის სიღრმემდე აღშფოთებული ვართ საქართველოს დიდების ილია ქავჭავაძის ტრაგიკულ სიკვდილით. ვუერთდებით საერთო გლოვას და ჩვენს უზომო ზიზღსა და სიძულვილსა ვუთვლით გარეულ მხეცებს, რომელთაც გაბედეს და საქართველოს ლამპარი ჩააქრეს.

კ. ბაქრაძე, დ. ავალიანი, ი. ჩარეკაი, მ. დავიძისა, ფ. და კლდიაშვილები, ნ. ფურცელაძე, დ. ნაზარაძე, ა. ზარქუა, გ. თოფურიძე, ვ. ფანცხავა, ს. გრიგორაშვილი, რ. ბუაძე, დ. ჩავარიაძე, ა. ჩოხელიანი, ნ. ყორჯოლაძე, ნ. ჩიქოვანი, ე. ჩიქოვანი, ვ. მახვილაძე, ვ. ჯაფარიძე, ვ. კლდიაშვილი, გ. ლორთქიფანიძე, დ. კიზირია, ვ. ლოლობერიძე, ი. ჩაჩანიძე, კ. შავგულიძე, დ. კიკინაძე, ი. იოსელიანი, დ. დგებუაძე, დ. რაინაშვილი, ი. თხაკაძე, ი. მგალობლიშვილი, მ. გიგინეიშვილი, ბ. გეორგობიანი.

ყარსი ყარსელი ქართველები ღრმად აღშფოთებულნი ვართ იმ ბოროტ-მოქმედებით, რომელმაც უღეთოდ შესწყვიტა ჩვენის ერისთვის ძვირფასი სიცოცხლე.

ოზურგეთი. ოზურგეთის საზოგადოება თავზარდაცემულია უცხადებს ჩვენი ძვირფასის და დაუვიწყარი ილიას მოკვლით და ზიზღს საზიზღარ მკვლელებს, რომელთაც გაბედეს და მთელი საქართველოს სიამაყო მგოსნის წინააღმდეგ აღმართეს მახვილი.

ქუთაისი. ოლქის სასამართლოს ვეჭილები ღრმად აღშფოთებული და შეურაცხყოფილი არიან ბოროტ-მოქმედებით, რომელმაც მოუსპო სიცოცხლე ჩვენს ძვირფას მგოსანს და საზოგადო მოღვაწეს, რომელიც აღვიძებდა ჩვენში საღ თვით შეგნებას მტკიცედ იცავდა საერთო ინტერესებს, უშიშრად და გაბედულად იბრძოდა ველურ ინსტიტუტების, პიროვნების და ერის დამონების წინააღმდეგ. საზოგადოებრივი აზრი სამარცხვინო ბოძზე მიაკრავს ბოროტ მოქმედთ და ეს აუნაზღაურებელი დასაკლისი განამტკიცებს ჩვენში გონიერ თავის დაცვის რწმენას. ამით მაინც ვინუგეშოთ თავი. ამხანაგების მონღობილობით ქიქოძე.

გორი. გულის სიღრმემდის აგვადლევა ნიჭიერ და ყოველ ქართველისთვის ძვირფას მგოსნისა და დაუღალავ საზოგადო მოღვაწის ილია ქავჭავაძის დაკარგვამ. ზიზღსა და უსაზღვრო მძულვარებას ვუთვლით ქვეყნის ნაძირალებს. ავაზაკებს, საზიზღარ მკვლელებს და იმათაც, ვინც მათ თანაუგრძნობს. გორის ახალგაზღობა.

სამტრედია. სამტრედიის რაიონის სახალხო მასწავლებელთა კორპორაცია ღრმად აღშფოთებულია ძვირფას მასწავლებლისა და აღმზრდელის ილია ჭავჭავაძის საზიზღარ მოკვლით. ვაცხადებთ ჩვენს გულითად სამძიმარს.

ქუთაისი. ქუთაისის ოლქის სასამართლოში მოსამსახურებრივ მუხლს ვიდრეკთ დაუფასებელ საზოგადო მოღვაწის. ქართველ პოეტის მხეცურად მოკლულის ილია ჭავჭავაძის ძვირფასის ნეშტის წინაშე. ზიზღი, საზიზღარ მკვლევებს.

ბერიძე, ჩხეიძე, მხეიძე, ხაკი იაშვილი, მგალობლიშვილი, ახვლედიანი, ბერუჩაშვილი, ყუბანეიშვილი, მეთოდი ლორთქიფანიძე, გოგაძე, დიმიტრი ჩიქოვანი, აფხაიძე, ლომთათიძე, კარაძე და ივანე მემძარიაშვილები, კვიციანი, უგრეხელიძე, კობიევი, ხაშაშურიძეები, ბესარიონ და ლავრენტი ქუმბურიძეები, ბეშქანაძე, გრიგორაშვილი, მაჭავარიანი, რუხაძე. აბულაძე, ყაზახაძე.

ზუგდიდი. ზუგდიდის მცხოვრებნი დავესწარით მღვდელის შენგელიას და სამღვდლოების მიერ გადახდილ პანაშვიდს ტრაგიკულად დაღუპულ ილია ჭავჭავაძეს სულის მოსახსენებლად. ზიზღსა და სიძულვილს ვუთვლით ქვეყნის ნაძირალ მკვლევებს, რომელთაც საქართველოს წაართვეს დაუვიწყარი პოეტი, საზოგადო მოღვაწე და მშობლივ ლიტერატურის ბეაღი. მოქალაქენი.

სამეგრელო. გულის ქვითინით, კვნესით, გოდებით აღსავსე გულით ვუერთდებით სამშობლო მხარეს წუხილს, მთელი საქართველოს ერთად ერთად მოვიდრეკთ მუხლს უკვდავ ილიას სპეტაკ ცხედრის წინაშე. უსაზღვრო არის წუხილი ჩვენი, მაგრამ უფრო ის გვამწარებს, რომ ყველა თქვენთან ერთად, ვერ მოვედით ილიას მცხედრის წინაშე ცრემლის საღვრელად. ნიშნად ღრმა პატივისცემისა. მაგრამ თქვენც მოგვხსენებათ ბნელ ძალებისაგან განადგურებულთ, დაუძღურებულთ ვერ ძალ-გვიძს ყველა ესენი, მხოლოდ წრფელის გულით გიერთდებით შორიდან, დებო საქართველოს ქალებო, და თქვენთან ერთად ვგლოვობთ ჩვენ სიამაყეს, დიად დიდუბედურება გვეწვია. მაგრამ, დებო, სად ვეძიოთ სამართალი, ვცნადირალები პასუხის ღირსნიც არ არიან, შევერთდეთ, დებო, ყველამ ერთად ვიბრძოლოთ უკანასკნელ შეძობამდე ნაძირალების აღმოსაფხვრელად და დღევანდელ ბოროტ-წესწყობილების დასამხობად. ბოროტ-წესწყობილების ნაშობმა შვილმა ანო დიდებულ მგოსანს, შელახა ჩვენი სიამაყე. მშვიდობით ჩვენო მშვენება?

მეგრულ ქალების მონღობილობით: დუღუ ნარაკიძე და ნადია კოზახიძე.

ქუთაისი. ილია ჭავჭავაძის ტრაგიკულმა სიკვდილმა ქუთაისის ყველა ქალები ცხარე ცრემლით გვატირა. ძვირფასი პოეტის ხსოვნა სამუდამოდ ჩაენერგება გულში ყოველ ქართველ ქალს. ზიზღი და წყველა ჯალათებს, რომელთაც შეუგნებლად აღმართეს ხელი ჩვენი ერის დიდებაზე, ქუთაისელი ქალები.

გრაკალი. მუხლს ვიყრი დვთაებრივ ილიას ძვირფას ცხედრის წინაშე.

ვაკატერინე გაბაშვილისა.

ქუთაისი. აღარ არის დიდებული ქართველი ილია, ჩვენი ეროვნული დიდება და სახელი! ბილწმა ხელმა დაანგრია ჩვენი წმინდა საკურთხეველი. ეს სამარცხვინო შემთხვევა სიგიჟისა და გადარეულობის ნაყოფია.

ამხანაგების მინდობილობით ექმი ბადრიძე.

თელავი. შილდის საზოგადოება უერთდება მთელ საქართველოს მწუხარებას. ილიას თხზულებანი მუდამ იქნება სიამაყე ჩვენის ლიტერატურისა და სახელი მისი უკვდავია, სანამ იარსებებს მრავალ-ტანჯული ჩვენი ერი.

ოჩემჩირი- პანაშვიდი გადავიხადეთ დაუვიწყარ მგონის სულის მოსახსენებლად. ვუერთდებით საერთო გლოვას, ხოლო საზიზღარ მკვლელებს ვუცხადებთ ჩვენს გულიწყრომასა და წყევლა-კრულვას. დაე იცოდნენ, რომ განსვენებულის სურათი და ხსოვნა ჩანერგილი იქნება ხალხის გულში იმ დრომდის, სანამ მთელ ქვეყნიერობაზე ერთ ადამიანს მაინც ეცოდინება ქართული ენა.

ოჩემჩირის საზოგადოება.

რიონი. თავზარი დაგვცა ილია ჭავჭავაძის ტრალიკულმა სიკვდილმა. დავკარგეთ დაუღალავი მზრუნველი, საზოგადო მოღვაწე და დიდებული მწერალი. გული გვიკვნესის და თვალები ცხარე ცრემლით გვევსება. საუკუნო წყევლა და სირცხვილი მკვლელებს!

ბაღდადელნი.

სუფსა. (სოფელ ჯურუყვეთში) წირვა და პანაშვიდი გადავიხადეთ ილიას სულის მოსახსენებლად. მარტო ტირილი არ შეიძლება. მზად ვართ შური ვიძიოთ.

ათანასე გოგინეიშვილი.

პეტერბურგი. ავადმყოფობისაგან ცალი ფეხი სამარეში მიდგა. საცაა სულს დავლევ. თავზარი დამცა დიდებულ და დაუვიწყარ ილია გრიგოლის ძის ჭავჭავაძის სიკვდილმა. საშინელი ბოროტ-მოქმედებაა! საქართველოს დიდებულ გლოვას ჩემი დარდიც მიუმატეთ.

ალექსი მიწაილოვი.

(ყოფილი წარმომადგენელი ფინანსთა მინისტრისა ტფ. სათავ. აზნ. ბანკში). *)

ზუგდიდი, გუშინ წინ აუარებელი ხალხის დასწრებით, განურჩევლად ეროვნებისა და ხელობისა, პანაშვიდი გადავიხადეთ ძვირფას მგონის ილია ჭავჭავაძის სულის მოსახსენებლად. გლოვის ნიშნად გადაიდო ორი საღამო და სამი წარმოღვენა. დეპუტაცია წამოვიდა.

ქუთაისი. ქალაქის საბჭომ განსვენებულის ხსოვნას პატივი სცა ფეხზე აღვამით და გადასწყვიტა: გაიგზავნოს დასაფლავებაზე დეპუტაცია, ვერცხლის გვირგვინი, გეგუთის ქუჩას დაერქვას ჭავჭავაძის ქუჩა და პეტერბურგის უნივერსიტეტში დაარსდეს ილია ჭავჭავაძის სახელზე სტიპენდია.

*) უკვე გარდაიცვალა.

სხვათა შორის აღსანიშნავია კიდევ შეგდები დეპეშები.

ქუთაისიდან: საზოგადო საკრებულის მამასახლისთა საბჭოსაგან (ნაზაროვი, ფილიპოვი, პოლშინი, ჩხეიძე, თუმანიშვილი, ჩიკვაიძე); შავი ქვის მრეწველთა კრების საბჭოსაგან; პირველ საქალაქო სასწავლებლის მასწავლებელთაგან. (ინსპექ. გაგუა)

ქართულ გიმნაზიის მოსწავლეთაგან; იმერეთის საეპარქიო სამოსწავლო საბჭოსაგან (ყორდანი); ქუთაისელ ქალებისაგან; უქიმთა ჯგუფისაგან; ქალაქის სამღვდელთაგან (ბლალ. დუღლაძე); გაბრიელის სახელ. სახალხო სამკითხველთაგან; დიდჯახანიშვილებისაგან; სახაზინო პალატის მოსამსახურე ქართველთაგან; შავი ქვის მრეწველთა კრების საბჭოსაგან; წიგნ. გამომც. ამხ.—გან; მოწაფეთა ჯგუფისაგან; ქალაქის ტეატრის მოსამსახურეთაგან; ჭყვისშისა და ხვანჭკარის სოფ. საზოგადოებათაგან; სოფ. *ქვიტირის მცხოვრებთაგან; საადგილ-მამულო ბანკის მოხელეთაგან; ქართველ სტუდენტებისგან; მოსწავლეთა ჯგუფისგან; ქართველ გიმნაზიელების ჯგუფისაგან; საგუბერნიო სათავ. დ-აზნაურო კრებისაგან; „მეზინებისგან“; პირველ დაწყებითი სკოლების მასწავლებელთა კორპორაციისაგან; ვაქრებისგან; უმაღლეს სასწავლებელში მოსწავლე დამხმარე საზოგადოების გამგეობისაგან; (თავმჯდ. ამხ. ე. როსტომიშვილი); ო.-აზ. წინამძღოლ თ. ნიჟარაძისგან; საურთიერთო კრედიტის საზოგადოების მსახურთაგან (თ. ერისთავისგან); სასულიერო სასწ. კორპორაციისგან; მარგანეცის მწარმოებელთა წრის მონდომილებით ბართლომე მოსეშვილისგან; იმერეთის ეპარქ. ქალთა სასწავლებლის კორპორაციისგან (სასწ. გამგე ვარდოსანიძესგან); საადგილ მამულო ბანკის მოსამსახურეთაგან; სვირის სამღვდელთაგან (ი. წერეთელი).

ლორთქიფანიძე, წერეთელი, წულუკიძე, სვანიძე, ჩიკვაიძე, გეორგაძიანი, დადიანი, სვანიძე, ჩიქოვანი, ჩირაკაძე, დავილოვი, ხახულაშვილი, მიქელაძე, დადიანი, ჩხეიძე, დგებუაძე, მიქელაძე, ერისთავი, კლდიაშვილი, ბუაძე, ჩორხალაშვილი, ჩხეიძე, წულუკიძე, ჯაფარიძე, ქანტურიშვილი, ნ. იოსელიანი.

ეპისკოპოს ლეონიდისგან; გამგეობისაგან სასოფლო-სამეურნეო ამხ. კოლხიდას; ქალაქის გამგეობისგან; ქართ. გიმნაზიის მოსწავლეთაგან; საზოგადო საკრ. მამასახლისთა საბჭოსაგან (ნაზაროვი, ფილიპოვი, პოლშინი, მხეიძე, თუმანიშვილი, ჩიკვაიძე); მოსწავლეთაგან; დონვალიანისგან. ბაქოდან: ქართ. საზ. მონდობილობით, ი. დადიანისაგან; ბაქოს ეურნალისტებისაგან: ნასიძე, კაჩარინცი, გლაზენგაუზი, ა. ვეზიროვი, პენტკოვსკი, ბათუვეი); საზოგად. და პრესის წარმომადგენელებისაგან; სოც.-ფედერალისტებისაგან.

შათუმიდან: ქართველ საზოგადოებისაგან, ქალაქის მორავი ანდრონიკაშვილი, ვოლსკი, ყურული, ქიქოძე, ელიავა, მეს-

ნი, დეკანოზიშვილი, მელიტონ ლორთქიფანიძე, მემედ ბეი აბაშიძე, ზია ბეი აბაშიძე. საბაშიძე.

მთელ გურიის სახელი, თ.-აზ. წინამძღოლის ერისთავისაგან.

გორიდან სადგურ გორის მცხოვრებთაგან; მოვაჭრეთაგან (მონდ. ს. კეჩხუაშვილი; მკერვალთაგან (ლომიძე) სამოქალაქო მასწავლებელთა და მოსწავლეთაგან; ს. მეჯვრისხევიდგან, ბერ-შუეთის და კრზლის გლეხკაცობისგან (ვ. ბიბინაშვილი და ს. ალიბეგოვი).

ჭიათურა. შავი ქვის სამრეწველო მსახურთაგან, საურთიერთო კრედიტის მსახურთაგან;

პეტერბურგიდგან. სტუდ. ცომაიასაგან; სახელმწ. საბჭ. თავმჯდომე ამხ. გოლუბევისგან.

გრაკალიდგან. ნინო ორბელიანისგან; თარხნიშვილებისაგან;

სიღნაღიდან. ჯუგანელებიდან; ანდრონიკაშვილისგან, მლ. ნათაძისგან, სიღნაღის საზოგადოებისგან; ანაგის საზოგადოებისგან.

კოვნო ეპისკოპოს კირიონისგან.

თეზავიდან. ყვარელის საზოგადო. სახელი (მ. სიგაშვილი) სასულიერო სასწავ. მასწავლებლ.-მოსწავლეთაგან; ახალგაზრდობის მონდობილობით პაატაშვილისგან; მაზრის მცხოვრებთაგან (მ. ქავჭავაძე); წმ. ნინოს ქალთ. სასწავლებლისგან; წინანდალის საუფლ. მოსამსახურე ქართველებისაგან;

ახალციხე. ექიმ ღამბაშიძისგან ექ. გამრეკელისგან;

ყვირილა. საზოგადოებისაგან; ახალგაზრდა ჯგუფისგან მონდობილებით ლეჟავასაგან.

ახალქალაქი. მოცხოვრებთა სახელით; ჯავახელ ქართველებისგან.

ოზურგეთი. დიმიტრი ერისთავისგან; საზოგადოებისგან; ინტელიგენტთაგან;

ყაგიზმანი. ქართველებისგან (ჯაბჯანიძე, თურქაძე, ვარლამოვი მირატაძე)

ეკატერინეთელი. ბარჩალოს ქართველებისგან.

მოსკოვი. ქართველთა საზოგადოებისგან; ქართველებისგან;

ხაშური. შეგნებულ ქართველთაგან (მ. ყიფიანი. ვ ჩიქოვანი.

განჯა. ქრთ. მონდობილებით, თოფუოძე.

ზაქათალიდგან. ზაქ. ქართველებისგან.

შემანბ. ქართველობის მინდობილებით (მელიქაშვილი).

ოჩემჩირე. მოქვის საზოგადოებიდან (ქათამაძე).

ევლანი. ევლ. ქართველებისაგან.

ცხინვალი. არბოელ გლეხებისგან.

ქარელი. მცხოვრებთაგან; გლეხებისგან.

ველისციხე. საზოგადოებისაგან (მლ. ციხალავი, ტერ-სიმონ

ტ. კახარიანი, ფარუნაშვილი, ბერგამილი, ექიმი ბოგაშვილი, მამისაშვილი).

აბაშა. საზოგადოებისგან.

ნიგოთიიდეგან. საზოგადოებიდეგან, ს. ს. ჭავჭავაძის და ობოლეთის მიწოდებით, რაფ. გოგუაძე; ა. მხეიძე, და ი. გორდელოძე.

ონი. აბოლაურებიდეგან (მ. ალხაზიშვილი).

ახალსენაკი. სათავად-აზ. სკოლის მასწავლებელთაგან და მოსწავლეთაგან; ძვილ სენაკელთაგან (ანდრია ჭავჭავაძე).

ბორჯომიდეგან. მრევლის სახელით ბლ. ხალხის მიწოდებით - ყიფიანი.

ხონიდეგან, ხონის სამოსწ. სემინარ. მოსწავლეთაგან: ალექ. კიკინაძისგან.

სოხუმიდეგან. თავდგირიძისგან; ოლქის თავ.-აზნაურებისგან.

ხონიდეგან. მცხოვრებთაგან;

ბელაგორიდეგან. მცხოვრებთა მიწოდებით. მიხ. დეკანოზიძე;

ფოთიდეგან. მოქალაქეთაგან, ქალაქის მოადგილე იოანე მუნარგიასაგან.

ქავკავიდეგან. ქართველების მიწოდებით—კახიძისაგან.

სურამიდეგან. ქართველ საზოგადოებისგან.

დარაჩიჩავიდეგან. დუტუ მგვრელისგან და ანასტ. ერისთავისაგან.

სუფსა. ნავთის მილის მოსამს. ქართველებისაგან. ადგილ. საზოგადოებისგან.

კიევიდეგან. ქართ. სტუდენტებისაგან.

ყაზახი. ქართველებისაგან.

მოლითი. ბეჟათუბნის სასწავლებლისგან.

ჰუგო შუხარდტის წერილი. გრაცის უნივერსიტეტის პროფესორმა და ვენის სამეცნიერო აკადემიის წევრმა ჰუგო შუხარდტმა წერილი მოსწერა ილია ქავკავაძის თხოვნითა გერმანულენაზე მთარგმნელს არტურ ლეისტს. პროფესორი ილია ქავკავაძის მოკვლის გამო დიდ მწუხარებას აცხადებს.

მიღებულია კიდევ შემდეგი სამგლოვიარო დებულებები:

სურ.მის მომრიგებელ სასამართლოში მოსამსახურეთაგან ზუგდიდის საქალბო ორკლასიან სკოლის მასწავლებლებისაგან. ფასანაურელ ქართველებისა და მთიულებისაგან, აბასთუმანიდან არჩილ ჯორჯაძისაგან, ბაქოს ფოსტა-ტელეგრაფზე მომუშავე ქართველებისაგან, სურამელ ვაქრუბნისაგან, აწყურელებისაგან (თელ. მაზ.), აგდამელ ქართველებისაგან, ორდუბათელ ქართველებისაგან, ლაილაშის საზოგადოებისაგან, ალაგირის იმერელთა საზოგადოებისაგან, გორის საქალბო გიმნაზიელთაგან, სარაყამიშელ ქართველთაგან, ზედარგანის მცხოვრებთაგან, ახალციხელ კათოლიკე ქართველებისაგან, ვინმე მესხისაგან, ქუთაისის საადგილ-მამულო სამმართველოში მოსამსახურეთაგან, მოლითელებისაგან, თელავის

მაზრის ქართველ ქალებისაგან, აბასთუმნიდან ქუთაისელ გიმნაზ. აბესაძისა, ქავთარაძისა, ქუთათელაძისა და ჩხეიძისაგან, ფოთის ახალგაზღობისაგან, ადესის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტებისაგან, საჩხერის ახალგაზღობისაგან, ფოთის ვაჭრებისაგან, ყვირილელ ქალებისაგან, ზემოხვედურელ ციციშვილებისაგან, კიათურის საავათმყოფოს ყველა მოსამსახურეთა და ავადმყოფებისაგან; ადესიდან.— ევ. პეტრიაშვილისა, ვას. პეტრიაშვილისა, პეტრე მელიქიშვილისა და სასონ მოსეშვილისაგან, მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტებისაგან: ს. ლლობერიძე, ა. არჯვენიძე, პ. მესხი, მ. არხავანიძე, ს. გაბუნია, ქვარიანი, კაპანაძე, ვ. ლორთქიფანიძე, სანაძე, ნ. გაბუნია, ბერიძე, გ. ყორღანია, თუხარელი, თ. ყორღანია, გ. და ზ. ფორაქაშვილები, ციციშვილი, ჩუბინიშვილი, ვ. და გ. ჯაფარიძენი, გ. მესხი, ა. ციმაკურიძე, ჩიჯავაძე, ნემსაძე, ბახუტაშვილი და კაიარავი, ოკრიბელებისგან, კავკაველ ქართ. ქალებისგან, გულაუთელ ქართველებიდან, იგდირის ქართველ კოლონიისგან, თემირხანშურელ ქართ—სგან, ფრონის ხეობის გლეხთა ჯგუფისაგან, ქვიშხეთელ ქალებისგან, კაცის საზოგადოებისგან, ფოთის ქალაქის საბჭოში მოსამსახურეებისგან, ნოვოროსიისკელ ქართ—გან, პატარა მეჯგორისხევიდან, ქ. ქ. ახალშენიშვილისა და ტატიშვალისგან, კულაშელ თავ. მიქელაძეებისგან, სიღნაღის დრამატიულ სექციისგან, ნახიჩევანელ ქართ—გან, კიათურის ქართულ დრამატიულ საზ—გან, სოფ. ოყიოელ ანდრონიკაშვილებისგან, პეტერბურგის ქართ. კოლონიისგან, გედეონ ქუთათელაძისგან ნახიჩევანიდან, ქუთაისის საქალბო პროფესიონალურ სკოლის მასწავლებელთა კორპორაციისაგან, ყვირილის საურთიერთო კრედიტის საბჭოს გამგეობის წევრებისაგან, კიათურის საზოგადოებისაგან, ბანძელ თავ. აზნაურობისაგან, შულავერიდან: ნასყიდაშვილი, გრიგორაშვილი, სოლოვიოვი, ერქომაიშვილი, სეკურიშვილი, გეორგობიანი, ბერძნიშვილი, მანგლისელ ქართველთა ჯგუფისაგან, ხონის ოლქის სამღვდლოებისაგან, გორის მაზრის მემამულეთა სამეურნეო საზოგადოების გამგეობისა და მომუშავეებისაგან, გორიდან მიხ. ერისთავისაგან, ქუთაისის კათოლიკეთა მრევლისა და მისი წინამძღვარის მღვ. ნააკოვისაგან, შავგულიძესაგან სამტრედიიდან, ფოთის საურთიერთო კრედიტის გამგეობისა და მსახურთაგან, ალექ. და ვახ. ამირაჯიბისაგან, გომიდან, ჟღენტისა, თოფურიასა და გოდაბრელიძისაგან, კიათურიდან, მღვ. ვარდიაშვილისაგან, ქუთაისიდან, ჯულუთიასაგან ზუგდიდიდან, ცხოთაძისაგან ჯანდარიდან, ექიმ ლოსაბერიძისაგან კიათურიდან, სოფიო მიქელაძისაგან ქუთაისიდან, თადეოზ მარგველაშვილის ოჯახისაგან ქუთაისიდან, ყ ფშიძის ოჯახისაგან ბაქოდან, მღ. ბ. ვაშაძესაგან კიათურიდან, ქავ-ქავაძის ოჯახიდან ბათუმიდან, შტ. კაპ. ჩაჩანიძეს და პორ. ენუქიძესგან ხარკოვიდან, ი. ლაზრიშვილისგან ახალციხიდან, ფოთის ქალაქის თვითმმართველობის მსახურთაგან, ახალციხის ქართველ-

ბისგან, შუშელ ქართ—სგან. კაუხჩევის კერძო პროგიმნაზიისგან ქუთაისიდან, ახალციხის ს ქველ-მოქმედო საზ—ის წევრთა და ამ საზ—ბის სკოლისგან, კიათურელ ვაჭრებისგან, ქუთაისის „მეშჩან-თა“ მამასახლისის გოგალაშვილისგან, სვანეთის მასწ. ვლებლები-დრე ლოლაძესგან და დ. გილაშვილისგან. დ. დრანდაში ყვარუ-ლის წარმომადგენელი სეფაშვილი, და სამთავიშვილი, შილ-დისა—გოიშვილი, ახალსოფელისა—ჩანკოტაძე, კუჭატანისა—მარ-ქარაშვილი, ახალგავაზისა—პარკოწაშვილი, საბუესი—ოსიაშვილი, გრეზისა—ჭ. ბრაშვილი, ენისელისა—არჯვეანიშვილი, შაქრიანისა—თუგუნიძე, ნაფარეულისა—ბაქრაძე, არტანისა—მამუკაშვილი, სა-ნიორესი—ქარმოსიაშვილი, ფშაველისა—წიკორაძე, მალრანისა—ახალბედაშვილი, ქისტაურისა—კვიცაშვილი, ალავერდისა—ოთა-რაშვილი, ხირსიისა—ებელაშვილი, ოყიასი—გამდლიშვილი, ზემო-ხოდაშენის—გელდიაშვილი, იყალთოსი—მრელაშვილი, რუისპი-რისა—დალ ქიშვილი, ყარაჯალასი—მუსა-ალი-მურალი-ოდლი, გუ-ლგულასი—ოხანაშვილი, ვარდისუბნისა—ჯაბიაშვილი, კურდღე-ლაურისა—ფარადაშვილი, შალაურისა—ძავუკაშვილი, კისისხევისა ზაალიშვილი, კონდოლისა—ჩარბაძე, წინანდალისა—ფარსიაშვილი, ქვემოხადშენისა—მალუძე, ბუბათისა—რუხმაძე, ვანთასი—ტოგანი-ძე, აწყურისა—გუგუთაშვილი, ვაჩნაძიანისა—თავეთერიშვილი, კა-ლაურისა—გულმაგარაშვილი, შაშიანისა—ხოთანაშვილი, ური-თუბნის როსტიაშვილი. პეტერბურგის ქართველთა წრისაგან; სოფ. კასისხევის (თელ. მ.) მცხოვრებთა მინდ—ით დავის ლა-ფაურიშვილისაგან. შინდისის (ქართლი) საზოგადოებისაგან,— ჩიტაში მცხოვრებ ქართველთა მონდ—ით დავით თავზარაშვილის-გან. რევაზ ფავლინიშვილისგან ბაქოდან, ს. ქ ნიშვილისგან ბაქო-დან, სოთ. ანდრიაწმინდელთა (ახალც. მაზრა) მონდ—ით მღვ-ალექსანდრე ზედგინიძე, ს. სვანელთა (შორაპ. მაზრა). მონდ—ით მღვ. ს. ქავთარაძე, ს. ლასურელთა მონდ—ით ტ. გელოვანი, პა-ვლე კალანდაძესგან იალტიდან, მღვ. მიხეილ თამარაშვილისგან ქ-რომიდან, დ. ოქუმელთა მონდ—ით ივ. გევიძის, თეირანიდან სა-ქართველოდან გადახვეწილ და თეირანში მყოფ ფერეიხანელ ქარ-თველების მონდობილობით მენაბდესაგან. ტომსკის ქართველ სტუ-დენტების მონდობილობით მოსიძე და ჩხეიძესაგან. სოფ. ერთა-წმინდის (ქართლში) მცხოვრებთა მონდობილობით ვანო უამუტა-შვილი, სოფ. ავლევის (ქართ.) მრეელის მონდობილობით მღვ. ზა-ქარია ხვადაგიძე, სოფელ საბუეს (ქართლი), მცხოვრებთა მონდ—ით მიხა ოსიაშვილი. ზუგდიდის მაცხოვრის ეკლესიის მრეელის მინ-დობილობით მღ. გაბრ. ჯიქია, ქვედა დიშის საზოგადოების მინ-დობილებით თ. გეგეშიძე, ოზურგეთელ ქართველ ქალთა ჯგუფი-სგან, ილარიონ გამყრელიძისგან, ტრაპეზუნდიდან, წიგნ. გამომც. კანტ. მოსამსახურეთაგან, თბ. ვაჟთა მესამე გიმნაზ. ქართ. მოწა-ფეთაგან, ვაჟთა მეორე გიმნაზიის მოწაფეთაგან, საბაღოსნო სკო-

ლის გამგე ერ. ხუნდაძისაგან, თბილ. სასულიერო სემინარიიდან, მიხეილის საავადმყოფოში მწოლარე ავადმყოფთაგან.

თითქმის ყოველი დეპეშა გვაუწყებს, რომ ყველგან ილია ქავ-ქავაძის სულისშობასხსენებლად პანაშვიდები გადაუხდიათ: ზოგან ერთხელ და ზოგან ორჯელ და სამჯერ. პანაშვიდები გადაუხდიათ აგრეთვე, როგორც გვატყობინებენ, ქუთაისის ქალთა ექვსკლასიან სასწავლებელში, სამტრედიელ ვაქრებს, სოფ. ხიდისთავის საზოგადოებას, გორელებს გორის საკრებულო ტაძარში, სოფ. ძვილეტებს (ახლო-მახლო მცხოვრებ სოფლებთანადასწრებით), სოფ. სვანელებს, სოფ. კავთისხეველებს. გორის მაზრის მეორე საბლახოჩინოს მღვდლებს და მედავითნეებს დაუდგენიათ ორმოცამდის წირვა და პანაშვიდი იხადონ. 9 ენკენისთვის თელავში პანაშვიდები გადაუხდიათ-სომხის სამღვდლოებას და აგრეთვე ქართველსაც, სოფ. კორბოულში, დავით გარეჯის მონასტერში, სოფ. ილემში, სოფ. ვარციხეში, ქ. ყარსში, კორბოულში, კასპში, უცსერში, ხორშში, ბაღდაღში, ს. როკითში. ქალაქ კახნოს საკრებულო ტაძარში ეპისკ. კირიონის მწირველობით, ს. ქვემო დიშში, ილია ქავქავაძის კარის ეკლესიაში ყვარულში, სოფ. საბუეში, ს. ავლეში, ცერონისში, ერთა წმინდაში გადაუხდიათ: ს. ლასურისში, სალოლაშენში, სავანეში, ანდრიაწმინდაში, დ. ოქუმში და სხ.

წერილები:

თბილისის მეორე პროკემნაზიის ქართველ მოწაფეთაგან. ახალციხიდან. ვინმე მესხისა. კ. გულიაშვილისაგან ი. მ. თევზაძისაგან, ევა როსიტოვისაგან, იასონ დ. ციციშვილისაგან, სიმონ ლეყავასაგან, ვ. პაატაშვილისაგან, შავდიასაგან, გვარამაძისაგან, არქიმანდრიტ გერასიმესაგან. ფოთ. გიმ. მოწ. დ. ქანტურაისაგან. გან: კაპლატაძე, მეუნარგია, კვაქაძე, დავითულიანი, წიფწივაძე და ჯუღელი, ჰვემომანხანის ვაქრებისა და ნოქრებისაგან, რაქველთა მონდობ. ბაქრაძესა და ჯაფარიძესგან ქუთაისიდან, კიათურის საქალაქო სკოლის მასწავ. კარპორაციისაგან. ფოთელ „მეშჩანელებისაგან“, ფოთელ ნოქრებისაგან, ჩარჯუელ ქართ — სგან, უგანათლებულეს კენინა ნიდოტორა ბაგრატიონისა და მისი შვილის დავითისგან ყვირილიდან, ქვიშხეთიდან: ეფრო კლდიაშვილი, სოფიო, დარია და ნიკ. სუმბათაშვილები, დავით ნემსაძე, ლავრენტი ლორია პეტრე ბედიასვილი, მიხეილი, კოტე, ლუარსაბი, ზაზა, სანო, ლევან ივ — ძე, ივანე დავ — ძე და სვიმონ ყიფიანები, ონის საზოგადოებისაგან, მასწავლებელ აბრამიშვილისა, ლამბაშიძისა და საჩხერის სკოლის მოსწავლეთაგან, ალ. ნათაძესაგან ბათუმიდან, დეკანოზის ხახუტაშვილისაგან ახალციხიდან, სოფ. მეტეხელებისაგან, მღვდლების ვლ. ფოფხაძესა და ლონ. კვიციანიძესაგან, მანგლისელ ქართველებისაგან, ცხინვალელებისაგან, მღ. კანდელაკისაგან ახალციხის ძველი ნაწი-

ლის ქართვ. მინდობ., ახალსენაკელთა მინდობ. ვლ. შვეარდნაძესაგან, ქალ. პეტროვსკის ქართველებისაგან, ჩუმლაყელთა მინდობილებით: შაქრო, ნიკო და ალექსანდრე ავალიშვილები, ბერიევი, ნიკ. მელექსეშვილი, მღვ. რობიტოვი და ფილ. მაჭავარიანი, თ-დ ფალავანდიშვილებისაგან გორიდან, ქუთაისის ფოსტა-ტელეგრაფის მოხელეთა და მსახურთაგან, სოხუმელ ქართველებისაგან. ღვანკ თელთავ.-აზ. მინდობილებით ხიდირბეგიშვილისაგან, ყულეველ ქართველების მინდობილებით საბახტარაშვილებისაგან, ჩუნეთელების მინდობილებით მღ. შვანგორაძესაგან, ქუთაისის კლ. გიმნაზიის პანსიონერებისგან, ლეობნეუ (ავსტრ.) ქართველ მოსწავლეთაგან იოსებ კაკაბაძესგან ქუთაისიდან, სურამელ ქართველ ქალთა ჯგუფისგან, ქუთაიურ ხელოსნთა ჯგუფისგან, ქუთაისის რეალ. სასწავლებლის ქართველ მოსწავლეთა და მოსწავლეებელთაგან ცაგერის საზოგადოებისგან ერეწელ ქართველთა მონდობილობით კასრაქესგან, ქალ. ეკატერინოდ რელ ქართველებისგან, ველის ციხისა, აბტენისა, ჩუმლაყისა და მუკუზანის საზოგადოებ. სა და უკუზანის საუფლისწულო მამულის მუშების მონდობილებით: მაისაშვილი, ფირადოვი, წინამძღვრიშვილი, გიჟიმყრელი, ბერელაშვილი, ავალიშვილი, კვებურელი, მღვდ. დარჩიაშვილი, წულუკიძე და ჯიბლაძე. ყირაულიდან მღ. ჩინლაძესგან, ცხინვალიდან: ისიკო ფავლენიშვილი, ალ. კასრაძე, ივ. მაჩაბელი, სიკო ბერძნიშვილი, ლუარსაბ ციციშვილი, ფოთის საქალაქო და პირველ დაწყებით სასწავლებლების მოსწავლეებისგან, კარდენახელ მცხ—სგან, ხუნზახელ ქართ—თა მინდობ. ექიმ ჯ. ფარიძესგან, სად. როინის მცხ—თა მინდობილობით გენძეხაძესგან, სპარსეთის საზღვარზე მცხოვრებ ქართ—თა მინდ—ბით თ-დ დგუბუაძესგან, ძმათა ვანტანგ ჯამბაყურ და ტელემაკ გურიკლებისგან, მეჯვრისხეველთა მინდობილებით დავით ერისთავისაგან, არდ-განიდან: ხარისქაროვი, კაკაბაძე, გრიგორაშვილი, დადემკელიანი, ვაჩნაძე, ოზურგეთის საქალებო და სავაქო საქალაქო სასწავლებლის მოსწავლეთა და მოსწავლეებელთა მინდობილობით ინსპ. გორგელაძესაგან, ი. ბარამიძესა და ნოე კვაჩაძესაგან ლანჩხუთიდან. სადგურ გომის მოსამსახურე და მომუშავეთაგან, სოფელ ალის მცხოვრებელთაგან, ხარკოველ ქართველ სტუდენტებისაგან, სოფელ თურჯოლას მცხოვრებელთა მინდობილობით მოსწავლეებელ ხარატაშვილისაგან, ლაჯანელ ბანოვანთაგან, დავით შალიქიშვილისაგან პეტერბურგიდან. ქ. გრაცის ქართველ სტუდენტებისგან და ქუთაისის თავადაზნ. საგანგებო კრებისგან. ბაღდადიდან, სოფ. ხორშიდან (სამეგრ.) „გლეხისგან“, სოფ. უცხერის (ლენხ.) მინდ—ით სიმონ ჩიქოვანისგან, სოკელ ქართველებისგან. სოფ. კასპის მცხოვრებელთა მინდ—ით: მღვ. გ. ჩიქოვანი, ა. დარეჯანაშვილი და ვ. პატიაშვილი. კარბოულის სკოლის მოსწავლეებელთა და მოსწავლეთა მონდ—ით: მღვ. სერ. მაჭარაშვილი და მოსწავლ. ლ. ხარშილაძე, მ. ხოხიაშვილისგან ქ. ყარსიდან ვარციხის მცხოვრებელთა და ანანო-

ვის ქართველ მოსამსახურეთა მონდობილებით ირაკლი ტყეშელა-
 შვილისგან. სოფ. ილემელთა მონდ—ით დარია მალრადესგან, და-
 ვით გარეჯის მონასტრის ბერების მონდ ით მღვდელ-მონაზონის
 გაბრიელისგან, კორბოლის საზოგადოების მონდ—ით მღვ. ვლ-დ.
 მაქარაშვილისგან. მღვ. ს. მაქარაშვილისგან, და დრანდის ქართველ
 ვაჭართა მონდ—ით კოსტა ნაჭყებიასგან, ვინმე შესხისგან ახალცი-
 ხედან, ქვათახევის მონასტრის წინამძღვარის ნიკიფორესგან, სოფ.
 სვერის მცხ უერებთა მონდ—ით პ. ცუცქირიძესგან, მღვ. ა არდი-
 შვილისგან, კხ. სალოძე გურიელისგან ყარაკლისიდან, ხარკოვის
 ქართველ სტუდენტთა ერთი ჯგუფის მონდ—ით სტუდ. ალექსან-
 ძე. მ. თამარათი, რომიდგან. ქარ. მსახ. ანდრონიკაშვილისა—კა-
 ხიძისაგან აექსენტი აბესაძისაგან, პროკოფი გუჯაბაძისაგან კონდ.
 გაბიჩვაძისაგან. ბქსარ. ლომინაძისაგან. ელისაბედ (**ВУКУШКА**) პა-
 ტარაძისაგან ვინმე შესხისაგან. ქვათახევის „ილუმენისაგან.“ ცუც-
 ქირიძისაგან. მღ. არდიშვილისაგან. ხარკოვ. სტ. ერთი ჯგუფ.
 მონ ლოლაძისაგან, ვილაცასაგან, დ. დრანდიშან. ქართველებისა-
 გან კ. მ. ველისციხელთაგან ვილაცასაგან. ქვეშელ ქალებისაგან
 ქვედა საქარის მცხოვრებთაგან, ს. გურჯანის სამღ. და თავად-აზ-
 ნაურთაგან. ს. ვაქირის საზ. ი. ბარიკალოვისაგან. ლეჩხუმიდგან.
 დამსწრესაგან. ზუგდიდიდგან. ს. ზოდის საზოგ. ს. ქვედა დიშის
 მცხ. გორიდან. „ნალველასაგან.“ მღ. მონაზ. ტარასისაგან. ოზურ-
 გეთელ ქართველ ქალებისაგან. აფხაზეთიდგან. პეტრე ჭარაიასაგან.
 თავისუფალ სვანისაგან. ქაიხოსრო გელოვანისაგან. ქ. ავალიშვი-
 ლისაგან. რევაზ ავალიშვილისაგან. ს. ანდრაშვილიდგან. მღ.
 ალექსანდრე ზედგინიძისაგან. მღ. ს. ქავთარაძისაგან ლეჩხუმიდგან,
 გელოვანისაგან. სალო—შნელ. მღ. ი. სონლაშვილი ვილაცასაგან.
 მღ. წულაძისაგან. გორიდგან მოწაფე გიორგი ვაშაქიძისაგან. მღ.
 ბობოხიძისაგან. მოწაფე სულხანიშვილისაგან. თერჯოლიდაგან
 ალექ. ხარატიშვილისა. კასტანტინე ნოდისაგან. ვასო საფარ
 ვისაგან სენაკის საპატიმროს პატიმთაგან, საუფ. მამ. მომ-
 უშავე ქართ ოდიშარიასაგან. ზესტ. ხუციშ ვარდოსანი ძისაგან.
 ყვარელის საზოგადოებისგან. ნაესააოვის საზოგ. განჯიდგან
 მრევლის მნდ. მიძინარა შვილისაგან.ს. აწყურის საზოგადო-
 ებისაგან. ს. ავლევის მრევლთაგან ს. ქავთარაძისგან. ქუთ. ქალ.
 ბიბლიოტ. მსახურთა მონდ. ნერსეს მირიანოვისაგან. თფილ. წერ.
 ვაჭარ. მონდობ. იროდ. ოქრუაშვილისაგან. დუშეთის ქალთა
 სკოლ. მოწაფეთაგან. ქუთ. ი, თოფურიძე. ძეგველოვი, ქავთარა-
 ძე დ. თოფურიძესაგან ს. საბუელ საზოგადოებიდგან. თელავის ბი-
 უროს „კახეთის საზოგმონდ. დ. გამყრელიძისგან. გარის ციხეში
 მყოფ ამხან მონდ. ვაშელაშვილისაგან ხმულავი, ნოდია, ვგაძე. ს.
 ვაყის სკოლის მოწ. მონდ. პეტრე. ქუთ. ქალებისაგან. თბილ. სამოქ.
 საფერშ. სკოლ. მასწ. მოსწ. კიათ. სამოქ. სკოლ. მოსწავლეთაგან.
 რუისის საზოგ. მონდ. თ. გულისაშვილისაგან და მ. მამაციშვილი-

სა., მასწ. ე. ღვალაძისა., ბზვანის საზოგადოებისაგან (არ. გოგირაშვილი)., სავარჯუოს საზოგადოებისაგან. (გლუხებისაგან)., ალის საზოგადოებისაგან (სერგი ხუცესი)., სალხინოს (სამეგრ.) საზ. (ტ. დგებუაძე) პატარძელის საზოგ. ჯალის (შორაპ. მაზ.) საზ., ჩილაურის (თბ. მაზ.) საზ., ნიჩბისიდგან ციციშვილებისაგან.; წინარების საზ., ზუგდიდი წალენჯიხელებისაგან., ნორიო საზ., ბალანჩივიძისა., იკოთის საზ., ლიელის ხალხ. მონდობ. ლადო კეკელიძისა., კ. ქაჯაისა., ბარის საზოგ., იმერელ-როკითელ ქალისაგან., შნ კაცის მონდობილებით ვანო სიმონაშვილისაგან., შოთა დადიანისაგან (ქუთ.) ილ. გამყრელიძისაგან (ქუთ.) ს. რაზმაძისა., ვ. შავარდაძისა., გ. შინატეხილისა მლ. ვას. კარბელაშვილისა., კ. გულიაშვილისა., მლ. კ. ანთაძისა., დ. ქანტურაიასა., პ. ლოიფონავისა., რ. რაჭველისა., კოტე ყიფიანისა., ი. გოგინაშვილისა., შამშე ებრაელიძისა., ნინა ამირაჯიბისა., ნინა იორდანაშვილისა., გ. ქართველი-შვილისა., ს. კაპარავასაგან., გ. ანდრონიკაშვილისა., ანეტა კაპანაძისა., ივანე გეგიშვილისა. იოსებ კახიძისა., ახალც. ქალთა-ამხანაგობისაგან.,

ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი.

მეჩექმე მინდიაშვილისა., ნამდავითის ეკ. მლ. ნ. მაქარაშვილისა., დ. ცაგერიდან. ბ. ნ. ი. მარგიანისა., დეკ. ა. თოთიბაძისა., მლ. ვაშაძისაგან, დ. ქიათურიდგან., მლ. მაქარაშვილისა., თელავიდგან, მლ. დ. დეკანოზოვისაგან., დეკ. მ. ტყემალაძისა., დეკ. აბესაძისაგან., მლ. კარბელაშვილისა., სვიმონ ჯორბენაძისა., სიტყვა თქმული ქუთაისის ქალთა წრისაგან გამართულ საღამოზე ქრისტინა დგებუაძისაგან., ბათუმიდგან, ტროფიმ ინასარიძისაგან., ქ. სიღნაღის წარმომადგენელ ი. ქიტიაშვილისაგან., გვაზავასაგან., სურამიდგან. თბ. ქარ. გიმნ. მოწაფის იოსებ შალიბაშვილისაგან., ი. ივანიძისაგან., გ. შალიბაშვილისაგან., სპ. ნარაკიძისაგან., იოსელიანისაგან., ქართ. გიმნაზ. V მოწ. მონდობ. დ. ჩხეიძისა., ვილაცასაგან., რევზ ფავლენიშვილისაგან., ვლ. ბახტაძისაგან., ცხინვალიდგან, ს. ბერძნიშვილისაგან., ტუსალ ნიკოლოზ იორდანაშვილისაგან., გიორგი ალიზელისაგან., კოტე ყიფიანისა., მლ. ვას. კარბელაშვილისაგან.

აგრეთვე იყო ორასამდე ლექსები, რომელთაც სამწუხაროდ უადგილობისა გამო ვერ ვათავსებთ.

დელეგატების და დაწესებულებათა წარმომადგენლების დადგენილება. 1907 წელს, 9 სექტემბერს, სალამოს 8 საათზე, ტფილ. სათ. აზ. დეპ. საკრებულოში მოხდა კრება ილია ქავჭავაძის დასაფლავებისათვის საქართველოს სხვა და სხვა კუთხიდან ჩამოსულ დელეგატებისა, რომელსაც დაესწრენ ტფ. ქართ. დაწესებ. წარმომადგენელნიც. კრება მოწვეული იყო ახალგაზდობის ერთი ჯგუფის მიერ ილია ქავჭავაძი ხსოვნის აღსანიშნავად და პატივსაცემად. კრების ინიციატორებმა წინადადება მისცეს დამსწრეთ, რომ დაედგას განსვენებულს რეგლი ერევნის მოედანზე, შედგეს ეროვნული თანხა და მიღებულ იქნას სხვა და სხვა ზომები ილიას სახელის განსამტკიცებლად ხალხში. კრება დიდის კამათისა და საგნის ყოვლის მხრით განხილვის შემდეგ, დაადგინა: 1. შესდგეს ეროვნული თანხა ქართულ ლიტერატურისა და სწავლა-განათლებლის გავრცელებისათვის; 2. მიენდოს ამ საქმის მოწყობა წ. კ. საზოგადოებას და მ. დაევალოს უკანასკნელს მიმართოს ყველა ქართულ დაწესებულებას—შავის ქვის მწარმოებელთა კრებას, ქალაქის თვით-მართველობას, თავად-აზნაურთა კრებებს, ბანკებს და კერძო პირებს, რომ ყოველწლიურად ან ერთდროულათ გამოიღონ თავიანთი წვლილი ილია ქავჭავაძის სახელის თანხის შესადგენად.

დიდი მწუხარების დიდი ნაყოფი.

(წერილი რედაქციის მიმართ)

დავმარხეთ დიდი ილია.

მის სათაყვანო კუბოს გარშემო შემოკრბენ საუკეთესო წარმომადგენელნი მთელის საქართველოსა, შავი ზღვიდან დაწყებული დაღესტნის მთებამდე და კავკასიონის ქედიდან მოკიდებული ოსმალეთის საზღვრამდე. საქართველომ შავს მიწას მიაბარა თავისი სახელოვანი და უკვდავი შვილი ისეთი ღრმა და გულ-წრფელი საყოველთაო მგლოვიარობით, ისეთი ცრემლის ნაკა-

დულებით და ისე დიდებულად, როგორც უგლოვნია დაუშარხნია თავისი დამოუკიდებლობის და ძლიერების დროს სახელოვანნი და დიდნი მეფენი: დავით აღმაშენებელი და თამარ მეფე.

ამ გულშემზარავმა უბედურებამ ერთი მეტად სანუგეშო მოვლენა ცხად ჰყო: სრული ერთობა საქართველოსი, ყოველი მისი კუთხისა, ყოველი ქალაქისა, ყოველი დაბისა და სოფლისა, ყოველი წოდებისა, — ის ერთობა, რომელიც აძლევდა ჩვენს ქვეყანას წარსულში დიდს ძალასა და შემდეგშია ც ფეხზე დააყენებს მას და ძალ-ღონით აღავსებს.

ხოლო ეს სასიქადულო ერთობა, ეს ზღვა გრძნობა ჩვენ უნდა დავაგვირგვინოთ იმისთანა დიადი საქმით, რომელიც შეეფერება ჩვენს მიცვალებულს უკვდავ მგოსანსა და დიდს მამულიშვილსა.

მაგრამ დიდს საქმეს დიდი სახსარი, დიდი თანხა ესაჭიროება, და ამას მოვახერხებთ-კი ამ გაჭირების დროსა? სრული იმედია ამისი. კიათურის საბჭომ, თავის სასიქადულოდ, ყოველ წლივ გადასდო ათასი თუმანი ილიას ფონდისათვის. უეჭველია თუ მეტს არა, ნაკლებს არ გამოიმეტებს ყოველ წლივ თბილისის სათავად-აზნაურო ბანკი, დაარსებული და მართული ილიას მიერ მრავალის წლის განმავლობაში. ქუთაისის სათავად-აზნაურო ბანკიც, რასაკვირველია, მონაწილეობას მიიღებს ამ საქვეყნო საქმეში. აგრეთვე სხვა ბანკები და დაწესებულებანი. მთელი საქართველოს ერი, ყოველი მისი წოდება, შეძლებისა დაგვარად, არ დაიშურებს ყოველ წლივ იხადოს ფული ილიას ფონდის გასაძლიერებლად. ექვს გარეშეა აგრეთვე, რომ დიდს მონაწილეობას მიიღებენ და უზვს ყოველ წლიურს შეწირულებას გაიღებენ ჩვენნი მდიდარნი და მილიონერნი, რომელნიც გულწრფელ პატივისცემით და სიყვარულით იყენენ გამსჭვალულნი ილიასადმი. ჩემის აზრით, წელიწადში ილიას ფონდს ექმნება სულ უკანასკნელი ორმოცდა ათი ათასი მანეთი (50,000).

რა საქვეყნო საქმეებს უნდა მოვახმაროთ ეს ფული?

უპირველესად ყოველისა, ჩვენ უნდა გამოვსცეთ ჩინებულად ქმნილებანი განსვენებულის ილიასი, დასურათებულნი საუკეთესო ევროპის მხატვრების მიერ, დავადლოთ სულ მცირე ფასი და მოვფინოთ მთელს ჩვენს ქვეყანაში. ამასთან ყოველი მისი თხზულება, ცალკე გამოცემული, უნდა შემკული იყოს ავტორის პორტრეტით. დაახლოებითი გაცნობა და შესწავლა დიდი ილიას ქმნილებებისა, რომელსაც ეხლა ძლიერ ნაკლებად იცნობენ თვით ჩვენი ინტელიგენტნი და ლიტერატორნი, შექმნის ახალს ეპოქას ქართლის აზროვნებისა და სიტყვიერებისას... ამას უნდა ზედ მოჰყვეს ვრცელი აღწერა ავტორის ცხოვრებისა და მოქმედებისა, დაფასება მისი იშვიათი ნიჭისა, მიმართულებისა, იდეალებისა, ეს პირველი...

მეორედ ილიას სახელზე უნდა გავხსნათ თითო სამაგალითო ქართული სკოლა მაინც: კახეთში, ქართლში, სამეგრეთოში, იმერეთში, რაჭაში, გურიაში, სამეგრელოში, სვანეთში, ფშავ-ხევსურეთში. ყველაამ სკოლასთან უნდა დაარსებულ იქმნას უფასო სამკითხველო და ეწოდოს: ილიას სამკითხველო.

მესამედ, დავაარსოთ მაღალს სასწავლებლებში სტიპენდიები უნიჭიერესს და ხელ-მოკლე სტუდენტთათვის, რომელნიც უნდა იყვნენ შვილნი საქართველოს ყოველის კუთხისა...

მეოთხედ, ილიას ქმნილებათა გამოცემის შემდეგ იმ გვარათვე უნდა გამოვსცეთ თხზულებანი აკაკისა, ვაჟა-ფშაველასი და სხვა ჩვენი საუკეთესო მწერლებისა და მოვფინოთ კიდითი კიდე.

მეხუთედ, შემწეობა აღმოუჩინოთ უნიჭიერესს ქართველს მწერლებს გაჭირების დროსა.

მეექვსედ, წესად დავდლოთ: ყოველ წლივ თბილისში ჩამოვიდნენ ხოლმე წარმომადგენლნი საქართველოს ყოველი კუთხისა 30 აგვისტოსათვის, როცა მოკლულ იქმნა ილია, გადიხადონ საერთოდ წლის პანაშვიდი ილიას სულის მოსახსენებლად სიონის ტაძარში, მერამე პროცესიით ავიდნენ მამა დავითში, თაყვანი სცენ ილიას

საფლავს და ბოლოს გამარაონ სხდომა, რომელზედაც ბქობა უნდა იქონიონ საქართველოს ქირ-ვარამზე, და ამ კრებას დავარქვათ: „ილიას საბქო“.

მეშვიდედ, ძეგლი ავუგოთ ილიას შუაგულს თბილისში...

ვინ უნდა იკისროს ამ დიდი და რთული საქმის გაძლოლა?.. ახალი საზოგადოება დავაარსოთ, თუ წერაკითხვის საზოგადოების წესდება რადიკალურად შეესცვალოთ, მივსცეთ მას ფართო მნიშვნელობა, გადავაქციოთ იგი განათლების ძლიერ და დიდ საზოგადოებად და მას ჩავებაროთ ამ დიდი საქმის წარმოება? უკანასკნელი უფრო შეეფერება ჩვენის განსვენებულის ხსოვნას, რადგანაც მან დიდი მონაწილეობა მიიღო წერაკითხვის საზოგადოების დაარსებაში, იყო მისი თავმჯდომარე მრავალის წლის განმავლობაში და თავისი ქონებაც მას დაუტოვა ანდერძით.

ამის გამო საქიროა წერაკითხვის საზოგადოების გამგეობა დაუყონებლივ შეუდგეს ახალის წესდების შედგენას, მოიწვიოს თავად-ახნაურობის, პრესის და სხვა დაწესებულებების წარმომადგენელნი და მათთან ერთად დაამთავროს ეს საქმე.

შეწირულება-კი ილიას ფონდის სასარგებლოდ უნდა ვიწყოთ ახლავე, დაუყონებლივ მთელს საქართველოში, ვიწყოთ ყოველს ქალაქში და სოფელში, ყოველს დაწესებულებაში და ვუგზავნოთ წერაკითხვის საზოგადოებას.

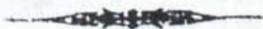
12 სექტემბერი.

იაკობ გოგებაშვილი.

P. S. ეს ჩემი წერილი უკვე რედაქციის პორტფელში იღო, როდესაც ე. ს. თაყაიშვილის წერილი წავიკითხე „ისარში“, ფრიად სიმპატიურს წინადადებას იძლევა ჩვენი პატივცემული ისტორიკოსი: ქართულის მუზეუმის დაარსებას განსვენებულის ილიას სახელობაზე. ამ წინადადებით უსათუოდ ისარგებლებს „წერაკითხვის საზოგადოების“ გამგეობა, გაათაროვებს, გაამდიდრებს თავის პატარა მუზეუმსა და დაუკავშირებს ჩვენი დიდი მამულიშვილის ხსოვნას, სახელსა.

ამასთან ჩვენ უნდა ყოველს უამს თვალწინ გვედგას ის საშინელი სენი, რომელმაც მხეცურად იმსხვერპლა საუკეთესო შვილი საქართველოსი. ეს სენი გახლავთ, როგორც ყველას მოეხსენებათ, გონების სრული სიბნელე და მტკნარი უვიცობა. უპირველესად ყოვლისა ამ სენს უნდა შევებრძოლოთ, სიბნელე გავფანტოთ და მრავალი კერა ცოდნისა და განათლებისა ავაპრილოთ ჩვენს ხალხში. მხოლოდ მაშინ გავხდით შეუძლებლად იმ ბარბაროსულს დანაშაულობას, რომელმაც ძაძით შემოსა ქართველობა, თავს ლაფი გადაასხა მას ყველას თვალში და მომაკვდავის ერის ბედს უქადის...

ი. გ.

ს ა რ ჩ ე ვ ი ტ ე კ ს ტ ი ს ა .

ინასიტყვაობა 4

გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა I

ილიას მოკვლა	5
პირველი ცნობა ილიას მოკვლაზედ	9
მოწინავე წერილები: გაზ. «ისრიდგან»	11
იქიდგანვე	13
გ. ს. «ზაკავკაზიედგან»	16
საზარელი მკვლელობა	18
ძღუკლეს პოეტი, მ. ად—ლისა	22
პანაშვიდი ილიას მოსახსენებლად	25
თათბირი ილიას დაკრძალვაზედ	25
მოწინავე წერილი გაზ. «ისრიდგან»	26
«კაცია ადაშიანი?!», -Baton-სა	30
გაუხ. სად არის ძმა შინი? განდეგილისა	33
ნაძირალებს, ი. ევდომვილისა	36
ილიას დაკრძალვის დღე და წესრიგი	37
წ. კ. საზ. გამგ. დადგენილება	38
ქალთა კრება, დრამ. საზ. კრება	39
ქუთაისი (წერილები) 40 და	42
ილიას სიკვდილის გამოც, ნ.—სა	43
ამონაკვნესი, ია ეკალამისა	47
ღრი კომისია	49
წვრილ ვაჭართა პრეტ. საზ. გამგ. დადგ.	49
ქალ. სამჭვლ სხდომა, სომეხთა დრამ. საზ. დად- გენილება, ქალების კრება	50
ვერ ძღუკლეს, ვაჟა-ფშაველისა	51
პანაშვიდები	54
ქუთაისიდგან	55
თელავიდგან	57
მოწინავე წერილი «ისრიდგან»	58
ილია გ. ჭავ—ძე, გაზ. «ჩვენი გზიდგან»	61
» » «მურდულიდგან»	63
ეპიზოდი ილიას ცხოვრებიდგან, ქრ. მამაგიშვილისა	66

ილია ჭავჭავაძე, ბიოგრაფიული და ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა, ა. ყ—სა	68
დიდ ილიას სსოვნას, გ- ახალციხელისა	74
ილიას შეხედულება წოდებრიობის შესახებ, ი. გოგებაშვილისა	76
ილიას მკვლ. გამო, »ცისკარიდგან«	77
ილია გ. ჭავ—ძე, «ნიშადღურიდგან»	79
ილია ჭავჭ. სსოვნას, ა. სახანაშვილისა	80
ადგილობრივი პრესა, «ჩვენი გზიდგან»	83
უკანასკნელი დღეები ილიასი, არტურ ლეისტისა	86
ილიას ჭრილობის შესახებ, ექიმ ა. იაშვილისა	89
ილიას სხეულებს, გრ. ყიფშიძესი	91
იგლავეთ, ლექსი ა. შანშიაშვილისა	104
მგონის ავაზაკებს, ლექ. ი. ევდოშვილისა	105
ლექსი რკ. ვზის მუშა ნათლული შაქრუასი	106
აჩრდილი, ლექსი ნ. კიკნაველიძისა	107
ლექსი ვაჟა-ფშაველისა	110
ი. ევდოშვილისა (თარგმან)	112
ილია ჭავ—ძეს, ლექსი სომხურიდგან მ. ველისციხელისა	113
შმა ცისიდგან, დ. ნინოწმინდელისა	114
ილიას სასსოვრად , ლექ. თ. რაზიკაშვილისა	115
ლექსი დ. თომაშვილისა	116
„ ნ. ორბელიანისა..	117
„ ცახელისა	119
ილიას მღვკვლის გამო, აკაკისა	121
ილიას საფლავზედ ლექ. ი. ევდოშვილისა	124

ნ ა წ ი ლ ი II

ილიას დასაფლავება.

მღწინავე წერილი გას. »ისრიდგან«	129
ნუ მიწამლავთ მოხუცს გრძნობას, აკაკისა	131
მურის მიება ისტორიისა, ი. გოგებაშვილისა	133
მკვლელს, სიტყვასი	136
ილიას სსოვნას ილია ნაკაშიძისა.	139
წესი ილიას გვამის დაკრძალვისა	142
ილიას ცხედრის მოხვეწება საგურამოდგან	145
თბილისამდე	149
ილიას დაკრძალვა	150
ვოდება ქართველ დედაკაცისა	158
იტყვა წარმოდქმ. მუხათ-გვერდში ი. ადამიძისა.	160

